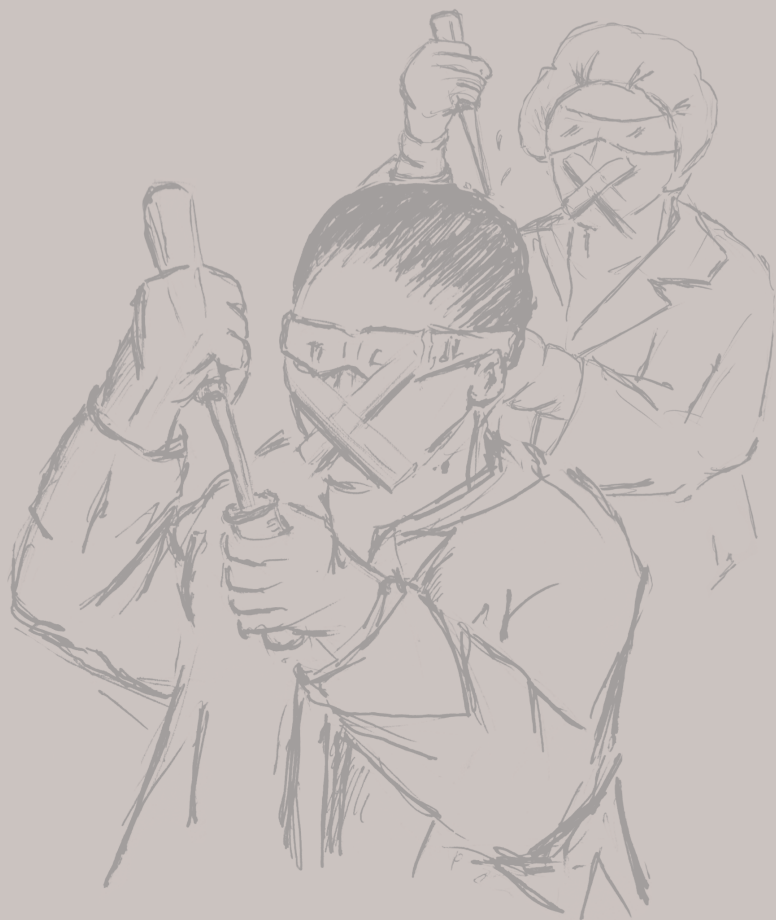

HEINE ANDERSEN
BENT OLE GRAM MORTENSEN
MORTEN ROSENMEIER (RED.)

FORSKNINGS FRIHED

HVAD MED JURAEN?

DJØF FORLAG

Forskningsfrihed

Hvad med juraen?

Heine Andersen, Bent Ole Gram Mortensen
og Morten Rosenmeier (red.)

Forskningsfrihed

Hvad med juraen?

Djøf Forlag
2022

Forskningsfrihed – Hvad med juraen?
*Heine Andersen, Bent Ole Gram Mortensen og
Morten Rosenmeier (red.)*

1. udgave, 1. oplag

© 2022 by Djøf Forlag

Alle rettigheder forbeholdes.
Brug af e-bogs-udgaven sker på de vilkår, der fastsættes af UBVA.
Mekanisk, elektronisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra den
trykte udgave af bogen eller dele heraf er ifølge gældende dansk lov
om ophavsret ikke tilladt uden forlagets skriftlige samtykke.

Bogen ligger som e-bog på www.ubva.dk

Omslag: Marianne Tingkov
Tryk: Ecograf, Brabrand

Forsidegrafik: Maria Ortmann

Printed in Denmark 2022

ISBN 978-87-574-4919-8
E-bog ISBN 978-87-7198-822-2

*Bogen er udgivet med støtte fra
Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA)
under Akademikerne*

Djøf Forlag
Gothersgade 137
1123 København K

Telefon: 39 13 55 00
e-mail: forlag@djof.dk
www.djof-forlag.dk

Indholdsfortegnelse

Forord	9
Anvendte forkortelser	11
Kapitel 1. Indledning – Hvad er forskningsfrihed?	
<i>Af Heine Andersen</i>	<i>13</i>
1. Hvorfor denne bog?	13
2. Forskningsfrihed og akademisk frihed	15
3. Forskningsfrihed: niveauer og delkomponenter	17
4. »Frihed fra« og »frihed til at ...«	23
5. Historiske milepæle	24
6. Begrundelser for forskningsfrihed	28
7. Grænser for forskningsfrihed	31
8. Det danske forskningslandskab	33
9. Bogens afgrænsninger og opbygning. Oversigt	37
Kapitel 2. Forskningsfrihed ved institutioner i offentlig sektor i dansk ret	
<i>Af Bent Ole Gram Mortensen</i>	<i>39</i>
1. Indledning	39
2. Den forfatningsretlige status ift. ytringsfrihed	40
3. Nyere institutionslovgivning	46
4. Adressaten for forskningsfrihed i institutionslovgivningen	56
5. Positiv og/eller negativ forskningsfrihed i dansk ret	59
6. Det nærmere indhold af forskningsfriheden	61
7. Kort om myndighedsbetjening	65
8. Afsluttende bemærkninger	66

Kapitel 3. Forskeres ytringsfrihed

<i>Af Sten Schaumburg-Müller</i>	69
1. Introduktion	69
2. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMRK) og domstolspraksis	70
3. Offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed i dansk forvaltningsret	99
4. Vejledende regler	122

Kapitel 4. Forskningsfrihed og ophavsrettigheder

<i>Af Morten Rosenmeier</i>	149
1. Indledning	149
2. Ophavsret og Open Access	151
3. »Alle data er universitetets ejendom«. Ejerskab til forskningsdata... ..	157
4. Ophavsret ved erhvervssamarbejder, myndighedsbetjening mm.	168

Kapitel 5. Forskningsfrihed over for ledelsesretten

<i>Af Christian Højer Schjølør</i>	177
1. Indledning	177
2. Forskere og arbejdstid	182
3. Udøvelse af ledelsesretten over arbejdstid via arbejdstidsnormer	188
4. Tilsyn med overholdelse af forskningsforpligtelsen	193
5. Registrering af den faktiske arbejdstid	197
6. Instruktionsbeføjelsen som princip	203
7. Den ansattes pligter	206
8. Konklusion	215

Kapitel 6. Forskningsfrihed og myndighedsopgaver

<i>Af Heine Andersen</i>	217
1. Indledning	217
2. Forskningsbaseret myndighedsbetjening	218
3. Rammeaftaler og ydelsesaftaler	220
4. »Den gode bestilling«	225
5. Fagligt ansvar og certificering	228
6. Ytringsfrihed og tavshedspligt	231
7. Publiceringsfrihed og intellektuelle rettigheder	235
8. Konkurrenceudsættelse	242
9. Aftalefrihed og forskningsfrihed	246
10. Myndighedsbetjening og forskningsfrihed. Sammenfatning	248

Kapitel 7. Forskningsfrihed i universiteters samarbejder med erhvervslivet

<i>Af Jakob Wedsted</i>	253
1. Indledning	253
2. Retskilderne.....	255
3. Centrale problemstillinger og fortolkning.....	265
4. Paradigmer for forskningssamarbejder	274
5. Afsluttende betragtninger	282

Kapitel 8. Retten til videnskaben – og forskningsfrihed

<i>Af Helle Porsdam</i>	285
1. Indledning	285
2. Retten til videnskaben som en menneskeret	287
3. Verdenserklæringens artikel 27 og artikel 15 i FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder	291
4. Forskningsfrihed – under ansvar	299
5. Perspektiverende konklusion	303

Litteratur og retsakter mv.	307
--	-----

Doms- og afgørelsesregister	323
--	-----

Emneindeks	327
-------------------------	-----

Forfatterpræsentation	333
------------------------------------	-----

Forord

Hermed foreligger bogen *Forskningsfrihed. Hvad med juraen?*

At finde en ledig titel til en bog om jura og forskningsfrihed var en meget let opgave, eftersom bogen her simpelthen er den første i Danmark om dette emne. Til trods for de kolossale ændringer, der er sket i forskningens samfundsmæssige rolle, rammer, organisering og omfang gennem de seneste fire-fem årtier, er der aldrig foretaget en systematisk gennemgang og fremstilling af juraen bag forskningsfrihed. Man finder det heller ikke i offentlige udredninger, kommissionsbetænkninger eller lovforberedende arbejder. Samtidig har vi observeret, at der desværre jævnligt dukker sager op, der afslører problemer og pres på forskningsfriheden, som måske kunne være undgået med bedre kendskab til juraen.

Forskningsfrihed er en af grundpillerne i moderne oplyste demokratier. Der er ikke tvivl om, at den trinvis frigørelse af moderne videnskab siden renæssancen, op gennem oplysningstiden, videre med universitetsreformerne i løbet af 1800-tallet og udbredelsen af videnskabsbaserede uddannelser frem til i dag, uanset tilbageslag, har været med at bryde nyt rum for udfoldelse af frie tanker, oplyste argumenterende offentligheder og myndige borgere. Men der er heller ikke tvivl om, at disse landvindinger er skrøbelige værdier, der ikke er sikret en gang for alle. De kan undergraves og ødelægges, hvilket vi desværre ser eksempler på rundt om os.

I forskningspolitiske debatter har forskningens nytteværdi ofte været i fokus. Forskning forventes at kunne bidrage til vækst, velfærd, sundhed mv. Manhattan-projektet, der afgjorde 2. Verdenskrig med konstruktion af atombomben, demonstrerede for verden, at målrettet, styret forskning kan føre til resultater. Militær forskning har siden haft en central forskningspolitisk plads især i militært førende lande. Da feltet er ret marginalt i et lille land som Danmark – og komplekst – behandler vi det dog ikke særskilt. Emnestyring i forhold til ydre formål har generelt vist sig at kunne give nyttige resultater, men også anvendelsesorienteret forskning er dybt afhængig af forskningsfrihed til sikring af kvalitet, innovation og banebrydende forskning.

Derfor er det vigtigt at være bevidst om, hvordan en så vigtig værdi som forskningsfrihed bedst muligt kan beskyttes. Vi håber, at vi med denne bog kan bidrage til at skaffe afklaring for så vidt angår de juridiske rammer.

Forord

Det har været spændende at arbejde sammen på dette ubetrådte felt inden for en bredt sammensat forfattergruppe: fem med forskellige juridiske specialer og to med anden faglig baggrund end jura. Men også krævende i fravær af forlæg i tidligere fremstillinger. Arbejdet har strakt sig over fire år, og ambitionen har været at nå rundt i de mest centrale temaer, hvilket dog ikke er lykkedes alle 360 grader. At det er ubetrådt område, har nemlig også vist sig ved, at det har været vanskeligt at finde forfattere til at dække alle relevante felter. En nærmere redegørelse for afgrænsninger findes i det indledende kapitel.

Gennem arbejdet har vi hver især i vid udstrækning haft glæde af ikke blot at trække på hinanden, men også på mange andre kyndige, hjælpsomme og erfarne kolleger. En stor tak til alle jer, der har stillet jer til rådighed. Også en tak fra redaktionen til vore forfatterkolleger for jeres imødekommenhed og tålmodighed.

Bogen er udgivet med økonomisk støtte fra Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA) under hovedorganisationen Akademikerne. Til gengæld ligger bogen gratis til download på www.ubva.dk under »Publikationer«. Vi retter en varm tak til Akademikerne og UBVA.

Februar 2022

Heine Andersen
Bent Ole Gram Mortensen
Morten Rosenmeier

Anvendte forkortelser

AAAS	American Association for the Advancement of Science
AAUP	American Association of University Professors
AC	Akademikerne – en faglig hovedorganisation for flere akademiske fagforbund – tidligere betegnet Akademikernes Centralorganisation
ADHD	Attention Deficit/Hyperactivity Disorder, en neuropsykiatrisk lidelse med symptomerne opmærksomhedsforstyrrelse, hyperaktivitet og impulsivitet
AU	Aarhus Universitet
AAU	Aalborg Universitet
BFI	Den Bibliometriske Forskningsindikator
CO ₂	Kultveilte, carbondioxid
DCA	Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug (forkortet efter engelsk navn: Danish Centre For Food And Agriculture)
DCE	Nationalt Center for Miljø og Energi (forkortet efter engelsk navn: Danish Center for Environment and Energy) – tidligere DMU
DEA	tænketanken DEA
DEFB	Danmarks Elektroniske Fag- og Forskningsbibliotek
DIIS	Dansk Institut for Internationale Studier
DM	Dansk Magisterforening
DMU	Danmarks Miljøundersøgelser, nu afløst af DCE
DNA	Deoxyribonukleinsyre
DOF	Dansk Ornitologisk Forening
DPU	Danmarks institut for Pædagogik og Uddannelse. Tidligere Danmarks Pædagogiske Universitetsskole
DTU	Danmarks Tekniske Universitet
EM	Erhvervsministeriet
FAIR	Akronym for Findable, Accessible, Interoperable and Reusable
EMD	Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol
EMRK	Den Europæiske Menneskerettighedskonvention
FN	Forenede Nationer – forkortes UN på engelsk
FOB	Folketingets Ombudsmands beretning
GDPR	Persondataforordningen (General Data Protection Regulation)

Anvendte forkortelser

GEUS	De Nationale Geologiske Undersøgelser for Danmark og Grønland
GMO	Genetisk Modificerede Organismer
GTS-institutter	Godkendte Teknologiske Serviceinstitutter
IBA	Important Bird Areas
ICESCR	International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights
IDA	Ingeniørforeningen i Danmark
IP	Intellectual Property
KEFM	Klima, energi- og forsyningsministeriet
KGB	Komitet Gosudarstvennoj Bezopasnosti (Комитет Государственной Безопасности) – Sovjetunionens hemmelige statspoliti
KL	Interesseorganisation for danske kommuner – forkortelse for Kommunernes Landsforening, der var navnet frem til 2001
KU	Københavns Universitet
L&F	Landbrug & Fødevarer
LERU	League of European Research Universities
MFST	Miljø- og Fødevarestyrelsen
MFVM	Miljø- og Fødevareministeriet
NGO	Non-governmental organization
NOU	Norges offentlige utredninger
ODD	Open Data Directive (2019/1024)
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OED	Oxford English Dictionary
PAV	Personale Administrative Vejledning
PSI	Public Sector Information
SDU	Syddansk Universitet
SSI	Statens Serum Institut
SVANA	Styrelsen for vand og naturforvaltning
UBVA	Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde
UDHR	Universal Declaration of Human Rights
UfR	Ugeskrift for Retsvæsen
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – FN's organisation for uddannelse, kultur, kommunikation og videnskab
VIVE	Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd
WHO	World Health Organization
WIPO	World Intellectual Property Organization

KAPITEL 1

Indledning – Hvad er forskningsfrihed?

Af Heine Andersen

1. Hvorfor denne bog?

Forskningsfrihed er anerkendt som en af grundpillerne i moderne demokratiske og oplyste samfund. Det er en frihed, som er omtalt og forankret i internationale erklæringer, konventioner og charters om grundlæggende rettigheder og menneskerettigheder, som vil blive behandlet i denne bog. Der er mange historiske, politiske og moralske grunde til, at forskningsfrihed har fået denne status.

Det er overordentligt sparsomt, hvad der foreligger af udredninger og redegørelser om, hvad forskningsfrihed er, og hvorledes rammer og vilkår er i Danmark for forskningsfrihed. Det gælder ikke mindst, som det vil fremgå af denne bog, forskningsfrihedens juridiske grundlag.

Som det fremgår af kapitel 2, er selve begrebet forskningsfrihed blot nævnt i tre danske lovtekster. *Universitetsloven* nævner begrebet to steder. I § 2, stk. 2, slås det fast at:

»Universitetet har forskningsfrihed. Universitetet skal værne om universitetets og den enkeltes forskningsfrihed og om videnskabsetikken.«

Og om individuel forskningsfrihed siger § 14 stk. 6:

»Rektor kan pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver. Det videnskabelige personale har forskningsfrihed og forsker frit inden for universitetets forskningsstrategiske rammer i den tid, hvor de ikke er pålagt opgaver. Universitetets forskningsstrategiske rammer dækker hele universitetets profil. Det videnskabelige personale må ikke over længere tid pålægges opgaver i hele deres arbejdstid, således at de reelt fratages deres forskningsfrihed.«

Ud over universitetsloven nævner *Lov om Institut for menneskerettigheder* forskningsfrihed i § 2:

Kapitel 1. Indledning – Hvad er forskningsfrihed?

»Stk. 5. Institutionen har forskningsfrihed.

Stk. 6. Institutionens videnskabelige personale har forskningsfrihed og forsker frit inden for institutionens forskningsstrategiske rammer i den tid, hvor de ikke er pålagt andre opgaver.«

Endelig fastslår § 9 i lov om *Arkitektskolen Aarhus og Det Kongelige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering*, at denne institution har forskningsfrihed (individuel forskningsfrihed er ikke nævnt).

For fuldstændighedens skal det med, at forskningsfrihed også var nævnt i Lov om Danmarks Pædagogiske Universitet (DPU), § 1, stk. 2, fra 2000 indtil 2005, hvor DPU kom under *Universitetsloven*. I DPU-loven var individuel forskningsfrihed dog begrænset til metodefrihed, jf. § 7, stk. 3: »Instituttlederen kan pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver med respekt for deres frie valg af videnskabelige metoder.«

Dette udtømmer listen over lovparagraffer i danske lovtekster, hvor begrebet forskningsfrihed omtales. Det samlede sæt af retskilder, herunder internationale, der fastlægger juridiske rammer for forskningsfrihed ved at definere, beskytte eller begrænse friheden, er naturligvis langt mere omfattende. Disse vil blive gennemgået og kommenteret igennem bogens kapitler så dækkende og dybtgående, som det har været muligt.

Der har ikke tidligere været gennemført et sådant udredningsarbejde, og den eksisterende danske litteratur om emnet er meget beskedent. Selve termen forskningsfrihed kom først ind i dansk lovgivning med universitetsloven i 2003.¹ Omend der var tidligere formuleringer, der berørte emnet, er det i det hele taget yderst sparsomt, hvad der findes i autoritative officielle dokumenter i form af betænkninger, lovforberedende arbejder, bemærkninger til lovforslag mv. om specifikt forskningsfrihed. Det er så meget mere bemærkelsesværdigt i betragtning af den stadige strøm af reformer af såvel universiteter som hele forskningssystemet, der har været gennemført de seneste fire-fem årtier (jf. *Andersen 2018: kapitel 5*). Til sammenligning har man i vore nabolande gennemført flere offentlige udredninger de seneste årtier med grundig behandling af emnet akademisk frihed, herunder i øvrigt med deltagelse af danske eksperter.² Heller ikke i den danske juridiske litteratur finder

1. Se herom i kapitel 2, afsnit 3.1.

2. Norge: NOU 2006:19: *Akademisk frihet Individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov*, NOU 2020: 3 Ny lov om universiteter og høyskoler. *Strømme, Vidar*: Ytringsfrihet i academia, Rapport 2020:14, Institut for Samfunnsforskning.

man samlede redegørelser om, hvad der er gældende ret, når det angår forskningsfrihed. Bogen her skal bidrage til at rette op på denne mangel.

I resten af denne indledning vil jeg først gennemgå selve begrebet forskningsfrihed ud fra gængse, internationalt anerkendte kilder.³ Dernæst vil jeg kort beskrive de historiske rødder og milepæle i udviklingen af denne form for frihed. I det følgende afsnit gennemgår jeg de vigtigste begrundelser, der traditionelt har ligget bag værdien af forskningsfrihed og krav om respekt og værn for forskningsfrihed. Så følger et kort afsnit med oversigt over det danske forskningslandskab. Endelig giver et afsluttende afsnit en oversigt over bogens struktur og afgrænsninger.

2. Forskningsfrihed og akademisk frihed

Hvori består forskningsfrihed? Hvem nyder denne frihed, hvad giver den frihed til, hvordan sikres den? Det er sådanne spørgsmål, bogen vil behandle specielt med henblik på de svar, juraen kan give. Hvad siger gældende ret om disse spørgsmål?

Som udgangspunkt er det nødvendigt at forklare indholdet i selve begrebet forskningsfrihed. Forskning er om noget et internationalt felt, og der har gennem årene, navnlig efter 2. Verdenskrig, været organiserede bestræbelser på at nå frem til fælles forståelse af, hvad forskningsfrihed skal betyde. Det er ud fra en opfattelse af, at det er en af de bærende værdier i oplyste, frie demokratier. Det er også ud fra erfaringer med knægtelse af forskningsfrihed og barbarisk misbrug i totalitære regimer. Det viste, at forskningsfrihed er en meget skrøbelig værdi. Derfor skal forskningsfrihed indrammes af et sæt af normer, som skal respekteres af forskere, universiteter, stater, lovgivere, myndigheder, brugere og aftagere af resultater og det øvrige omkringliggende samfund. Som sagt finder man ikke fra danske myndigheder eller forskningspolitiske organer dokumenter med udredninger af forskningsfrihed og heller ikke henvisninger til internationale eller udenlandske kilder om emnet. *Danske Universiteter* udsendte 2021 et sæt *Principper og anbefalinger for forskningsba-*

Sverige: Rapport från riksdagen 2014/15: Huvudrapport. *Autonomi och kvalitet – ett uppföljningsprojekt om implementering och effekter av två högskolereformer i Sverige*. 2014/15:RFR5.

Statens offentliga utredningar 2015:92. *Utvecklad ledning av universitet och högskolor*.

3. Om begrebet i dansk lovgivning, se kapitel 2.

seret samarbejde og rådgivning,⁴ der er den hidtil mest udførlige og detaljerede gennemgang af forskningsfrihed, når der er tale om samarbejde mellem forskere og eksterne.

Der findes imidlertid fra andre kilder et antal fremstillinger fra de senere år om forskningsfrihed med forankring i international litteratur og i relation til danske forhold, hvortil der henvises.⁵ Her skal refereres de væsentligste punkter i koncentreret form, hovedsageligt baseret på min egen fremstilling i *Forskningsfrihed. Ideal og virkelighed*.⁶ For så vidt angår definition af forskningsfrihed, bygger denne fremstilling igen hovedsageligt på følgende to grundige udredninger: *UNESCO Recommendations* fra 1997⁷ og rapporten fra en arbejdsgruppe under *League of European Research Universities* (LERU) fra 2011.⁸ Disse er valgt som de mest udførlige. UNESCO Recommendations er udarbejdet med dansk repræsentation, og Københavns Universitet er medlem af LERU.

Først er det nødvendigt at klargøre relationen mellem de beslægtede og overlappende begreber *forskningsfrihed* (freedom of research) og *akademisk frihed* (academic freedom). Man kan også støde på begrebet *videnskabelig frihed* (scientific freedom). Af disse er akademisk frihed det ældste og grundigst behandlede begreb, så lad os starte med det. I sin oprindelse har det dækket over al den faglige aktivitet, der foregår på universiteter, dvs. både forskning, undervisning, formidling og organisering. Det omfatter dermed også universiteternes styring og ledelse, således ansættelser af lærere, oprettelse og nedlæggelse af fakulteter, institutter, studier og fag osv. Derimod indgår normalt ikke forskning, der foregår uden for academia – universiteterne.

UNESCO Recommendations definerer akademisk frihed for lærere ved institutioner for videregående uddannelser således:

»Higher-education teaching personnel are entitled to the maintaining of academic freedom, that is to say, the right, without constriction by prescribed doctrine, to freedom of teaching and discussion, freedom in carrying out research and disseminating and publishing the results thereof, freedom to express freely their opinion about the institution or system in which they work, freedom from institutional censorship and freedom to participate in professional or representative academic bodies. All higher-education teaching personnel

4. *Danske universiteter 2021: Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning.*
5. *NOU 2006. Kærgård mfl. 2007, Andersen 2016, Andersen 2018, Krejsager 2017, Videnskaberne Selskab 2019 og 2021, Forskerportalen.dk (UBVA)*
6. *Andersen 2018.*
7. *UNESCO 1997.*
8. *Vrielink et al. 2011*

3. Forskningsfrihed: niveauer og delkomponenter

should have the right to fulfill their functions without discrimination of any kind and without fear of repression by the state or any other source. Higher-education teaching personnel can effectively do justice to this principle if the environment in which they operate is conducive, which requires a democratic atmosphere; hence the challenge for all of developing a democratic society.«⁹

Her drejer det sig altså ikke kun om forskning, men lige så meget også om undervisning og alle andre anliggender for universitetet: frihed til at undervise og diskutere, til at forske og publicere, frihed til at udtrykke sin mening om den institution, man arbejder i, frihed fra censur fra institutionens side og frihed til at deltage i kollegiale organer. Der må ikke være diskrimination eller undertrykkelse fra staten eller andre.

UNESCO-rapporten er afgrænset til »higher-education personale« således, at der altså primært sigtes til ansatte ved universiteter og andre højere læreanstalter. Andre steder fremgår det imidlertid, at også studerende ved disse institutioner skal nyde akademisk frihed. Akademisk frihed gælder specielt for ansatte og studerende ved videregående uddannelsesinstitutioner og omfatter som nævnt alle faglige aktiviteter, undervisning, forskning og formidling samt institutionspolitiske aktiviteter ved deltagelse i kollegiale organer og frihed til at ytre sig om institutionens forhold.

Heroverfor adskiller forskningsfrihed som abstrakt og generelt begreb sig fra akademisk frihed ved for det første, og ikke overraskende, kun at omfatte forskning, og altså ikke undervisning, og for det andet ved at inkludere al forskning uanset, hvor den måtte blive udført i offentligt eller privat regi.

Der er lidt flydende grænser mellem de to begreber, og grænserne er i et vist omfang også under opblødning institutionelt i den virkelige verden. For den foreliggende fremstilling betyder afgrænsningen til forskningsfrihed primært, at bogen ikke behandler uddannelser og undervisning, og at den på den anden side behandler forskningsfrihed i institutioner også uden for universiteter. Vi har i denne bog dog været nødsaget til at afgrænse til forskning udført i offentlig sektor.

3. Forskningsfrihed: niveauer og delkomponenter

Uanset om det handler om akademisk frihed eller forskningsfrihed, er det relevant at operere med frihed på tre forskellige niveauer: 1) det individuelle, dvs. de enkelte forskeres frihed i forhold til institution og omverden, 2) det

9. UNESCO 1997:55.

Kapitel 1. Indledning – Hvad er forskningsfrihed?

institutionelle, dvs. universitetets eller forskningsinstitutionens frihed i forhold til staten, myndigheder, bevillingsgivere og omverdenen i øvrigt, og 3) det kollegiale, kollektive niveau, dvs. forskerne som et kollegialt fællesskab i forhold til institution og omverden.¹⁰ Det institutionelle og det kollegiale niveau omtales dog ofte under et. Det sker også, at det kollegiale niveau helt udelades. Lad os kort omtale disse niveauer og deres relationer.

Det er almindeligt at tage udgangspunkt i det individuelle niveau som det grundlæggende og det, der begrunder frihed på de øvrige niveauer.

Kort formuleret defineres individuel forskningsfrihed således:

»Den enkelte forsker har ret til frit at definere forskningsmæssige problemstillinger, vælge og udvikle teorier, indsamle empiriske data og anvende relevante metoder, samt at fremlægge hypoteser, resultater og ræsonnementer offentligt.«¹¹

Dette omfatter følgende delkomponenter:

- Frihed i valg af emne, begreber, empiriske metoder, analysemetoder og metoder i øvrigt.
- Ret til frit at drage konklusioner.
- Åben adgang til informationer, herunder informationer, som myndigheder råder over.
- Ret til beskyttelse af data og kilder.
- Ret til at bevæge sig frit og til frit at vælge samarbejdspartnere og kommunikere med dem.
- Publicerings- og ytringsfrihed, inklusive retten til at afvise at publicere, både inden for det videnskabelige samfund og over for den bredere offentlighed.
- Frihed til at råde over data, forskningsresultater og konklusioner. Denne frihed skal understøttes ved, at relevante intellektuelle ejendomsrettigheder, herunder ophavsrettigheder, skal tilhøre forskerne.¹²

Som nævnt er det få danske retskilder, der nævner forskningsfrihed. Her er det bemærkelsesværdigt, som det vil fremgå senere i bogen, at disse meget få kilder konsekvent undlader at nævne publiceringsfrihed.

Såvel UNESCO Recommendations som LERU-rapporten fremhæver *tenure*, sikkerhed i ansættelse, som en afgørende forudsætning for individuel

10. Se hertil også kapitel 2, afsnit 4.

11. *Danske Universiteter* 2020, s. 35.

12. *Andersen* 2018:43; *Vrielink et al.* 2011.

3. Forskningsfrihed: niveauer og delkomponenter

forskningsfrihed, en *conditio sine qua non*. Tenure-betegnelsen har sin oprindelse i det amerikanske system med en stor sektor af private universiteter og løsere regulerede ansættelsesformer, der kun gav svag beskyttelse. Med årene har begrebet fået stigende betydning og fokus også ved europæiske universiteter. Tenure refererer til en ansættelsesform, der minder om tjenestemandsansættelse, som tidligere var udbredt i mange europæiske lande, men nu er under opløsning. Fast, varig og sikker ansættelse er en afgørende forudsætning for uafhængighed, på samme måde som det gælder for f.eks. domstolene. Tenure kræver, at der skal meget stærke saglige grunde til afskedigelse, baseret på en grundig og åben proces. Foreligger tvingende grunde, f.eks. økonomiske, skal det kunne dokumenteres, at alle skridt er forsøgt for at hindre afskedigelse, ligesom økonomiberegninger skal være offentligt tilgængelige.¹³ Dansk ansættelsesret kan efter alt at dømme næppe siges at sikre tenure på universiteterne.¹⁴

Institutionel autonomi betyder selvstyre for institutionen med hensyn til alle akademiske anliggender, dvs. alle faser i udførelse af forskningen, strategier, ressourcefordeling, fastlæggelse af faglige standarder, organisering og ledelse. Det skal foregå med ansvar og respekt overfor lovgivning, bevilgende myndigheder, menneskerettigheder, forskningsfrihed og forskningsetik.¹⁵

Institutionen danner og regulerer en grænseflade mellem forskningens fællesskaber og omverdenen, styret af retten – og pligten – til at beskytte og fremme forskningsfriheden. Her med en formulering fra LERU-rapporten:

»Collective or institutional autonomy for the academy in general and/or subsections thereof (faculties, research units, etc.) ... implies that departments, faculties and universities as a whole have the right (and obligation) to preserve and promote the principles of academic freedom in the conduct of their internal and external affairs.«¹⁶

Bemærk at der her tales om »collective or institutional autonomy ...«, og at der opregnes forskellige niveauer og enheder internt i universiteterne (»the academy«), for hvilke den kollektive eller institutionelle frihed gælder: »departments, faculties and universities«. Som bekendt refererer ordet »faculty« både til en administrativ enhed på et universitet og til staben af forskere ved den pågældende enhed.

13. UNESCO 1997:61.

14. Se hertil Andersen 2018:242 ff.

15. UNESCO 1997:52.

16. Vrieland et al. 2011:117.

Kapitel 1. Indledning – Hvad er forskningsfrihed?

Det bringer os frem til det tredje niveau vedrørende forskningsfrihed, det kollektive eller kollegiale. Både UNESCO Recommendations og LERU-rapporten, såvel som flere andre kilder, nævner kollegialt selvstyre som et element i forskningsfrihed. Det er en nødvendig del af fundamentet for den individuelle forskningsfrihed. I nogle tilfælde, som i det netop anførte citat, omtales kollektiv autonomi og institutionel autonomi under et, som om det var det samme, i andre tilfælde skilles de ud og omtales som to særskilte niveauer. Det sidste er klart det mest hensigtsmæssige, hvis man vil klargøre begreberne. De to kan være sammenfaldende, men kan også være to forskellige ting. I udbredt sprogbrug i forsknings- og universitetspolitiske sammenhænge i Danmark omtaler man ofte institutionel autonomi som om, det udelukkende drejer sig om, at statsmagten ikke blander sig i universiteternes indre akademiske anliggender, f.eks. valg af ledelse, ansættelser, tildeling af ph.d.- og doktorgrader o.l. Hvor magten ligger internt i organisationen, vedrører derimod ikke den institutionelle frihed eller forskningsfrihed i det hele taget ifølge denne sprogbrug.

Det harmonerer imidlertid ikke med anerkendte internationale standarder og sprogbrug. Blandt disse er UNESCO Recommendations mest eksplicit med hensyn til udførligt at beskrive demokratisk kollegialt selvstyre som en del af akademisk frihed. Ifølge dette dokument indebærer akademisk selvstyre ret for forskerne til at vælge et flertal af repræsentanter til styrende organer. Det er også ret nøje specificeret, hvilke beføjelser disse styrende organer skal have. Det drejer sig om beslutninger om alt vedrørende ledelse, administration, politikudformning, fordeling af ressourcer, forskningsstrategier, uddannelser og undervisning.

Vigtigheden af det kollektive niveau fremstår også derved, at forskere ud fra en sociologisk betragtning ikke blot er medlemmer af den organisation, hvor de er ansat, men også af forskerfællesskaber, der findes inden for deres felt eller disciplin, på tværs af institutioner og landegrænser. De indgår så at sige i en slags matrixorganisation. Universiteters muligheder for at udvikle og sikre troværdigheden af viden afhænger af disse forskerfællesskaber, som derfor må kunne komme til orde gennem det kollegiale selvstyre. For forskerne vil disse fællesskaber have en vigtig funktion, når det gælder faglige valg og prioriteringer, f.eks. vedrørende emner, nye metoder og vurderinger af resultater. Det er også her ny viden skal efterprøves og vurderes. Ledelsen på institutionerne vil i de fleste tilfælde mangle dybere indsigt på specifikke felter, og når det gælder vurderinger af forskningsresultaters validitet og be-

3. Forskningsfrihed: niveauer og delkomponenter

tydning, har cheffrollen i sig selv ikke forrang. Derfor må forskerne have et afgørende ord ved fælles beslutninger, er argumentationen.¹⁷

Der er altså tale om en indre sammenhæng mellem individuel, kollektiv og institutionel frihed. De forudsætter og betinger hinanden indbyrdes, dog således at den individuelle frihed har et vist primat. Det er en sammenhæng, som kan udpensles og anskueliggøres ved henvisning til en parallel og meget gennemarbejdet problemstilling i politisk filosofi og teori.¹⁸ Her taler man om individ, stat og civilt samfund. Staten skal beskytte individuelle frihedsrettigheder, men det kan være nødvendigt, at staten også begrænser dem af hensyn til helheden, eller for at den ene ikke udnytter sin frihed på andres bekostning. Borgerne skal give staten en vis handlefrihed for, at den kan være i stand til at forsvare friheden over for indgreb udefra, men det er omvendt nødvendigt at begrænse statens magt for at undgå overgreb på borgernes frihed. Her kan man ikke forlade sig på herskernes godhed, der kræves demokrati og et stærkt civilsamfund. Selv den nok så godgørende diktator har i det lange løb sjældent været en solid garant for borgernes frihed.

Fra den politiske filosofi kendes i denne sammenhæng debatten mellem republikanisme og liberalisme:¹⁹ skal borgerne samle sig om realisering af et sæt fælles værdier, f.eks. baseret på religion og livsform, eller skal man nøjes med et minimum af generelle frihedsrettigheder, for at enhver kan søge sin egen lykke, så længe det ikke skader andre. Der findes et bredt spektrum af varianter og blandingspositioner, såvel som begrundelser og argumenter pro et contra.²⁰

Det er klart, at der er forskelle mellem et samfund og et universitet, og den væsentligste er, at en forskningsinstitution primært »kun« er et arbejdssted og dermed kun danner ramme om en del af tilværelsen (om end mange forskere er forskere i alle døgnets timer fra den dag, hvor de starter karrieren). Men alligevel kan sammenligningen være instruktiv.

Set fra den normative vinkel har individernes frihed primat, og institutionen skal ifølge definitionen værne om individernes frihed, internt og i forhold til omverdenen. For at den kan gøre det, er det nødvendigt og legitimt at overlade beføjelser til institutionen, altså at individerne må give afkald på nogle grader af frihed for at sikre størst mulig frihed for alle. Enkelte forskere kan ved udøvelse af egen frihed skade andre forskere og forskerfællesskabet. Det skal institutionen søge at hindre. Institutionen skal i forskernes interesse også

17. *Andersen* 2018: 40f; *UNESCO* 1997:57.

18. Se fx *Kymlicka* 2002; *Habermas* 2005.

19. Jf f.eks. *Rawls* 1988:pp. 272.

20. *Andersen* 2018:45 ff.

Kapitel 1. Indledning – Hvad er forskningsfrihed?

kunne sikre legitimitet udadtil og kunne stå til ansvar for omkostningseffektiv ressourceudnyttelse. Institutionen skal også sørge for, at magtfulde enkelte forskere ikke begrænser andre forskeres frihed. Det kan kræve vanskelige afvejninger. Forskersamfundet er præget af både egalitære og elitære værdiorienteringer.

Magtbeføjelser over individer indebærer imidlertid en risiko for, at institutionen begrænser forskernes og forskerfællesskabets frihed ud over de legitime grænser, enten pga. uvidenhed og dårlige lederevner, eller fordi ledelsen underlægger sig usaglige inde- eller udefrakommende særinteresser og misbruger magtbeføjelser. Denne risiko må begrænses gennem en åben universitetsoffentlighed og gennem indflydelse i demokratiske ledelsesorganer. LE-RU-rapporten formulerer det således:

»There may exist a tension between the (substantive) institutional aspects of academic freedom and the individual aspects of that freedom, described above: in some cases, institutional and individual academic freedom will reinforce one another, in other cases these freedoms may conflict with each other. Too much institutional autonomy could thus lead to the negation of the individual freedom of individual academics. Again, it is a balance of rights and interests that will have to be struck.«²¹

Balancen skal sikres ved forskernes deltagelse i demokratisk kollegialt selvstyre:

»Since universities employ individuals who themselves enjoy academic freedom, these individuals should decide on institutional issues and policy issues – as much as possible – in a democratic way, particularly with respect to those decisions that may limit individual freedoms. In order for such decisions to have legitimacy and support, and in line with the UNESCO Recommendation, academic staff should have ‘the right to take part in the governing bodies’ of faculties and universities and ‘the right to elect a majority of representatives to academic bodies’, ‘while respecting the right of other sections of the academic community to participate’.«²²

Demokratisk styre, der under de givne vilkår kan koordinere aktiviteter inden for trekanten forskere, forskerfællesskaber og institutioner, forudsætter et minimum af social integration med en loyalitet over for et fælles værdi- og normsæt. Fra sociologiens teorier om social integration kender vi dilemmaet med den rette balance mellem konformisme med stærk social kontrol på den

21. *Vrielink et al.* 2011:17.

22. *Vrielink et al.* 2011:133. *Andersen* 2018:49. Den i citatet omtalte *UNESCO Recommendation* er den ovenfor nævnte. Se også *Moodie* 1996.

ene side og individualisme grænsende til normløshed på den anden. Det svarer til de omtalte positioner i politisk filosofi republikanisme vs. liberalisme.

I klassiske universitetsidealer er der en hældning mod den liberalistiske pol. Videnskabens etos²³ og de abstrakte videnskabsetiske normer afspejler nogle fælles værdier og dyder om universalisme, rationalitet, sandhedssøgen, respekt for andre menneskers liv og rettigheder, men ud over disse er der ideelt set ikke begrænsninger på, hvilke ideer og kognitive mål man vil forfølge. Specielt skal ledelsen ikke blande sig i valg af emner, metoder, teorier, endsi-ge vurdering af resultater eller publiceringskanaler. Realiteterne kan sagtens være anderledes end disse idealer. Der kan være et kognitivt konformitetspres og konservatisme, og udefra kan mange politiske, ideologiske og økonomiske interesser presse på. I den nugældende universitetslov finder man et klart eksempel. Der står direkte i § 2, stk. 3, at »Universitetets forsknings- og uddannelsesresultater skal bidrage til at fremme vækst, velfærd og udvikling i samfundet.«²⁴ Det pålægges her universiteterne at orientere sig mod værdier, som, uanset hvad man i øvrigt kan mene om dem, ikke er forskningen selv iboende. Taget for pålydende indebærer de en begrænsning af forskningsfriheden for den enkelte og institutionen.

4. »Frihed fra« og »frihed til at ...«

Filosofisk og teoretisk er frihed et vanskeligt begreb med mange dimensioner og betydninger. Det er ikke muligt at gå nærmere ind på disse omfattende problemer her, men en enkelt sontring er ikke til at komme uden om. Det drejer sig om sontringen mellem »frihed fra« og »frihed til«, begreber, der inspireret af den russisk-britiske samfundsteoretiker Isaiah Berlins sontring mellem *negativ* og *positiv* frihed.²⁵ Det negative frihedsbegreb svarer i store træk til et klassisk liberalistisk begreb, fravær af ydre tvang. Mere kompliceret og flertydigt er det positive frihedsbegreb. Hermed bringes vi over i struk-

23. Merton 1969.

24. Daværende medlem af Folketinget for Dansk Folkeparti Jesper Langballe skrev i 2003 i en kronik herom: »Her er universitetsforskningen forsynet med et nyttigt formål. Den er gjort til en politisk, kommerciel eller ideologisk bestillingsopgave, tilmed udtrykt i tidens mest banale og fladpandede fraser: 'vækst – velfærd – udvikling'. Men fremdriften i forskningens søgen gennem tiden – det, som skabte den moderne verden – skyldtes netop, at forskningen ikke var beslaglagt på forhånd af bestemte fordomme om, hvad der var nyttigt.« Kronik i Jyllandsposten den 29. april 2003.

25. Berlin 1969.

turelle og ressourcemæssige betingelser for at friheden kan praktiseres. Når det angår forskning – og meget andet – forudsætter frihed rådighed over ressourcer, herunder adgang til personlig indtægt til livets opretholdelse, typisk ved ansættelse i forskerembeder. Forskningsfrihed diskuteres i hovedsagen som spørgsmål om, hvad der gælder for forskere som ansatte i institutioner eller organisationer, der driver forskning og råder over ressourcer til dette formål.²⁶ Fri rådighed over ressourcer, stillet til rådighed af andre, forpligter til at kunne redegøre for anvendelsen af disse ressourcer.

5. Historiske milepæle

Historisk har frie tanker næsten altid kunnet finde rum, om end de ofte kunne være snævre. Men principper om, at frie tanker skal beskyttes af frihedsrettigheder, som stat og retsvæsen skal sikre og værne om, er af nyere dato. Det gælder også frihedsrettigheder i relation til akademiske institutioner og forskning.

Det er ganske vist almindeligt at spore rødder til akademisk frihed helt tilbage til fremvæksten af universiteter i Europa fra slutningen af tusindårene, og man finder da også tidligt spirer herfra. Man har vedtaget at anse universitetet i Bologna som det første universitet, og at grundlæggelsen fandt sted i året 1088. Rigtigt er det, at kejsere, paver, fyrster og konger gradvist anerkendte, at universiteter kunne have visse rettigheder til at styre indre anliggender. Men realiteterne var, at helt frem til det 20. århundrede var der ganske tæt styring både fra statsmagt og kirke. Her er nogle af de mest berømte/beryggede eksempler:²⁷

- Ved universitetet i Paris i året 1210 endte en strid med kirken med, at biskoppen forbød en række af Aristoteles' naturfilosofiske skrifter. I 1277 blev en liste af aristoteliske doktriner lyst i band og forbudt i undervisningen af en forsamling af teologer fra universitetet under ledelse af biskoppen i Paris.
- Den engelske filosof Roger Bacon (1214-1294), underviser i Paris og Oxford, kendt som fortaler for empirisk-eksperimentel videnskabelig metode, var i længere perioder sat i husarrest af Franciskanerordenen på grund af kætterske tanker.

26. *Andersen* 2018:52 ff.

27. Eksemplerne er gennemgået i *Andersen* 2018:68 f.

- Pave Paul d. 4. oprettede i 1559 sin liste over forbudte skrifter *Index Librorum Prohibitorum*. På listen var bl.a. en lang række botaniske, medicinske, juridiske og filosofiske tekster. Nicolaus Kopernikus kom på listen i 1616, 73 år efter sin død. Samme skæbne overgik bl.a. Giordano Bruno, Johannes Kepler, Galileo Galilei, René Descartes, Immanuel Kant, Auguste Comte og Simone de Beauvoir. Listen eksisterede frem til 1966.
- Giordano Bruno (1548-1600), italiensk filosof og astronom, hævdede bl.a. (ligesom tidligere Kopernikus (1473-1543)), at jorden bevægede sig, og at universet intet centrum havde. Han blev af inkquisitionen dømt for kætteri og brændt på bålet.
- Galileo Galilei (1564-1642) blev i 1633 tvunget til at afsværge sin påstand om, at jorden drejede rundt. Han fik husarrest og forbud mod at offentliggøre sin teori.

Fra nyere tider kan også nævnes kirkens og kristne fundamentalisters kamp mod Darwins udviklingslære, Stalinregimets undertrykkelse og forfølgelse af denne teoris tilhængere (Lysenko-affæren), Hitler-regimets udryddelse af jødisk tænkning og opløsningen og fordrivelsen af Wienerkredsen efter indtoget i Østrig i 1938.

De grænseoverskridende brud, der skulle til for at frisætte universiteter og forskning fra sådanne overgreb, startede i forbindelse med de naturvidenskabelige gennembrud i den tidlige modernitet fra Renaissanceen o. 1500 og frem. Næste milepæl kom med oplysningstænkningen og universitetsreformer fra omkring år 1800, der ledte frem til etablering af egentlige forskningsuniversiteter og selvstændige forskningsinstitutter i løbet af 1800-tallet. Det var ledsaget af en uddannelsesmæssig revolution med indførelse af almindelig undervisningspligt, så alle lærte at skrive, regne og læse.

Disse brud er alle forbundet med de store samfundstransformationer, der førte frem til dannelsen af moderne samfund med oplyste, uddannede befolkninger, vækst i videnskab, økonomi og teknologi, demokratiske styreformer og retsstat. Modernisering indebærer stigende differentiering og kompleks specialisering mellem forskellige relativt autonome institutioner og sektorer, hver med deres funktioner i forhold til helheden, og hver med deres sæt af normer og værdiorienteringer. Universiteter med forskning og forskningsbaserede uddannelser er en af disse sektorer.

Reformationen medførte i første omgang, at kontrollen over universiteterne skiftede; ikke at den blev løst. Med religionskrigene, trediveårskrigen og den Westfalske fred 1648 dannedes efterhånden stærkere territorialstater, hvilket svækkede kirkens selvstændige magt i protestantiske lande, men også

førte til stærkere indordning af universiteterne under statens kontrol, herunder forskrifter om trosretning.

Det naturvidenskabelige gennembrud omfattede videnskaber som astronomi, fysik, matematik og senere kemi og medicin, knyttet til kendte navne som Nikolaus Kopernikus, Johannes Kepler, Tycho Brahe, Galileo Galilei, William Harvey, Robert Boyle, Christian Huygens, Isaac Newton m.fl. Der blev udviklet et nyt syn på erkendelsens mål og grundlag med et videnskabs- og metodesyn baseret på eksperimentelle og empiriske metoder. De muliggjorde stadig nye erkendelser og opdagelser og åbnede dermed for en kumulativ, grænseudvidende og til tider revolutionerende erkendelse, der var ukendt i det skolaske metodesyn. De nye naturvidenskabers dynamik og tiltagende position udsprang også af opfindelser og konstruktion af instrumenter og teknik mv. til målinger og forsøg, men også til løsning af praktiske opgaver. Det kunne være til praktisk anvendelse i arkitektur, byggeri, militær, søfart og navigation mv. Eksempler er kikkerter, mekaniske ure, pumper, vand- og vindmølleteknologi, metallurgi, plante- og dyreavl mv.

Vigtige institutionelle nydannelse var i denne periode etablering af videnskabelige selskaber og tidsskrifter med visse frihedsgrader. I 1660 blev *Royal Society of London* grundlagt af Robert Boyle, Christopher Wren og John Wilkins med henblik på at drive naturvidenskabelige studier, og et par år efter fik selskabet kongelig anerkendelse af Charles 2. Royal Society fik i sit charter tilladelse til at drive studier uden kongens indblanding, at rejse og kommunikere frit uden brevcensur og at trykke sine egne skrifter, dog under forudsætning af, at man ikke blandede sig i religiøse og politiske anliggender. Få år efter, i 1666, fulgte *Académie Royale des Sciences* i Paris. En væsentlig forskel mellem de to var, at det franske videnskabsakademi til forskel fra Royal Society var statsligt finansieret med tilsvarende mindre uafhængighed.

I andre lande fulgte lignende selskaber, i Preussen således *Akademie der Wissenschaft* i 1700 og i Danmark *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab* i 1742.²⁸

Disse nybrud foregik i hovedsagen uden for universiteterne og blev længe bekæmpet af pavelige buller og sat på lister over forbudte tekster, som vi har set. Først med oplysningstænkningen og universitetsreformerne fra starten af 1800-tallet begyndte fri forskning at blive en anerkendt del af embedspligten for universitetsprofessorer. Her er det almindeligt at fremhæve det preussiske *Humboldt-universitetet*, der blev oprettet i 1810, som en banebrydende nydannelse. Modellen opdelte akademisk frihed i to komponenter: *Lehrfreiheit*,

28. Andersen 2018:72.

frihed for lærerne til at bestemme indhold og form, og *Lernfreiheit*, frihed for de studerende til at bestemme, hvad de ville lære. Dette var forbundet med et princip om enhed mellem videnskabelig forskning og undervisning således, at undervisningen skulle bygge på bedste videnskabelige viden og dermed også, at de studerende skulle optrænes i principper og grundlag for videnskabelig erkendelse. Bag dette lå et dannelsesideal, der betonedede fri og ubunden sandhedssøgen som befordrende for dannelse af personligheder med selvstændig og uafhængig dømmekraft, både kognitivt og moralsk. Det blev i forlængelse heraf også indført, at gymnasielærere skulle have universitetsuddannelse til gavn for oplysning og udbredelse af de samme dannelsesidealer til større dele af befolkningen.

Dette var klart et frigørende nybrud i forhold til situationen den gang på langt de fleste universiteter, herunder Københavns Universitet. Men man skal selvfølgelig ikke tro, at disse idealer blev realiseret, og Humboldt-universitetet var de facto selv under tæt styring af staten, der således ikke blot udnævnte professorer, men også forhandlede deres budgetter direkte, hvilket selvsagt gav gode muligheder for styring.²⁹ Universitetsembeder var forbeholdt kristne, og jøder havde f.eks. ikke adgang og heller ikke kvinder. Ved Københavns Universitet skulle tiltrædende professorer være døbt og konfirmeret og afsige den apostolske trosbekendelse i Konsistorium helt frem til starten af 1870'erne. Den første kvindelige professor i Danmark blev ansat i 1946.

Der var således tale om en ganske langstrakt og træg udvikling op igennem 1800-tallet. En nydannelse, der fik betydning, var opdelingen mellem »ren« og »anvendt« videnskab, eller grundforskning og anvendt forskning, senere suppleret med en tredje form: »udvikling«. Det førte til oprettelsen af de nye højere læreanstalter for teknologi, landbrug og handel, hvor ydre formål og erhvervsrelevans i højere grad styrede indholdet, til forskel fra grundforskning, hvor forestillingen er, at det alene er interessen for ny viden, der bestemmer forskningsspørgsmål. Man skal dog være opmærksom på, at universiteter også uddannede professioner, rettet mod praktiske funktioner, således jurister, medicinere og økonomer, som rummede andet og mere end »ren videnskab«.

Det var industrialiseringen og den teknologiske udvikling de følgende par hundrede år, der fuldstændig transformerede videnskabernes betydning og indlejring i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Verdenskrige og økonomiske styrkeforhold mellem lande og virksomheder blev afhængige af viden-

29. Fallon 1980:37.

skabelig og teknologisk viden. Videnskab er blevet brugt og misbrugt, med industrialiseret folkedrab og barbari i nazitiden og under andre totalitære regimer som skræmmende eksempler. Globale problemer er dukket op, som videnskaberne selv har været med til at skabe, og hvis løsning også kræver videnskabelig viden: miljø, sundhed og helbred, fattigdom og klima mv. Finansiering, regulering og styring af videnskaberne er dermed i stigende grad blevet et centralt politisk tema, også internationalt. Herunder har opdelingen mellem rent erkendelsesdrevet grundforskning og anvendt, målstyret forskning imidlertid fortsat spillet en bærende rolle, således i en rapport, som kom til at præge USA's forskningspolitik efter 2. Verdenskrig, Vannevar Bush (1945): *The Endless Frontier. Report to the President on a Program for Postwar Scientific Research*, hvori vigtigheden af fri erkendelsesdrevet grundforskning blev fremhævet, bl.a. med den begrundelse, at det var her fra ideer til nye anvendelsesorienterede resultater skulle få næring.

Gennem denne enorme transformationsproces har man under den liberalt-demokratiske orden bestræbt sig på at institutionalisere og beskytte et rum for fri forskning, herunder ved lovgivning og andre retlige midler. Videnskaberne's frihed er i tiden efter 2. Verdenskrig kommet ind i erklæringer om menneskerettigheder, internationale konventioner, i EU's charter om grundlæggende rettigheder, grundlove og anden lovgivning i mange lande.

6. Begrundelser for forskningsfrihed

Hvorfor er forskningsfrihed så en vigtig grundværdi ikke blot for forskningen selv, men for hele samfundet, at den skal nyde særlig beskyttelse? Der findes flere begrundelser, men der er udbredt enighed om det helt basale: forskningsfrihed er en afgørende forudsætning for fremskridt i sand viden. »Freedom of research is fundamental to the advancement of truth«, hedder det i en fælles erklæring fra 1940 af *American Association of University Professors* og *The Association of American Colleges and Universities*.³⁰

Ræsonnementet er, at åben og fri søgen og kritisk granskning i fuld offentlighed giver de bedste muligheder for at stille nye spørgsmål, bryde dogmer, opfinde teorier og metoder samt kontrollere sandhedsværdien af påstået nye originale resultater og dermed eliminere fejl. Denne kontrol giver størst mulig troværdighed. Desuden muliggør åbenhed koordination, vidensdeling og samarbejde, således at man undgår at bruge ressourcer på spørgsmål, der alle-

30. AAUP 2019.

rede er besvaret, og har mulighed for at bygge videre på eksisterende viden. Ofte henviser man her til John Stuart Mills argumentation, ifølge hvilken tanke- og ytringsfrihed er godt, fordi det gavner fremskridt i viden. Dette vil igen være til gavn for den samlede velfærd i samfundet.³¹

Forskningsfrihed er i denne forstand en del af den almindelige tanke- og ytringsfrihed, som er anerkendt som en menneskeret i moderne demokratiske samfund, og som alle borgere dermed skal kunne nyde. Det drejer sig her om frihed forstået som negativ frihed, frihed for begrænsninger udefra.

Skal det fungere, forudsætter det imidlertid et normsystem, der understøtter og belønner oprigtig søgen efter viden og sandhed og straffer det modsatte. Det forudsætter en kultur og institutioner, der understøtter sådanne værdier og mål. Dette er særligt søgt udviklet i institutioner i moderne videnskab i form af meritokrati, fordeling af magt og indflydelse efter meritter, en orden, hvor adgang til forskningsmuligheder (ansættelser, forfremmelser, ressourcer) og anerkendelse ideelt fordeles efter præstationer i form af ny og værdifuld viden.³² Adgang til forskningsressourcer er altovervejende begrænset til universiteter, andre offentlige og private institutioner med forskning samt private virksomheder. Hermed taler vi om den positive frihed, altså adgang til ressourcer og dermed muligheder for at kunne udnytte friheden.

Som vore liberale samfund er indrettet, kræves der ikke særlige begrundelser for, at private har frihed til at bruge deres egne ressourcer på forskning, så længe det sker inden for lovens og videnskabsetikkens rammer. Men hvorfor skal det offentlige stille forskningsressourcer frit til rådighed forskere, altså med tvang opkræve skatter, som så bruges til fri forskning?

I litteraturen om akademisk frihed og forskningsfrihed støder man i hovedsagen på tre begrundelser: en historisk, en filosofisk og en nytteorienteret, funktionalistisk.

Den historiske begrundelse vil jeg kun nævne ganske kort. I kernen består den i at henvise til, at akademisk frihed er en værdi, der hviler på meget lange traditioner, og som har overlevet trods mange angreb og undertrykkelse gennem historien. Ræsonnementet er, som oftest underforstået, at når en tradition har overlevet så længe, er det i sig selv et bevis for eller en indikator på, at den afspejler en vigtig og nødvendig værdi, altså det, der sædvanligvis har været brugt af konservatismen. Svagheden ved argumentet er for det første, at det er tvivlsomt, hvor langt frihedstraditionen egentlig kan føres tilbage, når det gælder universiteterne, og for det andet, at traditionsargumentet står svagt

31. *Mill* 1991, kapitel 2.

32. *Merton* 1969.

i moderne samfund, der er fremtidsorienterede og overlever ved bestandig at opløse eller i hvert fald omforme traditioner som tilpasning til ændrede vilkår. Videnskab har selv været en af de nok væsentligste drivkræfter bag traditionsbrud og modernitet. Mange traditionelle (»middelalder-«) værdier har stået for fald, og godt det samme vil mange sige.

I hvert fald har traditionsargumentet svært ved at stå alene.

Det filosofiske argument knytter forskningsfrihed sammen med tanke-, menings- og ytringsfrihed generelt og er indbygget i de store frihedserklæringer og charters, som det også vil fremgå senere i bogen. De trænger frem med oplysningstænkningen og de demokratiske revolutioner fra slutningen af 1700-tallet og findes også i Humboldttraditionens dannelsesidealer. Frihed forudsætter myndige personligheder og evne til at tage stilling ud fra egen selvstændig tilegnelse af viden og metoder og til at argumentere fornuftigt for og imod en påstand. Ingen dogmer er hellige og hævet over tvivl, alt kan stilles til efterprøvning, men dette ledsages af en pligt til at lytte til argumenter.

I moderne komplekse samfund med højt specialiseret arbejdsdeling udgør universiteter og forskningsinstitutioner institutioner, der er særligt specialiseret til på hele samfundets vegne at rendyrke og udfolde netop disse værdier og funktioner. Det skal foregå og fremvises i størst mulig offentlighed. Fri forskning skal dermed ikke blot frembringe og udbrede ny viden, men også understøtte en kultur med intellektuel frihed, antifundamentalisme, kognitiv åbenhed og pluralisme. Den amerikanske retsfilosof Donald Dworkin er i Humboldts spor gået et skridt videre og har kædet det sammen med etik i generel forstand. Han har sagt, at akademisk frihed »repræsenterer, forstærker og beskytter idealer om etisk individualisme« ... »intellektuel uafhængighed« og »antifundamentalisme«.³³

Endelig er der det rent nytteorienterede argument, som jo er indbygget i universitetslovens formulering om, at universiteternes forskning skal »bidrage til at fremme vækst, velfærd og udvikling i samfundet«. Utilitaristen John Stuart Mill hævdede, at viden i sig selv kan bidrage til velfærd, lykke, uanset praktisk og økonomisk nytte, da han skrev: »det er bedre at være et tilfreds menneske end et tilfreds svin, bedre at være en tilfreds Sokrates end en tilfreds idiot«.³⁴ Ydermere har viden den forunderlige egenskab at være et *of-fentligt* gode således, at der altid bliver lige meget tilbage til andre, uanset hvor meget den enkelte bruger. Sandhed har ingen markedspris.

33. Dworkin 1996:190. En diskussion: Nybom 2003.

34. Mill 1991.

At få mere viden kan jo i sig selv ret forstået godt betragtes som »vækst og udvikling«, uanset praktisk anvendelighed. Øget udsyn, fordomsfrihed og åndelig frihed er både »vækst« og »udvikling«, og kan også skabe personligheder med mere opfindsomhed og foretagsomhed. Imidlertid er det ofte i nutiden mere eller mindre eksplicit forudsat, at vækst betyder *økonomisk* vækst, ofte endog meget direkte og håndfast. At forskningen skal bidrage til at forbedre konkurrenceevne og løse de store og små samfundsproblemer, har været ledetråd for årtiers forskningspolitik. At forskningen i vid udstrækning faktisk også kan leve op til disse forventninger, er klart demonstreret gennem årene. Spørgsmålet er nu, hvilken rolle forskningsfrihed spiller set i dette problemløsningsperspektiv? Bringer vækst- og nytteperspektivet os over i en centralistisk planøkonomisk styring af forskningen? Det kan man godt somme tider fornemme.

Her kan man anlægge en mere funktionalistisk vurdering: hvad fungerer bedst, hvad giver med størst sandsynlighed de resultater, som kan løse problemerne? Manhattan-projektet fra 1942, der frembragte atombomben, og »Sputnikchokket« i 1957, hvor det lykkedes Sovjetunionen at komme først med at opsende en satellit, viste, at det kan lade sig gøre at realisere bestemte mål gennem bevidst styret forskningsindsats. På den anden side er forskning uforudsigelig, og mange opdagelser er gjort ved tilfældigheder, hvor man søgte efter noget helt andet. Balancen mellem helt fri forskning og målstyret forskning afføder en stor og stadigt ekspanderende diskussion, som kræver inddragelse af empirisk viden fra videnskabs- og teknologihistorie, foruden organisations- og ledelsesstudier.

Det er ikke muligt at konkludere angående dette aspekt her, ud over at der er enighed om, at der kan være legitime samfundshensyn, der begrunder at overlade til eksterne at påvirke eller definere emne og problemer og i nogle tilfælde også sætte ressource- og tidsgrænser. Der er imidlertid også ret bred enighed om, at for at sikre kvalitet skal der også i så fald være forskningsfrihed, hvad angår metoder, forklaringsmåder, analyser, konklusioner, kommunikation og publicering, også under processen. Hemmelig og ufri forskning går i stå, og resultaterne kan man ikke stole på.

7. Grænser for forskningsfrihed

Forskningsfrihed gælder selvsagt ikke uden grænser. Ressourceknaphed sætter grænser, og jeg har desuden nævnt de grænser for den enkelte, som følger af hensynet til friheden for andre forskere og for institutionen som helhed.

Men dertil kommer en række juridiske og etiske regler og normer, der begrænser forskningsfriheden.

En del love og regler, der gælder for alle borgere, sætter også grænser for forskningen: man må ikke forvolde fysisk skade på andre mennesker eller krænke deres fred eller ære. Dertil kommer bestemmelser om tavshedspligt, injurielov, »racismeparagraf«, arbejdsmiljøregler, dyreværnslov mv. Dertil kommer særlig lovgivning, som gælder specielt for forskning. Persondataforordningen gælder generelt, men har særlige bestemmelse for forskning.

Men væsentligst er her de regler, der gælder for forskning med mennesker inden for sundhedsforskning. Efter 2. Verdenskrig og på baggrund Nürnberg-processens afdækning af medicinske forskeres medvirken under naziregimet til forbrydelser mod menneskeheden formulerede man Nürnberg Kodex fra 1947. I ti punkter opstillede man det første sæt etiske principper for forskning på og med mennesker. Bærende er principperne om informeret samtykke, og at hensynet til forsøgspersoners velfærd skal stå over hensynet til, hvad der vil give ny viden. Senere er disse principper blevet videreudviklet og udfoldet i Helsinkideklarationen fra 1964 med efterfølgende revisioner og har dannet grundlag for lovgivning, i Danmark således angående Videnskabsetiske komitéer (1992).³⁵ Dette har dannet forbillede for et efterhånden meget omfattende arsenal af videnskabsetiske kodekser på en række specifikke fagområder og forskningsfelter, hvor menneskers velfærd og integritet berøres.³⁶ Det er også udvidet til at omfatte dyr, miljø og natur.

En anden type af etiske begrænsninger skal understøtte forskningens troværdighed og kvalitet. Svindel, forfalskning, brug af fiktive data og plagiat er desværre grove krænkelser, der kan forekomme. I værste fald med alvorlige følger, hvis forfalskede resultater danner grundlag for praktisk handling. I mindre grove tilfælde i hvert fald til skade for forskningens troværdighed og almindelig oplysning. For at modvirke det er indført andre etiske kodekser og lovgivning, i Danmark senest uredelighedsloven (2017)³⁷ samt »Den danske

35. Om komitésystemet: National Videnskabsetisk Komité (nvk.dk). Indeholder også kort historisk rids.

36. Antallet af internationale og nationale fremstillinger om videnskabsetik og kodekser er omfattende, og udbygges stadig for at følge med udviklingen af ny viden og teknologi. En introduktion er: National Academy of Sciences, National Academy of Engineering and Institute of Medicine: *On Being a Scientist. A Guide to Responsible Conduct in Research*. Washington DC 2009. En omfattende oversigt over litteratur og ressourcer findes på Uppsala Universitets hjemmeside: Forskabens etik – CODEX regler och riktlinjer för forskning – Uppsala universitet (uu.se).

37. Lov om videnskabelig uredelighed m.v.

kodeks for integritet i forskning» (2014).³⁸ Her er der tale om en række principper og regler om, hvad forskere må/bør gøre eller ikke må/ikke bør gøre ved udførelse af deres forskning, der umiddelbart begrænser forskningsfriheden. Når jeg skriver »umiddelbart«, er det, fordi forskernes respekt for disse principper, set i et bredere perspektiv, er afgørende for at *sikre* forskningsfriheden.

Endelig skal nævnes en sidste ganske væsentlig faktor til vurdering af grænser for forskningsfriheden. Set med sociologiske briller er forskning et socialt system med en ganske stærk indbygget social kontrol, både udefra og indefra. Som produktionsform er forskning ved nutidens universiteter et meget stærkt kontrolleret, gennemevalueret og metodisk disciplineret system. Der foregår en langvarig og stærkt kodificeret socialisering gennem uddannelsen, understøttet af præstationskrav, vejledning, jævnlige evalueringer og selektionstrin frem til erhvervelse af ph.d.-grad. For de således udvalgte følger dernæst typisk en aspiranttid med midlertidige ansættelser på fra fire op til måske ti år, med jævnlige ansøgningsrunder med evaluering i konkurrence med andre samt krav om publicering med fagfællebedømmelser. Ansøgningsrunder og publicering med selektion og bedømmelser fortsætter resten af karrieren. Dertil kommer den uformelle kollegiale og ledelsesmæssige påvirkning og forventningsdannelse i forbindelse med valg af emner, metoder, teorier, vurderinger af resultater, publiceringsformer osv.

Forskning er kendetegnet ved en særpræget spænding mellem konformisme og anarkisme. Forskere skal på den ene side leve op til og beherske rådende indsocialiserede paradigmer for metoder og grundantagelser, og på den anden side vise originalitet, og frembringe resultater, der aldrig er set før. Det er et organisationssociologisk spørgsmål at vurdere, hvor den optimale balance mellem social kontrol af normloyalitet på den ene side og på den anden side spillerum for individuel frihed skal ligge. Det ligger uden for denne bogs rammer at gå ind på dette.

8. Det danske forskningslandskab

I Danmark er forskning spredt ud på en række institutioner og organisationer med forskellige styrelsesforhold, ansættelsesformer og finansieringsformer. Det har selvsagt også betydning for, hvilke juridiske rammer der gælder.

38. Den danske kodeks for integritet i forskning: Uddannelses- og Forskningsministeriet (ufm.dk).

Kapitel 1. Indledning – Hvad er forskningsfrihed?

Nogle love og regler gælder alle, andre er specifikke for de forskellige typer af institutioner. Derfor skal i dette afsnit gives en kortfattet oversigt over det danske forskningslandskab.

Med hensyn til de juridiske rammer er det en afgørende opdeling, hvor forskningen bliver udført, og størst betydning har det her, om den udføres i private virksomheder eller i den offentlig sektor. Den private sektor udfører den største del af forskningen. I 2019 blev der udført forskning for i alt 66.342 mio. kroner, hvoraf 65 % i private virksomheder og 35 % (= 23.450 mio. kroner) i offentlige institutioner/ non-profit organisationer.³⁹

Hvad angår de private virksomheder, er der ikke grund til at gå nærmere ind på underopdelinger, idet de juridiske rammer med hensyn til ejerforhold, ledelse, ansættelsesformer og immaterielle rettigheder stort set er de samme for hele denne sektor.

I offentlig sektor findes der i dag godt 80 institutioner, ganske forskellige både med hensyn til ejerskab og styrelse, størrelse og finansiering. Tabel 1 giver en oversigt.

Tabel 1
*Oversigt over offentlige forskningsudførende institutioner i Danmark*⁴⁰

Institutionstype	Ministerium/region
Universiteter, 8	Uddannelses- og Forskningsministeriet
Højere læreanstalter, herunder:	"
– Kunstneriske uddannelsesinstitutioner, 3	"
– Erhvervsakademier, 7	"
– Professionshøjskoler, 10	"
– Maritime videregående uddannelsesinstitutioner, 5	"
GTS-institutter	"
Sektorforskning, 3 institutter	Beskæftigelsesministeriet, Socialministeriet, Sundhedsministeriet
Forsvarsakademiet	Forsvarsministeriet
Dansk Meteorologisk Institut	Klima-, Energi- og Forsyningsministeriet
Dansk Institut for Internationale Studier	Udenrigsministeriet

39. *Danmarks Statistik*, Tabel RDCE01: Udgifter til FoU efter sektor og finansieringskilde.

40. *Analyse af dansk forskningsfinansiering og forskningsaktivitet*, 2018, s. 46 f.

Institutionstype	Ministerium/region
Dignity	"
Biblioteker, museer, arkiver, musikkonservervatorier, Film og Teaterskole, 24	Kulturministeriet
VIVE – Det nationale forsknings- og analysecenter for velfærd	Økonomi- og indenrigsministeriet
Hospitaler, 6	Regionerne
Institut for menneskerettigheder	Hører ikke under ministerium eller region
Center for regional- og turismeforskning	"
Fonde, nonprofit (Kræftens Bekæmpelse, Rockwool, KATA Fonden)	"

Af disse mange offentlige institutioner med forskning står universiteterne for langt den størst andel af de godt 23 mia. kroner, der blev brugt i 2015, 71 %. Hospitalerne står for den næststørste andel, 19 %, mens de øvrige tilsammen tegner sig for kun ca. 10 % af udgifterne. Den sidste kategori, nonprofit fonde, er faktisk privat ejede og dermed ikke underlagt regler for offentlig virksomhed (f.eks. offentlighedsloven), men rubriceres pr. tradition i denne hovedgruppe i forskningsstatistikken.

Set i perspektiv af forskningsfrihed har finansieringsformen en afgørende betydning for offentlige forskningsinstitutioner. Hovedsondringen går her mellem interne midler over for eksterne midler. De interne midler er bevillinger, som institutionerne har direkte via finansloven, der fastlægges fra år til år eller – for hospitalernes vedkommende – via bevillinger fra regionerne. For universiteterne drejer det sig for langt hovedparten om basismidler, der fordeles mellem universiteterne på finansloven, dels efter historiske tal, dels en performancebaseret udregningsformel. De eksterne midler er bevillinger, der kommer udefra og bevilges tidsbegrænset i konkurrence og efter konkrete ansøgninger til specificerede projekter, centre og formål. Det drejer sig om myndigheder, offentlige og private fonde, herunder EU-fonde og andre udenlandske fonde, interesseorganisationer, NGO'er samt private virksomheder. Samlet dækkede de eksterne midler i 2015 ca. 45 % af udgifterne til forskning i hele den offentlige sektor, og samme tal gjaldt også nogenlunde for universiteterne.⁴¹ I 2019 var den eksterne finansieringsandel for universiteterne steget til 50 %.⁴²

41. Andersen 2018, s. 159.

42. Universiteterne Statistiske Beredskab, beregning ud fra tabel A.

Som sagt gælder det for de eksterne midler, at de til forskel fra basismidler som hovedregel gives til bestemte formål, det være sig emner eller projekter, som kan være snævrere eller bredere afgrænset. Formålsbestemte bevillinger er normalt bevillingsgiverens vigtigste styringsmulighed, men der er stor forskel på, og det kan være svært at gennemskue, hvordan eksterne bevillingsgivere udnytter denne mulighed. F.eks. gælder, at Den Frie Forskningsfond tilstræber udelukkende at udvælge efter videnskabelig kvalitet og originalitet. (Dog er der også indført temaafrænsede puljer, hvor emnet ligger fast, i Den Frie Forskningsfond). Modsat vil myndigheder, f.eks. Miljøstyrelsen, typisk have belyst ganske snævert præciserede spørgsmål, som der kan gives et praktisk og politisk relevant svar på, når de bevilger penge til universiteter. Nogle fonde har i deres vedtægter specificeret ganske snævert, hvilke formål de må uddele penge til. I Kvægafgiftsfondens vedtægter står f.eks. § 4: »Fondens formål er at styrke oksekødsektoren og kvægbrugets udvikling og konkurrenceevne.«⁴³ De store fonde på medicinalområdet har i hovedsagen afgrænset deres bevillinger til sundhedsvidenskabelige emner med relation til virksomhedernes forretningsområder. Inden for rammerne af vedtægter og opslag kan private bevillingsgivere altid frit udvælge særlige emner, teoretiske og metodologiske angrebsmåder og for den sags skyld, ansøgere, som de vil. Der kan f.eks. være tale om, at fondene har særlige præferencer om metoder eller organisering af forskningen, store eller små projekter mv.

Historisk var der et skel mellem universiteter, der overvejende dyrkede grundforskning, og læreanstalter (polyteknik, veterinærvæsen og jordbrug, handelshøjskoler, farmaci mv.), der i højere grad dyrkede anvendt forskning, tilpasset bestemte erhvervsfunktioner. Dog skal man være opmærksom på, at universiteterne fra starten også var professionsskoler ved at uddanne præster, læger og jurister, senere økonomer til statsforvaltning mv. Denne opdeling er nu ikke længere indbygget i lovgivning eller finanslovsbetingelser. Sammenknytningen af undervisning og forskning har en vis styrende funktion for prioritering af emnevalg og problemstillinger i forskningen. Uddannelser med professionssigte og med klart identificerbart praktisk erhvervssigte vil typisk præge forskningsretningen mere end uddannelser, der har formidlingsorienteret sigte, f.eks. gymnasieundervisning eller museumsaktivitet.

43. *Kvægafgiftsfonden* 2019.

9. Bogens afgrænsninger og opbygning. Oversigt

Som nævnt er det første gang, der er gjort et forsøg på at give et overblik over de juridiske rammer bag forskningsfrihed i Danmark. Dette er et meget vidtspændende felt, der ikke blot rummer udredning og analyser af de retskilder, der specifikt handler om forskning. For at begrænse opgaven har det derfor også været nødvendigt at afgrænse nærmere med hensyn til genstandsfelt og emner.

Vi har således for det første valgt at begrænse os til at behandle forskning, der foregår i *den offentlige sektor*, inklusive dog forskning, der foregår i form af *samarbejde* mellem universiteter og private virksomheder eller organisationer. Dog har vi for at begrænse omfanget været nødsaget til i denne bog at udelade gennemgang af hele det omfattende sæt af love og regler, der gælder specielt på det sundhedsvidenskabelige område. På dette område findes dog også allerede andre kilder, hvortil der kan henvises.⁴⁴

Bogen er dernæst bygget op på den måde, at der først bringes et kapitel af Bent Ole Gram Mortensen, der giver en samlet oversigt over rammerne for offentlige forskningsinstitutioner i dansk ret. Dernæst følger fem kapitler, der behandler juridiske temaer, der er af grundlæggende betydning for forskellige aspekter af forskningsfrihed: forskeres ytringsfrihed (Sten Schaumburg-Müller), forskningsfrihed og ophavsrettigheder (Morten Rosenmeier), forskningsfrihed og ledelsesretten (Christian Højer Schjøler), forskningsfrihed og myndighedsbetjening (Heine Andersen) samt forskningsfrihed ved samarbejde med erhvervslivet (Jakob Wested). Der afrundes med et kapitel af Helle Porsdam, der med udgangspunkt i sit arbejde inden for UNESCO og i relation til FN breder perspektivet ud og behandler emnet som et *globalt* problem om befolkningernes *adgang til videnskab* og som en fundamental og universelt gældende rettighed.

De enkelte kapitler forsøger inden for deres emne principielt at dække spektret rundt, men det er klart, at det ikke har været muligt i alle tilfælde inden for rammerne at nå 360 grader rundt, både i dybden og bredden i hele forskningslandskabet i offentlig sektor. F.eks. er visse sider af lovgivning og regler vedrørende ansættelse og afskedigelse af forskere, herunder spørgsmålet om juridisk grundlag for »tenure« og »tenure-track«-stillinger ved danske universiteter ikke gransket i dybden (jf. bemærkning herom ovenfor). Og for-

44. Hartlev 2021. »Udvalgte love og regler for forskning med mennesker«. In Signild Vallgård og Lene Koch (red.): *Forskningsmetoder i folkesundhedsvidenskab*. København: Munksgaard.

Kapitel 1. Indledning – Hvad er forskningsfrihed?

uden den særlige lovgivning for sundhedsvidenskab må også særlige forhold for institutter offentlig sektor udenfor universiteter afvente yderligere undersøgelser.

De anvendte retskilder fremgår af de enkelte kapitler samt en samlet oversigt bagerst i bogen.

KAPITEL 2

Forskningsfrihed ved institutioner i offentlig sektor i dansk ret

Af Bent Ole Gram Mortensen

1. Indledning

I princippet er alle frie til at forske, medmindre det er særskilt reguleret (som f.eks. kloning).¹ Men i et ansættelsesforhold er sagen ikke helt så enkel. Her har ansættelsesretten, herunder ledelsens beføjelser betydning.² Forskningsfrihed³ har dog et eget juridisk grundlag. I dette kapitel analyseres de retlige rammer, inden for hvilke universiteter og andre offentlige institutioner i Danmark bedriver eller på anden måde rummer forskning. Forskning i erhvervsvirksomheder behandles ikke.

Forskningsfrihed er en del af det, der kaldes akademisk frihed, der også omfatter undervisningsfrihed og ytringsfrihed, jf. ovenfor kapitel 1, afsnit 2. Forskningsfriheden anses for at indebære en række fordele for et samfund. Den er med til at understøtte forskningens uafhængighed.

Der er i Danmark en lang række offentlige institutioner, der bedriver forskning. Ikke alle bliver omtalt i dette kapitel. I en rapport fra marts 2018 afgrænser Uddannelses- og Forskningsministeriet en række institutioner som offentlige forskningsinstitutioner.⁴ Dette kapitel begrænser sig til at behandle de mest relevante af den type offentlige forskningsinstitutioner, jf. nedenfor under afsnit 3.

1. Kloning og genmodificering af hvirveldyr må kun ske med tilladelse fra Dyreforsøgstilsynet, jf. lovbekendtgørelse nr. 478 af 15. maj 2014 om kloning og genmodificering af dyr m.v.
2. Se herom i kapitel 5.
3. Om begrebet forskningsfrihed, se kapitel 1. Om retliggørelse af forskningspraksis, se *Andersen 2022*
4. For en oversigt over relevante institutioner henvises til bilag 2 i *Uddannelses- og Forskningsministeriet 2018*. Se også kapitel 1.

Rammerne analyseres på baggrund af, om der i den til institutionstypen tilhørende lovgivning er indføjet bestemmelser om forskningsfrihed, andre relevante bestemmelser, eller om emnet slet ikke berøres. I den forbindelse bemærkes, at det kun er for enkelte institutionstyper, at den bagvedliggende institutionsregulering tager stilling til forskningsfrihed.

Universiteterne og andre offentlige forskningsinstitutioner er væsentlige aktører inden for dansk forskning, om end den private forskning målt på økonomi er større end den offentlige forskning.⁵ Der er for forskellige typer institutioner udstedt sektorlovgivning – bl.a. universitetsloven⁶ – som beskæftiger sig med emner af relevans for forskning, herunder forskningsfrihed.

Det skal ikke her foretages en nærmere afgrænsning af definitionen på en forsker. Det er ikke umiddelbart nødvendigt i denne sammenhæng.⁷

2. Den forfatningsretlige status ift. ytringsfrihed

Forskningsfrihed knyttes ofte sammen med *ytringsfriheden*.⁸ Således kan retten til at ytre sig om forskningsresultater i et vist omfang ses beskyttet ved den almindelige bestemmelse om ytringsfrihed i § 77 i Grundloven:⁹

»Enhver er berettiget til på tryk, i skrift og tale at offentliggøre sine tanker, dog under ansvar for domstolene. Censur og andre forebyggende forholdsregler kan ingensinde påny indføres.«

Denne bestemmelse indeholder dels et censurforbud (formel ytringshed), dels en regulering af den materielle ytringsfrihed, der ikke er ubetinget.

Som det udtrykkes i grundloven, sker ytringer under ansvar for domstolene, og den materielle ytringsfrihed – forstået som retten til ansvarsfrit at

5. Se herom i kapitel 1.8.

6. Senest lovebekendtgørelse nr. 778 af 7. august 2019 om universiteter. Loven kan føres tilbage til lov nr. 1089 af 23. december 1992 om universiteter m.fl.

7. I universitetssammenhæng kan man f.eks. tage udgangspunkt i, hvem der ansættes efter bekendtgørelse nr. 242 af 13. marts 2012 om ansættelse af videnskabeligt personale ved universiteter.

8. Forskerens ytringsfrihed er nærmere behandlet i kapitel 3.

9. Danmarks Riges Grundlov – lov nr. 169 af 5. juni 1953. Om censurforbuddet i Grundlovens § 77, se *Christensen, Jensen & Jensen* 2018, s. 500 ff.; *Ross* 1980, s. 717 og *Zahle* 2004, s. 77.

2. Den forfatningsretlige status ift. ytringsfrihed

fremkomme med ytringer – er dermed ikke ubetinget.¹⁰ Således kan f.eks. injurerende ytringer efterfølgende sanktioneres gennem injuriestemmelsen¹¹ og gennem evt. erstatningssøgsmål. En eventuel beskyttelse mod senere at blive draget til ansvar for ytringer må afklares via den almindelige lovgivning, tolket i lyset af Den Europæiske Menneskeretskonvention mv.

Censurforbuddet, også betegnet som den formelle ytringsfrihed, omfatter retten til at udtale sig uden forudgående kontrol (forhåndscensur).¹² En forsker er som alle andre personer beskyttet for så vidt angår sin ytringsfrihed.¹³ Da ytringsfriheden er grundlovsfæstet, kan den ikke sættes ud af kraft ved lovgivning endsige anstaltsanordninger.¹⁴

Den nuværende danske grundlovsbestemmelse om ytringsfrihed svarer i sin ordlyd næsten til den originale bestemmelse i 1849-grundlovens § 91: »Enhver er berettiget til ved Trykken at offentliggjøre sine Tanker, dog under Ansvar for Domstolene. Censur og andre forebyggende Forholdsregler kunne ingensinde paa ny indføres.« På daværende tidspunkt var ytringsfriheden et nationalt anliggende, og grundlovens fokus på censurforbuddet må ses i lyset af forløbet med »trykkefriheden« i anden halvdel af 1700-tallet. Forhåndscensur var dengang normen mange steder i verden og kan i Danmark føres tilbage til enevældens indførelse, hvilket kom til udtryk i Danske Lovs kapitel om Bøger og Almanakker.¹⁵ Med reskript af 14. september 1770 indførte datidens reelle danske magthaver, lensgreve Johann Friedrich Struensee, uidskrænket trykkefrihed (dvs. uden forhåndscensur og approbation) og indledte dermed den såkaldte trykkefrihedstid.¹⁶ Det skete via en med kongens underskrift forsynet kabinetsordre, der i enevældens tid gjorde det muligt for kongen at lovgive udenom datidens øvrige politiske system. Glæden blev dog kort og afløst af anonyme (smæde)skrifter og almen »skrivefrækhed«,¹⁷ og allerede året efter ved reskript af 7. oktober.

10. En særlig beskyttelse, som den folketingsmedlemmer har efter Grundlovens § 57, 2. pkt., har forskere ikke.
11. Straffelovens §§ 267-271 om ærekrænkelse. Se også kapitel 5, afsnit 2.2.8.
12. Christensen, Jensen & Jensen 2018, s. 500. Kan også betegnes som *imprimatur* (må trykkes). Se nærmere om § 77 i Munch 1982.
13. Begrebet »enhver« i § 77 omfatter såvel danske som udenlandske, såvel fysiske som juridiske personer. Se hertil Christensen, Jensen & Jensen 2018, s. 495.
14. En anstaltsanordning er et sæt af regler, som en offentlig institution (en »anstalt«) kan indføre uden formel lovhjemmel, men allerede i kraft af selve oprettelsen af institutionen.
15. Danske Lov 2-21-1 til 2-21-6.
16. I kapitel 8.1 citeres (i dansk oversættelse) Voltaire's hyldestepistel.
17. I 1834 blev professoren, politiker og nationaløkonomen Christian Nathan David anklaget for såkaldt *skrivefrækhed* af Danske Kancelli (indenrigsministeriet) og Frederik 6. Skønt frikendt blev han afskediget. Periodens sprogbrug i datidens pamfletter er beskrevet i Horstbøll m.fl. 2020. Heri er også reskriptet af 14. september 1770 optrykt (den danske udgave).

Kapitel 2. Forskningsfrihed ved institutioner i offentlig sektor ...

ber 1771 blev anonyme skrifter forbudt.¹⁸ Senere igen blev straffene skærpet (den materielle ytringsfrihed)¹⁹ og med trykkefrihedsforordningen af 1799 blev det muligt at genindføre en de facto censur.²⁰

Censur kan have flere former. Den *positive* omfatter krav om forudgående godkendelse (imprimatur) og den *negative* omfatter forbud mod (yderligere) offentliggørelse. Det negative censurforbud er ikke ubetinget. Retsplejeloven indeholder mulighed for at få nedlagt (foreløbigt) forbud mod offentliggørelse, herunder mulighed for beslaglæggelse inden offentliggørelse.

Den aktuelle retstilstand ses udtrykt i UfR 1980.1037 H (svineplakatdommen), hvor udsagnet »Danske svin er sunde, de strutter af penicillin« ikke fandtes at indeholde et sådant retsstridigt udsagn, at der kunne nedlægges forbud eller opnås mortifikation (dissens). I *Munch* 1982 diskuteres det forhold, at grundloven både forbyder forudgående censur og tillader forbud. Forbud mod publikationer er dog sjældne i Danmark. Der har dog inden for relativ kort tid været to tilfælde: UfR 2018.651 H (Syv år for PET) og UfR 2021.5227 H (optagelser fra plejehjem).

Formålet med censur kan også være forskelligt. Der kan dels være tale om legalitetscensur (kontrol med en ytrings lovlighed), dels hensigtsmæssigheds-censur (kontrol med, om ytringen findes ønskelig).²¹

Censurforbuddet i grundloven retter sig mod indgreb fra det offentlige – myndighederne. Private er ikke underlagt et forbud mod at udøve censur. Som sådanne vil private forskningsinstitutioner derfor ikke være omfattet af censurforbuddet.

2.1. Ytringsfrihed for forskere

Ytringsfriheden indebærer i sagens natur ikke en ret til at udtale sig på arbejdspladsens vegne. Hvem der kan det, afgøres af den interne ledelsesstruktur. Grundlovens § 77 begrænser ikke ledelsesretten i så henseende.

Ytringsfriheden omfatter også ansatte på forskningsinstitutioner. Ytringsfriheden for offentlige ansatte har ofte været prøvet. Således ligger der både

18. Hertil se *Horstbøll m.fl.* 2020.

19. I *Wilhelm* 2018, s. 20 omtales, at P.A. Heiberg i 1790 blev idømt en bøde på 150 rigsdaler for Indtogsvisen (»Ordener hænger man paa Idioter, Stjærner og Baand man kun Adelen gier, ...«). Samme Heiberg blev senere landsforvist efter Trykkefrihedsforordningen.

20. Landsforvisning og dødsstraf kunne idømmes for særlige alvorlige forhold. Disse straffe blev anvendt. Dødsstraf vistnok kun en enkelt gang (Dr. Dampe), jf. *Wilhelm* 2018, s. 24 ff.

21. *Aarli og Baumbach* 2018, s. 129.

2. Den forfatningsretlige status ift. ytringsfrihed

redegørelser mv.²² og en omfattende praksis fra Ombudsmandens side. Der forligger tillige domstolspraksis, ligesom emnet er behandlet i den offentlig-retlige litteratur.²³ Der er tale om en vidtgående ytringsfrihed, der kun i særlige tilfælde begrænses.²⁴

I byretsdommen af 2. juli 2010 i sag nr. BS R4-153/2007 (citeret fra højesteretsdommen, UfR 2015.3106 H), Journalist Jørgen Dragsdahl mod professor Bent Jensen m.fl. om æreskrænkelser fremgår følgende: »Det fremgår af den juridiske teori, at forskere i forbindelse med en videnskabelig debat har vide grænser for at fremsætte bedømmelser af andres faglige arbejde, hvis det holdes inden for den faglige kreds. Den omstændighed, at Bent Jensen har offentliggjort sine forskningsresultater i et dagblad, medfører, at han ikke kan påberåbe sig denne særlig udvidede ytringsfrihed. Det bemærkes tillige, at artiklerne ikke fremstår som en sædvanlig afrapportering af et forskningsresultat.« Det synes således at følge af byretsdommen, at ytringsfrihedens grænser afhænger af den sædvanlige læserkreds af det medie, forskeren publicerer i.

Tilsvarende betragtning fremgår ikke af dommene i samme sag fra hhv. Østre Landsret og Højesteret. Således kan det stadig ikke anses for afklaret, hvor stor betydning valget af medie har for en forsker. Forskeren endte med at tabe i Højesteret, der fandt hans udtalelser ærekrænkende.²⁵

I dom af 2. juli 2021 fra Retten i Hillerød (BS-42736/2019, Landsforeningen for Bæredygtigt Landbrug mod Svend Stiig Markager) påstod sagsøger, at professor Markager havde overtrådt straffelovens § 267, stk. 1, om ærekrænkelser ved i en kronik i Berlingske den 31. marts 2019 at have anført: »Den mængde kvælstof, som tilføres havet, er steget 700 tons pr. år siden 2010 (data fremgår af rapporten Vandløb 2017) efter at der er korrigeret for udsving i nedbør. Stigningen er statistisk signifikant.« Retten fandt ikke, at udtalelsen – hverken efter sit indhold eller den kontekst, den var fremsat i – var udtryk for forhold, der kunne tilregnes Landsforeningen for Bæredygtigt Landbrug eller dets medlemmer som subjektivt dadelværdigt. Udtalelsen var derfor ikke egnet til at krænke nogens ære, hvorfor Markager blev frifundet.

Retten understregede, at Markagers udtalelse var baseret på en forskningsanalyse af data og var fremsat i forbindelse med den offentlige debat til en berettiget varetagelse af en væsentlig samfundsmæssig interesse. Endvidere bemærkede retten, »at universiteterne efter universitetsloven har til opgave at udbrede kendskab til videnskabens metoder og resultater. Universiteterne har forskningsfrihed og skal værne om deres og den enkeltes forskningsfrihed, og forskningsresultaterne skal bidrage til at fremme vækst, velfærd og udvikling i samfundet. Universiteterne skal som central viden- og kulturbærende institution ud-

22 Se f.eks. Justitsministeriets betænkning nr. 1553/2015 om offentligt ansattes ytringsfrihed og whistleblowerordninger og Justitsministeriets Vejledning nr. 10062 af 28. oktober 2016 om offentligt ansattes ytringsfrihed (tilgængelig på <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=184498>).

23 Se f.eks. *Fenger* 2018, s. 201 ff.

24 Se nærmere i kapitel 5, afsnit 3.1.

25 Se UfR 2015.3106 H. Se den nærmere omtale af dommen i kapitel 3.

Kapitel 2. Forskningsfrihed ved institutioner i offentlig sektor ...

veksle viden og kompetencer med det omgivende samfund og tilskynde medarbejderne til at deltage i den offentlige debat.«

Når der er tale om en universitetsforskers udtalelser, må der efter Ombudsmandens opfattelse skelnes mellem tre niveauer. Disse fremgår af en sag fra 2005 om en professors ytringsfrihed.²⁶ I sagen var der bl.a. tvist om, hvorvidt professoren ved et møde uberettiget havde optrådt på en måde, så man kunne få det indtryk, at vedkommende repræsenterede universitetet. Det fik Ombudsmanden til at præcisere karakteren af en forskers aktiviteter:

»Aktiviteterne kunne opfattes på tre forskellige måder:

- 1) som aktiviteter De foretog på universitetets vegne,
- 2) som egne tjenstlige aktiviteter, eller
- 3) som private aktiviteter, dvs. tjenesten uvedkommende.«

Det er kategori nr. 2, der i denne sammenhæng især er interessant for forskningsfriheden. En forsker kan således ytre sig som led i sin stilling, selv om vedkommende ikke udtaler sig på institutionens vegne. Dette kan ses som led i en formidlingsforpligtelse for en forsker. Forskeren vil i den forbindelse typisk udtale sig på egne og ikke institutionens vegne.

Den forskningsfrihed, der i dette kapitel behandles, er den forskningsfrihed en ansat forsker evt. har i kraft af sit ansættelsesforhold.

Se nærmere om ytringsfriheden i relation til forskningsfrihed i denne antologis kapitel 3.

2.2. Forfatningsretlig beskyttelse af forskningsfrihed

Grundlovens § 77 omtaler ikke eksplicit forskning. Det er heller ikke tilfældet i nogen anden bestemmelse i Grundloven. Med Grundloven følger ingen særskilt beskyttelse af forskningsfrihed hverken i fritiden eller arbejdstiden.

Det ses derimod i visse andre forfatninger, hvor der findes en *eksplicit forfatningsretlig beskyttelse af forskningsfriheden*.²⁷ Der er f.eks. tilfældet i tysk forfatningsret, hvor ytringsfrihedsbestemmelsen i Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, artikel 5, stk. 3, direkte anfører, at »*Kunst und Wissenschaft, Forschung und Lehre sind frei. Die Freiheit der Lehre entbindet*

26. FOB 2005.385. Denne sag har næppe haft den store interesse udenfor universitetssektoren, men i et indlæg i Jyllands-Posten den 24. november 2019 gjorde højesteretsdommer Jens Peter Christensen opmærksom på netop denne udtalelse. Ombudsmandens udtalelse er nærmere behandlet i denne antologis kapitel 3.

27. Det nærmere indhold af en forfatningsretlig beskyttelse af forskningsfriheden skal i denne sammenhæng ikke gøres til genstand for nærmere behandling.

nicht von der Treue zur Verfassung.»²⁸ Det samme findes i den finske grundlovs § 16, stk. 3: »*Vetenskapens, konstens och den högsta utbildningens frihet är tryggad.*»²⁹ I svensk forfatningsret findes en sproglig lidt svagere beskyttelse: »*Forskningens frihet är skyddad enligt bestämmelser som meddelas i lag.*»³⁰

2.3. Anden beskyttelse af forskningsfrihed

På et mere interstatsligt plan findes der også bestemmelser, der omhandler forskningsfrihed. Først og fremmest indeholder Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende Rettigheder³¹ i artikel 13 en bestemmelse, hvorefter »*Der er frihed for kunst og videnskabelig forskning. Den akademiske frihed respekteres.*»³² Se hertil også Kommissionens The European Charter for Researchers³³ og the Bonn Declaration on Freedom of Scientific Research.³⁴

Desuden findes der en række internationale anbefalinger mv. Blandt de væsentligste må UNESCO Recommendations fra 1997³⁵ og rapporten fra en arbejdsgruppe under League of European Research Universities (LERU) fra

28. Den tyske grundlov er tilgængelig på www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html. For en kommentar hertil, se f.eks. Maunz/Dürig Kommentar zum Grundgesetz (løsbladssystem), opdateret marts 2019. Frihed for »wissenschaft« og »lehre« kan i tysk sammenhæng spores tilbage til § 152 i Frankfurter Reichsverfassung (1849), artikel 20 i Preußische Verfassung (1850) samt artikel 142 i den senere Weimarer Reichsverfassung (1919). Se *Carlson m.fl.* 2017, s. 39 ff.
29. Den finske grundlov (svensksproget udgave) er tilgængelig på www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1999/19990731.
30. Kapitel 2, § 18, stk. 2 i Kungörelse (1974:152) om beslutad ny regeringsform som indført med virkning fra 1. januar 2011 ved lovændring SFS 2010:1408. Tilgængelig på https://www.lagboken.se/Lagboken/sfs/sfs/2010/1400-1499/d_700466-sfs-2010_1408-lag-om-andring-i-regeringsformen#open-0. Den svenske beskyttelse er omtalt og kritiseret i *Carlson m.fl.* 2017, s. 50 ff.
31. Siden Lissabon-traktatens ikrafttræden har Charteret haft samme retsvirkning som traktaterne, jf. TEU artikel 6, stk. 1. Det almindelige princip om EU-konform fortolkning må derfor også finde anvendelse i forhold til bestemmelser i Charteret. Principet om EU-konform fortolkning indebærer forenklet sagt, at de nationale myndigheder så vidt muligt skal såvel fortolke som anvende nationale regler i overensstemmelse med EU-reglerne.
32. For en forståelse af denne bestemmelse, se kapitel 8 og *Peers, Hervey, Kenner & Ward* 2014, s. 379 ff.
33. Se <https://euraxess.ec.europa.eu/jobs/charter/european-charter>.
34. Adopted at the Ministerial Conference on the European Research Area, den 20. oktober 2020.
35. UNESCO 1997. Nærmere omtalt i kapitel 8.

2011³⁶ fremhæves. Endvidere må Magna Charta Universitatum fremhæves. Her antages bl.a. forskningsfrihed for at være et grundlæggende princip for universiteternes virke, som regeringer og universiteter skal garantere og fremme respekten for.³⁷ Herom henvises til kapitel 1.

3. Nyere institutionslovgivning

Forskningsfrihed behandles og beskyttes i forskelligt omfang flere steder i dansk institutionslovgivning. En sådan udmøntning af forskningsfrihed i institutionsspecifik lovgivning er ikke noget særskilt dansk fænomen. Af andre eksempler kan nævnes den svenske Högskolalag, der fastslår valgfrihed for forskningsproblemer, udviklingsfrihed for forskningsmetoder og publiceringsfrihed for forskningsresultater.³⁸

Universiteterne står for broderparten af den danske offentlige forskning målt på økonomi.³⁹ Samtidig er det i universitetslovgivningen, at forskningsfrihedsbegrebet først fandt anvendelse i dansk institutionslovgivning. Til dato er universitetsloven også den mest detaljerede, hvad angår forskningsfrihed. Der lægges derfor i dette kapitel en særlig vægt på nyere universitetslovgivning.

3.1. Dansk nyere universitetslovgivning

I 1992 samledes en række love i universitetsloven. Det drejede sig bl.a. om den dagældende styrelseslov⁴⁰ samt love, der primært vedrørte oprettelse og placering af universitære institutioner.⁴¹ Styrelsesloven stammer tilbage fra 1970.⁴²

36. *Vrielink et al.* 2011. Se herom i kapitel 1, afsnit 1.3.

37. Magna Charta Universitatum er tilgængelig på dansk på <http://www.magna-charta.org/resources/files/the-magna-charta/danish>

38. § 6 i Högskolelag (1992:1434). Tilgængelig på <https://lagen.nu/1992:1434>.

39. Se nærmere herom i kapitel 1.8 samt i *Uddannelses- og Forskningsministeriet* 2018, s. 25 f.

40. Lovbekendtgørelse nr. 358 af 26. maj 1989 om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner.

41. Lov nr. 190 af 4. juni 1964 om oprettelse af et universitet i Odense, lov nr. 263 af 4. juni 1970 om Københavns Universitets placering og universitetscentre, lov nr. 312 af 19. juni 1974 om Ålborg Universitetscenter og lovbekendtgørelse nr. 21 af 12. januar 1987 om Roskilde Universitetscenter.

42. Oprindelig lov nr. 271 af 4. juni 1970. Senere lov nr. 362 af 13. juni 1973 om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner.

Styrelsesloven indeholdt ingen regler om forskningsfrihed. Det samme gjaldt universitetsloven fra 1992. Det var først med universitetsloven fra 2003,⁴³ at loven i § 2, stk. 2 fik en bestemmelse om forskningsfrihed:

»Universitetet har forskningsfrihed og skal værne om denne og om videnskabsetik.«

Dette er ikke ensbetydende med, at forskningsfrihed var noget nyt for universiteterne. Lovbemærkningerne til 2003-loven anfører eksplicit:⁴⁴

»Lovforslaget fastholder, at universiteterne varetager grundforskning og er forpligtet til at værne om forskningsfriheden, som er knyttet til universiteterne.«

I denne formulering ligger, at forskningsfrihed også tidligere har eksisteret på danske universiteter. Hvori denne forskningsfrihed har bestået, fremgik dog ikke. Bestemmelsen bevarede sin ordlyd i forbindelse med, at sektorforskningsinstitutionerne blev indlejret i universiteterne.⁴⁵

3.1.1. Den nuværende bestemmelse

I 2011 fik universitetslovens § 2, stk. 2, sin nuværende ordlyd:⁴⁶

»Universitetet har forskningsfrihed. Universitetet skal værne om universitetets og den enkeltes forskningsfrihed og om videnskabsetikken.«

Begrebet »forskningsfrihed« er ikke defineret i selve lovteksten. I lovbe-
mærkningernes⁴⁷ almindelige del, afsnit 3.2.1.3 anføres:

»Den enkelte forsker har forskningsfrihed inden for sit faglige ansættelsesområde med de forpligtelser, der følger af et ansættelsesforhold. Den enkelte forsker har således frihed til at vælge metode, fremgangsmåde og emne inden for universitetets forskningsstrategiske rammer, som fastlagt i udviklingskontrakten.«⁴⁸

43. Lov nr. 403 af 28. maj 2003 om universiteter.

44. L 125 af 15. januar 2003. Bemærkningerne findes på www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=100418.

45. Ændringslov nr. 567 af 6. juni 2007.

46. Lov nr. 634 af 14. juni 2011 om ændring af universitetsloven, lov om teknologioverførsel m.v. ved offentlige forskningsinstitutioner og lov om almene boliger m.v.

47. https://www.ft.dk/ripdf/samling/20101/lovforslag/1143/20101_1143_som_fremsat.pdf

48. De rammer, der omtales, findes i den såkaldte strategiske rammekontrakt, som universitetets bestyrelse skal indgå med ministeren, jf. universitetslovens § 10, stk. 8. De

Kapitel 2. Forskningsfrihed ved institutioner i offentlig sektor ...

Med disse bemærkninger fremhæves eksplicit tre elementer (metode, fremgangsmåde og emne), der indgår i forskningsfriheden. Disse behandles nærmere i dette kapitel under afsnit 6.

I lovbemærkningernes almindelige del, afsnit 3.2.3.3 anføres: »Formålet med forslaget er at bidrage til at tydeliggøre sammenhængen mellem den individuelle forskningsfrihed, som er knyttet til de videnskabelige medarbejdere, og den institutionelle forskningsfrihed, der er knyttet til universitetet.«

I de specielle bemærkninger til § 2, stk. 2, anføres:

»Med forslaget tilsigtes det at bidrage til at tydeliggøre sammenhængen mellem den individuelle forskningsfrihed, som er knyttet til de videnskabelige medarbejdere, og den institutionelle forskningsfrihed, der er knyttet til universitetet. Med forslaget slås det fast, at universitetet skal værne om både det samlede universitets og den enkelte videnskabelige medarbejders forskningsfrihed.«

Det er således klart, at forskningsfriheden både gælder den enkelte forsker og institutionen som sådan.

Med kravet om at »værne« om bl.a. universitets forskningsfrihed pålægges der en forpligtelse til at varetage forskningsfrihed som værdigrundlag og dermed en vis handlepligt i forhold til den institutionelle forskningsfrihed. *Hvem* denne pligt til at værne pålægges på universitetet, fremgår ikke nærmere af bestemmelsen. I fravær heraf vil det være naturligt at se denne opgave som en ledelsesopgave.

Med 2011-ændringsloven fik universitetsloven endvidere § 14, stk. 6, der nærmere specificerer forskningsfriheden:

»Rektor kan pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver. Det videnskabelige personale har forskningsfrihed og forsker frit inden for universitetets forskningsstrategiske rammer i den tid, hvor de ikke er pålagt opgaver. Universitetets forskningsstrategiske rammer dækker hele universitetets profil. Det videnskabelige personale må ikke over længere tid pålægges opgaver i hele deres arbejdstid, således at de reelt fratages deres forskningsfrihed.«

I lovbemærkningernes⁴⁹ almindelige del, afsnit 3.2.1.3 anføres i tilknytning hertil:

strategiske rammekontrakter har erstattet de tidligere udviklingskontrakter, j. ændringslov nr. 699 af 8. juni 2017.

49. Forslag L 143 til Lov om ændring af universitetsloven, lov om teknologioverførsel m.v. ved offentlige forskningsinstitutioner og lov om almene boliger m.v., som fremsat den 10. februar 2011 af videnskabsministeren.

»Instituttlederen kan i kraft af sin instruktionsbeføjelse pålægge den enkelte forsker at løse bestemte opgaver, men den enkelte forsker kan, hvor den pågældende ikke er pålagt sådanne opgaver, forske frit inden for universitetets forskningsstrategiske rammer.«

I de specielle bemærkninger uddybes:

»Med bestemmelsen i stk. 6 indføjes ordet »forskningsfrihed« i bestemmelsen om den individuelle forskningsfrihed. Samtidig vendes formuleringen om. Det sker for at tydeliggøre, at udgangspunktet er den frie forskning. De videnskabelige medarbejdere kan fortsat forske frit i den tid, hvor de ikke er pålagt opgaver. Det vil sige, at de kan vælge emne, metode og fremgangsmåde inden for universitetets forskningsstrategiske rammer. Det tilføjes med lovforslaget, at de forskningsstrategiske rammer dækker hele universitetets profil.

Det er ligeledes tilføjet, at rektor eller den, der er bemyndiget hertil, ikke over længere tid må pålægge de videnskabelige medarbejdere opgaver i hele deres arbejdstid, således at de reelt fratages deres forskningsfrihed.

Også ved forskningsbaseret myndighedsbetjening og aftalebestemte opgaver, skal der sikres tid til fri forskning. Det er dog ikke muligt klart at definere omfanget af tid til fri forskning, idet det vil variere over tid fra område til område og fra forsker til forsker. Således kan man godt forestille sig, at en forsker har mindre tid til fri forskning i en periode med forskningsbaseret myndighedsbetjening eller aftalebestemte opgaver end i andre perioder.«

Lovens § 14 indeholdt ikke tidligere en sådan bestemmelse. Bestemmelsen definerer forskningsfriheden inden for hele universitetets *forskningsstrategiske rammer* (faglige rammer) i modsætning til den enkelte underafdeling. Det er både den institutionelle og den individuelle forskningsfrihed, der afgrænses til hele »universitetets forskningsstrategiske rammer«.

Med disse lovbemærkninger gøres det desuden klart, at forskningsfriheden ikke må gøres illusorisk ved gennem længere tid at pålægge forskerne (afgrænset til de videnskabelige medarbejdere) opgaver. Hvilke typer opgaver, der tænkes på, defineres ikke. Det må antages, at der også tænkes på forskningsopgaver. Var det ikke tilfældet, ville forskningsfriheden reelt kunne fratages en forsker med pålæg om konkrete forskningsopgaver. Der er heller ikke indikationer på, hvor stor en andel af arbejdstiden der skal reserveres til fri forskning. Det er med andre ord en ikke særlig veldefineret standard for allokering af arbejdstid ift. forskningsfrihed. Indholdet af bestemmelsen afhænger af en konkret vurdering og kan dermed være svær at håndhæve især for den ansatte forsker. For så vidt angår ansættelsesretlig regulering, henvises til kapitel 5.

3.1.2. Vedtægtsmæssige bestemmelser

Det følger af universitetslovens § 13, stk. 1, at bestyrelsen udarbejder og ministeren godkender universitetets vedtægt. Der er i stk. 2 krav om, at vedtæg-

Kapitel 2. Forskningsfrihed ved institutioner i offentlig sektor ...

terne skal behandle visse forhold. Herunder hører forskningsfrihed ikke. Bestemmelsen i stk. 2 hindrer dog ikke, at det enkelte universitets vedtægter kan indeholde bestemmelser herom. Nedenfor gennemgås kort indholdet i vedtægterne vedrørende forskningsfrihed for de fire store danske multifakultære universiteter i Danmark.⁵⁰

Af vedtægterne for Københavns Universitet⁵¹ fremgår det i § 3, stk. 2, at:

»Universitetet skal værne om sin forskningsfrihed og den enkelte forskers forskningsfrihed samt sikre højeste niveau af videnskabelig standard og etik.«

Af § 45 fremgår det:

»Instituttlederen varetager instituttets daglige ledelse, herunder planlægning og fordeling af arbejdsopgaver. Instituttlederen kan pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver. De videnskabelige medarbejdere har forskningsfrihed og forsker frit inden for universitetets forskningsstrategiske rammer i den tid, hvor de ikke er pålagt opgaver. Universitetets forskningsstrategiske rammer dækker hele universitetets profil. De videnskabelige medarbejdere må ikke over længere tid pålægges opgaver i hele deres arbejdstid, således at de reelt fratages deres forskningsfrihed.«

Af vedtægterne for Aarhus Universitet⁵² fremgår i § 3, stk. 2, en eksplicit henvisning til »de europæiske universiteters Magna Charta«. Der henvises bl.a. til »frihed i forskning«. En særlig vedtægtsbestemmelse findes i § 14, stk. 4, hvorefter der ved udpegning af bestyrelsesmedlemmer skal lægges vægt på, at disse kender og respekterer de danske universiteters tradition for bl.a. forskningsfrihed. I § 40, stk. 2 gentages indholdet i universitetslovens § 14, stk. 6, og bestemmelsen knyttes op på instituttlederens kompetencer.

I § 2, stk. 1, i vedtægterne for Syddansk Universitet⁵³ gentages udsagnet om institutionel og individuel forskningsfrihed fra universitetslovens § 2, stk. 2. I vedtægtsbestemmelserne, der omhandler instituttlederen, fremhæves eksplicit, at der inden for universitetslovens rammer skal sikres »forskere fri

50. Vedtægter fra Roskilde Universitet, Danmarks Tekniske Universitet, Copenhagen Business School og IT-universitetet i København er ikke gennemgået.

51. Vedtægterne for Københavns Universitet er tilgængelige på <https://bestyrelse.ku.dk/vedtaegt/>

52. Vedtægterne for Aarhus Universitet er tilgængelig på <https://www.au.dk/om/organisation/regelsamling/styrelse-administration/01/01-02-vedtaegt-for-aarhus-universitet/>

53. Vedtægterne for Syddansk Universitet er tilgængelige på https://www.sdu.dk/da/om_sdu/organisationen/vedtaegter

forskning» (§ 21, stk. 2). Endvidere henvises der ifm. institutlederens personaleledelseskompetencer eksplicit til universitetslovens § 14, stk. 6.

I § 1, stk. 2, i vedtægterne for Aalborg Universitet⁵⁴ gentages udsagnet om institutionel og individuel forskningsfrihed fra universitetslovens § 2, stk. 2. Indholdet i universitetslovens § 14, stk. 6, gentages i vedtægternes § 29 (rektor), § 45 (dekan) og § 56 (institutleder).

Karakteristisk for de fire gennemgåede vedtægter er, at ordvalget fra universitetslovens § 14, stk. 6, mere eller mindre ordret gentages. Ligeledes understreges forskningsfriheden eksplicit i forbindelse med institutlederens kompetencer. Institutlederen repræsenterer netop den forskernære ledelseskompetence. Vedtægterne for Aarhus Universitet udmærker sig ved både at adressere bestyrelsen ift. forskningsfrihed og ved henvisning til Magna Charta Universitatum.

Vedtægter i sig selv ændrer ikke lovgivningen, men har dog indflydelse på ledelsens pligter. Det kan derfor have en vis betydning, når den forskernære ledelse (institutlederen) direkte adresseres ift. forskningsfrihed.

3.2. Andre forskningsinstitutioner (eksempler)

En række danske forskningsinstitutioner er reguleret af egen sektorlovgivning. Det er blandt disse forskningsinstitutioner meget forskelligt, om forskningsfrihed på nogen måde reguleres. Nedenfor forsøges med en opdeling alt efter, hvor klare bestemmelser om forskningsfrihed der er tale om. En indplacering på denne måde kan give anledning til nogen tvivl, men den rummer mange eksempler på, hvorledes forskningsfrihed reguleres i gældende ret.

3.2.1. Institutioner med eksplicit institutionel og individuel forskningsfrihed

Foruden de ovenfor omtalte universiteter er der sket en lovregulering i lov om *Institut for Menneskerettigheder*.⁵⁵ I § 2, stk. 5 fastslås den institutionelle forskningsfrihed: »Institutionen har forskningsfrihed.« Hvad heri ligger, afgrænses ikke nærmere, men loven indeholder formålsangivelser i §§ 1 og 2. Forskningsfriheden må fortolkes i lyset af de formål, som institutionen har.

54. Vedtægterne for Aalborg Universitet er tilgængelig på <https://www.haandbog.aau.dk/dokument/?contentId=345312>

55. Senest lov nr. 553 af 18. juni 2012 om Institut for Menneskerettigheder – Danmarks Nationale Menneskerettighedsinstitution. Oprindeligt etableret ved lov nr. 411 af 6. juni 2002.

Den individuelle forskningsfrihed fastslås for så vidt det *videnskabelige personale* i § 2, stk. 6. I de specielle bemærkninger i forarbejderne⁵⁶ bruges også betegnelsen *forskningsmedarbejder*, uden at det dog defineres nærmere, hvad der ligger heri, og om det er forskelligt fra lovtekstens begreb »videnskabelige personale«. Det forudsættes dog, at »institutionen fastsætter nærmere retningslinjer for, hvad der skal forstås som forskningsarbejde med tilhørende forskningsfrihed for det videnskabelige personale«. Det overlades dermed til institutionen selv at foretage de nødvendige afgrænsninger. Endvidere begrænses den individuelle forskningsfrihed emnemæssigt til »institutionens forskningsstrategiske rammer« og tidsmæssigt til »den tid, hvor de ikke er pålagt andre opgaver«. Det minder om universitetslovens bestemmelser.

3.2.2. Institutioner med eksplicit institutionel forskningsfrihed

Arkitektskolen Aarhus og Det Kongelige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering er reguleret af en fælles lov.⁵⁷ Begge skal de bedrive forskning, jf. lovens § 2 og § 2 a. Efter § 9 har institutionen forskningsfrihed. Nogen individuel forskningsfrihed omtales ikke.

Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) har i sit lovgrundlag⁵⁸ intet eksplicit om forskningsfrihed. Dog omtales i lovens § 1 og § 2, nr. 1, »uafhængig forskning«, ligesom der i lovbemærkningerne⁵⁹ til § 2 bruges udtryk som »uafhængig forskning« samt »uafhængig analyse og vurdering«. Hvad der ligger heri, redegøres der ikke nærmere for. Det må antages, at der henvises til en vis institutionel forskningsfrihed.

De Nationale Geologiske Undersøgelser for Danmark og Grønland (GEUS) er en forskningsinstitution under Klima-, Energi- og Forsyningsministeriet med egen sektorlov (GEUS-loven).⁶⁰ Lovens § 1 angiver institutionen til at være »selvstændig og uafhængig«. Af de specielle bemærkninger til lov-

56. Forslag L154 til Lov om Institut for Menneskerettigheder – Danmarks Nationale Menneskerettighedsinstitution, som fremsat den 11. april 2012 af udenrigsministeren.

57. Lovbekendtgørelse nr. 787 af 8. august 2019 om videregående kunstneriske uddannelsesinstitutioner. Dele af loven finder også anvendelse for Designskolen Kolding, der dog ikke har forskningsopgaver.

58. DIIS-loven – lov nr. 554 af 18. juni 2012 om Dansk Institut for Internationale Studier.

59. Forslag L155 til Lov om Dansk Institut for Internationale Studier, som fremsat den 11. april 2012 af udenrigsministeren.

60. Lov nr. 536 af 6. juni 2007 om De Nationale Geologiske Undersøgelser for Danmark og Grønland.

forslaget⁶¹ fremgår, at der hermed menes, at ministeren ikke har instruktionsbeføjelse i forhold til bestyrelsen. Videre anføres det i bemærkningerne til § 2:

»Uafhængigheden indebærer, at GEUS i sine videnskabelige afhandlinger, artikler, rapporter, notater, vurderinger og lignende og i sin øvrige rådgivnings- og formidlingsvirksomhed ikke kan modtage instrukser vedrørende budskabernes art og formulering, og at GEUS heri alene er bundet af sine almindelige regler for kvalitetssikring samt god videnskabelig praksis, statens almindelige regler for redelig forskeradfærd, videnskabsetik, god forvaltningspraksis og ytringsfrihed.

Der vil i resultatkontrakten, jf. lovforslagets § 7, stk. 3, og i vedtægten, jf. lovforslagets § 10, blive fastlagt overordnede rammer og emnekredse for institutionens forskning, men den konkrete udmøntning af, hvorledes forskningen tilrettelægges og gennemføres, vil ske uafhængigt af miljøministeren. Miljøministeren har således ingen instruktionsbeføjelse i forhold til forskningens resultater.«

Emnekredsen fastlægges således, men ellers er der institutionel forskningsfrihed. Den individuelle forskningsfrihed omtales ikke. GEUS-lovens § 12 indeholder en pligt for GEUS til at »offentliggøre sine forskningsresultater, medmindre særlige hensyn, herunder samfundsmæssige hensyn og hensyn til virksomheders muligheder for at udnytte forskningsresultater, medfører, at offentliggørelse ikke bør finde sted.«

Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd (VIVE) har egen sektorlov⁶² og en forskningsforpligtelse. Det følger af lovens § 1, stk. 2, dels at VIVE er en uafhængig statslig institution, dels at VIVE udfører sin faglige virksomhed inden for sit formål i uafhængighed af økonomi- og indenrigsministeren. Af bemærkningerne til § 1 i lovforslaget⁶³ følger:

»Det betyder, at instituttet har frihed til at vælge metode og fremgangsmåde inden for instituttets formål. I resultatkontrakt og vedtægt kan der således fastlægges overordnede rammer og emnekredse for instituttets analyser og forskning, mens den konkrete udmøntning af, hvorledes analyserne og forskningen tilrettelægges og gennemføres, sker uafhængigt af økonomi- og indenrigsministeren.

Økonomi- og indenrigsministeren har således ingen instruktionsbeføjelser i forhold til instituttets analyse- og forskningsresultater. Instituttet har også frihed til at publicere og offentliggøre resultaterne af analyser og forskning.«

61. Forslag L156 til Lov om De Nationale Geologiske Undersøgelser for Danmark og Grønland, som fremsat den 8. februar 2007 af miljøministeren.

62. Lovbekendtgørelse nr. 948 af 6. juli 2017 om Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.

63. Forslag L108 til Lov om et analyse- og forskningsinstitut for kommuner og regioner, som fremsat den 14. marts 2012 af økonomi- og indenrigsministeren.

Emnekredsen er således underlagt ministeriel indflydelse, men der er institutionel forskningsfrihed for så vidt angår metode, fremgangsmåde og publicering. Nogen individuel forskningsfrihed omtales ikke.

3.2.3. Institutioner med implicit forskningsfrihed

Sektorforskningsloven⁶⁴ indeholder i § 2, stk. 2, en bestemmelse, hvorefter en »sektorforskningsinstitution udfører sin forskning inden for sit formål uafhængigt af vedkommende minister og skal værne om videnskabsetikken«.

Bestemmelsen stammer fra den oprindelige sektorforskningslov.⁶⁵ Af de specielle bemærkninger⁶⁶ til loven fremgår:

»I stk. 2 fastslås, at sektorforskningsinstitutioner udfører deres forskning uafhængigt af ressortministeren.

Det betyder, at sektorforskningsinstitutionen har frihed til at vælge forskningsmetode og fremgangsmåde inden for institutionens kerneområder som fastlagt i vedtægt og resultatkontrakt. I resultatkontrakt og vedtægt kan der således fastlægges overordnede rammer og emnekredse for institutionens forskning, mens den konkrete udmøntning af, hvorledes forskningen tilrettelægges og gennemføres, sker uafhængigt af ressortministeren.

Ressortministeren har således ingen instruktionsbeføjelser i forhold til forskningens resultater, og ministeren kan ikke påbyde den enkelte institution at optage eller undlade en bestemt forskning. Institutionen har også frihed til at publicere og offentliggøre forskningens resultater, jf. dog bemærkning til § 9.«

Der er dermed tale om en institutionel uafhængighed, men ikke en eksplicit sikret forskningsfrihed. Af lovens § 4, stk. 4, fremgår, at institutionens bestyrelse indgår en resultatkontrakt med vedkommende minister. I resultatkontrakten fastlægges, hvilke forsknings-, udviklings-, formidlings-, rådgivnings-, myndigheds- og driftsopgaver der skal udføres, jf. lovens § 6. Den institutionelle uafhængighed for så vidt angår emne er således begrænset af den til enhver tid gældende resultatkontrakt. Derimod er metode, fremgangsmåde og resultat underlagt institutionel forskningsfrihed. Der er ingen eksplicit tilsikring af den individuelle forskningsfrihed.

*Erhvervsakademi*loven⁶⁷ indeholder i dens formålsbestemmelse i § 3 varetægelse af »praksisnære og anvendelsesorienterede forsknings- og udviklingsaktiviteter«. Loven indeholder ingen bestemmelser om forskningsfrihed

64. Lovbekendtgørelse nr. 581 af 1. juni 2014 om sektorforskningsinstitutioner.

65. Lov nr. 326 af 5. juni 2004 om sektorforskningsinstitutioner.

66. Forslag L19 til Lov om sektorforskningsinstitutioner, som fremsat den 8. oktober 2003 af videnskabsministeren.

67. Lovbekendtgørelse nr. 786 af 8. august 2019 om erhvervsakademier for videregående uddannelser.

eller anden uafhængighed. Af bemærkningerne⁶⁸ til den oprindelige lov har forskning mest af alt en position ift. samarbejde med andre institutioner.⁶⁹ I lovens i § 23, stk. 2, gives der en vis institutionel dispositionsfrihed. Denne kan tolkes som også som en institutionel forskningsfrihed.⁷⁰

3.2.4. Institutioner med mulig mangel på forskningsfrihed

De offentlige hospitaler i Danmark står for en omfattende forskning. Til trods herfor er forskningsfriheden ikke reguleret.

I § 194, stk. 1, i sundhedsloven⁷¹ anføres en hjemmelsbestemmelse til forskning:

»Regionsrådet skal sikre udviklings- og forskningsarbejde, herunder sundhedsinnovation, således at ydelser efter denne lov samt uddannelse af sundhedspersoner kan varetages på et højt fagligt niveau.«⁷²

Hjemlen hænger sammen med regionernes opgaver inden for hospitalsvæsen og uddannelse af sundhedspersonale. I denne opgave har forskning været en integreret del, længe før det blev udmøntet i en eksplicit hjemmel i sundhedsloven i 2005.⁷³ Behovet for en hjemmelsbestemmelse skal muligvis ses i sammenhæng med det samtidige lovforslag om regioner og om nedlæggelse af amtskommunerne, Hovedstadens Udviklingsråd og Hovedstadens Sygefællesskab,⁷⁴ efter hvis § 5, stk. 2, regionsrådet ikke fremover ville kunne varetage andre opgaver end dem, der er beskrevet i bestemmelsens stk. 1.

Sundhedsloven er imidlertid tavs om forskningsfrihed. Det samme gælder bemærkningerne til loven.⁷⁵ Det samme gælder regionsloven,⁷⁶ der slet ikke omtaler forskning men dog i § 5, stk. 1, nr. 1, in fine varetagelse af »opgaver, der ligger i naturlig tilknytning til regionens opgaver på sundhedsområdet«. De specielle bemærkninger til loven omtaler dog ikke forskningsopgaver.

68. Forslag L47 til Lov om erhvervsakademier for videregående uddannelser, som fremsat den 13. december 2007 af undervisningsministeren.

69. Lov nr. 346 af 14. maj 2008 om erhvervsakademier for videregående uddannelser.

70. Professionshøjskoleloven (lovbekendtgørelse nr. 779 af 8. august 2019 om professionshøjskoler for videregående uddannelser) svarer i henseende til forskningsfrihed til erhvervsakademiloven.

71. Senest lovbekendtgørelse nr. 903 af 26. august 2019.

72. Efter samme bestemmelses stk. 2 skal kommunalbestyrelsen *medvirke* til samme arbejde. Dette medvirkensbegreb behandles ikke yderligere i dette kapitel.

73. Oprindeligt lov nr. 546 af 24. juni 2005.

74. L 65/2005. Senere lov nr. 537 af 24. juni 2005.

75. Forslag L74/2005.

76. Senest lovbekendtgørelse nr. 1032 af 6. juli 2018.

Derimod anføres i de generelle bemærkninger, afsnit 3.3.1, at der i sundhedslovgivningen skabes et forbedret grundlag for at sikre forskning af høj kvalitet og på højt niveau.⁷⁷ De to lovforslag var koordinerede.

I forbindelse med regionernes hospitalsvæsen er fem hospitaler benævnt universitetshospitaler.⁷⁸ Det synes uklart, om der er særlige retsvirkninger knyttet til betegnelsen eller om der blot er tale om en almen accepteret betegnelse for de hospitaler, der i samarbejde med et universitet varetager den medicinske uddannelse.

Det er heller ikke klart, om personale med forskningsansvar skal ansættes udelukkende ved en region eller både en region og et universitet. Stillingskategorierne ved universiteter tager efter stillingsstrukturbekendtgørelsen f.eks. højde for ansættelse af læger i særlige kliniske stillinger,⁷⁹ ligesom overenskomstforholdene for læger tager højde for forskerstillinger. Personale med delt ansættelse vil også kunne påberåbe sig de bestemmelser om forskningsfrihed, der findes i universitetsloven, jf. ovenfor. Det kan dog være svært at afdække, hvorvidt konkrete forskningsopgaver sker i regi af universitetet eller regionen. Konkret ses aftaler mellem universitet og region, der f.eks. kan indeholde bestemmelser om forskningsfrihed. I en aftale mellem Københavns Universitet, Region Sjælland og Region Hovedstaden findes følgende bestemmelse: »Den kliniske professor har ret til forskningsfrihed og til at træffe beslutning vedrørende offentliggørelse af forskningsresultater«.

4. Adressaten for forskningsfrihed i institutionslovgivningen

Som angivet i kapitel 1, afsnit 1.3, kan forskningsfrihed niveaupdeles som:

- Den institutionelle
- Den kollegiale
- Den individuelle

I det følgende gennemgås dansk sektorlovgivning for bestemmelser om forskningsfrihed på de tre niveauer.

77. L65/2005.

78. Københavns Universitetshospital, Odense Universitetshospital, Århus Universitetshospital, Aalborg Universitetshospital og Sjællands Universitetshospital.

79. Bekendtgørelse nr. 1443 af 11. december 2019 om stillingsstruktur for videnskabeligt personale ved universiteter.

4.1. Den institutionelle forskningsfrihed

Den institutionelle forskningsfrihed findes eksplicit anført i sektorlovene for hhv. universiteter og Institut for menneskerettigheder.

En særlig bestemmelse findes i § 2, stk. 2, i sektorforskningsloven:⁸⁰

»En sektorforskningsinstitution udfører sin forskning inden for sit formål uafhængigt af vedkommende minister og skal værne om videnskabetikken.«

Bestemmelsen har karakter af en armslængdebestemmelse i forhold til forskningsdelen og må forstås således, at en minister og dennes embedsværk ikke må få indflydelse på lige netop den konkrete forskning. Anden form for indflydelse, f.eks. gennem udpegning af bestyrelsesmedlemmer, resultatkontrakter og lignende omfattes ikke.

I de specielle lovbemærkninger⁸¹ anføres:

»I stk. 2 fastslås, at sektorforskningsinstitutioner udfører deres forskning uafhængigt af ressortministeren.

Det betyder, at sektorforskningsinstitutionen har frihed til at vælge forskningsmetode og fremgangsmåde inden for institutionens kerneområder som fastlagt i vedtægt og resultatkontrakt. I resultatkontrakt og vedtægt kan der således fastlægges overordnede rammer og emnekredse for institutionens forskning, mens den konkrete udmøntning af, hvorledes forskningen tilrettelægges og gennemføres, sker uafhængigt af ressortministeren.

Ressortministeren har således ingen instruktionsbeføjelser i forhold til forskningens resultater, og ministeren kan ikke påbyde den enkelte institution at optage eller undlade en bestemt forskning. Institutionen har også frihed til at publicere og offentliggøre forskningens resultater, jf. dog bemærkning til § 9.«

Med bemærkningerne i forarbejderne bliver det klart, at uafhængigheden af ministeren reelt er udtryk for en institutionel forskningsfrihed.

I en række andre lovsæt understreges den institutionelle forskningsfrihed også enten i lovtekst eller i forarbejder. Det gælder universitetsloven, lov om Institut for Menneskerettigheder, lovekendtgørelse om videregående kunstneriske uddannelsesinstitutioner, DIIS-loven, GEUS-loven, VIVE-loven, erhvervsakademiloven og professionshøjskoleloven. Der er således en udbredt tilsikring af institutionel forskningsfrihed.

80. Senest lovekendtgørelse nr. 581 af 1. juni 2014 om sektorforskningsinstitutioner.

81. Forslag L19 til Lov om sektorforskningsinstitutioner, som fremsat den 8. oktober 2003 af videnskabsministeren.

4.2. Den kollektive forskningsfrihed

Det kollektive niveau får ikke nogen synderlig opmærksomhed i lovgivningen i relation til forskningsfrihed. Oftest nævnes kun et institutionelt niveau. Det er derfor tvivlsomt, hvorvidt der eksisterer en juridisk sikring af den kollektive forskningsfrihed.

4.3. Forskningsfrihed for forskere (individuel forskningsfrihed)

Når der tales om forskningsfrihed i dette kapitel, adresseres den *ansatte* forsker. Der er således tale om, om den pågældende har frihed i sin forskning i tjenesten. Hvad pågældende kan gøre uden for tjenesten, adresseres ikke i dette kapitel.

De almindelige begrænsninger i forskningsfriheden og den tilknyttede ytringsfrihed gælder naturligvis for ansatte forskere. Det samme gælder krav om videnskabelig redelighed mv.⁸² Offentlige ansatte, inkl. forskere, er tillige underlagt de almindelige krav om sandhedspflicht,⁸³ decorum og tavshedspligt.⁸⁴

Universitetslovens § 2, stk. 2, er med sin nuværende ordlyd meget eksplicit om individuel forskningsfrihed med sit krav om, at universitet skal værne om bl.a. den enkeltes forskningsfrihed. Også hos Institut for Menneskerettigheder fastslås den individuelle forskningsfrihed for så vidt angår det videnskabelige personale. Ellers synes individuel forskningsfrihed ikke at være en udtrykkeligt lovfæstet forskningsfrihed.

Den individuelle forskningsfrihed eksisterer kun, hvis der afsættes tid og andre ressourcer hertil. Frihed for ansatte forskere til at forske i egen fritid har intet at gøre med den forskningsfrihed, der adresseres i visse institutioners lovgivning. Bestemmelserne om tilsikring af tid til fri forskning adresserer forskning i regi af institutionen. Bestemmelserne om forskningsfrihed er dog vage i deres udformning. Det besværliggør håndhævelse. Reglerne kan måske sammenlignes med retsstandarder,⁸⁵ hvor det forudsættes, at f.eks. en tilsynsmyndighed udfylder bestemmelserne med nærmere indhold.

Samtidigt må det fremhæves, at forskningsinstitutionerne ofte har helt basale økonomiske udfordringer, der kan give incitamenter til at reducere tid og

82. Lov nr. 383 af 26. april 2017 om videnskabelig uredelighed m.v. Se også Det danske kodeks for integritet i forskning, november 2014. Disse skal ikke i indeværende kapitel gøres til genstand for en nærmere behandling. Se dog for en vis omtale i kapitel 5, afsnit 3.2.

83. Om sandhedspflicht, se *Bønsing* 2017 og indeværende antologiskapitel 5.

84. Se herom i *Fenger* 2018, s. 190 f., 194 ff. og 197 f.

85. For en behandling af retsstandarder, se f.eks. *Knoph* 1948.

andre ressourcer til fri forskning eller blot til at agere »venligt« over for sponsorer, med deraf følgende indskrænkning af forskningsfriheden. Uanset, hvor kortsigtede sådanne incitamenter kan forekomme at være, er de dog helt reelle.

5. Positiv og/eller negativ forskningsfrihed i dansk ret

Man kan vælge at betragte forskningsfriheden som enten en negativ eller positiv frihed. Med den negative frihed menes her frihed fra at andre (herunder staten) opstillinger begrænsninger. Med den positive frihed tænkes på muligheden for at kunne udøve sin forskningsfrihed.⁸⁶

Absolut frihed til aktiviteter eksisterer ikke, heller ikke for forskning. Straffeloven sætter således naturlige grænser for, hvad man kan tillade sig i forskningsforsøg. Særlig lovgivning sætter også grænser. Kloning af hele mennesker (reproduktiv kloning) er således forbudt. Det samme er terapeutisk kloning til forskningsformål. Derimod er anvendelse af iPS-celle-teknologi⁸⁷ tilladt. Forskningsprojekter er underlagt en særlig anmeldelses- og godkendelsesproces og kræver desuden samtykke fra forsøgspersonerne efter komitéloven.

Kloning og genmodificering af hvirveldyr kræver tilladelse.⁸⁸ Reglerne suppleres af genteknologiloven, der omhandler fremstilling, anvendelse, import, transport, udsættelse, salg eller markedsføring af genetisk modificerede organismer (GMO).

Disse regler gælder for alle, uanset om der er tale om officielle forskningsinstitutioner eller ansatte forskere heri eller ej. Forskning er ikke en eksklusiv ret. Denne kan bedrives af alle under de begrænsninger, som den almindelige lovgivning opstiller.

For offentligt ansatte forskere vil der tillige være mere generelle regler, der vedrører alle offentligt ansatte. Dette kan f.eks. være krav, der vedrører forskeren som person. For offentlige ansatte gælder således det særlige deorumkrav, hvorefter man i som uden for tjenesten skal vise sig »værdig til den agtelse og tillid, stillingen kræver«.⁸⁹ Den offentlige ret indeholder tillige regler om habilitet. Oftest benyttes negationen *inhabilitet*. Habilitetsbestemmelser har til formål dels at sikre en vis saglighed, dels at sikre opretholdelsen af

86. Se nærmere i kapitel 1 under afsnittet »Frihed fra« og »frihed til at ...«.

87. Inducerede pluripotente stamceller.

88. § 1 i lovbekendtgørelse nr. 478 af 15. maj 2014 om kloning og genmodificering af dyr m.v.

89. Fenger 2018, s. 194. Se generelt også Gammeltoft-Hansen m.fl. 2002, s. 195 ff.

tillid. Habilitetskrav bygger på almindelige retsgrundsætninger men er også på betydelige områder lovfæstet, f.eks. i forvaltningslovens kapitel 2 (virke inden for den offentlige forvaltning) og retsplejelovens kap. 5 (rettens personer). En offentligt ansat forsker kan som en del af sine arbejdsopgaver have opgaver, der falder ind under habilitetsreglerne i forvaltningsloven og dermed falde ind under disse bestemmelser.⁹⁰ Det er dog tvivlsomt, om forskeren i sit virke som forsker i al almindelighed vil være omfattet af forvaltningsloven. Det forudsætter, at der bliver truffet en forvaltningsafgørelse, jf. forvaltningslovens § 2, stk. 1, hvilket ikke almindeligvis sker i forbindelse med forskning. Endvidere vil en forskeres mulighed for at blive pålagt tavshedspligt også blive begrænset af bestemmelsen i forvaltningslovens § 27, stk. 5, hvorefter der inden for den offentlige forvaltning kun kan pålægges tavshedspligt med hensyn til en oplysning, når det er nødvendigt at hemmeligholde den for at varetage væsentlige hensyn til bestemte offentlige eller private interesser som nævnt i stk. 1-4.⁹¹

Primært må en forsker bedømmes ud fra de særlige habilitetsregler, der findes for forskere. Disse findes i den danske kodeks for integritet i forskning, som der henvises til i definitionen på *tvivlsom forskningspraksis* i uredelighedslovens § 3, stk. 1, nr. 5. Den danske kodeks for integritet i forskning indeholder i afsnit 6 bestemmelser om interessekonflikter. I forskningsmæssig sammenhæng ligger der dog ikke et forbud mod at beskæftige sig med en »sag« for den inhabile (personen med interessekonflikter) men derimod et krav om deklaration af samme. Drejer det sig om deltagelse i bedømmelser, hvorved man nærmer sig det forvaltningsretlige, kan der dog være krav om at trække sig.

Begrænsninger i forskningsfrihed kan også komme fra andre kilder, og de kan være mere eller mindre eksplicitte – mere de facto end de jure. Begrænsninger kan komme ude fra institutionerne i form af politisk pres fra f.eks. politikere, embedsværk og interesseorganisationer.

Med den positive forskningsfrihed følger ressourcer. Afhængig af den konkrete videnskab kan der være behov for ekstra forskningspersonale, laboratoriefaciliteter, sekretariatsbistand, teknisk bistand, rejsemidler mv. Og tid er der altid brug for. Og netop tid er, hvad universitetslovens § 14, stk. 6, forholder sig til. Der skal afsættes arbejdstid til forskning. I al fald må forskeren ikke over længere tid berøves muligheden for at udøve sin forskningsfrihed. Bestemmelsen vil formodentlig også ramme situationer, hvor et misvisende

90. Om habilitet i forvaltningsretten, se *Fenger* 2018, s. 249 ff.; *Gammeltoft-Hansen m.fl.* 2002, s. 251 ff. og *Gammeltoft-Hansen* 2011.

91. Se nærmere herom i kapitel 3, afsnit 3.1.

normsystem de facto berøveren forskningstid, selv om der formelt er afsat normer hertil. Forskningsfrihed er afhængig af, at de fornødne ressourcer allokteres hertil.⁹²

Endvidere har mange forskningsinstitutioner eksterne indtægter i form af eksterne forskningsbevillinger og betalt forskning i form af f.eks. myndighedsbetjening. Sådanne midler er forskningsinstitutioner afhængige af for at kunne opretholde forskningsomfanget og antal forskningsstillinger. Sådanne midler kan understøtte den positive forskningsfrihed, men også give incitament til selvcensur for ikke at støde en sponsor fra sig (negativ forskningsfrihed).

Universitetslovens regler om, at universitet skal værne om forskningsfriheden, inkluderer, at universitets ledelse tager hånd om sådanne udfordringer.

6. Det nærmere indhold af forskningsfriheden

Visse steder i den konkrete lovgivning for de enkelte institutionstyper uddybes forskningsfriheden som en række delelementer. Det er langt fra altid tilfældet, og hvor det er, mangler der en definition af, hvad der ligger i det enkelte begreb. Nedenfor anføres, hvor en række begreber finder anvendelse. Det drejer sig om emne, metode, fremgangsmåde og publicering.

Andre elementer kunne imidlertid også udskilles som en del af forskningsfriheden. Det drejer sig f.eks. om processuel frihed (f.eks. frihed fra krav om høring af andre før kritik, hensyn til finansieringskilder), udnyttelsesfrihed (f.eks. retten til kommerciel udnyttelse) og resultatfrihed.⁹³ Ikke alle elementer diskuteres nedenfor.

6.1. Emnefrihed

Emnet for forskningen er sjældent helt frit som ansat forsker. En forskningsinstitution er underlagt en ramme i lovgivningen og evt. en aftale med ministeren. Således kan både lovgivningsmagten og regeringen (ministeren) være med til at opsætte begrænsninger for emnevalget for forskningsinstitutioner.

I eksempelvis universitetslovens § 10, stk. 8, fastslås, at der skal indgås en strategisk rammeaftale med strategiske mål for universitets opgaver mellem universitets bestyrelse og ministeren. Denne form for rammeaftale vil som minimum påvirke universitets ressourceallokering og dermed indirekte påvir-

92. Om fordeling af arbejdstid på forskellige opgaver, se denne bogs kapitel 5.

93. Se også kapitel 1, afsnit 3.

ke emnevalget for forskningen. Og det er netop inden for den ramme, der også sker en afgrænsning af den individuelle forskningsfrihed, jf. lovbemærkningernes⁹⁴ almindelige del, afsnit 3.2.1.3. Heri afgrænses den emnemæssige individuelle forskningsfrihed til »emne inden for universitetets forskningsstrategiske rammer, som fastlagt i udviklingskontrakten.« Inden for den ramme vil en universitetsforsker modsætningsvis ikke kunne pålægges yderligere begrænsninger i sit emnevalg.⁹⁵

I forhold til Institut for Menneskerettigheder fastslås i lovens § 2, stk. 5, en forskningsfrihed for institutionen, hvilket dog ikke eksemplificeres i enkelte elementer. Loven indeholder formålsangivelser i §§ 1 og 2. Forskningsfriheden må fortolkes i lyset af de formål, som institutionen har. Den individuelle forskningsfrihed begrænses dog emnemæssigt til »institutionens forskningsstrategiske rammer«.

I GEUS-loven fremgår det i bemærkningerne til § 2, at de overordnede rammer og emnekredse for institutionens forskning vil blive fastlagt i resultatkontrakten. Det samme gør sig gældende med VIVE og sektorforskningsinstitutioner.

Herudover kan emnefriheden rent ansættelsesretligt være begrænset.⁹⁶

6.2. Metodefrihed

Metode må i forhold til forskningsfrihed primært forstås som videnskabelig metode, der afhænger af det enkelte fag, ligesom der kan være forskellige metodeidealer inden for samme fag. Begrebet metode bliver brugt flere steder.

I lovbemærkningernes⁹⁷ almindelige del, afsnit 3.2.1.3 til universitetslovens § 2, stk. 2, omtales frihed til at vælge metode som en del af den individuelle forskningsfrihed. Begrebet anvendes tillige i de specielle bemærkninger til § 14, stk. 6. Bemærkningerne til § 1 i VIVE-lovforslaget⁹⁸ omtaler

94. Forslag L 143 til Lov om ændring af universitetsloven, lov om teknologioverførsel m.v. ved offentlige forskningsinstitutioner og lov om almene boliger m.v., som fremsat den 10. februar 2011 af videnskabsministeren.

95. Om der kan være ansættelsesretlige begrænsninger i emnevalget, f.eks. ifm. formuleringer i ansættelseskontrakten, skal ikke her gøres til genstand for diskussion.

96. Se herom i denne bogs kapitel 5, afsnit 9.2.

97. Forslag L 143 til Lov om ændring af universitetsloven, lov om teknologioverførsel m.v. ved offentlige forskningsinstitutioner og lov om almene boliger m.v., som fremsat den 10. februar 2011 af videnskabsministeren.

98. Forslag L 108 til Lov om et analyse- og forskningsinstitut for kommuner og regioner, som fremsat den 14. marts 2012 af økonomi- og indenrigsministeren.

ligeledes en metodefrihed for institutionen. I de specielle bemærkninger⁹⁹ til sektorforskningsloven anvendes begrebet forskningsmetode.

Metodefriheden hænger sammen med de faglige krav, der ligger til forskning. En forsker vil vanskeligt kunne stå inde for den faglige kvalitet, hvis vedkommende ikke kan vælge metoden. Uden metode kan man ikke undgå (eller reducere) risikoen for subjektive holdninger.

Med metodefriheden følger også retten til det resultat, som metoden fører frem til – resultatfrihed, jf. nedenfor under afsnit 6.4.

6.3. Fremgangsmåde

Begrebet fremgangsmåde anvendes i sammenstilling med begrebet metode. Brugt som sådan må man forstå fremgangsmåde som noget andet eller i al fald noget mere end metode.

Eksempler på fremgangsmåde kunne formodentlig være valg af samarbejdspartner og organisering.

I de ovennævnte eksempler på omtale af begrebet metode er fremgangsmåde nævnt umiddelbart efter.

6.4. Resultatfrihed

Det synes næsten indlysende, at en forsker ikke kan pålægges at komme frem til et bestemt resultat. Uden en sådan frihed vil friheden til emnevalg, metode og fremgangsmåde være indholdsløse.

Det er dog ikke alle steder, at fremgår klart. I lovbemærkningerne¹⁰⁰ til universitetslovens almindelige del, afsnit 3.2.1.3 anføres således kun frihed til at vælge »metode, fremgangsmåde og emne«.

Andre steder behandles problemet mere eksplicit. I forhold til sektorforskningsinstitutionerne anføres det således i de specielle lovbemærkninger:¹⁰¹ *»Ressortministeren har således ingen instruktionsbeføjelser i forhold til forskningens resultater ...«*

Resultatfriheden kan da også ses som et element i metodefriheden, jf. afsnit 6.2.

99. Forslag L19 til Lov om sektorforskningsinstitutioner, som fremsat den 8. oktober 2003 af videnskabsministeren.

100. https://www.ft.dk/ripdf/samling/20101/lovforslag/1143/20101_1143_som_fremsat.pdf

101. Forslag L19 til Lov om sektorforskningsinstitutioner, som fremsat den 8. oktober 2003 af videnskabsministeren.

6.5. Publiceringsfrihed

Publicering er en sædvanlig del af en forskers opgaver. I lovbemærkningerne¹⁰² til universitetslovens § 2, stk. 2, almindelige del, afsnit 3.2.1.3 anføres imidlertid kun forskningsfrihed til metode, fremgangsmåde og emne. Publicering omtales ikke. Det kan overvejes, hvorvidt det skal fortolkes modsætningsvis således, at der ikke er publiceringsfrihed for i dette tilfælde universitetsforskere. Det synes dog at have formodningen imod sig. Dels findes opregningen kun i lovbemærkningerne, dels er publicering en så integreret del af forskningen, at denne må antages at være inkluderet i forskningsfriheden.

Et delvist indgreb i publiceringsfriheden i form af et tidsmæssigt begrænset tavshedspålæg (mundkurvsklausul) ses fra tid til anden i de aftaler, som forskningsinstitutioner indgår med en opdragsgiver. Som udgangspunkt må en sådan klausul have et sagligt formål. Det kan f.eks. være ønsket om at kunne indgive en patentansøgning. Udstrækningen af tavshedspålægget kan dog ikke være længere end påkrævet. Er opdragsgiver en offentlig institution er denne også underlagt et saglighedskrav. Det er næppe sagligt, hvis tavshedspålægget primært har til formål at sikre en offentlig opdragsgiver at kunne styre mediedækningen i forbindelse med offentliggørelsen.

Ligeledes vil det næppe være i overensstemmelse med en universitetsforskners forskningsfrihed, om denne af universitetsledelsen fik pålagt særlige publiceringskanaler eller lignende. Henstillinger vil næppe være i strid med forskningsfriheden.¹⁰³ Endvidere må censurforbuddet i Grundloven sammenholdt med forskningsfriheden formodentlig føre til, at f.eks. en institutleder ikke kan indføre imprematur. Ombudsmandens udtalelse i FOB 2005.385 og omtalen af forskningsfrihed og tilskyndelse til at deltage i den offentlige debat understøtter denne antagelse.¹⁰⁴

Det bemærkes, at sektorforskningsinstitutioner eksplicit har en publiceringsforpligtelse i lovens § 9, 1. pkt. I samme bestemmelses 2. pkt. anføres dog:

»Særlige hensyn, herunder samfundsmæssige hensyn og hensyn til virksomheders muligheder for at udnytte forskningsresultater, kan dog begrunde fravigelser fra denne bestemmelse.« Det uddybes i de specielle bemærkninger: »Samfundsmæssige hensyn omfatter både etiske hensyn samt hensyn til mulighederne for at udnytte forskningsresultaterne kommercielt, jf. lov om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner. Offentliggørelse

102. Forslag L 143 til Lov om ændring af universitetsloven, lov om teknologioverførsel m.v. ved offentlige forskningsinstitutioner og lov om almene boliger m.v., som fremsat den 10. februar 2011 af videnskabsministeren.

103. Om Open Access, se kapitlet om forskningsfrihed og ophavsrettigheder.

104. Se FOB 2005.385.

kan også undlades af andre hensyn, f.eks. offentlige økonomiske interesser eller rigets stilling i mellemfolkelige anliggender. Begrænsningen i pligten og friheden til at offentliggøre forskningsresultater, som er opnået ved forskning for rekvisitter, skyldes, at rekvisitteren ejer forskningsresultatet.«

Der er således en række forhold, der kan begrænse den institutionelle forskningsfrihed for en sektorforskningsinstitution.

Modsætningen – en *publiceringspligt* – er ikke indskrevet i universitetsloven. Det nærmeste, vi kommer, er udsagnet i formålsbestemmelsens § 2, stk. 3, 3. pkt: »Universitetet skal som central viden- og kulturbærende institution udveksle viden og kompetencer med det omgivende samfund og tilskynde medarbejderne til at deltage i den offentlige debat.«

Derimod er publiceringspligten som ovenfor omtalt indskrevet i sektorforskningslovens § 9, 1. pkt.

GEUS-lovens § 12 indeholder en pligt for GEUS til at »*offentliggøre sine forskningsresultater, medmindre særlige hensyn, herunder samfundsmæssige hensyn og hensyn til virksomheders muligheder for at udnytte forskningsresultater, medfører, at offentliggørelse ikke bør finde sted.*« Her pålægges institutionen (ikke nødvendigvis den enkelte forsker) en publiceringspligt.

En vis generel publiceringspligt må dog følge af arbejdsforholdet for en forsker på en offentlig forskningsinstitution. Publicering er ganske enkelt en integreret del af det at forske. Den enkelte forsker må dog have en betydelig skønsmargin for, hvornår noget er publiceringsklar, og hvad der er publiceringsklar.

7. Kort om myndighedsbetjening

Forskellige forskningsinstitutioner udfører fra tid til anden opgaver af forskningsmæssig karakter for danske myndigheder. Der findes hjemmel hertil i forskellige lovsæt for konkrete institutionstyper.

Sektorforskningsinstitutionerne har myndighedsopgaver som en del af sektorforskningslovens formålsbestemmelse, jf. § 2, stk. 1, nr. 2.

Også i universitetslovens § 2, stk. 4, findes en hjemmel til, at et universitet kan udføre myndighedsopgaver efter aftale med en minister (i praksis rammeaftaler).¹⁰⁵ Efter § 33, stk. 2, kan uddannelses- og forskningsministeren endda omend undtagelsesvis og kun efter forhandling med vedkommende

105. Bestemmelsen blev indsat i universitetsloven ved ændringslov nr. 567 af 6. juni 2007 ifm. indlejring af sektorforskningsinstitutionerne i universiteterne.

minister samt drøftelse med universitetet pålægge universitetet at udføre opgaver efter § 2, stk. 4, når der er tale om opgaver af væsentlig samfundsmæssig betydning. Bestemmelsen må fortolkes snævert.

De overordnede krav om institutionel og individuel forskningsfrihed for så angår metode mv. afhænger ikke af, hvorvidt der er tale forskning som følge af myndighedsbetjening eller ej. Det er emnet, der bliver bundet.

Især i forbindelse med eksternt finansierede opgaver, herunder myndighedsbetjening, kan opdragsgiver, den enkelte institution og den enkelte forsker have modsatrettede interesser. Forskningsinstitutionerne har helt basale økonomiske udfordringer, der kan give et incitament til at lægge begrænsninger på, hvad der f.eks. publiceres, hvis forskningsresultaterne nu går opdragsgiver imod. Såvel den enkelte forsker som institutionen kan jo have en interesse i, at pågældende opdragsgiver også en anden gang vil sponsorere forskning. Naturligvis kan man håbe på, at den forskningsmæssige integritet hos såvel institution som den enkelte forsker ikke vil lade sig forlede af sådanne incitamenter, men incitamentet til at opretholde en økonomisk basis for at bevare en stilling kan være stærke for både arbejdsgiver som ansat.

Om den forskningsbaserede myndighedsbetjening henvises i øvrigt til denne antologiskapitel 6.

8. Afsluttende bemærkninger

Ytringsfrihedskommissionen¹⁰⁶ fandt anledning til at behandle forskningsfrihed. I kommissionens betænkning lægges der vægt på uafhængige universiteter adskilt fra statsmagt og økonomiske interesser (s. 727). Kommissionen omtaler ligeledes et pres på forskerne for at »ændre forskningsresultater, udskyde offentliggørelse af forskningsresultater eller helt at undlade at publicere deres forskning«.

Forskellige forskningsinstitutioner ledes forskelligt. Det overordnede koncept er en ministerudpeget bestyrelse og ansatte ledere. Hertil kommer en resultatkontrakt mellem ressortministeriet og den pågældende institution.

Forskningsfrihed er ikke noget ubetinget, i al fald ikke i arbejdstiden. Forskning er i sagens natur som al anden menneskelig aktivitet underlagt en række begrænsninger. Den i denne sammenhæng interessante begrænsning

106. Ytringsfrihedskommissionen (nedsat 2017) har i en betænkning fra foråret 2020 beskrevet ytringsfrihedens rammer og generelle vilkår i Danmark. Se betænkning nr. 1573 tilgængelig på <https://www.regeringen.dk/nyheder/2020/ytringsfrihedskommissionen-aflleverer-betaenkning/>

ligger i en afbalancering op mod ledelsesretten.¹⁰⁷ Kun universitetsloven og loven om Institut for Menneskerettigheder har eksplicitte bestemmelser, der søger at tilsikre den individuelle forskningsfrihed. Set i forhold til den positive forskningsfrihed (f.eks. at der skal afsættes tid til forskningsfrihed) er disse bestemmelser dog så vage i deres udformning, at de vanskeligt kan håndhæves. For andre institutioner kunne det overvejes, om en sikring eller blot en afklaring af den individuelle forskningsfrihed ville være formålstjenlig.

For de andre undersøgte institutioner er det meget varierende, hvorledes en forskningsfrihed kommer til udtryk. En klarere stillingtagen til forskningsfriheden ville ikke skade. Det samme gælder også i forhold til vedtægterne for de enkelte institutioner, som muligvis kan have en særlig normerende effekt på både direktion og bestyrelse.

Samtidig må det fremhæves, at forskningsinstitutionerne ofte har helt basale økonomiske udfordringer, der kan give incitamenter til at reducere tid og andre ressourcer til fri forskning eller blot til at agere »venligt« overfor sponsorer. Uanset, hvor kortsigtede sådanne incitamenter kan forekomme at være, er de dog helt reelle.

Selv om forskningsfriheden i Danmark ikke i nyere tid har oplevet et pres svarende til f.eks. nazismen i Tyskland eller McCarthyismen i USA, er der dog grund til også fremadrettet at have udfordringerne i fokus. Den lov-mæssige beskyttelse af forskningsfriheden i Danmark er ikke nødvendigvis særlig robust. I en undersøgelse angående akademisk frihed (ikke specifikt forskningsfrihed) kom Danmark sammen med fem andre EU-lande ud under en »dumpegrænse«.¹⁰⁸

107. Om forskningsfrihed og begrænsninger i ledelsesretten, se kapitel 5.

108. Se nærmere i *Beiter m.fl.* 2016, s. 328. Omtalt i *Carlson m.fl.* 2017, s. 56.

KAPITEL 3

Forskeres ytringsfrihed

Af Sten Schaumburg-Müller

1. Introduktion

Dette kapitel handler om forskeres ytringsfrihed. Ytringsfrihed forstås her bredt som retten til både at søge og videregive information såvel som synspunkter og vurderinger. Kapitlet er delt op i tre hovedafsnit. I afsnit 2 behandles Den Europæiske Menneskeretskonvention (EMRK) art. 10 og den relevante praksis fra Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol (EMD).¹ Der er andre relevante bestemmelser,² men her fokuseres på praksis fra EMD, der er meget omfattende, mens der ikke foreligger relevant praksis fra EU-Domstolen, og udtalelser fra diverse FN-komiteer ikke er bindende.

Afsnit 2.1 indeholder en nærmere gennemgang af art. 10, hvorefter afsnit 2.2 ser på, hvad art. 10 og den medfølgende retspraksis betyder for de forskellige situationer, der vedrører forskeres ytringsfrihed. EMRK er en vigtig retskilde i dansk ret, og art. 10 regulerer ytringsfrihed, herunder naturligvis forskeres. Alene vedrørende art. 10 er der omkring 1.200 domme og et endnu større antal afgørelser, der afviser behandling ved EMD, herunder sager hvor ytringsfriheden ikke ses krænket. Det er ikke muligt at læse alle domme og slet ikke alle afgørelser, hvoraf en del ikke offentliggøres. Udvælgelsen af relevante domme er foretaget på baggrund årelangt kendskab til EMD-praksis, kendskab til alle Storkammerdomme,³ »backtracking«, dvs. tjek af referencer

1. EMRK er en folkeretligt bindende konvention, som desuden er vedtaget som gældende lov i Danmark. EMD er den domstol, der bindende fortolker EMRK's ofte generelt formulerede regler.
2. EU-Charterets art. 11, og bestemmelser i FN's konventioner om henholdsvis civile og politiske rettigheder og sociale, økonomiske og kulturelle rettigheder. Den sidste er behandlet af Helle Porsdam i kap. 8, »Retten til videnskab – og forskningsfrihed«.
3. En dom afgøres typisk i et af EMD's kamre og med fem dommere. Storkammeret fungerer som ankeinstans, og her deltager typisk 19 dommere.

til ældre relevante domme i nyere domme (en ikke helt pålidelig metode, eftersom de fleste domme tager stilling til flere spørgsmål, og referencer derfor kan dukke op i alle mulige sammenhænge), og tjek af Europarådets officielle publikationer, herunder f.eks. »Cultural Rights in the case-law of the European Court of Human Rights«, opdateret 17. januar 2017, der har et afsnit VIII om »Right to Academic Freedom«.

Afsnit 3 ser på dansk forvaltningsret, og afsnittet begrænser sig derfor til offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed. Der tages udgangspunkt i Vejledning om offentligt ansattes ytringsfrihed, og der ses nærmere på, hvad reguleringen betyder for forskere. Der er en righoldig praksis fra Folketingets Ombudsmand, der inddrages i behandlingen.

Afsnit 4 ser på forskellige vejledende regler, der er på området, både internationale og nationale. Disse regler dækker typisk en del områder, der ligger uden for nærværende kapitels område. En undtagelse herfra er danske universiteters principper for god forskningskommunikation, der behandles særskilt i afsnit 4.3. Det er vanskeligt at spore, om eller hvornår disse regler er omsat i en egentlig retlig praksis, f.eks. i forbindelse ansættelsesretlige sanktioner. Det er således udelukkende reglerne, der er kommenteret. Det bemærkes endvidere, at inddragelsen af vejledende regler ikke nødvendigvis er dækkende; de vigtigste er søgt inddraget.

2. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMRK) og domstolspraksis

2.1. Introduktion

EMRK er en del af dansk ret på to måder: Konventionen er tiltrådt af Danmark, og Danmark er derfor folkeretligt forpligtet til at følge konventionen. Hertil kommer, at Danmark i 1992 inkorporerede konventionen i dansk ret, således at den gælder som lov på lige fod med anden dansk lovgivning. Til EMRK er knyttet en domstol, Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol (EMD), der kan afgøre sager, hvor enkeltpersoner – fysiske personer eller juridiske i form af selskaber, foreninger o.lign. – klager over en medlemsstat. Stater kan også klage over stater, men det sker sjældent. En dom fra EMD er bindende for den involverede medlemsstat, jf. EMRK art. 46, stk.1; andre stater har en indirekte forpligtelse til at følge EMD's domme, således at medlemsstatens ret er i overensstemmelse med EMRK og praksis fra EMD. Forpligtelsen ligger både på lovgivningsmagten, der ikke må lovgive i strid med EMRK, regeringen, der ikke må lave regler eller træffe beslutninger i strid med konventionen, og domstole, der skal dømme i overensstemmelse med

EMD. Højesteret udtrykker det f.eks. ved, at danske straffebestemmelser om ærekrænkelser »skal forstås i lyset af« EMRK.⁴

Sager for EMD kan afgøres ved dom, hvor Domstolen afgør, hvorvidt den indklagede stat har krænket EMRK eller ikke. Ved domsafgørelser deltager normalt fem dommere, og dommen kan eventuelt indklages for EMD's Storkammer, der med typisk sytten dommere fungerer som en appelinstans. Ofte træffes der dog en afgørelse, inden sagen overhovedet kommer til doms. Før EMD kan tage stilling, skal nationale retsmidler normalt være forsøgt – en forsker, der finder sin ytringsfrihed krænket, kan ikke gå direkte til EMD, men skal forbi danske domstole – og EMD kan også afvise en sag, hvis den er »åbenbart grundløs«, jf. art. 35, stk. 3. Dette er sket i flere ytringsfrihedssager,⁵ herunder en sag hvor en koldkrigsforsker blev dømt for ærekrænkelse af en journalist.⁶ Afvisningerne kan tages som udtryk for, at danske domstole er gode til at inddrage relevante EMRK-kriterier, jf. om disse nedenfor.

Den relevante bestemmelse i EMRK er art. 10, der beskytter ytringsfriheden. Andre bestemmelser er også relevante: Art. 8 beskytter af privatlivet, hvilket også omfatter omdømme, art. 17 udelukker beskyttelse, hvis der er tale om misbrug af rettigheder.⁷ Desuden indeholder art. 6 en beskyttelse af uskyldsformodningen, men bestemmelsen bruges sjældent i ytringsfrihedssager. Nedenfor afsnit 2.2 gennemgås hovedindholdet af art. 10 med henblik på forskeres ytringsfrihed, de øvrige bestemmelser inddrages, hvor det er relevant. I afsnit 2.3 ses på de opstillede typesituationer: emnevalg, adgang til materiale, publicering af forskningsresultater, i undervisningen, forskningsbaserede vurderinger og forskeres ytringer som privatpersoner.

2.2. EMRK art. 10

2.2.1. Intro

Bestemmelsen er sålydende:

4. Se fx Højesteretsdom af 3. juni 2015, UfR 2015.3106 H.
5. ROJ TV 17. april 2018 og Mikkelsen og Christensen 24. maj 2011; I Frisk og Jensen 5. december 2017 blev sagen afgjort ved dom, men med samme resultat: ingen krænkelse af art. 10.
6. Højesterets dom af 3. juni 2015 blev søgt indbragt for EMD, men afvist. Afvisningen synes ikke offentligt tilgængelig, men fremgår af brev af 15. februar 2018 til indklagers advokat Karoly Nemeth, der venligt har sendt en kopi.
7. Se f.eks. afgørelserne *Garaudy v Frankrig* 24. juni 2003, benægtelse af holocaust, og *Witzsch v Tyskland* 13. december 2005, benægtelse af, at Hitler beordrede folkedrab.

Kapitel 3. Forskeres ytringsfrihed

»Stk. 1. Enhver har ret til ytringsfrihed. Denne ret omfatter meningsfrihed og frihed til at modtage eller meddele oplysninger eller tanker, uden indblanding fra offentlig myndighed og uden hensyn til landegrænser. Denne artikel forhindrer ikke stater i at kræve, at radio-, fjernsyns- eller filmforetagender kun må drives i henhold til bevilling.

Stk. 2. Da udøvelsen af disse frihedsrettigheder medfører pligter og ansvar, kan den underkastes sådanne formaliteter, betingelser, restriktioner eller straffebestemmelser, som er foreskrevet ved lov og er nødvendige i et demokratisk samfund af hensyn til den nationale sikkerhed, territorial integritet eller offentlig tryghed, for at forbygge uorden eller forbrydelse, for at beskytte sundheden eller sædeligheden, for at beskytte andres gode navn og rygte eller rettigheder, for at forhindre udspreddelse af fortrolige oplysninger, eller for at sikre domsmagtens autoritet og upartiskhed.«

Bestemmelsen er bygget op på følgende måde: Stk. 1 omhandler beskyttelsen, der dækker både informationer og meninger og både udgående og indgående ytringer, dvs. både ret til at ytre sig og ret til at modtage andres ytringer. En forsker har således – som udgangspunkt – ret til både at informere og til at vurdere, ligesom en forsker har ret til at modtage relevant information mv. fra andre. Efter EMRK er ytrings- og informationsfriheden imidlertid ikke absolut – det er den ikke efter nogen bestemmelser, heller ikke den danske grundlov – og det vigtige og vanskelige ligger ofte netop i begrænsningerne. Art. 10, stk. 2, understreger, at der med friheden følger pligter og ansvar, hvilket netop kan have relevans netop for forskere. En forsker, der udtaler sig som forsker, kan have en sandheds- og korrekthedsforpligtelse,⁸ og forskere kan have en forpligtelse til at fremlægge dokumentation for kontroversielle og potentielt strafbare ytringer.⁹

Herefter opstilles tre krav til indskrænkningerne: For det *første* skal de være »foreskrevet ved lov«. Normalt er dette ikke noget problem i Danmark, hvor administrative myndigheder ikke har for vane at lægge alle mulige begrænsninger i vejen for ytrings- og informationsfriheden. Det kan dog give problemer i forhold til tavshedspligt, herunder en aftalt en af slagsen. Tavshedspligt er en indskrænkning i ytrings- og informationsfriheden, og efter art. 10, stk. 2, kræves, at den har hjemmel i lov og f.eks. ikke bare i hensigtsmæssighedsbetragtninger. For det *andet* skal indskrænkningen forfølge et lovligt formål, og bestemmelsen opremser en lang række sådanne formål som f.eks. hensynet til den nationale sikkerhed, for at beskytte andres gode navn og rygte mv. I praksis er det ikke her, problemerne ligger, kravet om lovligt formål er altid opfyldt. For det *tredje* skal indskrænkningen være »nødvendig i et

8. Se nedenfor afsnit 4 om Danske universiteters principper for god forskningskommunikation.

9. Se fx højesteretsdom af 3. juni 2015, UfR 2015.3106 H.

demokratisk samfund«. Det er et meget fornuftigt krav, men ikke særlig præcist, og netop dette kriterium må siges at have givet anledning til de fleste sager og de fleste overvejelser.

I det følgende ses mere detaljeret på de enkelte dele.

2.2.2. Bred dækning

Art. 10 dækker bredt. Således er f.eks. forstyrrelse af rævejagt anset for en ytring omfattet af art. 10,¹⁰ og journalisters ulovlige indkøb af fyrværkeri med henblik på at informere offentligheden er anset for omfattet informationsfriheden: Det er netop journalisters job at bringe relevant information til offentligheden.¹¹ Hermed følger ikke, at handlingerne er lovlige, men blot at de ytringer omfattet af art. 10. Også adgang til materiale er omfattet af beskyttelsen, og EMD har i en dom, *Magyar Helsinki Bizottsag v Ungarn* 8. november 2016 (Storkammer), nærmere opulset kriterierne, herunder for »academic researchers«. Dommen er nærmere behandlet nedenfor afsnit 2.3.2. Pointen for nærværende er, at art. 10's dækning er bred, og at bestemmelsen kan være relevant for forskere i mange sammenhænge: valg af forskningsemne, adgang til materiale, udtalelser i undervisning, som forsker, som privatperson, på institutionens vegne, og selv en (forestillet) situation, hvor forskere blokerer forskningsdirektørens kontor eller lignende, vil være af dækket af art. 10.

Ved mange rettigheder opstår spørgsmålet, om bestemmelserne også omfatter det negative, her retten til ikke at ytre sig, ikke at videregive materiale mv. Principielt kan art. 10 også anvendes på denne måde,¹² men i realiteten er det svært at forestille sig situationer, hvor en sådan negativ ret kan spille en afgørende rolle. I *Gillberg v Sverige* 3. april 2012 (Storkammer) var der indsamlet omfattende materiale om unge med ADHD mv. under lovning om tavshed til de involverede personer, og den pågældende forsker havde på et tidspunkt i processen overtaget forskningsledelsen af projektet. Efter dets afslutning ønskede andre forskere adgang til materialet i forskningsøjemed, og efter forskerens protest fik de medhold ved en national domstol. Forskeren lod herefter materialet destruere, for hvilket han blev idømt en bøde på, hvad der svarer til cirka € 4.000. For EMD påberåber forskeren sig sin negative ret

10. *Hashman og Harrup Storbritannien* 25. november 1999 (Storkammer).

11. *Mikkelsen og Christensen v Danmark*, afgørelse af 24. maj 2011.

12. *Strohal v Østrig* 7. april 1994, en kommissionsafgørelse. Kommissionen var tidligere en slags førsteinstans, men den er nu for længst afskaffet. I *Gillberg v Sverige* 3. april 2012 (Storkammer) udtaler EMD forsigtigt: »The Court does not rule out that a negative right to freedom of expression is protected under Article 10 of the Convention.«, pr. 86.

efter art. 10, altså retten til ikke at udlevere materiale. EMD finder dog ikke art. 10 krænkert og lægger især vægt på, at materialet ikke tilhørte forskeren, men universitetet.¹³

2.2.3. Indgreb

Det næste spørgsmål er, om der er tale om et indgreb. Det er oplagt, at f.eks. en straf for en fremsat ytring udgør et indgreb, men hvad med en irettesættelse, en udebleven forfremmelse eller en publiceringsafvisning. De tre eksempler udgør tre delvist forskellige problemer: Er der en nedre grænse for indgreb? Hvis situationen også indeholder et andet aspekt, f.eks. et ansættelsesretligt, hvordan spiller det så ind, at der også kan være tale om begrænsning af ytrings- og informationsfriheden? Og endelig er der spørgsmålet, om ytringsfriheden også indeholder en ret til at få en udtalelse i æteren, en artikel publiceret mv. Det sidste spørgsmål tangerer spørgsmålet om medlemsstaternes såkaldte positive forpligtelser, der behandles i afsnit 2.2.4.

Med hensyn til det første spørgsmål skal der efter EMD's praksis ikke meget til, før der er tale om indgreb. En irettesættelse eller advarsel fra et kollegialt organ er tilstrækkeligt,¹⁴ og det samme gælder en irettesættelse fra en overordnet,¹⁵ et retligt krav om undskyldning¹⁶ og krav tilbagetrækning af den fremsatte ytring.¹⁷ Også en forflyttelse kan udgøre et indgreb.¹⁸ En forsker, der får en påtale for sine udtalelser og lignende adfærd, er således udsat for et indgreb i art. 10's forstand, og det må herefter afgøres efter stk. 2, om indgrebet er berettiget.

I en sag har EMD også betragtet det som et indgreb, at der blev anlagt sager, som senere blev frafaldet. I *Altug Taner Akcam v Tyrkiet* 25. oktober 2011 statuerer EMD krænkelse for strafferetlige tiltaler, der senere frafaldes. Klager er historiker og har beskæftiget sig med begivenhederne i 1915-1917, alle andre steder end i Tyrkiet omtalt som det armenske folkemord, og sagen skal ses i sammenhæng med det tyrkiske strafforbud mod anti-tyrkiskhed og den generelle situation i forhold til netop spørgsmålet om folkemord.¹⁹ Selve

13. Pr. 92-94.

14. *Veraart v Holland* 30. november 2006 (irettesættelse), *Steur v Holland* 28. oktober 2003 (udtalelse).

15. *Wojtas-Kaleta v Polen* 16. juli 2009.

16. *Kubaszewski v Polen* 2. februar 2010.

17. *Myrskyy v Ukraine* 20. maj 2010, pr. 38.

18. *Brisic v Rom* 11. december 2018.

19. Se også nedenfor afsnit 2.2.4 om *Dink v Tyrkiet* 14. september 2010: en armensk journalist blev straffet efter bestemmelsen og senere dræbt af en tyrkisk nationalist.

2. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMRK) ...

det at anlægge en sag i anledning af f.eks. en forskers ytringer kan ikke i sig selv udgøre en krænkelse af art. 10, men er der tale om en mere systematisk intimidering, bliver art. 10 relevant, og dette forstærkes, hvis den generelle sikkerhedssituation indeholder en fysisk fare for den pågældende.

Med hensyn til spørgsmålet om kategorisering kræves det efter nyere praksis, at hvis sagen indeholder et ytringsfrihedsaspekt, skal dette behandles. Dette betyder, at også afskedigelser og bebudede ikke-genudnævnelser kan udgøre indgreb.²⁰ Her er det selvfølgelig, at ikke enhver afskedigelse af åbenmundede ansatte udgør et indgreb i art. 10. Vanskeligheden set fra den ansattes side består i at påvise, at afskedigelsen var begrundet i (lovlige) ytringer.

I *Fuentes Bobo v Spanien* 29. februar 2000 var dette ikke omstridt, og EMD skulle i sagen derfor kun tage stilling til, om indgrebet, altså afskedigelsen, var »nødvendig i et demokratisk samfund« (dette kriterium er nærmere omtalt nedenfor afsnit 2.2.8), hvilket EMD finder ikke er tilfældet.²¹ I sagen *Wille v Liechtenstein* 28. oktober 1999 havde fyrsten udnævnt Herbert Wille til præsident ved forvaltningsdomstolen, og Wille holdt senere et foredrag på en forskningsinstitution om forfatningsmæssige spørgsmål. Fyrsten meddelte herefter, at Wille ikke ville blive genudnævnt efter den aktuelle udnævnelsesperiode. EMD finder, at der er tale om et indgreb: Den pågældende dommer vil ikke blive genudnævnt på grund af sine udtalelser. Fyrsten havde en diskretionær beføjelse til udnævnelse, og Wille havde ikke krav på genudnævnelse. Men i sagen er der en klar forbindelse mellem udtalelserne og beslutningen om ikke-genudnævnelse.

Sagerne er principielt vigtige, også for forskeres ytringsfrihed. I sagen fra Spanien kritiserer en ansat ledelsens dispositioner og bliver med henvisning hertil afskediget. Her er der tale om udtalelser fremsat som privatperson. I Liechtenstein-sagen er der tale om faglige vurderinger, fremsat i forskersammenhæng – og senere gengivet i en avis. Begge typer ytringer og begge typer situationer er principielt omfattet af beskyttelsen efter art. 10.

20. Om afskedigelser se *Marunic v Kroatien* 28. marts 2017, *Baka v Ungarn* 23. juni 2016 GC, *Langner v Tyskland* 17. september 2015 (ikke krænkelse), *Matuz v Ungarn* 21. oktober 2014, *Paloma Sánchez v Spanien* 12. september 2011 GC (ikke krænkelse), *Heinisch v Tyskland* 21. juli 2011, *Guja v Moldova* 12. februar 2008 GC og *Fuentes Bobo v Spanien* 29. februar 2000. Afvisning af genudnævnelse *Wille v Liechtenstein* 28. oktober 1999.
21. Det samme gælder i en senere lignende sag, *Marunic v Kroatien* 28. marts 2017 om afskedigelse efter læserbrev i avis. Oplagt at afskedigelsen skete netop på grund af udtalelserne, og der var i sagen enighed om, at der var tale om indgreb. EMD finder herefter ikke indgrebet berettiget og statuerer krænkelse af art. 10.

I to tidligere sager om Berufsverbot i Tyskland opererer EMD med en anden sondring. I *Glaserapp v Tyskland* 28. august 1986 (plenary)²² fik en prøveansat ikke fastansættelse på grund af udtalelser, der udtrykte kommunistiske sympatier. EMD overvejer, om der var tale om en sag om ret til offentlig ansættelse – en ret, der ikke er beskyttet af EMRK – eller en sag om ytringsfrihed, og beslutter sig for det første. Dommen er ikke i god overensstemmelse med den senere *Wille v Liechtenstein* – eller andre senere domme for den sags skyld.²³ Problemet er, at EMD i *Glaserapp*-sagen sætter det op, som om der er tale om et alternativ: *Enten* drejer sagen sig om ret til ansættelse, *eller* den drejer sig om ytringsfrihed. Kategoriseres sagen som en ansættelsessag, er der ikke nogen krænkelse. Men begge aspekter er til stede i sagen, og det rigtigste er at tage stilling til ytringsfrihedsaspektet, eftersom det åbenlyst er en del af sagen, i stedet for at kategorisere det væk. I en senere sag, *Vogt v Tyskland* 26. september 1995 (Storkammer), er der tale om en ansat, der bliver afskediget på grund af kommunistiske sympatier og udtalelser. Hun har været ansat i en årrække og kan bl.a. fremlægge en rapport, der beskriver hendes arbejde som fuldt ud tilfredsstillende, og omtaler hende som meget værdsat både blandt elever, forældre og kolleger, pr. 10. EMD tillægger det afgørende vægt, at *Vogt*-sagen drejer sig om afskedigelse, mens *Glaserapp*-sagen drejer sig om ansættelse, pr. 44. Hertil kan kritisk bemærkes, at EMRK heller ikke beskytter mod afskedigelse, og at der i begge sager både er et ansættelsesretligt aspekt og et ytringsfrihedsaspekt. Forskellen i udfaldet af de to sager *kan* tilskrives, at *Vogt*-sagen blev afgjort efter Murens fald, hvilket antyder, at EMD også tager hensyn til den mere generelle politiske situation. Efter nærværende forfatters vurdering er dette et legitimt hensyn: Ytringers beskyttelsesværdighed er også afhængig af den mere overordnede sikkerhedssituation. Anprisning af vold er mere problematisk i en tid, hvor der anvendes politisk vold, og udtrykte sympatier med kommunistpartier kan være mere problematisk i en situation, hvor sikkerheden er truet fra lande, som har stor militær kapacitet og bekender sig til en kommunistisk ideologi. Men man kunne have ønsket sig, at EMD var mere eksplicit om dette vanskelige spørgsmål i stedet for at tørre løsningen af på en tvivlsom håndtering af kategoriseringsspørgsmål.

Opsummerende på dette spørgsmål om indgreb synes det nu klart, at er der et ytrings- eller informationsaspekt i sagen, må dette inddrages, og efter omstændighederne kan det være afgørende. Hvis sanktionen – det være sig af-

22. Tidligere var storkammeret ikke formaliseret, men i sager, der blev vurderet til at være mere principielle, blev alle dommere sat på, såkaldt »plenary«.

23. F.eks. *Cox v Tyrkiet* 20. maj 2010 m.fl.

2. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMRK) ...

skedigelse, manglende genudnævnelse, udebleven forfremmelse mv. – kan knyttes til et ytrings- eller informationsaspekt, skal dette inddrages i vurdering, og sanktionen *kan* udgøre et indgreb i art. 10's forstand. Se hertil *Women on Waves v Portugal* 3. februar .2009 og *Cox v Tyrkiet* 20. maj 2010, der begge drejer sig om nægtelse af indrejse. Retten til indrejse er ligesom retten til ansættelse ikke en ret efter EMRK, men når indrejse nægtes med henvisning til udtalelser, er der tale om et indgreb i art. 10. Det samme må gælde i andre situationer, også afskedigelse, ikke-forfremmelse, ikke-ansættelse mv.²⁴ Det praktiske problem, set ud fra dens synsvinkel, der ikke bliver ansat, bliver afskediget, nægtet indrejse mv., er naturligvis, at det ofte er svært at påvise sammenhængen mellem beslutningen og udtalelsen. Der kan være mange, gyldige grunde til at afskedige, ikke ansætte, ikke genudnævnte osv., men forudgående ytringer hører som udgangspunkt ikke under gruppen af gyldige grunde. Her erindres om, at spørgsmålet i første omgang er, om der er tale om indgreb efter art. 10. Er der tale om et indgreb, skal det herefter vurderes, om indgrebet kan legitimeres efter stk. 2, jf. nedenfor afsnittene 2.2.6-2.2.8.

I forhold til at få et indlæg publiceret opererer EMD med en vidtgående ret til redaktionel frihed, men afvisning af indlæg må ikke være tilfældig og ude af proportioner, og der må være mulighed for at få den redaktionelle beslutning prøvet ved et relevant organ.²⁵ For forskere må dette indebære, at tidskrifter osv. som udgangspunkt ikke har nogen forpligtelse til at offentliggøre en forskningspublikation, men at afvisning kan kræves begrundet, ligesom afvisningen i et eller andet omfang må være båret af saglige hensyn. Konsekvent afvisning af publikationer fra kontroversielle forskere kan således være i strid med art. 10, hvis medlemsstaten ikke giver mulighed for efterprøvning (se også nedenfor om staters positive forpligtelser). Er der tale om svar på tiltale, strammes kravene. »Right to reply« er omfattet af art. 10.²⁶

24. I UfR 2008.671 H forelå et tilsvarende tilfælde af kategoriseringsvanskeligheder. En journalist tog en grillkniv med fra en lufthavnsrestaurant til gaten for at påvise sikkerhedsproblemer. Var straffen for at bære kniv et indgreb i ytrings- og her især informationsfriheden? Højesteret er ikke ganske klar, og der dissenteres. Efter nærværende forfatters vurdering er en straf åbenlyst et indgreb i informationsfriheden, se »Straf vs. informationsfrihed: En kommentar til Højesterets dom af 10. december 2007«, UfR 2008B.116-119.

25. *Melnychuk v Ukraine* 5. juli 2005 (afgørelse). Se om art. 10's betydning private parter imellem nedenfor afsnit 2.2.4.

26. Se *Kaperzynski v Polen* 3. april 2012. En redaktør afviser at optage et svar fra en borgmester, der kritiseres i mediet, og afvisningen kommunikeres ikke til skribenten.

2.2.4. Indgreb og positive forpligtelser

Et spørgsmål, der jævnligt kommer op i forbindelse med vurderingen af, om der foreligger et indgreb, er, at indgrebet ofte foretages af en privat part, hvis handlinger medlemsstaten ikke er ansvarlig for. Dette blev f.eks. påberåbt i *Fuentes Bobo v Spanien* 29. februar 2000, pr. 39: »En effet, la TVE étant une entreprise de droit privé, l'Etat ne saurait être considéré comme responsable du licenciement de l'intéressé.«²⁷ EMD afviser og henviser til, at staten også har en positiv forpligtelse til at sørge for, at rettigheder efter EMRK ikke krænktes. Under alle omstændigheder vil det være sådan, at nationale retsmidler skal prøves, inden sagen kan forelægges for EMD, jf. ovenfor afsnit 2.1, og i et sådant tilfælde vil en medlemsstat være ansvarlig for den nationale domstols afgørelse, herunder om den lever op til forpligtelserne efter art. 10.²⁸

Et delvis andet spørgsmål er, om en medlemsstat kan blive gjort ansvarlig for at sikre, at borgerne har faktisk mulighed for at benytte sig af retten efter art. 10. I to sager fra Tyrkiet har EMD statueret krænkelse for manglende beskyttelse af journalister. I *Özgür Gündem v Tyrkiet* 16. marts 2000 blev et redaktionslokale bombet, og i *Firat Dink v Tyrkiet* 14. september 2010 blev journalisten udsat for et dødeligt attentat efter at være dømt for »anti-tyrkiskhed«. En stat har således en vis forpligtelse til at beskytte personer, hvis sikkerhed er i fare på grund af udtalelser. Det er klart, at en stat ikke kan garantere fuld sikkerhed, men seriøse foranstaltninger kan kræves. Situationen i Tyrkiet både er og var mere anspændt i Danmark, men også her er der iværksat sikkerhedsforanstaltninger for personer, der er i fare på grund af fremsatte ytringer. Danmark er her i god overensstemmelse også med EMRK art. 10.

2.2.5. Pligter

Art. 10, stk. 2, starter med at understrege, at ytrings- og informationsfriheden også medfører pligter og ansvar. Heri ligger en generel påmindelse om, at rettighederne efter stk. 1 ikke er absolutte, men formuleringen kan også henlede opmærksomheden på, at der kan være særlige forpligtelser og måske især, at der kan være særlige rettigheder.

EMD kritiserer begge dele, men finder redaktørens ret efter art 10 krænkede på grund af en uforholdsmæssig sanktion, 4 måneders samfundstjeneste.

27. »TVE er jo en privat virksomhed, og staten kan derfor ikke være ansvarlig for afskedigelsen af den pågældende« (forf.s oversættelse).
28. Som argumenteret i *Verein gegen Tierfabriken v Schweiz* 28. juni 2001, pr. 47.

2. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMRK) ...

EMD har længe opereret med en særlig beskyttet ret for medier til at viderebringe relevant information.²⁹ Ideen er, at art. 10 beskytter retten til at modtage information, herunder meninger, og at medierne har en særlig rolle, netop når det drejer sig om at viderebringe information til offentligheden. Denne særligt beskyttelsesværdige ret til at viderebringe information har for medierne vedkommende som forudsætning, at medierne handler i god tro og på tilstrækkeligt faktisk grundlag, og at de i øvrigt handler i overensstemmelse med »ethics of journalism«.³⁰

Denne særlige ret for medierne bygger for så vidt ikke på medierne selv, men på deres rolle som formidlere af viden mv. til offentligheden. Også forskere falder derfor ind under denne særlige beskyttelse,³¹ så meget desto mere som forskere typisk publicerer om forhold af samfundsmæssig interesse, der nyder en stærk beskyttelse: »[T]here is little scope under Article 10 § 2 of the Convention for restrictions on political speech or on debate on matters of public interest«, som det hedder i Baskaya & Okcuoglu v Tyrkiet 8. juli 1999 (Storkammer), der handler om både en historiker og en journalist, der blev idømt fængselsstraffe for at beskæftige sig med kurdiske spørgsmål. Det er oplagt, at denne særlige frihed ikke er ubegrænset. Opfordring til vold nyder ingen særlig beskyttelse, og heller ikke en forsker vil kunne gemme sig bag forskerrollen, hvis der opfordres til vold. I Baskaya-sagen var dette et emne, og EMD afviser – selvfølgelig – at det at beskæftige sig med kurdiske spørgsmål skulle være det samme som at opfordre til vold. Hertil kommer de særlige krav, der i Domstolens praksis hidtil kun især er set udmøntet i forhold til medierne. Der skal være tale om *god tro*, hvilket indebærer, at en forskers udtalelser mod bedre vidende – igen selvfølgelig – ikke nyder nogen beskyttelse. Desuden skal der være et *tilstrækkeligt faktisk grundlag*. Heri ligger ikke noget krav om absolut sandhed, men et krav om, at en forskers ytringer, konklusioner mv., skal være tilstrækkeligt faktisk underbyggede. Forskere kan være uenige om forskningsmæssige vurderinger, blot disse er

29. Jersild v Danmark 24. september 1994 (plenary).

30. »By reason of the »duties and responsibilities« inherent in the exercise of the freedom of expression, the safeguard afforded by Article 10 to journalists in relation to reporting on issues of general interest is subject to the proviso that they are acting in good faith in order to provide accurate and reliable information in accordance with the ethics of journalism«, Tromsø & Steenaas v Norge 20. maj 1999 (Storkammer), pr. 65.

31. Magyar Helsinki Bizottság v Ungarn 8. november 2016 (Storkammer), pr. 163: »[The Court] reiterates that a high level of protection also extends to academic researchers.«

forskningsmæssigt underbyggede.³² Hertil kommer kravet til medier, at de skal handle i overensstemmelse med »ethics of journalism«. Oversat til forskerområdet må det betyde, at det spiller ind i vurderingen, om den pågældende forsker har overholdt etiske eller andre retningslinjer for forskning og forskningspublicering – ikke som et eneafgørende moment, men som noget, der skal tages med i betragtning.³³ Hvad der nærmere ligger i kravet om »ethics of journalism«, er ikke udtømmende afklaret, men det involverer i hvert fald, at kritiserede personer skal have lejlighed til at forholde sig til kritikken.³⁴

Dette kriterium anvendes af den danske Højesteret i en sag anlagt af en journalist mod en forsker.³⁵ Her havde en koldkrigsforsker beskyldt en journalist for at være KBG-agent, og afgørende for Højesterets sanktionering af forskeren – mortifikation af en række udsagn, 100.000 kr. i tort, 10.000 kr. i bøde og 502.700 kr. i sagsomkostninger – er netop, at forskeren ikke gav den anden mulighed for adgang til de klassificerede dokumenter, som forskeren hævdede gav grundlag for beskyldningen. Højesteret understreger, at emnet har samfundsmæssig interesse, og at den involverede journalist var kendt i offentligheden også som debattør. Disse forhold taler til støtte for forskerens ytringsfrihed. Men ved at rejse beskyldning om strafbart forhold, efter at PET havde vurderet sagen og ikke rejst sigtelse, og uden at give adgang til det materiale, der angiveligt kunne vise, at beskyldningen var sand, har forskeren overskredet grænserne for ytringsfriheden. Sagt på en anden måde har forskeren ikke overholdt »ethics« ved at tilbageholde information, der kunne give den beskyldte mulighed for at forsvare sig. Sagen er speciel derved, at forskeren fremsætter beskyldninger mod en enkeltperson, men dette kan netop være tilfældet, når der er tale om historie- og samfundsvidenskabelig forskning. Når enkeltpersoner inddrages – enten direkte i forskningen eller ved efterfølgende udtalelser til medierne – må forskere være påpasselige, herunder med dokumentation. Menneskeretligt set er der tale om balancerende af to til tider

32. Kun i ét tilfælde har EMD opereret med »clearly established historical facts«, nemlig når det drejer sig om benægtelse af holocaust, jf. *Garaudy v Frankrig* 24. juni 2003 (afgørelse).

33. Se også *Chauvy m.fl. v Frankrig* 29. juni 2004. Nogle historikere skrev om forhold under den tyske besættelse, herunder nogle modstandsfolk. I Frankrig blev de dømt for ærekrænkelser. EMD finder ikke art. 10 krænket, bl.a. med henvisning til historikernes mangelfulde research.

34. Se *Bergens Tiden v Norge* 2. maj 2000, hvor netop det forhold, at avisen havde forelagt de delvist kritiske artikler for den pågældende plastikkirurg, var medvirkende til, at EMD finder avisens ret efter art. 10 krænket.

35. Højesteretsdom af 3. juni 2015, UfR 2015.3106 H.

modstående rettigheder: Art. 10 om ytrings- og informationsfrihed og art. 8 om beskyttelse af privatliv, en beskyttelse der også omfatter omdømme. Den danske dom flugter fint med de sager, hvor EMD har skullet tage stilling til bl.a. beskyldninger om tidligere samarbejde med KGB, Securitate mv.³⁶

2.2.6. *Foreskrevet ved lov*

Et indgreb i ytrings- og informationsfriheden skal være foreskrevet ved lov. Med »lov« (»law« i den autoriserede, engelske udgave) forstås ikke nødvendigvis *lovgivning*. Dette blev slået fast allerede i Sunday Times v Storbritannien 26.1979 (plenary), hvor engelsk case law blev anset for tilstrækkelig, og EMD har også accepteret, at professionelle etiske regler kan danne tilstrækkeligt grundlag.³⁷ Til gengæld ligger der et treleddet krav om forudsigelighed, adgang og processuel retssikkerhed. Forudsigelighed indebærer, at loven ikke må være for uklar. Vage og uklare regler kan ikke udgøre tilstrækkeligt grundlag for indgreb i ytrings- og informationsfriheden.³⁸ Der er dog ikke noget krav om, at retten skal kunne læses ud af loven uden videre, og det er acceptabelt, at det kan være nødvendigt at konsultere advokat eller interesseorganisation.³⁹ Kravet om tilgængelighed indebærer, at loven eller reglerne ikke må være gemt i et eller andet internt notat. Endelig indfortolker EMD processuelle retsgarantier. Hvis et indgreb ikke kan efterprøves tilstrækkeligt, opfylder det ikke kravet.⁴⁰ Kravet om »foreskrevet ved lov« vil typisk ikke være noget problem i Danmark, og i hvert fald ikke hvis sagen behandles af danske domstole. En sanktion i medfør af ledelsesretten, hvad enten denne knytter sig til aftale mellem arbejdsmarkedets organisationer eller udelukkende til en individuel arbejdsaftale, vil efter nærværende forfatters vurdering være tilstrækkelig hjemlet i lov, som dette krav fortolkes af EMD. Bemærk, at indgrebet også skal leve op til kravet om at være nødvendigt i et demokratisk samfund, se nedenfor afsnit 2.2.8.

I dansk ret har der forekommet sager, hvor myndigheder og forskningsinstitutioner har indgået *aftaler* om tavshedspligt for forskerne. Sådanne aftaler

36. Petrina v Rumænien 14. oktober 2008 og Petrenco v Moldova 30. marts 2010, beskyldning for samarbejde med henholdsvis Securitate og KGB.

37. Barthold v Tyskland 25. marts 1985.

38. Se f.eks. Herczegfalvy v Østrig 24. september 1992: Restriktioner på brevudveksling for indlagt på psykiatrisk hospital for uklar og usikker. Indgrebet opfylder herefter ikke kravet til »foreskrevet ved lov«, og der er tale om krænkelse af art. 10.

39. Se f.eks. formuleringen i Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v Finland, 27. juni 2017, pr. 143.

40. Se Sanoma Uitgivers 14. september 2010 (Storkammer).

om begrænsning i forskernes ytrings- og informationsfrihed har ikke hjemmel i forvaltningslovens § 27, der udtømmende gør op med grundlag for tavshedspligt. Bestemmelsen giver kun mulighed for at præcisere pligten, ikke for at udvide den. En sådan aftalt indskrænkning ville derfor heller ikke leve op til EMRK's krav om lovgrundlag.

I sin praksis tillægger EMD de nationale domstoles vurdering stor betydning, når det skal vurderes, om et indgreb har tilstrækkelig hjemmel. De nationale domstole kan som udgangspunkt bedre vurdere, om der er lovhjemmel til et indgreb eller ikke. EMD statuerer dog krænkelse, f.eks. hvor lovgrundlaget er for uklart, hvor der ikke tilstrækkelige retssikkerhedsgarantier, eller hvor myndighederne ikke overholder afgørelser fra domstolene. Hvad angår forskere og undervisere har EMD statueret krænkelse i to tilfælde: I *Kenedi v Ungarn* 26. maj 2009 havde en historiker via ungarske domstole fået adgang til materiale, der under sovjettiden var klassificeret. Imidlertid gav myndighederne ikke forskeren fuld adgang til materialet, og EMD statuerer krænkelse. Myndigheder skal både rette sig efter lovgivning og domstolsafgørelser. I *Antovic & Mirkovic v Montenegro* 28. november 2017 havde et universitet opsat videoovervågning i undervisningslokaler for at sikre ejendom og »surveillance of teaching«. Det sidste var dog ikke lovlig grund efter montenegrinsk persondataret, og overvågningen udgør derfor et indgreb, der ikke er foreskrevet ved lov. Det bemærkes, at sagen angår art. 8, der beskytter privatlivet i bred forstand, og som i lighed med art. 10 har krav om lovhjemmel.

2.2.7. Lovlige hensyn

Art. 10, stk. 2, angiver en længere række lovlige hensyn, som kan retfærdiggøre indgreb i ytringsfriheden: »den nationale sikkerhed, territorial integritet eller offentlig tryghed, for at forebygge uorden eller forbrydelse, for at beskytte sundheden eller sædeligheden, for at beskytte andres gode navn og rygte eller rettigheder, for at forhindre udspredelse af fortrolige oplysninger eller for at sikre domsmagtens autoritet og upartiskhed«.

EMD har i sin efterhånden omfattende praksis på omkring 1.200 domme om art. 10 aldrig statueret krænkelse med henvisning til, at indgrebet savnede lovligt hensyn. I nogle sager kunne dette nok have været tilfældet, som f.eks. i de to ovenfor 2.2.6 nævnte domme *Kenedi v Ungarn* og *Antovic & Mirkovic v Montenegro*. Her statuerer EMD krænkelse allerede på grund af manglende lovhjemmel, hvorfor der ikke er grund til at gå nærmere ind i, om der måtte være andre grunde til at statuere krænkelse.

2.2.8. Nødvendigt i et demokratisk samfund

Dette kriterium har givet anledning til de fleste ytrings- og informationsfrihedssager. Ofte er der ikke uenighed om, at der foreligger et indgreb, og at dette har hjemmel i national lovgivning. Uenigheden går på, om indgrebet opfylder betingelsen i stk. 2. Betingelsen er ikke særlig præcist formuleret, og EMD har fra starten lagt sig på en linje, hvor der skal være tale om »a pressing social need«. Det er ikke et krav, at indgrebet er absolut nødvendigt, men på den anden side er det ikke tilstrækkeligt, at indgrebet er rimeligt, ønskeligt eller foretaget i god tro.⁴¹ Dette siger fortsat ikke så meget, og EMD har gennem årene udviklet forskellige kriterier. I det følgende behandles de kriterier, der har særlig relevans for forskeres ytrings- og informationsfrihed.

For det første er det vigtigt, om emnet har *offentlig interesse*. »[T]here is little scope under Article 10 § 2 of the Convention for restrictions ... on debate on matters of public interest«, som det hedder i utallige domme,⁴² og forskning vil typisk altid være af offentlig interesse. Afgrænsningen af »offentlig interesse« kan siges væsentligst at gå på det negative, hvad har ikke offentlig interesse så som omtalte af private forhold, sygdom, kærester, seksuelle forhold osv. Undtagelsesvist kan også disse emner have offentlig interesse, som f.eks. hvis en minister er syg, er kæreste med et medlem af Loyal to Familia o.lign. I ovennævnte sag UfR 2015.3106 H er alle højesteretsdommere enige om, at emnet har offentlig interesse: Har en kendt journalist og debattør været KGB-agent?⁴³ Og det er svært at forestille sig forskningsemner, der retligt set ikke har offentlig interesse. Selvom der forskes i et smalt område, som f.eks. udviklingen af genitiv i oldslavisk, har emnet som sådan offentlig interesse. Det er ikke afgørende, hvor mange der interesserer sig for emnet. For forskere er den relevante sontring, om ytringen relaterer sig til forskeren som forsker, eller om ytringen er fremsat af en person, der i øvrigt arbejder som forsker. I sidste tilfælde er der fortsat ytrings- og informationsfrihed, men om emnet er af offentlig interesse, kommer an på en konkret vurdering: Forholder forskeren sig kritisk til f.eks. fordeling af forskningsmidler, har dette offentlig interesse, mens det samme ikke kan siges, hvis forskeren som privatperson udtaler sig kritisk om sin nabo, videresender et nøgenbillede o.lign.

41. Handyside v Storbritannien, 7. december 1976 (plenary) pr. 48. Sagen handler om forbud mod oversættelsen af den danske »Den lille røde bog for skoleelever«.

42. Se f.eks. de mange Storkammerdomme mod Tyrkiet af 8. juli 1999, fx Karatas, pr. 50, og Satakunnan v Finland 27. juni 2017 (Storkammer), pr. 167.

43. Sagen er omtalt i kapitel 2, afsnit 2.1.

Knyttet til spørgsmålet om offentlig interesse er spørgsmålet, om den omtalte person, hvis der er en sådan, er politiker eller på anden måde er kendt i offentligheden. Politikere må tåle mere, og det samme gælder andre personer, der på relevant måde har »entered the public scene«, som EMD udtrykker det.⁴⁴ I sagen UfR 2015.3106 H havde det betydning, at den påståede agent var en kendt debattør. Men som det kan ses af Højesterets dom, er det ikke altafgørende. Også kendte personer nyder retlig beskyttelse.

For det *andet* har EMD udviklet en sondring mellem »value judgments« (værdidomme) og »statement of facts« (påstande om fakta), en sondring, der er relevant, når det drejer sig om ærekrænkelser (eller beskyttelse af omdømme i EMRK-sprogbrug). Ideen er, at værdidomme nyder en stærk beskyttelse. Er der tale om et emne af offentlig interesse, og er værdidommen ikke grebet ud af luften, vil ytringen som udgangspunkt være beskyttet af art. 10. Sagt på en anden måde kan der ikke kræves sandhedsbevis for en værdidom.⁴⁵ I UfR 2003.2044 H blev en politiker frifundet for at have tilskrevet en anden politiker »racistiske synspunkter«. Højesteret går ikke ind i en nærmere bestemmelse af, om den pågældende nu også havde racistiske synspunkter, men lægger vægt på, at emnet – euro-afstemningen i år 2000 – har offentlig interesse, at begge deltagere er politikere og kendt, og at der er tale om en værdidom med et vist faktisk grundlag.⁴⁶ Problemet med sondringen value judgment v statement of fact er, at det ikke altid er let at karakterisere en ytring som det ene eller det andet. I en tidligere blev der f.eks. frifundet for brug af beskyldningen »landsforrædere« mod NATO-modstanderne.⁴⁷ I sagen var det ret oplagt, at der ikke var tale om en beskyldning for strafbare forhold, men en politisk meningstilkendegivelse, en værdidom på baggrund af noget faktisk. I UfR 2015.3106 H er Højesteret delt på spørgsmålet, om »KGB-agent« er en værdidom eller en påstand om noget faktisk. Et flertal på fem dommere vurderer ud fra sammenhængen, at der er tale om en konkret beskyldning, altså en påstand om noget faktisk og ikke bare en værdidom.

44. Udtrykket blev tilsyneladende brugt første gang i News Verlag v Østrig 11. januar 2000, pr. 54, men synspunktet har præget EMD-praksis siden Lingens v Østrig 8.76.1986 (plenary) om en politiker, der »inevitably and knowingly lays himself open to close scrutiny of his every word and deed by both journalists and the public at large, and he must consequently display a greater degree of tolerance«, pr. 42.

45. Jerusalem v Østrig 27. februar 2001.

46. Problemet med den tidligere formulering af straffeloven var, at sandhedsbevis stod så centralt, at en strikt ordlydsfortolkning ville strid imod EMD's fortolkning af art. 10. Reglerne er pr. 1. januar 2019 ændret i overensstemmelse med praksis fra både EMD og danske domstole, jf. lov 1719/2018 og bet.1563/2017 om freds- og ærekrænkelser.

47. UfR 1966.167 V.

2. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMRK) ...

For det *tredje* ser EMD på »content and context«, altså indhold og sammenhæng. Det er en noget løs overskrift, men refererer til det rigtige, at en ytring ikke kun skal vurderes på ordlyden, men også på sammenhængen. Tilgangen hænger sammen med »værdidom« og »påstand om fakta«, jf. ovenfor. Det kan være strafbart at beskylte nogen for den grove forbrydelse, landsforræderi er, men det kan også være en værdidom over politiske modstandere. EMD bruger bl.a. denne overskrift til at sondre mellem hurtige meningsudvekslinger – her er lidt mere plads – og forberedte indlæg. Hvis beskyldningen om at være KGB-agent, jf. UfR 2015.3106 H, udelukkende var fremkommet i en ophedet debat på tv eller i radio, ville den næppe være strafbar. Det betyder selvfølgelig ikke, at en forsker bare kan strø om sig med beskyldninger på radio og tv, men det betyder, at en forsker i særlig grad skal overveje sine formuleringer, når forskningen præsenteres skriftligt. Hvis en forsker skriver kritisk om retstilstanden på forskningsfrihedens område – åbenlyst et emne af offentlig interesse – giver dette ikke carte blanche til at beskylte identificerbare personer for at foretage usaglige fyringer, tage usaglige hensyn mv.

For det *fjerde* lægger EMD vægt på, om den nationale prøvelse har inddraget de relevante aspekter. Dette udtrykkes med kravet om, at begrundelsen skal være »relevant and sufficient«. Hvis en national domstol blot konstaterer, at en straffebestemmelse er overtrådt uden at inddrage ytrings- og informationsfriheden, vil EMD normalt statuere krænkelse – selvfølgelig under den forudsætning, at et sådant aspekt er til stede (se hertil ovenfor afsnit 2.2.2 om bredden i art. 10). Se som eksempel Kula v Tyrkiet 19. juni 2018: En forsker fik påtale for at deltage i et tv-program i en anden by, og den tyrkiske domstol konstaterede blot, at forskeren havde forladt sin hjemby, hvilket kan kræve tilladelse. EMD kritiserer, at den nationale domstol ikke havde inddraget spørgsmålet om forskerens ytringsfrihed, og statuerer krænkelse af art. 10. Den nationale prøvelse var hverken relevant eller tilstrækkelig. Det skal her bemærkes, at danske domstole typisk går meget grundigt til værks, når ytrings- og informationsfriheden er på spil.⁴⁸

Endelig for det *femte* indgår en proportionalitetsvurdering af sanktionen. Det er således muligt, at et indgreb nok anses for berettiget, men at sanktionen er ude af proportioner.⁴⁹ Der er ikke i Danmark tradition for hårde straffe,

48. Se Mikkelsen & Christensen 24. maj 2011, Frisk og Jensen 5. december 2017. EMD's afvisning i Jensen v DK 15. februar 2018 er kortfattet og i øvrigt upubliceret, men Højesterets overvejelser i sagen er netop meget grundige.

49. Se f.eks. Skalka v Polen 27. maj 2003: En straffedømt person skrev til retspræsidenten og beklagede sig i klart injurierende vendinger over dommeren i straffesagen.

men både strafferammer og straffe er for opadgående,⁵⁰ så der er grund til særlig opmærksomhed, når der sanktioneres for ytringer.

2.3. Forskeres ytringsfrihed og art. 10

I afsnit 2.2 blev art. 10 gennemgået med særligt henblik på forskeres ytrings- og informationsfrihed. I nærværende afsnit tages udgangspunkt i mulige kategorier af indskrænkninger i forskernes frihed.

2.3.1. Valg af forskningsemne

Der foreligger ikke offentliggjort EMD-praksis, der direkte angår dette emne, og det følgende bygger derfor på eksisterende praksis i øvrigt, jf. ovenfor afsnit 2.2. Valg af forskeremne synes klart at falde ind under art. 10. En forsker kan bringe viden til offentligheden, og begrænsning i valg af emne synes derfor klart at falde under art. 10, der dækker bredt.

Det forekommer ligeledes oplagt, at hvis der fra lovgivningsmagten eller regeringens side blev udstedt forbud mod at forske i bestemte emner, ville dette udgøre et indgreb. I et sådant tænkt tilfælde ville det spørgsmål opstå, *hvem* der er udsat for krænkelsen og som derfor er klageberettiget. EMD forstår dog »victim« tilstrækkeligt bredt til, at en forsker, der kunne tænkes at ville forske i emnet, eller en sammenslutning af forskere, kunne indbringe spørgsmålet for EMD.⁵¹ På samme måde er det oplagt, at en stat ikke må forbyde en bestemt person at forske i et bestemt emne. Det ville være et indgreb i art. 10, ikke have lovhjemmel i dansk ret, næppe forfølge et legitimt formål og ikke være nødvendigt i et demokratisk samfund.

Der er derimod ikke nogen ret til betalt ansættelse i forskerjob, og ligesom der som udgangspunkt ikke er nogen ret til at få sit læserbrev optaget i en avis, har man ikke nogen ret til at få ansættelse og forske i et ønsket emne. Som EMD anfører i *Melnichuk v Ukraine* 5. juli 2005 (afgørelse), må en nægtelse ikke være helt arbitrær, og der skal være mulighed for at få efterprøvet afgørelsen ved »competent authorities«. Hvad det første angår, gælder

Indgreb berettiget, men ikke 8 måneders yderligere fængsel. På samme måde i *Cumpana & Mazare v Rumænien* 17. december 2004: De fremførte anklager om korruption havde ikke tilstrækkelig faktuel basis, men udelukkelse fra journalistvirksomhed i et år var ude af proportioner.

50. Ved lov 257/2018 indsatte i § 264 d et nyt stk. 2 med en strafferamme på 3 år mod stk. 1's 6 måneder, og ved lov 1719/2018 hævedes strafferammen for § 267 fra 4 måneder til 1 års fængsel. Østre Landsret skærpede ved dom af 13. februar 2020 straffen mod en redaktør og et medieforetagende. I sagen var der tale om forsætlig overtrædelse af et nedlagt forbud.

51. Se f.eks. *Ahmet Yıldırım v Tyrkiet* 18. december 2012.

2. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMRK) ...

der i den offentlige forvaltning et krav om saglighed både ved ansættelser og afskedigelser, og begge dele kan i princippet prøves enten ved domstolene eller i det fagretlige system.⁵² Efter art. 10 er der ikke noget til hinder for, at en forskningsinstitution prioriterer sine forskningsområder og ansætter og afskediger forskere herudfra.

Som ovenfor omtalt har en stat ikke blot en forpligtelse til ikke at gribe ind i ytrings- og informationsfriheden, medmindre indgrebet har grundlag i stk. 2. Staten har også en positiv forpligtelse til at sikre denne frihed (se afsnit 2.2.4). En sådan forpligtelse bliver dog kun aktuel i specielle og alvorlige tilfælde, jf. f.eks. omtalte dom⁵³ med mord på journalister og bomber mod redaktioner. Efter nærværende forfatters vurdering kunne man tænke sig, at en situation, hvor *al* forskning var undergivet politisk prioritering og ekstern funding, kunne stride imod art. 10, i det omfang det i realiteten ville medføre, at der ikke kunne forskes i politisk uønskede emner. I *Appleby m.fl. v Storbritannien* 6. maj 2003 var spørgsmålet, om et forbud mod politiske ytringer i et indkøbscenter, der udgjorde den centrale del af en by, var i strid med art. 10. EMD anfører, at lignende situationer kunne bringe art. 10 i anvendelse, men i den konkrete situation kunne der demonstreres uden for centret, ligesom nogle af butiksindehaverne i centret tillod uddeling af pamfletter mv. På denne måde ligger der i art. 10 en beskyttelse mod total politisk styring af forskningsemner.

2.3.2. Adgang til materiale

EMD har i *Magyar Helsinki Bizottsag v Ungarn* 8. november 2016 (Storkammer) opsummeret og klargjort retten til adgang til materiale. Det principielle problem består i, at art. 10 i modsætning til tilsvarende bestemmelser i andre internationale menneskerettighedskonventioner ikke nævner en ret til at »søge« materiale, men blot en ret til at »modtage«. På baggrund af de forskellige fortolkningsværktøjer, EMD har til rådighed – herunder »present day conditions«⁵⁴ – opstiller EMD fire kriterier, som kan hjælpe til med at afgøre, om der i konkrete tilfælde er ret til adgang til materiale. Kriterierne er relevante også for forskere, der søger aktindsigt i materiale, der skal bruges i forskningen.

52. Om saglighed som en almindelig, forvaltningsretlige grundsætning, se *Bønsing* 2018, s. 31, og *Mørup* 2018, s. 355, begge korte omtaler.

53. *Özgür Gündem v Tyrkiet* 16. marts 2000.

54. Se om fortolkningsprincipper generelt pr. 118-125 og mere specifikt for den pågældende sag pr. 126-156.

For det *første* har formålet betydning, »The purpose of the information request«, pr. 158-159. Dette indeholder et krav om, at den søgte information skal bruges til at videregive information. Denne del vil normalt være opfyldt for forskning, der typisk er beregnet på offentliggørelse. Forskning, der af en eller anden grund ikke er beregnet på offentliggørelse, vil som udgangspunkt ikke leve op til dette kriterium. Baggrunden for dette krav er, at art. 10 ikke indeholder en ret til at *søge* information, men kun til at meddele og modtage. EMD har i en lang række sager, især vedrørende pressen, fortolket retten til at modtage information sådan, at det giver pressen o.a. en særlig ret til at videregive information (jf. ovenfor afsnit 2.2.8). I kravet ligger således, at den søgte information skal være nødvendig for videregivelsen. Det er således ikke tilstrækkeligt efter art. 10 blot at angive, at det søgte materiale er til forskning. For at falde under art. 10's beskyttelse skal materialet være nødvendigt. En forsker, der kan påvise, at noget bestemt materiale er nødvendigt for at kunne udføre korrekt forskning – og publicere det, jf. ovenfor – vil derfor falde under art. 10's beskyttelse.

Det kan her overvejes, om udtalelsen fra Folketingets Ombudsmand⁵⁵ om indsigt i videnskabelige bedømmelser af afhandlinger fuldt ud dækker den aktuelle fortolkning af art. 10. Ombudsmanden synes at acceptere, at aktindsigt i en bedømmelse, der indstiller til afvisning af en indleveret afhandling, i hvert fald »efter omstændighederne« kan afvises. Dette synes ikke at være et relevant kriterium, når det drejer sig om adgang til materiale efter art. 10.⁵⁶

For det *andet* har det betydning, om der er tale om et emne af offentlig interesse (jf. også herom ovenfor afsnit 2.2.5 og 2.2.8): »(T)he information, data or documents to which access is sought must generally meet a public-interest test«, pr. 161. Som oftest vil forskning have offentlig interesse, men det er ikke nødvendigvis tilfældet. Man kunne forestille sig privatfinansieret forskning med et ikke-generelt formål som f.eks. at styrke den pågæl-

55. FOB 1996.314.

56. En afgørelse af, hvorvidt der kan afvises indsigt i bedømmelse af indleverede afhandlinger, skal inddrage EMRK, herunder både art. 8 og art. 10. Om adgang til materiale (aktindsigt), se fx Søren Sandfeld Jakobsen og Sten Schaumburg-Müller, *Medieretten*, 2. udg., 2020, Del 1, s. 84-85, og om afvejningen mellem art. 8 og art. 10 samme sted s. 160-163. Det er vanskeligt at se, at der skulle være tungtvejende privatlivshensyn imod aktindsigt for forskere, der ønsker at klarlægge praksis for, hvornår en afhandling kan antages. For god ordens skyld kan det oplyses, at nærværende forfatter har en forskningsmæssig interesse i også at få indsigt i negative bedømmelser netop med henblik på at kunne belyse praksis med hensyn til krav til juridiske ph.d.- og doktorafhandlinger.

2. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMRK) ...

dendes styrke på markedet eller lignende. En sådan forskning synes også at falde uden for det førstnævnte kriterium om publicering.

For det *tredje* har det betydning, hvilken rolle den pågældende har. Kriteriet hænger sammen med de to forrige. Pressen og organisationer, »whose activities are an essential element of informed public debate« er omfattet, pr. 166. EMD bemærker, at art. 10 giver ret til »enhver«, men at der består en særlig ret for dem, der bringer information til offentligheden. Også »academic researchers« og »authors of literature on matters of public concern« falder som udgangspunkt under denne kategori.

Endelig for det *fjerde* skal der være tale om »ready and available information«, pr. 169. Det kan ikke kræves, at den pågældende myndighed selv skal ud og indsamle materiale. På den anden side kan der ikke nægtes adgang til materiale, hvis besværlighederne med at fremskaffe information i det væsentlige beror på myndigheden. Sagt på en anden måde kan en forsker ikke få en myndighed til at foretage researchen, mens myndigheden på sin side ikke kan nægte adgang, hvis arbejdet med at fremskaffe materialet er besværliggjort af myndighedens egen (des)organisering.

Det skal bemærkes, at forholdet til statens positive forpligtelse ikke klarlægges i sagen. Forpligtelsen til at give adgang til materiale påhviler – under de ovennævnte fire betingelser – den myndighed, der ligger inde med materialet. Hvad private angår, har de ikke samme forpligtelse, *men* staterne har en positiv forpligtelse til at sørge for at rettigheder efter art. 10 også efter leves i forholdet mellem private. Hvor langt en sådan ret måtte række, er uafklaret.

2.3.3. *Publicering af forskningsmateriale*

Der er kun en enkelt sag, der konkret drejer sig om ret til en publicering af (dele af) en afhandling,⁵⁷ og den siger ikke andet, end hvad der gælder i forvejen. Retsstillingen efter art. 10 kan herefter skitseres som følger: Der er som udgangspunkt ikke noget retskrav på at få forskning udgivet, helt ligesom der ikke er retskrav på at få læserbreve optaget mv. Et forbud mod en udgivelse som i *Sapan v Tyrkiet* 8. juni 2010 – åbenlyst et indgreb i ytrings- og informationsfriheden – kræver berettigelse efter stk. 2. Statens positive forpligtelse og EMD's afgørelse i *Melnichuk* 5. juli 2005 antyder, at der kan opstå et problem efter art. 10, hvis forlagenes afvisning er helt arbitrær. En situation kunne foreligge, hvor en afhandling er både godt forsket og godt skrevet, men omhandler et politisk ømtåleligt område som f.eks. forskellige etniske grupperes IQ, og ingen forlag vil publicere uden begrundelse i øvrigt.

57. *Sapan v Tyrkiet* 8. juni 2010, omtalt nedenfor.

Problemet med EMD's formulering i Melnychuk-sagen er, at forlag naturligvis også må tage kommercielle hensyn, herunder både til om en bog overhovedet kan sælge, og til om en bog alene ved sin publicering kan være til skade for salget af forlagets andre udgivelser. Under alle omstændigheder påhviler den positive forpligtelse staten, ikke det enkelte forlag. Hertil kommer, at i disse internettider kan enhver publicere sin forskning, hvilket gør det nærmest umuligt at konstruere en generel publiceringsafvisning som et indgreb.

Et forbud eller anden sanktion mod en publicering skal herefter leve op til betingelserne i stk. 2, jf. overfor afsnit 2.2.6-2.2.8. Forskning vil typisk have offentlig interesse, hvorefter indgreb er vanskeligt. Hensynet til andre personers privatliv, herunder omdømme, er naturligvis relevant, og det er selvfølgelig relevant og ofte påkrævet at sløre undersøgte personers identitet. Til tider er dette vanskeligt – der er så få mulige, at der i realiteten er tale om identifikation – eller umuligt, f.eks. hvis forskningen netop også involverer enkeltpersoner. Dette sidste var tilfældet i *Sapan v Tyrkiet* 8. juni 2010, hvor der blev nedlagt forbud mod en bog om en tyrkisk popstjerne. EMD statuerer krænkelse og bemærker, at der er tale om en seriøs bogudgivelse med udgangspunkt i en akademisk afhandling, og at forbuddet henstod uden begrundelse hos den nationale domstol. Nødvendighedsbetingelsen var således ikke opfyldt. Se også UfR 2015.3106 H, der dog mere drejer sig om forskerudtalelser, jf. herom nedenfor afsnit 2.3.7.

Et forbud imod publicering udgør således et indgreb i art. 10, og indgrebet skal være legitimeret efter stk. 2. Dette betyder især, at indgrebet skal være foreskrevet ved lov (jf. ovenfor afsnit 2.2.6) og være nødvendigt i et demokratisk samfund (jf. herom ovenfor afsnit 2.2.8). Det sidste kan være vanskeligt at etablere, al den stund forskning typisk vil være af offentlig interesse. Som nævnt kan der være legitime, modstående interesser i f.eks. ikke at få personlige eller private oplysninger offentliggjort, jf. art. 8, men dette vil typisk ikke angå selve forskningsresultatet eller hele resultatet, men kun dele heraf eller af dele af formidlingen. I den forbindelse bemærkes, at EMD typisk vil overlade mere rum til medlemsstaten, hvis der er foretaget relevante art. 10-overvejelser, mens krænkelse af art. 10 ligger lige for, hvis den nationale afgørelse ikke har medinddraget overvejelser efter art. 10.⁵⁸ Som eksempel på det sidste kan nævnes »Samarbejdsaftaler mellem universiteter og er-

58. Eksempler på en, hvor de nationale domstole er gået dybt i prøvelsen, og hvor EMD derfor overlader større skønsmargin, *Delfi v Estland* 16. juni 2015 GC, og eksempel på det modsatte *Magyar TE v Ungarn* 2. februar 2016. Se nærmere *Jakobsen og Schaumburg-Müller* 2020, s. 139-140.

hvervsvirksomheder« fra år 2000 (nærmere omtalt afsnit 4.2.7), der udelukkende ser forskningsaftaler i privatretligt lys og ikke inddrager EMRK.

2.3.4. Ytringsfrihed i undervisningen

EMD har ikke afsagt domme eller afgørelser herom. Se dog ovenfor omtalte *Antovic & Mirkovic v Montenegro* 28. november 2017, der drejede sig om overvågning af undervisningen. EMD statuerer krænkelse med henvisning til, at overvågningen ikke havde hjemmel i montenegrinsk lov. En sådan overvågning – eller optagelse – skal have hjemmel i persondataretten. En overvågning med det formål at overvåge vil heller ikke have hjemmel i dansk persondataret. I det omfang en forskningsinstitution leverer streamet undervisning, må der i sagens natur foregå optagelse og videresendelse. På Syddansk Universitet leveres streaming til betalende deltidsstuderende. En sådan optagelse vil have hjemmel i databeskyttelseslovens § 6, stk. 1, der henviser til GDPR art. 6, stk. 1, herunder litra b om opfyldelse af kontrakt.⁵⁹

Det bemærkes, at den enkelte studerende som udgangspunkt er berettiget til at optage til egen læring. Straffeloven kriminaliserer kun optagelse fra hemmelige møder mv., jf. § 263, stk. 2, nr. 2,⁶⁰ og den studerende optager til eget brug, hvorefter optagelsen falder uden for persondataretten, jf. GDPR art. 2, stk. 2, litra c. Hvorvidt institutionen eller den konkrete underviser kan forbyde optagelse, er næppe klart. Efter dansk forvaltningsret gælder en vis ret til at regulere praktiske forhold,⁶¹ men hensynet til ytrings- og informationsfriheden må inddrages ved fastsættelse af sådanne anstaltsforordninger. Den videre brug af sådanne oplysninger vil være stærkt begrænset. Indeholder optagelsen en undervisers stærkt nedsættende kommentarer el.lign., må optagelserne kunne bruges som dokumentation, GDPR art. 6, stk. 1, litra f, og eventuelt offentliggøres, jf. databeskyttelseslovens § 3, stk. 1, der eksplicit giver ytrings- og informationsfriheden forrang.⁶²

I øvrigt gælder art. 10. Undervisning på et universitet skal være forskningsbaseret, jf. universitetslovens §§ 1 m.fl., men dette betyder heller ikke, at en forsker har et retskrav på at undervise i en bestemt del af sin forskning.

Det betyder også, at interne reglementer om undervisning, herunder om underviserens ytringer, skal have hjemmel i lov og være nødvendig i et de-

59. Se nærmere om GDPR i *Mortensen, red.* 2020.

60. Straffelovens § 263, stk. 2, nr. 2.

61. Se fx U 1988.731 Ø om forbud mod at medtage hund på bibliotek.

62. Se f.eks. *Mortensen, red.* 2020, kap. 7 om ytringsfrihed.

mokratisk samfund.⁶³ Hvis regelgrundlaget er for uklart, eller ytrings- og informationsfriheden ikke er indtænkt, kan det give problemer i forhold til art. 10.

2.3.5. *Ytringer fremsat af en person, der i øvrigt er forsker*

For god ordens skyld medtages denne kategori af ytringer, hvor disse fremsættes af en person, der i øvrigt er forsker, men hvor ytringerne ikke har nogen sammenhæng med forskningen, forskningsinstitutionen eller andre aktiviteter, som den pågældende er involveret i som forsker. Sådanne ytringer er selvfølgelig også omfattet af art. 10, og der skal foretages en vurdering af, hvorvidt der er tale om indgreb og i så fald, om i indgrebet er berettiget efter art. 10, stk. 2. Men sådanne ytringer har ikke den *særlige* beskyttelse, der ligger i, at forskningen typisk beskæftiger sig med emner af offentlig interesse, og at offentligheden har en beskyttelsesværdig ret til at modtage information og vurderinger af offentlig interesse. Det kan selvfølgelig være omstridt, hvorvidt ytringen har noget med forskningen at gøre. Må det siges at være tilfældet, skal man ind i en anden kategori, jf. afsnittene nedenfor.

I dansk ret er der for offentligt ansattes vedkommende et krav om en nogenlunde pæn sprogbrug, også når det drejer sig om ytringer, der fremsættes offentligt, men udelukkende udtrykker den pågældendes egen mening om et eller andet emne.⁶⁴ EMD har ikke haft lejlighed til konkret og eksplicit at adresse dette spørgsmål, men det forekommer oplagt, at en sanktionering af grov sprogbrug udgør et indgreb, der vil normalt være lovhjemmel, og spørgsmålet vil typisk dreje sig om vurderingen »nødvendigt i et demokratisk samfund«, og her især proportionalitet. En påtale eller en advarsel på baggrund af grov sprogbrug forekommer uproblematisk, mens hårdere sanktioner som afskedigelse som udgangspunkt er ude af proportioner, ligesom det selvfølgelig må vurderes, om sprogborgen overhovedet er i en sådan kategori, at den kan medføre nogen sanktion overhovedet.

2.3.6. *Udtalelser på institutionens vegne*

Også udtalelser på institutionens vegne falder under art. 10, jf. *Brisco v. Rummens* 11. december 2018.⁶⁵ Dette betyder, at dersom der gribes ind over

63. Se Justitias kritik af retningslinjer fra Københavns Universitet, »Krænkende adfærd og akademisk frihed: En juridisk vurdering af Københavns Universitets nye retningslinjer vedrørende krænkende adfærd« (udateret). De kritiserede retningslinjer fra 25. juni 2018 er bl.a. på grund af kritikken ændret igen pr. 23. oktober 2019.

64. Nærmere behandlet nedenfor afsnit 3.4.

65. To dommere ud af syv mente ikke, at sagen hørte under art. 10, netop fordi den pågældende udtalte sig på embedets vegne. Det forekommer dog rigtigst som flertallet

2. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMRK) ...

for en forskers udtalelse på institutionens vegne, skal indgrebet være berettiget efter stk. 2. Her kunne det lovlige formål give anledning til vanskeligheder. Det forekommer umiddelbart oplagt, at der kan sanktioneres over for udtalelser, der fremsættes på vegne af en myndighed eller en institution, hvor den pågældende ikke er bemyndiget hertil, men denne situation er ikke umiddelbart omfattet af den længere opremsning af lovlige formål. Det må dog være muligt at henvise til »forebyggelse af uorden«, idet det må antages at give uorden, hvis en uautoriseret person kommer med udtalelser på en myndigheds vegne. Dette forekommer oplagt i tilfælde, hvor en forsker kommer med helt fejlagtige udtalelser og samtidig angiver, at udtalelserne kommer fra en myndighed. I mindre graverende tilfælde, f.eks. hvor en forsker udtaler sig på baggrund af sin viden som forsker, men ikke får gjort det tilstrækkeligt klart, at udtalelsen er en forskerudtalelse og ikke en myndighedsudmelding, må det fortsat være muligt at foretage en bred tolkning af det legitime formål i form af forebyggelse af uorden. Proportionalitetsvurderingen, jf. ovenfor afsnit 2.2.8, sætter så grænser for, hvilke sanktioner der kan bruges i sidstnævnte tilfælde. I førstegangstilfælde kan en påtale eller advarsel være på sin plads, men næppe mere.

Efter dansk ret kan det være vigtigt at markere, om man udtaler sig som privatperson, som forsker eller på institutionens vegne, jf. nærmere nedenfor afsnit 3. Sondringerne er relevante også efter art. 10, men proportionalitetskravet sætter grænser for, hvor stor retsvirkning en fejl på dette område kan føre til. En institution må kunne give en påtale, hvis en forsker ikke tilstrækkeligt klart får markeret, at udtalelsen er fremsat som privatperson eller som forsker, men ikke på institutionens vegne. Kun ved gentagen eller grov fejlmarkering må der kunne skrides ind med hårdere sanktioner.

I *Brisic v Rumænien* meddelte en offentlig anklager, at der var indledt korruptionsundersøgelser mod en dommer. Tv-stationen oplyste den pågældende dommers navn, dommeren klagede, og anklageren blev forflyttet. EMD finder, at der i sagen er et legitimt formål – beskyttelse af andres gode navn og rygte – men at indgrebet ikke er nødvendigt i et demokratisk samfund, eftersom anklageren i sin udmelding netop havde anonymiseret informationen, der åbenlyst har offentlig interesse.

at kategorisere under art. 10: Der er tale om en ytring, og en sanktion må vurderes efter stk. 2.

2.3.7. Udtalelser som forsker

Denne kategori rammer i høj grad kernen af forskningsfrihed: en forskers ret til at komme med forskningsbaseret information, herunder vurderinger.⁶⁶ Som nævnt ovenfor vil forskning typisk have offentlig interesse, og afskæring af forskervurderinger er derfor dobbelt problematisk: Det er på én gang en indskrænkning af den pågældendes ret til at ytre sig og videregive information og en indskrænkning i offentlighedens ret til at modtage information af offentlig interesse. EMD har i mange sager understreget, at der er »little scope for restrictions on freedom of expression on matters of public interest«, jf. f.eks. f.eks. Magyar Helsinki Bizottsag v Ungarn 8. november 2016 (Storkammer), pr. 113.

I to sager har EMD adresseret netop forskervurderinger. I Kula v Tyrkiet 19. juni 2018 fik en forsker en påtale for at have forladt sin by for at deltage i en tv-udsendelse om spørgsmål inden for sit forskningsområde. Forskeren var professor i tysk og var inviteret til at deltage i en udsendelse om Tyrkiet og EU, »The cultural structure of the European Union and the traditional structure of Turkey – Comparing identities and modes of behaviour – Likely problems and suggested solutions«, som udsendelsen hedder i dommen, pr. 3. I Tyrkiet fandtes åbenbart en regel om, at man skal have tilladelse til at forlade den by, hvor man bor eller arbejder. Dekanen for det pågældende fakultet fandt ikke, at forskerens deltagelse var passende, og forskeren fik herefter ikke den fornødne tilladelse. EMD statuerer krænkelse af art. 10, eftersom tilladelsen åbenlyst blev nægtet på grund af forskerens deltagelse i en tv-udsendelse. De tyrkiske domstole var ikke indgået på nogen overvejelse af ytrings- og informationsfrihedsaspektet og beskyttede ikke den pågældende mod arbitrær myndighedsudøvelse, hvilket i sig selv er tilstrækkeligt til at statuere krænkelse, pr. 51. Det ligger mere implicit i sagen, at EMD har svært ved at se, hvad der overhovedet kunne berettigede et indgreb. »In the Court's view, this issue unquestionably concerns his academic freedom«, pr. 38, og blot det, at forskeren får en påtale, er tilstrækkeligt alvorligt til at udgøre et uberettiget indgreb i art. 10, pr. 39. Det at beskytte forskeres mulighed for at deltage i en offentlig debat om et emne af offentlig interesse inden for deres forskningsområde er helt centralt.

Mustafa Erdogan v Tyrkiet 27. maj 2014 angår en juridisk forskers meget kritiske artikel om en dom fra den tyrkiske forfatningsdomstol. Dommerne

66. Termen »information« er ikke systematisk klar. Begrebet kan stå i modsætning til vurderinger: information som oplysning om fakta. Men begrebet kan også forstås i bredere forstand, således at det både indeholder information om fakta og information om vurderinger.

2. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMRK) ...

havde anlagt privat søgsmål, og forskeren blev pålagt at betale en godtgørelse på, hvad der svarer til € 2.000. EMD statuerer krænkelse med henvisning til, at den tyrkiske domstol ikke var indgået på nogen vurdering af det faktuelle grundlag for kritikken, pr. 44, og at der ikke var taget hensyn til, at der var tale om en akademisk kritik, pr. 45.

EMD kommer dog også med mere generelle udtalelser om forskeres frihed, herunder ytringsfrihed, pr. 40:

»In this connection, academic freedom in research and in training should guarantee freedom of expression and of action, freedom to disseminate information and freedom to conduct research and distribute knowledge and truth without restriction (see Recommendation 1762 (2006) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe).« EMD citerer Europarådets anbefaling, der dækker forskningsfrihed bredt.

»It is therefore consistent with the Court's case-law to submit to careful scrutiny any restrictions on the freedom of academics to carry out research and to publish their findings ... «. EMD må forholde sig til anbefalingens »without restriction«. Ytrings- og informationsfriheden er ikke absolut, heller ikke for forskere, og EMD må derfor gå tæt ind i bedømmelsen af, om der foreligger relevante undtagelser efter stk. 2.

Og vigtigt i denne sammenhæng: »This freedom, however, is not restricted to academic or scientific research, but also extends to the academics' freedom to express freely their views and opinions, even if controversial or unpopular, in the areas of their research, professional expertise and competence.« Inden for en forskers forskningsområde og forskerens professionelle ekspertise- og kompetence område er der en vidtrækkende ytrings- og informationsfrihed.

2.3.8. Kritiske ytringer om interne forhold, andre forskere mv.

Der er ikke nogen afgørende forskel til spørgsmålet behandlet ovenfor i afsnit 2.3.7, men der er en del domme fra EMD, der netop drejer sig om forskeres vurdering af mere interne forhold, herunder en vurdering af andre forskeres evner og aktiviteter.

I forhold til nødvendighedsvurderingen – er indgrebet »nødvendigt i et demokratisk samfund« – vil det især være spørgsmålet om value judgment v. statement of fact, der er i centrum. Emner som kriterier for udvælgelse til stillinger,⁶⁷ sammensætning af ledelse,⁶⁸ ledelse af forskningsinstitutioner⁶⁹ og

67. *Sorguc v Tyrkiet* 23. juni 2009.

68. *Kharlamov v Rusland* 8. oktober 2015.

69. *Do Carmo de Portugal e Castro Câmara v. Portugal*, 4. oktober 2016.

plagiat⁷⁰ er emner af offentlig interesse, og de kritiserede personer vil typisk blive kritiseret for embedsførelse og ikke for noget privat. Kritikken vil typisk rette sig mod navngivne personer, og art. 8 kommer i spil – afvejningen mellem beskyttelse af omdømme og beskyttelse af ytrings- og informationsfriheden – og her vil det være af betydning, om kritikken fremsættes som vurderinger (value judgments) eller som fakta. Endvidere kan der – mere eller mindre eksplicit – ligge en stillingtagen til motiv: Er der tale om en desinteresseret, faglig kritik, eller er den, der ytrer sig, mere ude i et personligt angreb. Kriteriet indgår ikke i den officielle kanon af relevante kriterier, men spiller til tider ind, jf. nedenfor. Nærværende forfatter er kritisk over for motivforskning: Selv en forsker, der er blevet forbigået ved en ansættelse, kan have relevante, faglige kriterier for sin kritik.

I *Sorguc v Tyrkiet* 23. juni 2009 havde en professor kritiseret procedurer og kriterier ved ansættelse af adjunkter. En nyudnævnt adjunkt, der ikke var nævnt ved navn, men som var ansat efter den kritiserede procedure, anlagde injuriersag og vandt. EMD statuerer krænkelse: Emnet er åbenlyst af offentlig interesse: hvordan får man de bedst kvalificerede fagpersoner ansat. Der er tale om en value judgment: På baggrund af det faktuelle, sammensætning af bedømmelsesudvalg og deres bedømmelse fremsættes en kritik. Selv en value judgment må have en vis faktisk tilknytning, men den kritiske professor blev ved den nationale domstol afskåret fra at fremlægge yderligere beviser mv. Det, at den kritiserede adjunkt senere var blevet afskediget på grund af utilstrækkelige faglige kompetencer, indgik således ikke i den tyrkiske dom. »In view of the above, the Court considers that the Court of Cassation did not convincingly establish that there was pressing social need for putting the protection of the personality rights of an unnamed individual above the applicant's right to freedom of expression and the general interest in promoting this freedom where issues of public interest are concerned«, pr. 36. Det er – selvfølgelig – muligt, at den enkeltes omdømme efter art. 8 kan veje tungere end ytrings- og informationsfriheden efter art. 10. Dommen giver ikke carte blanche til forskere med en hvilken som helst kritik. Men dommen sætter barren ret højt: Ansættelsesprocedurer er af offentlig interesse og må kunne kritiseres.

Kharlamov v Rusland 8. oktober 2015 følger samme linje. En professor kritiserede nedsættelsen af et styrende organ (senat): Faglig ekspertise var ikke til stede, og de ansatte forskere var endog ikke orienteret om nedsættelse på forhånd. Senatet er ikke legitimt, lød noget af kritikken, pr. 7. Universitet

70. *Aurelian Oprea v Rum* 29. januar 2016 og *Hasan Yazici* 15. april 2014.

2. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMRK) ...

og senat anlagde injuriesag og vandt. EMD statuerer krænkelse af art. 10: Emnet har offentlig interesse, den fremførte kritik udgør en value judgment, og de nationale domstole tog ikke hensyn til »academics' freedom to express their opinion about the institution or system in which they work«, pr. 27. De russiske domstole er overhovedet ikke gået ind på nogen overvejelse af ytrings- og informationsfriheden, og de fremførte grunde til domfældelse er således hverken relevante eller tilstrækkelige.

Do Carmo de Portugal e Castro Camara v Portugal 4. oktober 2016 drejede sig om ledelsen af en meteorologisk institution. Lederen blev kritiseret i et indlæg, hvorefter lederen svarede tilbage i et andet, hvor han bl.a. kaldte den første skribent for en løgner og en sølle djævel.⁷¹ Lederen fik en bøde på € 2.000 og pålagt godtgørelse på € 3.000. EMD statuerer krænkelse: Emnet – ledelsen af en offentlig institution – har offentlig interesse. Der er tale om svar på tiltale, hvilket bør tages i betragtning (»content and context«), og selvom de portugisiske domstole korrekt karakteriserede ytringer som value judgments, duer det ikke helt at se bort fra det underliggende faktuelle grundlag.

To sager drejer sig om beskyldning for plagiat. Dette er selvfølgelig også et emne af offentlig interesse, men også hensynet til omdømme er tydeligt: Beskyldning for plagiat er alvorlig, og retten beskytter ikke sådanne urigtige eller ubegrundede alvorlige beskyldninger. I Yazici v Tyrkiet 15. april 2014 beskylder én forsker en anden for plagiat. Sagen har et noget kompliceret forløb: Den er flere gange gået tilbage fra en appeldomstol til underinstansen, og der blev nedsat flere ekspertpaneler til at vurdere plagiat, da der var uenighed om habilitet i de først nedsatte udvalg. Resultatet synes at være, *at* den omstridte bog var en populærvidenskabelig bog af ældre dato, *at* den indeholdt passager, der blot var oversatte, og *at* dette ikke var angivet. EMD statuerer krænkelse. Der er tale om et emne af offentlig interesse, den kritiserede forsker er kendt i offentligheden og må derfor tåle mere, og i den endelig nationale afgørelse indgår ingen overvejelser om hensynet til ytringsfriheden. EMD anfører her: »The Court underlines the importance of academic freedom, which enshrines academics' freedom to freely express their opinion about the institution or system in which they work, and freedom to distribute knowledge and truth without restriction«, pr. 55. Det, at ytrings- og informationsfriheden her i form af akademisk frihed ikke er inddraget i den nationale afgørelse, bliver afgørende. Hvis en national domstol ikke overvejer de relevante aspekter, det være sig ytrings- og informationsfrihed efter art. 10 eller privatliv og omdømme efter art. 8, er dette i strid med konventionen. Hvis

71. »mentiroso reles« og »pobre diabo«, pr. 9.

derimod de nationale domstole er indgået i en tæt og argumenteret overvejelse om de eventuelt modstridende rettigheder, der er involveret, vil EMD være langt mere tilbageholdende.⁷² I forhold til den konkrete sag er det nærværende forfatters vurdering, at sagen ikke udgør et alvorligt eksempel på snyd via plagiat, men at også et sådant mindre brud selvfølgelig må omtales og kritiseres. Sagen viser desuden, at det i akademiske kredse kan være vanskeligt at finde eksperter, der ikke har nogen forbindelse med parterne i sagen, hvorfor inhabilitet kan være et problem. Også her bliver det processuelle aspekt centralt: Den øverste domstol inddrager ikke spørgsmålet og henholder sig kun til den første ekspertrapport uden at inddrage kritikken af sammensætningen og uden at tage stilling til andre eksperters anderledes vurdering.

Også Aurelian Oprea v Rumænien 29. januar 2016 handler om plagiat. En universitetsansat lektor kritiserer en kollega og vicerector for plagiat og for ikke at håndtere korruption, for hvilket han indkasserede en bøde og pålagt godtgørelse. EMD statuerer også krænkelse af art. 10 i denne sag, men ikke med ganske overbevisende argumenter. Emnet har selvfølgelig offentlig interesse, men som anført kan det ikke medføre, at ubegrundede beskyldninger beskyttes. EMD henviser til, at beskyldningen ikke vedrører den pågældende som privatperson, hvilket selvfølgelig er rigtigt, men ikke gør en beskyldning om plagiat og korruption mindre alvorlig. Det anføres videre, at den pågældende forsøgte at bevise sine påstande (»endeavoured«, pr. 67), men det afgørende kan ikke være, at den pågældende forsøger, men om beskyldningerne har et tilstrækkeligt faktuel grundlag. Endelig tillægger EMD det vægt, at den pågældende vicerector ikke havde påvist at have lidt nogen skade, pr. 75. Dette er et usædvanligt og kritisabelt kriterium: Hvis en person udsættes for grove og usande beskyldninger, kan det ikke for vurdering af krænkelse af omdømme efter art. 8 være afgørende, om der kan påvises en skadevirkning, og det er heller ikke en linje EMD i øvrigt har fulgt. Det bemærkes, at retspræsidenten i sagen dissenterer netop med henvisning til det meget spinkle faktuelle grundlag, der er for beskyldningerne.

72. Se f.eks. Frisk og Jensen 5. december 2017 (afgørelse), og afgørende i forhold til EMD's afvisning af at tage Højesterets dom UfR 2015.3106 H under behandling.

3. Offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed i dansk forvaltningsret

3.1. Introduktion

I det følgende tages udgangspunkt i dansk forvaltningsrets regulering af offentligt ansattes – og hermed offentligt ansatte forskeres – ytringsfrihed. Afsnittet behandler derfor ikke privatansatte forskeres ytringsfrihed.⁷³ Den Europæiske Menneskerettighedskonvention er en del af dansk ret, og derfor er det for så vidt kunstigt at opdele mellem dansk forvaltningsret og europæisk menneskeret. På den anden side er der tale om to identificerbare retlige områder, hvorfor de behandles hver for sig. I det omfang den europæiske menneskeret giver anledning til bemærkninger til dansk forvaltningsret, når det drejer sig om forskeres ytringsfrihed, vil det blive anført under de forskellige delemmner.

Dansk forvaltningsret er reguleret i forvaltningsloven, hvortil kommer grundlæggende forvaltningsretlige principper, som f.eks. krav om saglighed, proportionalitet, høflig optræden mv.⁷⁴ For nærværende behandles reglerne om offentligt ansattes ytringsfrihed, der selvfølgelig også gælder for offentligt ansatte forskere, afsnit 3.2, og i afsnit 3.3 behandles det særlige spørgsmål om tavshedspligt, der jævnlige vil udgøre en indskrænkning i ytrings- og informationsfriheden efter EMRK art. 10, og sanktioner for brud på tavshedspligten skal være legitimeret efter art. 10, stk. 2.

Hvis man sammenligner reglerne for privatansattes og offentligt ansattes ytringsfrihed, vil der være regler, der gælder på begge områder, som f.eks. EMRK art. 10 – om end vurderingen efter omstændighederne kan tage sig forskelligt ud – og regler, der kun gælder forvaltningen, som f.eks. forvaltningsloven. Det kan derfor være afgørende, om en arbejdsgiver er offentlig og som sådan skal rette sig efter de mange forvaltningsretlige love og principper, eller om arbejdsgiveren er privat og dermed underlagt et delvist anderledes regelsæt.

Meget forskning foregår på danske universiteter, der utvivlsomt er underlagt forvaltningsloven, de forvaltningsretlige principper og også bl.a. offentlighedsloven. Der er ikke noget principielt i vejen for, at et universitet kan være privat,⁷⁵ men i Danmark har vi ikke private universiteter. Dele af for-

73. Der undergives en kortere behandling i afsnit 4.

74. Se Folketingets Ombudsmands omtale af god forvaltningsskik https://www.ombudsmanden.dk/myndighedsguiden/generel_forvaltningsret/god_forvaltningsskik/.

75. Se fx UfR 2006.782 H om en handelsskole, der blev anset som privat og derfor ikke skulle følge forvaltningslovens regler.

valtningsloven gælder kun afgørelsesvirksomhed, jf. forvaltningslovens § 2, stk. 1, som f.eks. når et universitet tildeler en grad eller karakter, mens andre dele gælder for »al virksomhed, der udøves inden for den offentlige forvaltning«, jf. § 2, stk. 3. Dette sidste gælder f.eks. tavshedspligt efter forvaltningslovens § 27 i lovens kap. 8. De forvaltningsretlige principper vil som udgangspunkt også gælde hele forvaltningen, ikke kun hvor denne går ud på at træffe afgørelse. Som loven er formuleret, er det som udgangspunkt ikke muligt at opdele den omfattede institution som f.eks. et universitet i en forvaltningsdel og en ikke-forvaltningsdel. Også på områder, hvor et universitet indgår i samarbejder med andre myndigheder eller private virksomheder, vil universitetet fortsat være grebet af de forvaltningsretlige regler og vil f.eks. være forpligtet på offentlighedslovens regler om aktindsigt og på forvaltningslovens regler om tavshedspligt, herunder forbuddet mod at pålægge tavshed ud over de lovbestemte tilfælde, jf. § 27, stk. 5. De pågældende områder er så lovmæssigt afbalanceret, f.eks. ved at aktindsigt kan begrænses og tavshedspligt pålægges af hensyn til forskeres ideer, jf. offentlighedslovens § 33, nr. 4, og forvaltningslovens § 27, stk. 4, nr. 4.

I det følgende behandles offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed med udgangspunkt i de vejledende regler herom og udtalelser fra Folketingets Ombudsmand, afsnit 3.2. Tavshedspligt behandles særskilt i afsnit 3.3.

3.2. De vejledende regler om offentligt ansattes ytringsfrihed og ombudsmandspraksis

Det følgende struktureres med udgangspunkt i Justitsministeriets Vejledning om offentligt ansattes ytringsfrihed fra oktober 2016. Som titlen angiver, er der tale om en vejledning og ikke i sig selv om bindende forskrifter. Hertil skal bemærkes, at vejledningen oprindeligt blev udformet i forbindelse med bet. 1492/2006 om Ytringsfrihed og meddeleret for offentligt ansatte. I 2016 kom vejledningen i en sprogligt opdateret og forenklet version. Man skal her være opmærksom på, at vejledningen kun adresserer offentligt ansattes ytringsfrihed som privatpersoner. Hertil kommer ledelsens ytringsfrihed (eller sagt på en anden måde: ytringsfrihed, når ytringerne fremsættes på myndighedens vegne) og ytringsfrihed, når ytringerne fremsættes af en forsker som forsker. Disse to problemstillinger, og selvfølgelig især forskerudtalelserne, behandles løbende ud fra samme struktur.

Praksis fra Folketingets Ombudsmand er relativt righoldig på området med 47 resultater på søgningen »offentligt ansattes ytringsfrihed« på Ombudsmandens hjemmeside. Ombudsmandens udtalelser er ikke bindende, idet de netop er udtalelser og ikke afgørelser. Alligevel har de på grund af deres høje juridiske kvalitet en normerende funktion på den måde, at forvaltningen

3. Offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed i dansk forvaltningsret

i høj grad retter sig efter udtalelserne. Desuden stemmer vejledningen og ombudsmandspraksis godt overens, så der er tale om åbenlyst relevante retskilder.

3.2.1. Udgangspunktet er ytringsfrihed

Dette fremgår meget klart både af vejledningen og af ombudsmandspraksis. Det hedder bl.a. i vejledningen at, »(d)et er afgørende for et velfungerende demokrati, at offentligt ansatte deler deres viden i den offentlige debat«, og det understreges, at ytringsfriheden ikke kun er et gode for den enkelte, men af essentiel betydning for samfundet.⁷⁶ Åben udveksling af informationer og synspunkter er en forudsætning for et velfungerende samfund og selvfølgelig for et velfungerende demokrati. »Derfor er det vigtigt, at offentligt ansatte er trygge ved at bruge deres ytringsfrihed og deltage i den offentlige debat med deres viden og synspunkter.«⁷⁷ Offentligt ansatte – og her ikke mindst forskere – kan bidrage med viden om til tider vanskelige emner, men det er her vigtigt at ytringsfriheden ikke kun omfatter videregivelse af viden, men også deling af synspunkter. Desuden understreges vigtigheden af, at offentligt ansatte kan være trygge ved at dele deres viden og synspunkter. Idealet er klart, men man kan overveje, om det til fulde efterleves. Ombudsmanden har således kritiseret et konkret pålæg om ikke at udtale sig til pressen om bemandingsproblemer,⁷⁸ ligesom en generel afskæring af kritik – selvfølgelig – også kritiseres. I 2010 20-6 hed det i en pressemeddelelse fra en kommune: »Ledelsen må ikke udtale sig imod besparelserne, da byrådet fastlægger ledelsens standpunkt. Dette gælder uanset om lederen udtaler sig som repræsentant for kommunen eller som privatperson,« og kommunaldirektøren fulgte op i et interview: »(D)er vil formentlig ikke være nogen [sanktioner], men de får en dårlig karakter hos mig. De kan ikke tillade sig at tale med to tunger«. Retspolitisk kunne man overveje, om der burde være sanktioner over for myndighedsinstitutioner og -personer, der som myndighed udtaler sig så åbenlyst i strid med grundlovens § 77, gældende ret og demokratiske værdier.⁷⁹

76. Vejledningen s. 5.

77. Vejledningen s. 6.

78. FOB 04.190. (Ved citering bruges Ombudsmandens egen reference. »FOB« står for Folketingets Ombudsmands Beretning, »04« for år 2004, og »190« for s. 190. Senere med digitalisering er det ikke nødvendigt at gå ind i en længere beretning, udtalelserne kan findes via deres eget nummer).

79. Se også 2019-18 med følgende formulering til den ansatte: »Det er korrekt, at du har ytringsfrihed, men som din leder vil jeg qua ledelsesretten sige til dig, at jeg finder det betænkeligt, at du på et socialt (og her oven i købet helt offentligt) medie miskrediterer din arbejdsplads.« Den pågældende leder savner helt forståelse for, at ytringsfriheden også gælder forhold på en offentlig arbejdsplads.

For offentligt ansatte forskere gælder naturligvis det samme: Der er ytringsfrihed både med hensyn til synspunkter og oplysninger – derfor bruges termen ytrings- og informationsfrihed som en mere præcis, men mindre mundret betegnelse. Og for forskeres vedkommende vil emnet, hvis det falder inden for et forskningsområde, typisk være af offentlig interesse med en stærk beskyttelse til følge, jf. ovenfor afsnit 2.2.5 og 2.2.8. I det omfang der er tale om en forskerudtalelse, gælder vejledningen ikke, men der er tale om samme udgangspunkt, nemlig ytringsfrihed. De nærmere kvalifikationer heraf behandles løbende i de følgende afsnit.

3.2.2. Man skal gøre det klart, på hvis vegne man udtaler sig

Det er oplagt, at en offentlig ansat ikke uden videre kan udtrykke sig på myndighedens vegne. Interne regler kan bestemme, hvem der er bemyndiget til hvad, herunder at udtale sig som myndighed. Dette betyder, at den, der udtaler sig, har en vis forpligtelse til at gøre det klart, om det er en privat ytring eller en myndighedsytring. I 2009 20-1 havde en bibliotekar med ret til at bruge arbejdsmail til privat korrespondance indkaldt til møde, bl.a. med angivelse af: »Dette er ikke en officiel mail fra biblioteket, men en personlig mail fra mig til jer ... en række af mine personlige venner og bekendte fra byen ... med en opfordring til jer til at møde op til ...« og med autosignatur slået fra. Ombudsmanden kritiserer en tildelt irettesættelse – den pågældende havde netop tydeligt tilkendegivet, at mailen, dvs. ytringen, var privat, og irettesættelsen trækkes tilbage. Det bemærkes, at der kan være forskel på, om medarbejdere må bruge arbejdsmail til private formål. Dette kommer an på lokale forhold; forskere har typisk mulighed for at benytte arbejdsmail også privat, og her kan det blive relevant at markere, hvis ytringen er privat. Det er den ansatte, der har pligten til at markere »privat«, hvis der kan være tvivl herom, f.eks. en militæransat der interviewes på tv i uniform, eller en betjent, der udtaler sig som betjent.⁸⁰ Om sanktion for manglende klarhed, se nedenfor afsnit 3.1.6.

For forskere gør sig en yderligere problemstilling gældende. For det første er der som nævnt og ligesom for andre offentligt ansatte det spørgsmål, om en ytring fremsættes på myndighedens vegne. Det vil ofte ikke være noget problem: At professor X fra universitet Y udtaler sig, vil normalt ikke være en udtalelse på ansættelsesstedets vegne. Også her kan der dog forekomme situationer, hvor der kan være grund til at klargøre. I FOB 05.385 var der bl.a.

80. FOB 2018 20. Betjents udtalelse kunne forstås som fremsat på myndighedens vegne, og tjenstlig samtale med indskærpelse gav ikke grundlag for kritik.

3. Offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed i dansk forvaltningsret

det spørgsmål, om en professors indkaldelse til møde var sket på universitetets vegne. Indkaldelsen var ikke på institutionens vegne, men dette fremgik ikke klart af indkaldelsen.

For forskere presser en anden relevant sontring sig på: Er en ytring fremsat som forsker eller som privatperson. En forsker har ligesom andre frihed til f.eks. at omtale og kritisere f.eks. økonomiske forhold på den pågældendes afdeling. I en sådan situation vil udtalelsen være privat på den måde, at den falder ind under offentligt ansatte ytringsfrihed. Hvis en forsker derimod udtaler sig inden for sit forsknings- og/eller vidensområde, vil ytringen som udgangspunkt falde som led i tjenesten og dermed være undergivet ledelsesbeføjelser.⁸¹ Ledelsens handlinger skal fortsat holde sig inden for loven, herunder universitetslovens § 2, stk. 3, 3. pkt.: »Universitetet skal som central viden- og kulturbærende institution udveksle viden og kompetencer med det omgivende samfund og tilskynde medarbejderne til at deltage i den offentlige debat.« Af formuleringen kan man ikke se, om tilskyndelsen (og den dermed følgende ret til deltagelse) angår forskeren som forsker, som privatperson eller begge dele. Eftersom forskere har samme ret som andre offentligt ansatte til at ytre sig som privatpersoner, har bestemmelsen særskilt betydning på områder, hvor forskeren udtaler sig som universitetsansat forsker. I FOB 05.385 anser Ombudsmanden det for uforeneligt med universitetsloven at forbyde en forsker at nævne andre forskere/kolleger. Der vil være et meget stort område, hvor det vil være i strid med universitetsloven at forbyde forskere at udtale sig som forsker, også selvom udtalelserne måtte være i strid med universitets politik, økonomiske interesse el.lign. I udtalelsen hedder det videre: »Derimod mente ombudsmanden at det lå inden for ledelsesrettens rammer at stille krav om loyal adfærd over for kolleger i forbindelse med faglig kritik, herunder krav til sprogbrugen og til information, inden kritik fremsættes offentligt.« Kravet til sprogbrug ligner det krav, der kan stilles til offentligt ansattes ytringsfrihed, jf. nedenfor afsnit 3.1.4. Med hensyn til kravet om »information inden kritik fremsættes offentligt«, må dette forstås således, at det efter omstændighederne kan være i overensstemmelse med universitetsloven at stille krav om forudgående orientering til den kollega,⁸² der bli-

81. Se samme sag FOB 05.385.

82. Det er ikke ganske klart, om Ombudsmanden ved »kollega« forstår forskningskolleger, der kan have ansættelses andre steder, eller kolleger på samme ansættelsessted. Det forstår formentlig bedst sådan, at det drejer om kolleger på samme arbejdssted, som alle er underlagt rektors ledelsesret. Her kan en forsker pålægges at informere kolleger om kritik, der påtænkes publiceret. Dette må gælde, hvad enten der forelig-

ver udsat for kritik. Med inspiration fra de presseetiske regler kan man argumentere for, at dette kun bør gælde, hvis de fremsatte ytringer er skadelige eller krænkende,⁸³ som fx hvis der offentliggøres beskyldninger for strafbare forhold, videnskabelig uredelighed eller tvivlsom forskningspraksis. Det bemærkes, at der ikke er tale om iboende krav, men et krav, der kan stilles af ledelsen og kun i forhold til kolleger inden for institutionen.

En ledelsesbeslutning skal ikke blot have hjemmel i universitetslovgivningen, men i lovgivningen i det hele taget. Således pålægger forvaltningslovens § 27 tavshedspligt i en række situationer med den tilføjelse, at der ikke kan pålægges tavshed herudover, jf. § 27, stk. 5. Et universitets pålæg til forskere om tavshed i forhold til forskningsresultater vil således være ulovligt, også selvom tavsheden indgår som et led i universitets aftale med et ministerium.⁸⁴

For en forsker er det således påkrævet, men ikke tilstrækkeligt, at gøre klart, om man udtaler sig på myndighedens vegne eller ikke. Det må også gøres klart, om man udtaler sig som forsker – med den tyngde, det kan give at udtale sig som universitetsansat forsker – eller som privatperson. Begge dele er dækket af art. 10, og det gælder øvrigt også, når der ytres på myndighedens vegne. Er der tale et indgreb, herunder en irettesættelse mv., må sanktionen være »nødvendigt i et demokratisk samfund«, jf. ovenfor afsnit 2.2.8.⁸⁵ Selvom Folketingets Ombudsmand ikke opererer med netop denne ordlyd, er Ombudsmandens praksis i rigtig god overensstemmelse med kravet. (Se også nedenfor afsnit 3.1.6 om sanktioner).⁸⁶ Sondringerne mellem udtalelser som myndighed, som forsker eller som privatperson er nødvendig, eftersom der gælder delvist forskellige regler for de forskellige former for udtalelser. Udtalelser på vegne af myndigheden kan i sagens natur være stramt reguleret. Udtalelser som privatperson er underlagt de almindelige regler for offentligt ansattes ytringsfrihed, mens udtalelserne som forsker en underlagt særlig lov-

ger en generel instruks eller en konkret beslutning. Det krav, som kan stilles i medfør af ledelsesretten, synes ikke at gå længere end forudgående information.

83. Vejrlende Regler for God Presseskik, regel A.3: » Oplysninger, som kan være skadelige, krænkende eller virke agtelsesforringende for nogen, skal efterprøves i særlig grad, inden de bringes, først og fremmest ved forelæggelse for den pågældende. ...«

84. Se hertil »Øget klarhed om forskeres ytringsfrihed«, Folketingets Ombudsmand, 22. juni 2017. Man kan i sagen undre sig over, at både universitet og ministerium var villige til at ignorere en klar lovbestemmelse.

85. I dansk forvaltningsret er der også et proportionalitetsprincip, se f.eks. *Mortensen* 2009.

86. Man kan overveje, om Ombudsmanden burde være mere klar med hensyn til overensstemmelsen med europæiske menneskeret. For en sådan mere eksplicit tilgang, se *Næsborg-Andersen* 2015.

3. Offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed i dansk forvaltningsret

givning og ledelsesretten. Se i øvrigt nærmere nedenfor afsnit 3.2 om nærmere krav til forskerens udtalelser som forsker.

En forsker må derfor være påpasselig med at markere sondringerne. Et læserbrev fremsendt af professor X ved universitet Y kan let opfattes som en forskerytring, og er den ikke det, må dette markeres, f.eks. ved i stedet at angive professor X, Y-vej i Z-købing og/eller ved i indholdet at markere, at dette er en privat ytring, på linje med bibliotekaren i FOB 2009 20-1, der i en mail markerer, at meddelelsen er privat.

3.2.3. *Man må ikke bryde tavshedspligten*

Heller ikke en forsker må bryde sin tavshedspligt, og dette gælder, hvad enten forskeren udtaler sig på myndighedens vegne, som forsker eller som privatperson.

I ombudsmandspraksis er der ud af 47 sager om offentligt ansattes ytringsfrihed kun få sager om tavshedspligt, og de drejer sig alle om, at tavshedspligten er pålagt, hvor der ikke var belæg for det. En af sagerne er den ovenfor omtalte sag,⁸⁷ hvor Miljø- og Fødevareministeriet i forskningsaftaler med forskningsinstitutioner havde aftalt en betydelig indskrænkning i forskernes ytringsfrihed. I en tilsvarende sag med kontrakt indgået mellem Undervisningsministeriet og SFI hed det bl.a., at »(l)everandøren og dennes personale skal iagttage ubetinget tavshedspligt med hensyn til oplysninger om kundens eller andres forhold«, og at denne pligt var tidsmæssigt ubegrænset.⁸⁸ En sådan eller lignende formuleringer var brugt i flere forskningskontrakter mellem ministerier og forskningsinstitutioner. Det forekommer åbenlyst, at en sådan aftale går langt ud over forvaltningslovens bestemmelser om tavshedspligt i § 27, jf. hertil nedenfor kap. 4.1 – og begrænsningen vil derfor også være i strid med EMRK art. 10, der kræver, at indskrænkninger i ytrings- og informationsfriheden skal have hjemmel i lov. Efter at sagen blev eksponeret i medierne, blev kontrakterne ændret i et forløb, der efter nærværende forfatters vurdering ikke bar præg af noget stærkt ønske fra ministeriernes side om hurtigt at bringe kontrakterne i overensstemmelse med loven.⁸⁹ Ombudsmanden, der trådte ind i sagen af egen drift på baggrund af DR P1's

87. »Øget klarhed om forskeres ytringsfrihed«, Folketingets Ombudsmand, 22. juni 2017.

88. Kontrakt om projektledelse og analyse af følgeforskningspanel til folkeskolereformen, december 2014, § 13.

89. Redaktøren af nærværende publikation, prof. em Heine Andersen, var involveret i sagen og måtte bl.a. vente i mere end to år på aktindsigt og svar på spørgsmål. Nærværende forfatter var involveret i sagen ved at få de forskellige kontrakter og senere ændringsforslag til juridisk vurdering.

program Orientering, foretog for så vidt ikke nogen egentlig undersøgelse af sagen og afsluttede denne ved skrivelsen af 22.6.2017 »Øget klarhed om forskeres ytringsfrihed«, hvori det bl.a. hedder som følger: »Forskere på danske universiteter må gerne udtale sig som privatpersoner i den offentlige debat. Også på områder, hvor de har leveret forskning til offentlige myndigheder. Det står klart efter, at Miljø- og Fødevareministeriet har svaret Folketingets Ombudsmand, at standardvilkårene i nye kontrakter mellem universiteter og myndigheder ikke indebærer begrænsninger i den enkelte forskers ytringsfrihed eller krav om tavshedspligt, der rækker ud over lovgivningens almindelige regler. « Det bemærkes, at det vel ikke er ganske klart, om »privatperson« skal forstås således, at udtalelsen kun vedrører forskeren som privatperson (og dermed underlagt de almindelige regler om offentligt ansattes ytringsfrihed) eller om det også omfatter forskerens udtalelser som forsker. Under alle omstændigheder må det være sådan, at en forsker heller ikke som forsker gyldigt kan pålægges en ulovlig tavshedspligt.

3.2.4. *Man må ikke udtale sig på en freds- eller ærekrænkende måde, f.eks. ved at fremsætte injurier*

Forskere er selvfølgelig underlagt straffeloven, og det gælder hvad enten de udtaler sig på institutionens vegne, som forskere eller som privatpersoner. Reglerne om fredskrænkelser findes i straffelovens kap. 27, §§ 264-264 d,⁹⁰ hvoraf især sidstnævnte kan være relevant med forbud mod videregivelse af meddelelser om private forhold. Der er overlap med reglerne om tavshedspligt, men især ved forskeres udtalelser som privatpersoner kan § 264 d have en selvstændig betydning. Både for tavshedspligt og fredskrænkelser gælder, at videregivelsen mv. skal være »uberettiget« for at være strafbar. For nærmere information desangående henvises til den juridiske litteratur på området.⁹¹ Her skal blot bemærkes, at forskere normalt beskæftiger sig med emner af offentlig interesse, hvilket spiller ind på vurdering af uberettiget, men at dette – selvfølgelig – ikke giver forskere carte blanche til at videregive oplysninger om private forhold.⁹²

Hvad angår ærekrænkelser efter straffelovens §§ 267-269, gælder som udgangspunkt, at beskyldninger vedr. kriminelle eller groft uprofessionelle handlinger som udgangspunkt er ærekrænkende, men at de er straffri, hvis de

90. Reglerne om freds- og ærekrænkelser blev ændret ved lov 1719/2018.

91. Jakobsen og Schaumburg-Müller 2020, s. 215-223; Baumbach 2021, s. 273 ff.

92. Se fra EMD-praksis Sapan v Tyrkiet 8. juni 2010, der statuerer krænkelse for forbud mod forskningsbaseret bog om en kendt tyrkisk popsanger. Forbuddet er ude af proportioner og derfor ikke nødvendigt i et demokratisk samfund.

3. Offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed i dansk forvaltningsret

»fremkom i en sammenhæng, hvor der var rimelig anledning til den«, jf. § 269. For nærmere henvises til litteraturen herom.⁹³ Principielt kan ytringer også være ærekrænkende, selvom de ikke fremstår som beskyldninger – tidligere kaldet ringeagtstytringer – men der straffes sjældent herfor, og desuden gælder særlige regler for sprogbrug, jf. umiddelbart nedenfor afsnit 3.2.5.

3.2.5. *Man må ikke udtrykke sig i en urimelig grov form ...*

Man må gerne være grov, men ikke urimeligt grov. Ombudsmanden understreger, at »at offentligt ansatte har en vis ret til at bruge skarpe og polemiske vendinger, når de deltager i den offentlige debat om deres arbejdsplads, og at der er rum for en vis brug af overdrevne udtryk, når blot ytringen ikke derved bliver åbenbart urigtig eller urimelig grov«.⁹⁴

Eksempler på urimeligt grove udtalelser: »den mest nosseløse, uprofessionelle, kiksede omgang lorte »journalistik« i dansk fjernsyn. Ever!« på en DR-medarbejders egen Facebook-profil,⁹⁵ og en bemærkning om kommunens direktør som »en person, der måske ikke har sandhed som sin største spidskompetence«, også på den kommunalt ansattes egen Facebook-profil.⁹⁶ På den anden side er der kommentarer som, at ledelsen »overvåger og forfølger folk«,⁹⁷ eller at man bliver overfuset af sin leder, ikke urimeligt grove,⁹⁸ heller ikke selvom ledelsen har en anden opfattelse af situationen.

Sondringen mellem rimelig og urimelig grov sprogbrug er selvfølgelig ikke klinisk nøjagtig, men der skal en del til, før selve sprogbrugen bliver retsstridig. I en del sager får man som læser af udtalelserne en fornemmelse af, at ledelsen har fundet indholdet af udtalelsen urimeligt, men dette er ikke kriteriet, og det er utilstrækkeligt til at kunne sanktionere. På sin side har ledelsen naturligvis ret til at give sin version af sagen.

Ovenstående relaterer sig til udtalelser som privatperson, altså hvor en offentligt ansat kritiserer ledelsen, og kravet om ikke at anvende urimeligt groft sprog gælder selvfølgelig også forskere. Forskere kan også udtale sig som forskere, og også her gælder der et vist krav til sprogbrugen, jf. FOB 05.385, omtalt ovenfor afsnit 3.1.2. Kritiserer en forsker en anden forsker, hvilket selvfølgelig er tilladt, kan der stilles krav til sprogbrug, krav, der næppe ad-

93. Se fx *Jakobsen og Schaumburg-Müller* 2020, s. 499. Se også om forskers beskyldning mod navngiven journalist UfR 2015.3106 H omtalt ovenfor afsnit 2.2.8.

94. 2019-18.

95. 2018-8.

96. 2017-1.

97. 2019-27.

98. 2018-12.

skiller sig særligt fra kravene til sprogbrugen, når kritik fremsættes som privatperson. Det kan derfor ikke anbefales at kritisere en anden forskers resultatet som »den mest nosseløse, uprofessionelle, kiksede omgang lorteforskning«, selvom man måske med rette måtte vurdere, at den pågældende forskning er kritisabel. (Om korrekthed i en forskers udtalelser, se umiddelbart nedenfor afsnit 3.2.6).

3.2.6. ... eller fremsætte åbenbart urigtige oplysninger om væsentlige forhold inden for ens eget arbejdsområde

Der er ikke noget generelt sandhedskrav i dansk ret,⁹⁹ og der gælder heller ikke noget krav om, at en offentligt ansats ytringer skal være korrekte. Det bemærkes, at den, der handler på en myndigheds vegne, er undergivet et sandhedskrav og et vildledningsforbud,¹⁰⁰ men dette krav gælder ikke for den ansattes private ytringer. I forhold til kritik af arbejdspladsen – som klart falder inden for ytringsfriheden – er der dog et kvalificeret krav om sandhed: Der må ikke fremsættes *åbenbart* urigtige oplysninger om *væsentlige* forhold. Heri ligger for det første, at mindre fejl ikke kan udløse ledelsessanktioner. For det andet er det ikke tilstrækkeligt sanktionsgrundlag, at en udtalelse ved nærmere eftersyn viser sig ikke at være korrekt. Udtalelsen skal være åbenbart urigtig. Det kan ikke helt sidestilles med »fremsat mod bedre vidende«, men det nærmer sig. Det skal være klart for enhver, der kender noget til forholdene, herunder den, der udtaler sig, at det ikke kan være rigtigt. For det tredje gælder sanktionsmuligheden kun for udtalelser inden for den pågældendes arbejdsområde. Dette må omfatte både institutionelle forhold på ens arbejdsplads og forhold, der relaterer sig til det faglige. I sidste tilfælde vil udtalelsen ofte falde ind under kategorien udtalelse som forsker i modsætning til udtalelse som privatperson. Ved udtalelser som forsker gælder bl.a. ledelsesretten og universitetsloven og nu, hvad universiteter angår, »Danske Universiteters principper for god forskningskommunikation«, der som første princip kræver korrekthed (nærmere omtale nedenfor afsnit 3.2). Efter nærværende forfatters vurdering vil det være acceptabelt at påtale en forskers åbenbart urigtige oplysninger inden for den pågældende forskers forskningsfelt. Det ville også være acceptabelt efter EMRK art. 10: En påtale for en forskers åbenlyst ukorrekte oplysning inden for dennes forskningsfelt kan anses for nødvendig i et demokratisk samfund, jf. ovenfor afsnit 2.2.8. Med hensyn til,

99. Se Jakobsen 2019.

100. Se Bønsing 2017.

3. Offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed i dansk forvaltningsret

hvilken sanktion der kan være acceptabel, henvises til afsnit 3.1.6. umiddelbart nedenfor.

3.2.7. Sanktioner

En ledelse må gerne udtale sig og herunder reagere på medarbejderes kritiske ytringer. Ledelsen har også ytringsfrihed¹⁰¹ og må udtale sig inden for de rammer, der gælder, herunder krav om saglighed.

En ledelse må også gerne indkalde til samtale med den pågældende ansatte, der har ytret sig, men her skal ledelsen være opmærksom på, om det kan fremstå som en sanktion, hvor medarbejderen irettesættes, eller om der er tale om en for så vidt almindelig ledelsesdisposition, hvor man taler med en medarbejder om trivsel, muligheder for forbedringer i organisationen mv. I 2019-2 havde fem medarbejdere på forskellig vis fremsat lovlig kritik af bl.a. besparelser og flytning af en institution. De fire blev indkaldt til samtaler, hvor de blev forklaret, at deres ytringer var i strid med kommunens kommunikationspolitik, og medarbejderne undskyldte og beklagede deres udtalelser. Den femte fik en påtale. Ombudsmanden betegner det som »meget kritisabelt«, bl.a. med henvisning til, at det ligner et mønster: Kritiske medarbejdere indkaldes til alvorlige samtaler og risikerer påtale for deres åbenlyst lovlige udtalelser som privatpersoner. Også i andre sager understreger Ombudsmanden, at det er myndighedens ansvar, at forløbet foregår med fuld respekt for og anerkendelse af ytringsfriheden.¹⁰² Der er forskel på efter en offentlig kritisk kommentar at blive spurgt nærmere ind til kritikken, der måske kunne være brugbar, eller at blive orienteret om ledelsens synspunkt og så til at blive indkaldt med 13 minutters varsel til et panel af foresatte, der lægger ud med »Dette er ikke en advarsel, men ...«, eller – endnu værre – at enhver, der har ytret sig kritisk bliver indkaldt, hvorefter der i hele organisationen let kan brede sig den opfattelse, at ytringsfriheden nok principielt er en ret, men ikke noget, ledelsen ser venligt på.

Er der tale om en berettiget påtale f.eks. for urimelig grov sprogbrug, er det vigtigt, at påtalen adresser det, der lovligt kan sanktioneres, nemlig sprogbrugen, men ikke det, der ikke lovligt kan sanktioneres, f.eks. at den pågældende deltager i debatten og er kritisk.

Hertil kommer proportionaliteten i sanktionen. En påtale for f.eks. ikke at have været klar med hensyn til, om udtalelsen var privat, kan være berettiget,¹⁰³ men næppe hårdere sanktioner og da slet ikke i førstegangstilfælde.

101. Jf. Brisc v Rumænien 11. december 2018, omtalt ovenfor afsnit 2.3.6.

102. 2017-31, 2012-26.

103. Som f.eks. 2018-20.

Afskedigelse vil normalt ligge langt ud over det forholdsmæssige, se f.eks. 2016-37, hvor en lærer blev afskediget efter bl.a. at have skrevet til Folketingets Finansudvalg og der omtalt skolen som »en synkende skude«. Ombudsmanden kritiserede, og den pågældende blev genansat. Det bemærkes, at denne sag drejede sig om lovlige ytringer, der ikke lovligt kunne sanktioneres.

Samarbejdsvanskeligheder kan begrunde afskedigelse, og det er vel principielt muligt at forestille sig en situation med samarbejdsvanskeligheder i tilknytning til en offentligt fremsat kritik. Vejledningen sætter dog en række betingelser, herunder at samarbejdsvanskelighederne skal være betydelige, at de i det væsentlige skal skyldes den ansatte, at der skal sanktioneres på den mindst indgribende måde, og at hensynet til offentligt ansatte ytringsfrihed skal inddrages. I 2016-25 kritiserede Ombudsmanden en afskedigelse efter et brev, fremsendt til ledelsen og til fagforeningen: Der kan ikke afskediges for eventuelle, fremtidige samarbejdsvanskeligheder.

Kravet om proportionalitet i sanktionen retter sig ikke kun mod ytringer fremsat som privatperson, men også imod ytringer fremsat som forsker og udtalelser fremsat på institutionens vegne. Det forekommer dog oplagt, at en ansat, der bevidst og mod bedre vidende fremsætter udtalelser på institutionens vegne uden at være berettiget hertil, kan sanktioneres hårdere end f.eks. en person, der fremsætter en for så vidt lovlig kritik, men i urimeligt groft sprog. Men intensiteten i sanktionen er åbenlyst relevant, ligesom det er relevant, at en reaktion ikke fremstår som en sanktion, hvor der ikke er grundlag for en sådan.

Kravet om proportionalitet i sanktionen følges også tæt af EMD, jf. ovenfor afsnit 2.2.8.

3.2.8. Ledere og andre i særlige stillinger

»Hensynet til offentlige myndigheders interne beslutningsproces og funktionsevne betyder, at offentligt ansatte i særlige tilfælde skal udvise tilbageholdenhed med at ytre sig«, jf. Vejledningens pkt. 7. Centralt placerede medarbejdere, der har medvirket i beslutningsprocessen, kan således underlægges begrænsninger, der ikke gælder for andre. Dette kan også være relevant for forskere, i det omfang de indgår i en beslutningsproces. Forskere – og andre – der ikke er med i beslutningen har ytringsfrihed, også selvom det kan opleves som generende for dem, der er med i processen. Det er netop beslutningsprocessen, der beskyttes, hvorfor efterfølgende udtalelser i langt mindre grad kan begrænses. Hertil kommer, at der er en vidtgående ret til at udtale sig om res-

3. Offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed i dansk forvaltningsret

sourcespørgsmål,¹⁰⁴ herunder f.eks. kritik af forholdet mellem tilførte resourcer og krav til opgaveløsninger.

Begrænsningerne angår ytringer som privatperson, men det samme må gælde for ytringer som forsker. Dette vil kun undtagelsesvis være situationen, f.eks. hvis en forsker, der forsker i ledelse, kritiserer en beslutningsproces samtidig med, at den pågældende selv er med i processen.

Nogle institutioner har en særlig forpligtelse, der kan smitte af på de ansattes ytringsfrihed. Således har f.eks. DR en public service-forpligtelse, der bl.a. omfatter krav om saglighed og upartiskhed, jf. radio- og fjernsynslovens § 10. Navnlig kravet om upartiskhed kan medføre, at radio- og tv-værter ikke samtidig kan være politisk eller kommercielt profilerede, og kravet om saglighed kan sætte grænser for foreneligheden mellem skarpe, private synspunkter og samme persons offentlige eksponering på DR. I 2014-12 accepterer Ombudsmanden DR's (nye) retningslinjer, der understreger ansattes ytringsfrihed og DR's forpligtelser. Problemstillingen synes ikke direkte relevant for forskere, eftersom universitetsansættelse mv. ikke indeholder samme eksponering. På den anden side ligger der et krav til forskere om at være saglige og upartiske i forskningen på den måde, at det ikke er acceptabelt, at forskere ændrer forskningsresultater, undlader at inddrage relevante data eller konkluderer uden tilstrækkeligt grundlag, for f.eks. at fremme et synspunkt, en politisk dagsorden – eller deres egen forskerkarriere for den sags skyld. Problemstillingen berører derfor ikke forskeres ret til udtalelser som privatpersoner, her kan snarere opstå spørgsmål om almindelig troværdighed. Problemstillingen berører derimod kravet om markering af, om der er tale om en forskerudtalelse eller om en privatudtalelse, jf. ovenfor afsnit 3.1.2, og kravet om korrekthed i forskerkommunikationen, jf. nedenfor afsnit 3.2.

3.2.9. *Hvad der ikke kan stilles krav om*

Det fremgår klart af ombudsmandspraksis, at det aldrig er illoyalt at benytte sig af sin lovlige ytringsfrihed.¹⁰⁵ Det er et velbegrundet og principielt stærkt synspunkt. Offentligt ansatte arbejder for det offentlige og ikke for hverken den nærmeste leder eller ledere længere oppe i systemet. Det vil således i sig selv være i strid med god forvaltningsskik at påtale manglende loyalitet, også selvom der i den konkrete situation er grundlag for en påtale, f.eks. for urimeligt grov sprogbrug.

104. Vejledningens pkt. 7.

105. 2018-8, 2017-1, 2016-37.

Der kan heller ikke opsættes noget krav om at gå til ledelsen først. Dette hænger sammen med censurforbuddet i grundlovens § 77 og fremgår tydeligt både af vejledningen, pkt. 4, og ombudsmandspraksis.¹⁰⁶ I 2014-12 udtaler Ombudsmanden, at det var »særdeles kritisabelt, at DR bl.a. havde iværksat en censurordning i strid med grundlovens § 77«, og at det »var vanskeligt at forstå, at DR's forretningsgange havde muliggjort sådanne fejl«.

Det bemærkes, at EMD i sin vurdering af, om et indgreb kan være berettiget, lægger vægt både på ansattes loyalitet over for arbejdsgiveren og på, om den ansatte først har forsøgt at gå til arbejdsgiveren. Disse momenter er ikke lovlige efter dansk ret, der således her giver en større beskyttelse af ytrings- og informationsfriheden, end det kræves efter art. 10.

Det bemærkes endvidere, at en offentlig arbejdsgiver gerne må opfordre til samarbejde og løsning af problemer internt i stedet for at gå til pressen. Det bliver først et retligt problem, hvis ledelsen generelt kræver, at en medarbejder først går til ledelsen, før en privatudtalelse fremsættes, eller hvis ledelsen sanktionerer med påtaler, advarsler eller indkaldelse til møder, der kan opfattes som en sanktion for en lovlig ytring. I 2012-25 udtalte en regionrådsformand: »(J)eg vil stærkt opfordre til, at vi samarbejder om at få de dødelighedstal ned i stedet for at diskutere dem i pressen«, og Ombudsmanden vurderede, at der var tale om en »lovlig opfordring til personalegruppen at bringe sagen op internt frem for i pressen«.

Det er oplagt, at ovenstående gælder for forskeres private ytringer. Det samme må i høj grad også gælde for forskeres ytringer som forskere: Det kan ikke være illoyalt, at en forsker udtaler sig (korrekt) om et emne, heller ikke selvom forskerens vurdering er i strid med universitetets praksis eller dets politik. Ombudsmanden har i 05.385 accepteret krav om loyalitet, men specifikt i sagen kun i to situationer: 1) når dette drejede sig om kritik af kolleger – og her det sprogbrugen, der adresseres, mens Ombudsmanden afviser, at det kan høre under en forskers forpligtelser ikke at nævne navne på forskerkolleger, og 2) når en forsker indkalder til møde på institutionens vegne, er det illoyalt ikke at advisere institutionen i forvejen (jf. også nedenfor). Det er således efter denne ombudsmandsudtalelse ikke udelukket at kræve loyalitet. Ledelsens muligheder for at sanktionere en forskers manglende loyalitet i forbindelse med ytringer som forsker er dog stærkt begrænset: Ledelsesretten skal udøves i overensstemmelse med universitetsloven og de almindelige forvaltningsmæssige krav om saglighed.

106. 2018-12, 2014-12.

3. Offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed i dansk forvaltningsret

Hvad angår en forskers udtalelse på institutionens vegne kan dette være illoyalt, hvis forskeren ikke har nogen bemyndigelse hertil, og især selvfølgelig hvis udtalelsen ikke afspejler myndighedens beslutninger eller handlinger.

Med hensyn til censurforbuddet gælder dette også for forskerudtalelser. Forbuddet er grundlovssikret og gælder derfor ligefuldt for private ytringer og forskerytringer. Hvad angår en forskers udtalelse på institutionens vegne, følger det af EMD-praksis, at en udtalelse på myndighedens vegne også er dækket af art. 10,¹⁰⁷ men heraf følger ikke, at censorforbuddet efter grundlovens § 77 er relevant. Når en ytring fremsættes udtalelse på myndighedens vegne, er det *myndigheden*, der udtaler sig, og hvem der kan udtale sig og hvordan, afhænger af myndighedens interne organisering. Eller sagt på en anden måde: Grundlovens § 77 medfører ikke nogen ret til at udtale sig på andres vegne, og dette indebærer, at ledelsen kan kræve forhåndsgodkendelse, når der fremsættes udtalelser på institutionens vegne.

3.3. Offentligt ansatte forskeres tavshedspligt

Som nævnt gælder tavshedspligten »for al virksomhed, der udøves inden for den offentlige forvaltning«, jf. forvaltningslovens § 2, stk. 3. Reglerne om tavshedspligt er således ikke afhængige af, om der træffes en afgørelse el.lign.¹⁰⁸ Reglerne gælder også for den forskning, der udføres på danske universiteter og andre offentlige forskningsinstitutioner.

Tavshedspligten er nærmere reguleret i forvaltningslovens § 27.

En central bestemmelse er her stk. 5, der fastsætter, at en forvaltningsledelse ikke kan pålægge tavshedspligt ud over de hensyn, der er opregnet i paragraffen (hvoraf de relevante gennemgås nedenfor): »Inden for den offentlige forvaltning kan der kun pålægges tavshedspligt med hensyn til en oplysning, når det er nødvendigt at hemmeligholde den for at varetage væsentlige hensyn til bestemte offentlige eller private interesser som nævnt i stk. 1-4.« Der skal for det første være tale om et væsentligt hensyn, hvilket selvfølgelig ikke er særlig præcist, men det indikerer dog, at tavshedspligt ikke kan pålægges i forhold til bagateller. For det andet må et pålæg eller en indskærpelse kun varetage de interesser, der er nævnt i paragraffen. En forvaltningsledelse kan således præcisere, hvad tavshedspligten nærmere kan indebære f.eks. for forskere, men må ikke gå herudover, uanset hvad begrundelsen i øvrigt måtte være. Hensyn til medkontrahenter, for hvem der udføres en forsk-

107. Brisc v Rumænien 11.12.2018, omtalt ovenfor.

108. Se nærmere herom i afsnit 4.2.5.

ningsopgave, kan ikke i sig selv begrunde tavshedspligt, der kun kan aktive-res, hvis en eller flere af detailbestemmelserne kommer i spil.

Retskildemæssigt er forvaltningsloven præceptiv¹⁰⁹ på den måde, at man ikke kan aftale sig ud af den. Et universitet kan således ikke aftale sig til at holde forskningsresultater hemmelige, medmindre det kan begrundes i en bestemmelse i forvaltningslovens § 27, og det gælder både aftaler med eksterne parter og aftaler med ansatte. Et universitet kan selvsagt heller ikke pålægge ansatte en hemmeligholdelse i strid med lovens bestemmelser.¹¹⁰ Dette rejser en række spørgsmål, både i forhold til medkontrahenten (altså den, der har indgået en aftale med en forskningsinstitution om en forskningsydelse) og i forhold til den ansatte.

Hvad forholdet til *medkontrahenten* angår, kan situationen være den, at forskningsinstitutionen i strid med § 27 lover tavshed, en ydelse der ikke leveres, hvis en forsker benytter sig af sin ret (og pligt) til at formidle forskningsresultater. Forskningsinstitutionen kan herefter siges at have leveret en mangelfuld ydelse, og spørgsmålet er herefter, hvad medkontrahenten kan stille op, eller sagt på anden måde: Hvilke mangelsbeføjelser kan medkontrahenten gøre gældende? Der vil som udgangspunkt ikke være tale om en væsentlig mangel, og medkontrahenten kan derfor ikke hæve aftalen. Forskningsresultatet er hovedydelsen, og hvis dette ikke leveres, fx fordi forskningen er elendigt udført, kan aftalen hæves, og der kan kræves erstatning. Men tavshed må som udgangspunkt betragtes som en mindre væsentlig del af ydelsen, hvis manglende levering ikke berettiger til medkontrahenten til at hæve. I særlige tilfælde, fx hvor det drejer sig om en kommerciel spiller, for hvem det kan være afgørende at komme først på markedet, kan tavshed dog være en væsentlig del af aftalen med ret til at hæve denne, hvis tavshed ikke leveres.

Medkontrahenten vil derimod kunne kræve erstatning eller forholds-mæssigt afslag, jf. princippet i købelovens § 59. Dette kræver dog, at medkontrahenten er i god tro med hensyn til lovligheden af tavsheds-klausulen. Hvis

109. Man sonderer traditionelt mellem præceptiv lovgivning, der ikke kan fraviges ved aftale, og deklaratorisk lovgivning, der gælder, medmindre parterne har aftalt andet. Se f.eks. Blume 2020, s. 163 f., samt Hamer og Schaumburg-Müller, red. 2020, s. 46 f., 160 f. og 190 f.

110. Et længere sagsforløb, der involverede både Miljø- og Fødevarerministeriet og Undervisningsministeriet viste, at disse havde indgået aftaler, der pålagde universiteterne hemmeligholdelse af forskningsresultater. Dette udgjorde en lovstridig praksis, og der er nu lavet nye standardaftaler. Se Folketingets Ombudsmands skrivelser til de to ministerier af 27. juni 2017, tilgængelig på Ombudsmandens hjemmeside.

3. Offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed i dansk forvaltningsret

medkontrahenten er en offentlig myndighed, kan der ikke foreligge god tro. En myndighed bør vide, hvad der står i loven, herunder at der ikke kan aftales tavshed ud over, hvad der følger af forvaltningslovens § 27. Ud fra en sådan betragtning vil en offentlig myndighed, det være sig et ministerium, en region, en kommune el.a., hverken kunne påberåbe sig en ulovlig tavsheds klausul eller kunne kræve erstatning eller forholdsmæssigt afslag som følge af, at den aftalte tavshed ikke leveres.

Anderledes kan det se ud for en privat medkontrahent, der ikke på samme måde kan forudsættes at have et dækkende kendskab til forvaltningsloven. Men det vil bero på en konkret vurdering, og ikke mindst større spillere med erfaring på markedet for forskningsydelser kan have vanskeligt ved at påberåbe sig god tro. Efter omstændighederne vil en privat medkontrahent således kunne kræve erstatning i form af positiv opfyldelsesinteresse eller forholdsmæssigt afslag, dersom forskningsinstitutionen ikke leverer den lovede tavshed. Et tab vil formentlig være svært at dokumentere, og ved forholdsmæssigt afslag må det i det mindste kunne godtgøres, at ydelsen uden tavshed er mindre værd end ydelsen med tavshed. Også dette kan være vanskeligt at påvise, men ikke principielt umuligt.

Juridisk vil man også kunne gå den vej at betragte tavshedsklausulen som ugyldig efter aftalelovens § 36, således at den indgåede aftale ændres i overensstemmelse med loven, ud fra den betragtning, at det ville være »urimeligt eller i strid med redelig handlemåde« at kræve forvaltningslovens § 27 overtrådt.¹¹¹ Dette løser dog ikke det økonomiske mellemværende, og der vil i så tilfælde fortsat skulle tages stilling til, om medkontrahenten som følge af den delvise ugyldighed bør kompenseres med erstatning eller forholdsmæssigt afslag. Betragtningerne vil være identiske med det overfor anførte: Er medkontrahenten en offentlig myndighed kan der ikke kræves økonomisk kompensation for manglende overtrædelse af præceptiv lovgivning. Er medkontrahenten privat vil der skulle tages stilling spørgsmålet om god tro, og her vil det alt andet lige være sværere at være i god tro, alt eftersom der produceres og offentliggøres kodexer¹¹² mv., der lægger op til offentlighed i forskningen og afviser tavshed om forskningsresultater.

I forholdet mellem *forskningsinstitutionen og forskeren* er der ligeledes en række spørgsmål: Hvad kan en ansat forsker gøre, der er udsat for et ulovligt tavshedspålæg? Inden for forvaltningsretten antages det, at *åbenlyst* ulovlige ordrer ikke skal efterkommes, men at ikke åbenlyst ulovlige ordrer ikke

111. Aftalelovens § 36 bruges mest i forbrugerforhold, men er dog anvendt i et tilfælde med aftalt tavshed, jf. UfR 2013.1643 Ø omtalt nærmere nedenfor.

112. Se afsnit 4.2 om forskellige retningslinjer og codes of conduct.

umiddelbart kan nægtes. Den ansatte er henvist til andre muligheder, f.eks. at indbringe spørgsmål for sin tillidsmand, hvorefter spørgsmålet kan ende i det fagretlige system. Det er ikke nødvendigvis let at sondre mellem åbenlyst og ikke åbenlyst ulovlige ordrer. En ordre om at ignorere relevante data eller pynte på forskningsresultater må være åbenlyst ulovlig. Dette stemmer med lov om videnskabelig uredelighed, hvor en forsker ikke må fabricere eller forfalske forskningsresultater, jf. lovens § 1, stk. 1, nr. 1-3. Man kan spørge, hvad der gælder, hvis ledelsen ulovligt beordrer ansatte forskere til at udvise tavshed i henhold til en kontraktsbestemmelse, der pålægger tavshedspligt i et omfang, der rækker ud over rammerne i forvaltningslovens § 27. Et tavshedspålæg, der ikke kan rummes inden for de udtrykkeligt opregnede kriterier i forvaltningslovens § 27, vil være i strid med en detaljeret lovtekst, og der vil derfor i meget vidt omfang være tale om klar ulovlighed. Herudover er der tale om formidling af forskningsresultater, og derved vil et pålæg udgøre et indgreb i forskerens ytringsfrihed (se ovenfor afsnit 2.3.3). Et indgreb kræver lovhjemmel efter EMRK art. 10, stk. 2, og lovhjemlen er netop ikke til stede. En arbejdsretlig sanktion i anledning af offentliggørelse af et forskningsresultat fra forskningsinstitution i strid med forvaltningslovens § 27 vil således krænke EMRK art. 10. Endelig vil sanktionering stride mod almindelige forvaltningsretlige krav om saglighed i forvaltningen.¹¹³

Kan forskningsinstitutionen *aftale* hemmelighed med sine ansatte forskere? Som anført vil ikke-overholdelse af et ugyldigt tavshedspålæg normalt ikke kunne medføre arbejdsretlige sanktioner, dels af forvaltningsretlige årsager, dels fordi andet ville stride imod EMRK art. 10. Her hjælper det ikke at indgå en aftale med forskeren. Hvis forvaltningsinstitutionen ikke gyldigt kan pålægge forskeren tavshed, fordi dette er i strid med loven, kan institutionen heller ikke indgå en gyldig aftale herom. Også her kan aftalelovens § 36 kan være relevant. I UfR 2013.1643 Ø tilsidesatte retten en aftale om ikke-omtale som stridende mod § 36. Sagen angik en dagligavis' omtale af en person trods tidligere aftale om ikke-omtale. Den aftalte bod blev tilsidesat. Dommen nævner ikke EMRK art. 10, men er i god overensstemmelse hermed.

Hvis forskeren har modtaget en særlig betaling som følge af aftalen om hemmeligholdelse, kan en form for tilbagebetaling muligvis komme på tale. En nærmere vurdering må skulle involvere også parternes subjektive forudsætninger: Vidste institutionen, at aftalen var ulovlig, hvilket taler imod et til-

113. Se nærmere Andersen 2018 s. 192 ff. Forf. henviser her bl.a. til notater fra Akademikernes Udvalg til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA) og professor i forvaltningsret Michael Gøtze. Som beskrevet i anførte værk s. 194 har Miljøstyrelsen udtrykkeligt anerkendt, at sanktionering i tilfælde som de nævnte, ikke vil være lovlig.

3. Offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed i dansk forvaltningsret

bagebetalingskrav. Hvis derimod forskeren vidste, at aftalen var ulovlig og indgik i aftalen med den hensigt ikke at overholde, kan dette tale for en tilbagebetaling. Under alle omstændigheder forudsætter en sådan, at det kan specificeres, hvor meget den ulovlige klausul har medført i form af betaling.

Endelig er der det spørgsmål, om forskeren kan vælge ikke at offentliggøre, altså uden (udtrykkelig) aftale eller pålæg. Forskeren har her selvfølgelig en vis bestemmelsesret, herunder ikke mindst om forskningsresultatet er tilstrækkelig researchet til at kunne offentliggøres. Men er det sidste tilfældet, har forskeren en vis forpligtelse til offentliggørelse. Efter den danske kodex om forskningsintegritet har forskere netop en publiceringsforpligtelse: »Thus, researchers have a right and an *obligation* to publish and communicate their results to the research community, to professional practitioners, and to society at large« (pkt. 3.1, forf.s kursivering), og tilsvarende i pkt. 3.2, hvor de enkelte aktørers ansvarsområder angives: »Researchers are responsible for publishing and communicating their research.« Kodexet er soft law og er derfor ikke retligt bindende. Brud på forpligtelser efter kodex er dog medtaget som mulig »tvivlsom forskningspraksis«, jf. lov om videnskabelig uredelighed, § 3, stk. 1, nr. 5. Behandling af sager om tvivlsom forskningspraksis er dog overladt til institutionen, jf. § 19, og loven indeholder ikke nogen sanktion for udøvelse af tvivlsom forskningspraksis. En mulighed er her arbejdsretlige sanktioner, f.eks. en påtale, men i praksis er dette ikke sandsynligt, hvis institutionen netop gerne ser forskningsresultater reserveret til rekvirenten (=betaleren). Man kan dog se det danske kodex som en bevægelse henimod en retstilstand, hvor en forsker ikke helt suverænt kan bestemme, om et forskningsresultat skal offentliggøres. Tavshedspligtsklausuler, der rækker ud over forvaltningslovens § 27, kan også af den grund sætte forskerne i en kattepine og indebære en uacceptabel forringelse af deres arbejdsforhold.

Yderligere til forholdene vedrørende retskilder bemærkes, at forvaltningslovens § 27 refererer til straffelovens §§ 152-152 f. En overtrædelse af tavshedspligten kan derfor også sanktioneres med straf.¹¹⁴ I denne forbindelse gøres opmærksom på, at straffebestemmelser alle er formuleret som: »den, der *uberettiget*«, hvilket indikerer, at videregivelse af en i udgangspunktet tavshedsbelagt oplysning *kan* være berettiget. I samme retning taler straffelovens § 152 e, der undtager straf for røbnings, der udgør »berettiget varetagelse af åbenbar almeninteresse eller af eget eller andres tarv«. Således vil det f.eks. være berettiget at politianmelde en navngiven person, selvom forholdet kan

114. Se som eksempel Ufr 2003.1860 V om straf for videregivelse af personlige oplysninger i sociale sager.

siges at angå »enkeltpersoners private, herunder økonomiske forhold«, jf. forvaltningslovens § 27, stk. 1, nr. 1. En lovlig anmeldelse forudsætter selvfølgelig, at den er velbegrundet og ikke f.eks. chikanøs (hvilket igen spiller fint sammen med forvaltningens forpligtelse på saglighed).¹¹⁵

§ 27 indeholder en del detaljerede bestemmelser, og for nærværende skal de bestemmelser omtales, der har mest relevans for forskeres tavshedspligt i forbindelse med forskning.

Med forvaltningsloven af 1985¹¹⁶ blev der indført detaljerede regler for tavshedspligt, bl.a. ud fra ønsket om, at det burde være mere klart og ekspliciteret, hvilke oplysninger der er undergivet tavshedspligt. Allerede med bet. 998/1984 om tavshedspligt blev der lagt op til en mere specificeret angivelse af tavshedsbelagte oplysninger, og at forvaltningen ikke skulle kunne pålægge tavshed ud fra et skøn.¹¹⁷ Den endelige udformning af reglerne i henholdsvis forvaltningsloven og straffeloven faldt dog noget anderledes end foreslået i betænkningen. I 2013 blev § 27 koordineret med reglerne om aktindsigt.¹¹⁸ Dette skete på baggrund af forslag herom fra Offentlighedslovskommissionen.¹¹⁹ Herefter er der identitet mellem reglerne, hvilket giver god mening: Hvis der er aktindsigt efter offentlighedsloven, bør der ikke samtidig være tavshedspligt om de samme oplysninger, og omvendt hvis der er tavshedspligt om bestemte oplysninger, bør disse ikke kunne udleveres via offentlighedsloven. Trods enslydende formuleringer kan der dog være tilfælde uden totalt sammenfald. Ved fremsættelsen af lovforslaget nævner Justitsministeren det tilfælde, at dokumenter kan indgå i en personalesag og derfor være undtaget aktindsigt, mens der ikke nødvendigvis vil være tavshedspligt om konkrete oplysninger, der også kan indgå i andre typer sager.¹²⁰

I det følgende ses på de relevante bestemmelser i forvaltningslovens § 27 i forhold til forskeres ytrings- og informationsfrihed, særligt om offentliggørelse af forskningsresultater. For andre aspekter henvises til speciallitteraturen.¹²¹

Efter § 27, stk. 1, nr. 1, er der tavshedspligt »med hensyn til oplysninger om enkeltpersoners private, herunder økonomiske, forhold«. Det er oplagt, at bestemmelsen kan være relevant for en forsker, der f.eks. forsker i forhold,

115. Se nærmere om kvalifikation »uberettiget« og § 152e, *Toftegaard Nielsen m.fl.*, Straffeloven med kommentarer. Special Del, 11. udg., DJØF Forlag 2017, s. 177 f. og 186 ff.; *Jakobsen og Schaumburg-Müller* 2020, s. 617 f.

116. Lov nr. 571 af 19. december 1985 med ikrafttræden pr 1. januar 1987.

117. Bet. 998/1984, s. 152 ff.

118. Lov nr. 638 af 12. juni 2013 om ændring af forvaltningsloven og retsplejeloven (ændringer i lyset af lov om offentlighed i forvaltningen).

119. Bet. 1510/2009 om offentlighedsloven, bd. 2, s. 736 ff.

120. Fremsættelse af lovforslag nr. 145 af 7. februar 2013, pkt. 4.3.11.3 (pkt. 4.3.11 har overskriften Tavshedspligt).

121. F.eks. *Fenger* 2021.

3. Offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed i dansk forvaltningsret

der vedrører kriminalitet el.lign. Her vil oplysninger om enkeltpersoner som udgangspunkt være undergivet tavshedspligt, mens forskningsresultatet (det være sig vedrørende recidiv, økonomiske problemer ved løsladelse osv.) selvfølgelig ikke er undergivet tavshedspligt på grund af denne bestemmelse.

Med en vis relevans for forskning kan nævnes, at Folketingets Ombudsmand tidligere har udtalt, at positive bedømmelser af indleverede afhandlinger ikke kunne undtages offentlighed, mens det ved negative bedømmelser – dvs. bedømmelser, hvor afhandlingen afvises fra forsvar – skal overvejes, om bedømmelsen kan udleveres, idet risikoen for offentliggørelse kunne tænkes at afholde forskere fra indlevering.¹²² Nærværende forfatter er skeptisk over for udtalelsen. Der er ikke tale om følsomme oplysninger, en afhandling indleveres til offentlig bedømmelse, og uden offentlig indsigt er der større risiko for usaglige bedømmelser, og sidst, men ikke mindst gør et offentliggørelsesforbud det umuligt for både kommende afhandlingsforfattere og andre at vurdere, hvor grænsen for et acceptabelt afhandlingsniveau ligger.

Efter § 27, stk. 1, nr. 2, er der tavshedspligt »med hensyn til tekniske indretninger eller fremgangsmåder eller om drifts- eller forretningsforhold el.lign., for så vidt det er af væsentlig økonomisk betydning for den person eller virksomhed, oplysningerne angår, at oplysningerne ikke videregives.« Også denne bestemmelse kan være relevant for en forsker, f.eks. hvis denne deltager i forskning, rekvireret af en virksomhed. Og også her gælder, at bestemmelsen kun undtagelsesvist er relevant for forskningsresultatet. Der vil typisk være tale om det, der til tider kaldes »baggrundsviden«,¹²³ dvs. oplysninger, som virksomheder leverer ind til forskeren. Forskningsresultatet, til tider kaldet »forgrundsviden«, altså den viden, der skabes i forskningen, vil derimod typisk ikke være omfattet. Man kan selvfølgelig forestille sig, at der netop forskes i produktionsmetoder, bedre strukturering af bestemte virksomheder etc.¹²⁴ Efter nærværende forfatters vurdering vil der så fortsat ikke være tilstrækkeligt grundlag for at tavshedsbelægge. Intetsteds i forarbejderne, heller ikke i de seneste fra 2013, omtales forskningsresultater som en mulig tavshedsbelagt type oplysning. En sådan markant udvidelse af det påtænkte

122. FOB 1996.314.

123. Se f.eks. modelaftaler omtalt afsnit 4.2.7.

124. Produktionsmetoder, omstruktureringer og strategiovervejelser nævnes af Folketingets Ombudsmand som eksempler på oplysninger, der kan tavshedsbelægges, »Offentligt ansattes almindelige tavshedspligt«, afsnit 4.1, på hjemmesiden https://www.ombudsmanden.dk/myndighedsguiden/generel_forvaltningsret/offentligt_ansattes_almindelige_tavshedspligt/ Ombudsmanden adresserer ikke oplysninger, der er fremkommet ved forskning.

område må forudsætte en stillingtagen fra den lovgivende magt og ikke kun hvile på en efterfølgende udvidende fortolkning, så meget desto mere som loven ret udførligt angiver de relevante tilfælde, og forvaltningen ikke selvstændigt kan pålægge tavshed, heller ikke selvom det anses for opportunt. I et enkelt tilfælde vil § 27, stk. 1, nr. 2, formentlig kunne bruges, nemlig til en kortvarig tavshed med henblik på, at rekvirenten kan overveje patentering. Patentering kræver nyhed, jf. patentlovens § 2, og muligheden for at søge patent bør holdes åben, hvilket kan forudsætte en kortere periode med tavshed om resultatet fra forskernes og forskningsinstitutionens side. Perioden må være kortvarig og tidsbegrænset, og tavshedskravet kan kun vedrøre de dele af forskningen, hvis offentliggørelse ville ødelægge et eventuelt patent. Muligheden for en kort udsættelse af offentliggørelse af hensyn til patentering er også forudsat i de nyere retningslinjer for forskningssamarbejde, se nærmere herom nedenfor afsnit 4.2.

Efter § 27, stk. 4, nr. 3, er der tavshedspligt »med hensyn til oplysninger, som det i øvrigt er nødvendigt at hemmeligholde for at varetage væsentlige hensyn til det offentliges økonomiske interesser, herunder udførelsen af det offentliges forretningsvirksomhed«. Hovedbeskyttelsesinteressen er det offentliges forhandlingsposition.¹²⁵ En forsker, der er med i et muligt virksomhedsbetalt forskningsprojekt, har tavshedspligt i forbindelse med kontraktforhandlingerne. Her er det en beskyttelsesværdig interesse, at medkontrahenten ikke løbende bliver forsynet med oplysninger om universitetets forhandlingsposition. Tavshedspligten kan også dække tilfælde, hvor det offentlige driver virksomhed i konkurrence med private.¹²⁶ Spørgsmålet er herefter, om forskning, der rekvireres og betales af eksterne, kan betegnes som »Det offentliges forretningsvirksomhed«. Hertil må svares ja, men en særlig en af slagsen, og efter nærværende forfatters vurdering så særlig, at selve forskningsresultatet ikke kan være omfattet. For det første bør det være mere klart enten af loven eller i det mindst af forarbejderne, hvis denne særlige forretningsvirksomhed skulle være omfattet, og der er som nævnt intet i forarbejderne, der taler i den retning. For det andet og lidt i sammenhæng med det første vil en hemmeligholdelse af forskningsresultater udgøre et indgreb i forskerens ytrings- og informationsfrihed, hvilket efter EMRK art. 10 kræver lovhjemmel (som her i bedste fald er uklar), og at begrænsningen er nødvendig i et demokratisk sam-

125. Dette har været hovedsynet siden reglens indførelse, se bet. 325/1963, Betænkning om offentlighedslovens revision, s. 63. Se også *Ahsan* 2013, s. 572 f. med citat fra FT 1969/70, A, sp. 588.

126. Se f.eks. FOB 1991.116 om tavshedspligt i forbindelse med Post- og Telegrafvæsents kommercielle »Jetpost«-ydelse. (Det er mange år siden).

3. Offentligt ansatte forskeres ytringsfrihed i dansk forvaltningsret

fund. Det sidste er næppe tilfældet, snarere tværtimod: Det er nødvendigt, at forskningsresultater offentliggøres og brugbargøres. En kortere udsættelse af forskningsresultatet med henblik på overvejelse af patentering kan derfor være velbegrunder, da et patent netop i sidste end skal offentliggøres og kun bruges af alle (mod betaling). For det tredje taler den senere udvikling i soft law klart i retnings af publiceringsforpligtelse,¹²⁷ hvilket taler imod hemmeligholdelse.¹²⁸

Efter § 27, stk. 4, nr. 4, er der tavshedspligt »med hensyn til oplysninger, som det i øvrigt er nødvendigt at hemmeligholde for at varetage væsentlige hensyn til forskeres og kunstneres originale ideer samt foreløbige forskningsresultater og manuskripter«. Ideen er her at beskytte forskeres karriere ved at andre ikke kan bruge ufærdige resultater og ideer og ved at forskeren ikke tvinges til at offentliggøre ufærdige resultater.¹²⁹ Bestemmelsen kan derfor ikke bruges på hemmeligholdelse af færdige forskningsresultater, heller ikke selvom dette ville opportunt for den rekvirerende eksterne partner, det være sig en myndighed eller en privat virksomhed.

Endelig giver § 27, stk. 4, nr. 5, hjemmel for tavshedspligt for »private og offentlige interesser, hvor hemmeligholdelse efter forholdets særlige karakter er påkrævet.« Det hedder herom hos Karnov: »Det følger af formuleringen af bestemmelsen, at undtagelser af oplysninger alene kan ske efter en konkret vurdering. Det indebærer bl.a., at bestemte sags- eller dokumenttyper ikke generelt kan undtages«, ¹³⁰ og Ombudsmanden har i flere sager afvist anvendeligheden i den tilsvarende bestemmelse i offentlighedslovens § 30, nr. 5, netop med henvisning til den generelle formulering af afslaget på aktindsigt.¹³¹ Det er således ikke muligt at tavsbelægge en hel type oplysninger som f.eks. forskningsresultater i medfør af denne bestemmelse.

127. Se nærmere afsnit 4.2.

128. Det bemærkes, at Justitsministeriet i en sag LA-1987-546-39, her citeret fra *Fenger* 2013, s. 709, fandt, at en forsker kunne være underlagt tavshedspligt med hensyn til et forskningsresultat, dog med følgende modifikation: »Det gælder dog kun i tilfælde, hvor medarbejderen ikke selv efter de immaterialretlige regler har eneret til forskningsrapporten mv.« Justitsministeriet blander i nogen grad selve forskningsresultatet sammen med det spørgsmål, hvem der har immaterialretten (patentret eller ophavsret), og synspunktet kan ikke (længere) betegnes som gældende ret.

129. *Fenger*, op.cit., s. 710.

130. Kommenteret af Susanne Veiga, områdechef ved Folketingets Ombudsmand.

131. FOB 2020.35 og 2020.44.

4. Vejledende regler

4.1 Introduktion

Der er en del vejledende regler på området for forskning, publicering mv., både internationalt og nationalt. Reglerne udmærker sig ved ikke at være retligt bindende, men netop kun vejledende.¹³² I praksis kan de dog have stor betydning, f.eks. hvis der er tale om brancheregler, der følges af store og centrale spillere på området. Endvidere kan vejledende regler få en egentlig retlig betydning, f.eks. ved at blive inddraget i retlige afgørelser. En forsker, der udtaler sig i grov uoverensstemmelse med Danske Universiteters principper for god forskningskommunikation (omtalt nærmere nedenfor afsnit 4.3), f.eks. ved i kontakt med pressen at helt at fordreje egne forskningsresultater, kan få en påtale eller anden sanktion med arbejdsretlig betydning. I nogle tilfælde indeholder lovgivningen en direkte reference til vejledende regler. Lov om videnskabelig uredelighed¹³³ integrerer på den måde vejledende regler i lovgivningen: »Tvivlsom forskningspraksis: Brud på alment anerkendte standarder for ansvarlig forskningspraksis, herunder standarderne i den danske kodeks for integritet i forskning og andre gældende institutionelle, nationale og internationale praksisser og retningslinjer for integritet i forskning«. Et brud på vejledende regler som f.eks. det danske kodeks, omtalt nedenfor afsnit 4.2.4, kan således medføre en retlig sanktion, hvis der begås handlinger, der strider mod vejledende regler.

En del af indholdet af disse mange vejledende regler kan siges at udgøre indgreb i ytrings- og informationsfriheden eller i hvert fald, at en sanktion som følge af overtrædelsen kan udgøre et indgreb.¹³⁴ Som det fremgår ovenfor, afsnit 2.2.3, kan blot en påtale eller irettesættelse udgøre et indgreb, der må leve op til betingelserne i EMRK art. 10 og retspraksis fra EMD. Dette betyder på sin side, at reglerne om anvendelsen heraf må tage hensyn til ytrings- og informationsfriheden. Dette vil jævnligt ikke være noget problem,

132. I retlig terminologi tales ofte som »hard law« som de egentlige retlige regler, der kan gennemføres fx via domstole, og »soft law«, dvs. regler af normativ karakter, men uden nogen formel tilknytning til et statsligt magthåndhævelsesapparat. For dansk rets vedkommende kan som eksempel nævnes udtalelser fra Folketingets Ombudsmand. Der er netop tale om udtalelser og ikke afgørelser, dvs. soft law. Udtalelserne har imidlertid stor gennemslagskraft, hvilket formentlig hænger sammen med, at udtalelserne er meget gennearbejdede og kommer fra en uafhængig institution.

133. Lov nr. 383 af 26. april 2017 § 3, stk. 1, nr. 5.

134. Normalt vil regler i sig selv ikke være krænkende, men det er en mulighed, se f.eks. Storkammerdommene af 25. maj 2021, Centrum för Rättvisa v. Sverige og Big Brother Watch m.fl. v. Storbritannien.

f.eks. når der er tale om detaljerede regler for forfatterangivelse ved publikationen. På den anden side *kan* der opstå problemer, f.eks. hvis de(n) publicerende forsker(e) pålægges tavshed inden publiceringen. Et sådant tavshedspålæg (eller -aftale) kan være velbegrundet, f.eks. fordi det ikke er ønskværdigt, at misvisende information kommer til offentligheds kendskab, hvilket kan være en risiko inden en forskningsartikel er fagfællebedømt. (Se også nedenfor afsnit 4.2.1 om Vancouver-reglerne). Men pålagt tavshedspligt kan være i strid med både nationale regler¹³⁵ og EMRK art. 10, f.eks. i tilfælde hvor beslutning om publikation eller anden kommunikation til offentligheden underlægges begrænsninger ud fra illegitime hensyn, såsom hensyn til regeringens politik¹³⁶ eller en forskningsinstitutions pressestrategi.¹³⁷

Omvendt kan det have en betydning for den sanktionerede, at den pågældende netop har handlet i overensstemmelse med relevante vejledende regler på området. Således har EMD i mange sager¹³⁸ understreget, at journalister m.fl.'s særlige ret til videregivelse af oplysninger i høj grad er afhængig af, om den pågældende har overholdt »ethics of journalism«, altså brancheetiske, typisk vejledende regler. På samme måde kan det spille ind, at en forsker har handlet i overensstemmelse med (velbegrundede) vejledende regler. En forsker, der følger principperne for god forskningskommunikation, vil stå stærkt, hvis ansættelsesstedet ønsker at sanktionere kritiske udtalelser. De vejledende regler står ikke alene, men kan være relevante at inddrage i sådanne situationer.

4.2. Nærmere omtale af forskellige vejledende regler

I det følgende omtales Vancouver-reglerne, afsnit 4.2.1, Research Integrity-udtalelserne afsnit 4.2.2, The European Code of Conduct for Research Integrity afsnit 4.2.3 og det tilsvarende danske kodex afsnit 4.2.4. I 2021 kom Danske Universiteters »Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning«, der adresserer den universitetsforskning, der foregår på baggrund af ekstern rekvirering og betaling. 2021-Principperne behandles

135. For dansk rets vedkommende forvaltningslovens § 27, der indeholder en endelig angivelse af, hvilke forhold der kan begrunde tavshedspligt, nærmere behandlet ovenfor afsnit 3.3.

136. Dette syntes at være tilfældet i sagen omtalt i »Øget klarhed om forskeres ytringsfrihed«, Folketingets Ombudsmand, 22. juni 2017.

137. Dette var tilfældet i en sag, der drejede sig om aktindsigt, jf. Uddannelses- og Forskningsstyrelsens brev til Aarhus Universitet af 3. maj 2021, hvor det bl.a. hedder, at »(a)fgørelser om aktindsigt kan således ikke udsættes med henvisning til, at det vurderes uhensigtsmæssigt ...«. Begrænsninger i aktindsigt kan udgøre krænkelse af art. 10, og det samme vil gælde en begrænsning i forskeres mulighed for at publicere.

138. *Fressoz & Roire v Frankrig* 21. januar 1999 GC, pr. 54 og mange senere domme.

i afsnit 4.2.5, og forholdet til de mange tidligere regler på området gives en retskildemæssig behandling i afsnit 4.2.6. Endelig behandles Danske Universiteters principper for god forskningskommunikation særskilt i afsnit 4.3.

4.2.1. Vancouver-reglerne

I 1978 mødtes redaktørerne for nogle medicinske tidsskrifter og udformede nogle fælles regler for de mange praktiske spørgsmål, der opstår i forbindelse med publikation af forskningsresultater. Anbefalingerne hedder nu »Recommendations for the Conduct, Reporting, Editing, and Publication of Scholarly Work in Medical Journals«, og den seneste udgave er fra december 2019. Anbefalingerne hører under ICMJE, the International Committee of Medical Journal Editors.

Reglerne retter sig mod medicinske tidsskrifter, men indeholder ideer og gøremåder, der kan være relevante på andre forskningsområder. Reglerne er meget detaljerede og omfatter spørgsmål, der ikke er så relevante i nærværende sammenhæng: Hvem skal angives som forfattere, hvilken rolle spiller fagfællebedømmere osv.

Af særlig interesse kan dog for det *første* nævnes kravet om at angive finansielle og ikke-finansielle interesser i forbindelse med en publikation.¹³⁹ Anbefalingerne sonder mellem den primære interesse såsom patienters velfærd og forskningens validitet og sekundære interesser såsom økonomisk gevinst mv. Ideen er den grundlæggende, at sådanne relevante oplysninger bør medtages, for så vidt uafhængig af den enkelte forskers vurdering af, om der er noget problem. Det må lægges åbent ud.

For det *andet* er der den redaktionelle frihed.¹⁴⁰ Redaktøren bestemmer som udgangspunkt over indholdet, herunder også annoncer, og den enkelte forsker har således ikke noget krav på at publicere i det pågældende tidsskrift. Den redaktionelle frihed er også relevant i forhold til ejerne, der nok kan afskedige en redaktør, men ikke bør have nogen indflydelse på indholdet. De vejledende regler anbefaler et rådgivende panel (»advisory board«) til at bistå redaktøren i at udfærdige og gennemføre den redaktionelle politik.

Endelig er der for det *tredje* et afsnit om forholdet mellem tidsskrifterne og medierne.¹⁴¹ De vejledende regler påpeger det dilemma, der kan være i på den ene side offentlighedens interesse i at blive gjort bekendt med potentielt betydningsfulde forskningsresultater og på den anden side en måske mere

139. II.B »Disclosure of Financial and Non-Financial Relationships and Activities, and Conflicts of Interest«.

140. II.D.2 Editorial freedom.

141. III.K Journals and the media.

professionel interesse i, at resultater ikke offentliggøres, før de er sikret (eller i hvert fald bestyrket og ikke afvist) gennem en fagfællesbedømmelse. Det anbefales, at der indgås aftaler med forfatterne om ikke at videregive resultater, før fagfællebedømmelsen er klar, og at der indgås aftaler med medierne om det samme, samtidig med at både tidsskrifter og forfattere (forskere) er behjælpelige med at kommunikere den relevante viden på en forståelig måde. Dette er som udgangspunkt fornuftigt og afbalanceret. For god ordens skyld bemærkes, at det, at der indgås aftaler med forskeren, ikke fritager for en vurdering i forhold til ytrings- og informationsfriheden. En forsker, hvis publikation hindres urimeligt længe, f.eks. på grund af en fagfællebedømmer, der har sin egen interesse i, at den bedømte forskers publikation ikke kommer først, er ikke nødvendigvis bundet af sin aftale, der kan udgøre en illegitim indskrænkning i ytrings- og informationsfriheden. Endvidere anføres det i de vejledende regler, at der kan forekomme situationer, hvor offentliggørelse til den bredere offentlighed er så vigtig, at den ikke bør afvente fagfællebedømmelse. I et sådant tilfælde, der ifølge reglerne kun sjældent vil forekomme, bør de relevante myndigheder kontaktes med henblik på en vurdering. Endelig siger reglerne, at restriktionerne vedrørende offentliggørelse før fagfællebedømmelse ikke gælder videregivelse af abstracts og oplæg på konferencer. Også her anbefales forskerne ikke at gå i nærmere detaljer end allerede præ-senteret på konferencen.

Reglerne angår således stort set kun publicering af forskningsmateriale, jf. ovenfor afsnit 2.3.3, og ikke f.eks. valg af forskningsemne, adgang til materiale, kritiske ytringer om forskningsorganisering el.a.

4.2.2. *Research Integrity-udtalelserne*

På en konference om forskningsintegritet, Singapore juli 2010, enedes man om en udtalelse herom.¹⁴² En sådan udtalelse kan ikke udgøre bindende retsfor skrifter. Der er ikke engang tale om branchevedtægter, som tilfældet er med Vancouver-reglerne, jf. umiddelbart ovenfor. Alligevel kan reglerne have betydning, både i forhold til, om de rent praktisk bliver fulgt, og i forhold til at de som normer kan indgå i en retlig vurdering, jf. ovenfor afsnit 4.1.

Udtalelsen er kortfattet, kun én side med fjorten punkter. Især de følgende tre er relevante:

I punkt 1 anbefales det, at »(r)esearchers should take responsibility for the trustworthiness of their research«. Forskning skal være troværdig. Når det ik-

142. World Conference on Research Integrity, »Singapore Statement of Research Integrity« 2010.

ke er formuleret som et krav om rigtighed eller sandhed, skyldes det formentlig, at fremtidig forskning kan vise, at tidligere resultater var forkerte, uanset hvor oprigtigt den tidligere forskning måtte være udført. Troværdig er derfor et fornuftigt krav: Forskningen skal udføres troværdigt, og det samme gælder den senere publikation og kommunikation.¹⁴³

I punkt 9 hedder det, at »(r)esearchers should disclose financial and other conflicts of interest that could compromise the trustworthiness of their work in research proposals, publications and public communications as well as in all review activities«. Dette er helt på linje med andre anbefalinger, og heller ikke her er det afgørende, *om* andre interesser har spillet ind, men *om de kan*. Mange vil formentlig mene, at de selv udmærket er i stand til at se bort fra principielt irrelevante forhold. Men regler om inhabilitet bygger på det princip, at det ikke er den enkelte, der skal vurdere egen inhabilitet, men andre. Den enkelte – her forskeren – skal derfor videregive relevante oplysninger om forskningsirrelevante interesser, især, men ikke kun de økonomiske.

Om kommunikation med offentligheden hedder det i punkt 10: »Researchers should limit professional comments to their recognized expertise when engaged in public discussions about the application and importance of research findings and clearly distinguish professional comments from opinions based on personal views.« Det er et udmærket princip at adskille kommunikation af forskningsresultater fra personlige opfattelser; forskere bør ikke misbruge den status eller det privilegium, det er at kunne bruge sin tid på at fremskaffe viden. Men sondringen kan være mindre klar. Dels er der spørgsmålet om, hvornår man er inden for sit ekspertiseområde. Det er muligvis mere klart inden for de mere eksakte videnskaber, mens det inden for andre videnskaber, hvis faglighed kan siges at gå ud på at bringe forståelser, kan være mindre klart. Hermed er ikke sagt, at sondringen ikke er relevant, men den kan være mindre klar at håndtere for nogle forskere end for andre. Sammenhængende hermed er spørgsmålet, hvornår der er tale om en professionel faglig vurdering, og hvornår det er en personlig opfattelse. Også inden for dybt professionel videnskab kan der være forskellige opfattelser, skoler og retninger. I mange situationer er sondringen klar: En medicinsk forsker udtaler sig om normeringer i børneinstitutioner. Men i andre situationer er det mere vanskeligt: En juridisk forsker kritiserer regeringen for ikke at tage statens internationale menneskeretlige forpligtelser alvorligt nok, mens en anden finder håndteringen juridisk uangribelig. Begge kan – og bør – komme med deres

143. Nogle retningslinjer, f.eks. det danske kodex, foretager en klar sondring mellem »publikation«, der angår den videnskabelige publikation, og »kommunikation«, der foregår til den bredere offentlighed.

faglige vurderinger, og problemet kan bl.a. imødegås ved, at forskeren loyalt oplyser om andre mulige, videnskabelige forståelser.¹⁴⁴

Senere er der kommet udtalelser om forskningssamarbejde¹⁴⁵ og om bedømmelse af forskere.¹⁴⁶ Disse er ikke så relevante for forskeres ytringsfrihed, da de kun i et vist omfang relaterer sig til forskeres ret til publicering og ikke de øvrige aspekter som valg af forskningsemne, adgang til materiale osv. (se nærmere underpunkterne ovenfor i afsnit 2.3). Hong Kong-principperne er dog klart interessante ved at understrege vigtigheden af mangfoldighed i forskningsmetoder og ikke mindst forskningsbedømmelser

4.2.3. *The European Code of Conduct for Research Integrity*

I 2011 præsenterede European Federation of Academies of Sciences and Humanities sin første code of conduct for research integrity, og i 2017 udkom en opdateret version. Selve indholdet er relativt kortfattet og består dels i nogle overordnede principper og nogle nærmere regler om god praksis. De overordnede principper er: pålidelighed (her ses igen, at der ikke er noget krav om sandhed), ærlighed, respekt og ansvarlighed (accountability). Uden at det har nogen særlig relevans for nærværende emne bemærkes, at kravet om respekt er bredt og omfattende: »Respect for colleagues, research participants, society, ecosystems, cultural heritage and the environment.«

Disse overordnede principper udmøntes i en nærmere række »good research practices«, herunder vedrørende »publication and dissemination«.¹⁴⁷ Her omhandles især det interne forhold mellem flere forfattere, og der er krav om, at forskere angiver økonomiske eller andre interesser, og at de korrigerer og tilbagekalder tidligere publiceret forskning »if necessary«. Nødvendighedskravet er ikke nærmere beskrevet, men ideen må være, at forskere har en (vis) ret til at publicere, en forpligtelse på pålidelighed og dermed også en forpligtelse til at tilbagekalde og korrigere, hvis det efterfølgende viser sig, at resultaterne ikke holder. Et sådant krav vil udgøre et indgreb i ytrings- og informationsfrihed, men kan legitimeres efter EMRK art. 10, stk. 2, herunder som nødvendigt i et demokratisk samfund, under skyldig hensyntagen til sanktionens størrelse og kravet om, at reglerne følger af lov. En forsker må således tåle en velbegrundet påtale for ikke at korrigere tidligere forskningsresultater, der efterfølgende viser sig uholdbare.

144. Se også nedenfor afsnit 4.3 om forskningskommunikation.

145. Montreal Statement on Research Integrity in Cross-Boundary Research Collaborations, 2013.

146. The Hong Kong Principles for assessing researchers, 2019.

147. European Code of Conduct, pkt. 2.7.

Afsnittet adresserer forskningspublikation, men siger ikke noget om forskeres rettigheder og pligter vedrørende forskningskommunikation til et bredere publikum, ligesom andre spørgsmål som valg af forskningsemne, adgang til materialer osv. ikke adresseres.

4.2.4. *Danish Code of Conduct for Research Integrity*

Det danske kodex er udgivet af Uddannelses- og Forskningsministeriet i 2014 efter en proces med inddragelse af universiteter, forskningsråd mv. og en offentlig høring. Det understreges, at reglerne ikke er retligt bindende, men at de kan få virkning ved at blive indoptaget i den daglige forskningspraksis (i bred forstand) og i de relevante institutioners interne regler.¹⁴⁸ Juridisk set betyder det, at reglerne ikke i sig selv er egentligt retligt bindende, men at de kan få betydning for retlige afgørelser: Således vil der kunne sanktioneres for (grovere) fejl i forskningen og dens publikation og kommunikation, under forudsætning af at de arbejdsretlige regler mv. giver mulighed herfor. Og omvendt vil en forsker, der følger retningslinjerne, stå godt i en retlig tvist f.eks. med en arbejdsgiver, der f.eks. ud fra økonomiske interesser ønsker at tilbageholde forskningsresultater, eller med en tredjepart, der politisk måtte være uenig i en forskningsbaseret vurdering.¹⁴⁹

På samme måde som det europæiske kodex, omtalt ovenfor afsnit 4.2.3, er der nogle overordnede principper og en række mere specialiserede regler, i det danske kodex opdelt i et afsnit om forskningsintegritet, et afsnit om oplæring heri (en bemærkelsesværdig indsigt i, at regler ikke implementerer sig selv, men må kendes og også virke overbevisende på de relevante aktører) og et afsnit om sanktionering, herunder betydningen af, at de relevante instituti-

148. Danish Code of Conduct for Research Integrity, s. 5.

149. I denne forbindelse kan nævnes en dom fra Retten i Hillerød af 2. juli 2021 (Sag BS-42736/2019-HIL), hvor foreningen Bæredygtigt Landbrug havde anlagt ærekrænkelssag mod universitetsforskeren Stiig Markager med påstand om mortifikation af udtalelsen: »Den mængde kvælstof, som tilføres havet, er steget 700 tons pr. år siden 2010, (data fremgår af rapporten Vandløb 2017) efter at der er korigeret for udsving i nedbør. Stigningen er statistisk signifikant«. Retten frifinder med henvisning til, at der ikke er tale om en ærekrænkende udtalelse (efter straffelovens § 267). Retten tilføjer hertil ordlyden fra dele af universitetslovens § 2, bl.a. om universiteternes pligt til at tilskynde forskere til at deltage i den offentlige debat. Til sagsanlægget kan bemærkes, at det i et retssamfund står enhver frit for at anlægge retssag mod en anden borger. På den anden side står, at retssager er omkostnings- og ressourcetunge, og at sagsanlægget retligt set ikke fremstod velbegrundet. På den baggrund kan sagsanlægget forstås som et forsøg på at genere en forsker, der offentligt udtaler sig på en måde, der er ubekvem for en større, erhvervsmæssig organisation.

oner både har et befordrende miljø og et velfungerende klagesystem. Kodexet er også operationelt på den måde, at det både giver regler i form af anbefalinger og forslag til hvilke aktører, der er ansvarlige for hvad.

I det danske kodex nævnes tre overordnede principper: Ærlighed, genemsigtighed og ansvarlighed (accountability). I den danske version er »respekt« således ikke med. Der var ganske vist tale om en temmelig bred og dermed upræcis forståelse heraf, men på den anden side er respekt for samarbejdskolleger, konkurrerende forskere, konkurrerende forskningsmetoder mv. relevant.

Blandt reglerne for Responsible Conduct of Research er der et afsnit om »Publication and communication«¹⁵⁰ Her defineres »publication« som den fagprofessionelle publicering i akademiske tidsskrifter, bøger mv., mens »communication« betyder den bredere kommunikation til offentligheden.¹⁵¹ Sondringen giver god mening, men det er ikke helt klart, om sondringen opretholdes konsekvent, og der er ingen regler, der eksplicit adresserer »communication«. Reglerne omfatter nogle af de sædvanlige emner med præcis publikation af forskningsresultater og inddragelse af og reference til andre bidragsydere.¹⁵² Et krav om, at flergangspublikation oplyses, er velbegrundet ved meriterende og faglig publikation – en forsker bør selvfølgelig ikke kunne få dobbelt merit for udført forskning, blot fordi den publiceres i flere omgange – men synes ikke særlig relevant ved kommunikation til den bredere offentlighed.¹⁵³ Sektionen afsluttes med følgende regel: »The right of researchers to unrestricted publication of their research should be respected.«¹⁵⁴ Det er en vigtig regel, men må efter sit indhold også gælde for »communication« og ikke bare ved den faglige publikation.

Kravet om oplysning om konfliktende interesser understreges både i en regel under afsnittet om publikation og i et særskilt afsnit herom.¹⁵⁵ Ideen må

150. II.7.

151. Samlet har f.eks. universiteterne en forpligtelse til vidensudveksling med samfund, se universitetslovens § 2, stk. 1, »udbrede kendskab til videnskabens metoder og resultater« og § 2, stk. 3, »udveksle viden«.

152. II.3.1.i og v.

153. I regel II.3.1.ii er anført, at den gælder »publication«, mens dette ikke er tilfældet ved nogenlunde samme krav om angivet ved »recycling«, regel II.3-.1.iii. Sådan som jeg har forstået det, anvendte et dansk universitet tidligere økonomiske incitament for forskeres medieoptræden. Dette kan give uheldige incitament, dels til at kommunikere mange om det samme, dels til at kommunikere om noget, forskeren måske har mindre forstand på.

154. II.3.1.vi.

155. II.3.1.iv og II.6

være, at oplysninger om eventuelt konfliktende interesse er så vigtig, at de både skal angives i forbindelse med offentliggørelse og i alle andre relevante sammenhænge.

Som det europæiske kodex adresserer den danske ikke f.eks. valg af emne, adgang til det materiale o.a.

4.2.5. Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning

Dokumentet er dateret 2021, og afsender er Danske Universiteter.¹⁵⁶ Det angives, at det er udarbejdet »i samarbejde med Uddannelses- og Forskningsministeriet«, og at »(p)apirets principper og anbefalinger (...) med fordel (kan) udfoldes i institutionelle retningslinjer med henblik på at understøtte ansvarlig praksis i de lokale miljøer«.¹⁵⁷

Som det kan ses af titlen, adresserer papiret spørgsmål i relation til forskningsbaseret samarbejde og rådgivning, hvilket nærmere vil sige forskning i relation til eksternt rekvireret og betalt forskning. Der er en række særlige problemer forbundet med et sådant samarbejde, og papiret kan siges at afspejle en »governance«-tilgang med anbefalinger til både forskeren, universitetet og rekvirenten.¹⁵⁸

I forhold til forskeres ytringsfrihed, og herunder selvfølgelig publikation og omtale, er følgende relevant:

I kap. 1 indføres en sondring mellem 1) samfinansieret forskning (altså hvor universitetet bidrager med finansiering), 2) forskningsbaseret myndighedsbetjening (som typisk betales særskilt) og 3) rekvireret forskning og rådgivning (dvs. ren ekstern rekvirering og betaling). Der kan være relevante forskelle på de tre situationer, hvilket i nogen grad er tilfældet, hvad publikation angår, jf. nærmere nedenfor.

I kap. 2 om »Centrale principper for det eksterne samarbejde« anføres, at »(d)e almindelige principper og normer for ansvarlig forskningspraksis og forskningsintegritet (også) gælder (...) for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning.« Efter nærværende forfatters vurdering er dette indlysende rigtigt: Et universitet ophører ikke med at være et universitet, blot fordi finansieringen kommer andetsteds fra. En ekstern rekvirent kan efter nærmere aftale bestille et stykke forskning, men kan naturligvis ikke bestille et bestemt resul-

156. 2021-Principperne, s. 45.

157. 2021-Principperne, s. 4.

158. Se for en mere indgående behandling se nedenfor kapitel 7, bl.a. afsnit 2.2 om udviklingen.

tat.¹⁵⁹ På samme måde må universitetet fortsat være underlagt relevant lovgivning, herunder f.eks. forvaltningsloven og dens regler om habilitet og tavshedspligt, offentlighedsloven og universitetsloven. Ingen aktører kan retligt set købe sig fri af gældende lovgivning. Men der kan lige så selvfølgelig indgås aftaler, som er med til at normere området, herunder f.eks. om valg af emne mv.¹⁶⁰

I kapitlet henvises der til det danske kodex for integritet i forskningen (omtalt ovenfor afsnit 4.2.4) og dets tre grundlæggende principper: ærlighed, gennemsigtighed og ansvarlighed.¹⁶¹ Hertil føjes tre yderligere principper: forskningsfrihed, uvildighed og armslængde, og det anføres, at de tre principper »understøtter troværdighed og værdiskabelse i universiteternes viden, så forskningsbaseret samarbejde og rådgivning kan komme hele samfundet til gavn«. Dette er en central pointe: Det er ikke i sig selv noget problem i, at universiteter samarbejder med eksterne partnere som myndigheder eller private virksomheder, tværtimod. Men myndigheder kan have en – i andre sammenhænge legitim – interesse i bestemte politiske løsninger, og private virksomheder kan have en lige så legitim interesse i at fremme salg af produkter mv. Afgørende i forhold til *forskning* er, at denne netop er forskning, der ikke når frem til politisk eller kommercielt ønskværdige resultater, men til de resultater, som forskningen nu engang kan komme frem til. Og det er på samme måde afgørende, at politisk eller kommercielt set ubekvemme resultater ikke hemmeligholdes.¹⁶²

159. Se formuleringen i 2021-Principperne, s. 11: »Eksterne forhold – fx politiske prioriteter, ekstern finansiering eller universitetets samarbejdspartneres behov for forskningsbaseret viden – kan have betydning for, hvilket forskningsområde der arbejdes med i et projekt. Men forskningsprocessen og forskningsresultaterne skal være uvildige. Der må ikke kunne sås tvivl om forskerens og forskningens integritet og uvildighed.«

160. 2021-principperne søger at behandle de mange forviklinger og uafklarede spørgsmål, der kan opstå. Se for nærmere behandling nedenfor kapitel 7.

161. Disse behandles lidt nærmere i 2021-Principperne, s. 12-14.

162. Vi har som samfund interesse i objektivitet, forstået på den måde, at særinteresser ikke må dominere viden. Selv virksomheder kan have en i hvert fald langsigtet interesse i objektivitet. På kort sigt kan det måske være smart at skjule resultatet af udledninger fra benzin- og dieseldrevne biler, men på længere sigt kan det ødelægge konkurrenceevnen, fordi produktionen lægger sig efter de fejlagtige oplysninger. Det samme gælder myndigheder, der måske nok kan have en kortsigtet interesse i at få bestemte resultater frem i forbindelse med politiske tiltag. Men på længere sigt kan det have en skadelig virkning på det samfund, hvis ledelse myndighederne er ansvarlig for.

Hvad angår *forskningsfrihed*, understreges, at emne mv. må fastlægges i en »indledende afklaring«. Her giver det sig selv, at hverken forskeren eller universitet efterfølgende kan anvende de aftalte ressourcer på anden forskning end den aftalte. Eller sagt på en anden måde: Her kan en aftale regulere den i øvrigt lovbestemte forskningsfrihed. Men ifølge 2021-Principperne er det forskeren, der er ansvarlig for projektets tilrettelæggelse, udførelse og konklusioner (resultater),¹⁶³ og forskeren skal »referere til den eller de universitetsforskere, som er ansvarlige for projektet«.¹⁶⁴ Ifølge en sådan forståelse kan rekvirenten ikke stille med en forskningsleder, og man kan ikke retligt set aftale sig til en nærmere bestemt udførelse og da slet ikke til et nærmere bestemt resultat. Vedrørende publicering kan der i begrænset omfang aftales hemmelighed om konkrete forskningsresultater. En sådan aftale skal være eksplicit og velbegrundet (se nærmere nedenfor).

Hvad angår *uvildighed*, må hverken forsker eller universitet lade sig påvirke af politiske eller økonomiske interesser – heller ikke i tilfælde, hvor en ekstern rekvirent står for en væsentlig finansiering. Ifølge 2021-Principperne¹⁶⁵ er den involverede forsker underlagt forvaltningslovens regler om inhabilitet, forvaltningslovens § 3, og forskeren skal således selv angive mulig inhabilitet til ledelsen, der herefter kan træffe beslutning om det videre forløb, § 6. Der lægges endvidere op til en bredere forpligtelse, således at en forsker skal deklarere sine eventuelle interessekonflikter, også selvom de ikke medfører inhabilitet i forvaltningsretlig forstand.¹⁶⁶ Det sidste, altså kravet om angivelse af interessekonflikter, er i god overensstemmelse med både det europæiske og det danske kodex for forskningsintegritet (omtalt ovenfor afsnittene 4.2.3 og 4.2.4), og manglende angivelse af f.eks. økonomiske interesser kan efter dansk udgøre tvivlsom forskningspraksis.¹⁶⁷

Hvad angår forholdet til forvaltningsloven, er 2021-Principperne nok ikke ganske klare. Forvaltningsloven gælder som udgangspunkt »for behandlingen af sager, hvori der er eller vil blive truffet afgørelse af en forvaltningsmyndighed«, jf. forvaltningslovens § 2, stk. 1. Forvaltningslovens regler om inhabilitet »gælder også for behandlingen af sager om indgåelse af kontraktsforhold eller lignende privatretlige dispositioner«, jf. § 2, stk. 2, og reglerne om tavshedspligt gælder al forvaltning, jf. § 2, stk. 3, uanset om der træffes afgø-

163. 2021-Principperne, s. 10.

164. 2021-Principperne, s. 34

165. Ibid., s. 11.

166. Princippet går igen også i 7 principper, jf. nedenfor afsnit 4.3.

167. Jf. lov om videnskabelig uredelighed, § 3, stk. 1, nr. 5.

relser.¹⁶⁸ Endelig findes der uskrevne forvaltningsretlige grundsætninger, der også omfatter inhabilitetsregler.

Normalt vil forskningsvirksomhed ikke indebære, at der træffes afgørelser. Der er, med et teknisk udtryk, tale om faktisk forvaltningsvirksomhed. Dette betyder, at forvaltningslovens mange regler som udgangspunkt ikke finder anvendelse. Tavshedspligt gælder dog under alle omstændigheder, jf. § 2, stk. 3, og inhabilitet kan være relevant i forskellige situationer. Hvis en forsker er med til at forhandle en kontrakt i hus for forskningsinstitutionen, og hvis en forsker er med til at ansætte personale, gælder forvaltningslovens inhabilitetsregler, jf. § 2, stk. 2. Er forskeren f.eks. medejer af en rekvirerende virksomhed, vil forskeren ikke kunne deltage i forhandlingerne på forskningsinstitutionens vegne, jf. § 3, stk. 1, nr. 1. På samme måde kan en forsker ikke være med til at ansætte en ægtefælle, jf. § 3, stk. 1, nr. 2. Hvis forholdet falder uden for forvaltningsloven, kan loven selvfølgelig ikke anvendes direkte, men her gælder så uskrevne forvaltningsretlige grundsætninger, der bl.a. omfatter inhabilitet.¹⁶⁹ Dette betyder, at en forsker i sin forskningsvirksomhed alligevel skal iagttage inhabilitetsreglerne, principielt ikke ifølge forvaltningsloven, men ifølge uskrevne forvaltningsretlige principper. En forsker, der f.eks. forsker i en sygdom, som forskerens ægtefælle lider af, kan ikke være inhabil efter forvaltningsloven, men det skal så overvejes, om uskrevne forvaltningsretlige grundsætninger kan medføre inhabilitet. Og her kan man seke til forvaltningslovens § 3, stk. 2, der sætter grænser for inhabilitet: »Inhabilitet foreligger dog ikke, hvis der som følge af interessens karakter (...) ikke kan antages at være fare for, at afgørelsen i sagen vil kunne blive påvirket af uvedkommende hensyn.« Endvidere er der i det sidste tilfælde de forskellige kodexer om forskningsintegritet mv. relevante, og forskeren skal oplyse om det ægteskabelige forhold i forbindelse med kommunikation om forskningen.

Hvis forskningen bedrives af universitetsansat eller anden offentlig ansat, gælder under alle omstændigheder uskrevne forvaltningsretlige principper gælder, herunder kravet om saglighed – et krav der kan siges at bakkes op af

168. Tavshedspligt er behandlet i afsnit 3.3.

169. FOB 08.352 om inhabilitet ved karaktergivning. Ombudsmanden henviser til en redegørelse fra Undervisningsministeriet til Folketingets Retsudvalg, hvorefter karaktergivning ikke anses for afgørelser omfattet af forvaltningslovens § 2. Ombudsmanden anfører så, at der gælder uskrevne inhabilitetsregler, som »i vidt omfang svarer til de udtrykkelige regler i forvaltningsloven«. Øvelsen går formentlig ud på ikke at aktivere andre regler i forbindelse med karaktergivning, som fx høring og klagevejledning. Efter nærværende forfatters vurdering virker det dog noget kunstigt ikke at kategorisere karaktergivning som en afgørelse.

de mange kodexer og retningslinjer. Dette gælder uanset, om der er tale om myndighedsbetjening eller eksternt rekvireret og betalt forskning. En del af ydelsen er netop, at forskningen leveres af et universitet med alle dets forpligtelser.

Reglerne om habilitet kan opsummeres således:

- *Alle* forskere skal angive interessekonflikter, det være sig økonomiske, familiære eller andre. Dette følger af de forskellige kodex for forskningsintegritet.
- Universitetsansatte forskere skal være saglige, også i aktiviteter der angår forskning. Dette følger af almindelige, forvaltningsretlige regler, og det gælder uanset finansieringsform.
- Et tilsvarende krav til saglig forskning gælder alle forskere ifølge de forskellige kodex.
- Universitetsansatte forskere er i deres forskningsvirksomhed ikke underlagt forvaltningslovens regler om inhabilitet, men her gælder uskrevne forvaltningsretlige principper, der i høj grad går ud på det samme.
- Hvis en universitetsansat forsker deltager i kontraksindgåelse, som f.eks. ved indgåelse af kontrakt med ekstern rekvirent eller i forbindelse med ansættelse, gælder forvaltningsloven, også her uanset finansieringsform.

Som et tredje princip understreger 2021-Principperne *armslængde*princippet, der kan være vanskeligt at opretholde i et løbende samarbejde. Men »(a)rmslængdeprincippet sikrer, at forskeren kan træffe uafhængige beslutninger og levere uvildig forskning og rådgivning uden indblanding fra eller hensyntagen til samarbejdspartnerens økonomiske eller politiske interesser«, og principperne kommer med forskellige anbefalinger til, hvordan armslængdeprincippet kan opretholdes og styrkes også i løbende samarbejder.

Når det drejer sig om forskeres ytringsfrihed, er publicering og anden kommunikation af forskningsresultater af central betydning. Her anføres det i 2021-Principperne, at der under nærmere angivne omstændigheder kan indgås aftaler om hemmeligholdelse.

Drejer det sig om *samfinansiering*, kan der dog kun ske udsættelse, hvis dette sker til sikring af immaterialrettigheder, her især patenter,¹⁷⁰ men ikke over 6 måneder, og kun hvis den nærmere procedure er aftalt.¹⁷¹

170. Patentering er afhængig af nyhed, hvorfor offentliggørelse kan være ødelæggende.

Det samme gælder brugsmodeller, men ikke fx ophavsret. Om ophavsret og forskningsfrihed se nærmere nedenfor kapitel 4.

171. 2021-Principperne, s. 22.

Drejer det sig om *myndighedsbetjening*, er udgangspunktet ret til publicering samtidig med oversendelse til den rekvirerende myndighed. Der er dog mulighed for en »stærk begrænset« udsættelse, som skal være skriftlig og begrundet. Udsættelsen må ikke strække længere, end begrundelsen rækker. 2021-Princippet forholder sig ikke til den situation, at forskere ønsker at publicere eller kommunikere delresultater. Krav om hemmeligholdelse indeholder pålæg om tavshed, og dette kan kun gives, hvor forvaltningslovens § 27 giver mulighed herfor.¹⁷² 2021-Princippet kan læses således, at der først kan ske offentliggørelse efter aflevering til den rekvirerende myndighed, men en sådan læsning kan ikke være rigtig. Ideen må være, at forskningsresultaterne kan offentliggøres efter aflevering, men at der ikke tages stilling til tiden inden.

Er der tale om *ren ekstern finansiering*, kan der »i særlige tilfælde« aftales hemmelighed. Denne skal være velbegrundet, og den situation, hvor der fremkommer et ubekvent resultat, kan ikke begrunde hemmeligholdelse.¹⁷³ 2021-Princippet nævner ikke eksempler på sådanne velbegrundede hemmeligholdelser. Det forekommer oplagt, at mulig patentering kan begrunde (foreløbig) hemmeligholdelse.¹⁷⁴ Nærværende forfatter kan ikke finde på yderligere relevante eksempler, og formuleringen synes at være for alle tilfældes skyld: Det kan ikke afvises, at der kan forekomme situationer, hvor en hemmeligholdelse, især en foreløbig en af slagsen, kan være velbegrundet, og en sådan kan i givet fald aftales på forhånd. Den situation, at rekvirenten ønsker hemmeligholdelse som alternativ til en (dyr og langsommelig) patentering, kan efter nærværende forfatters vurdering ikke begrunde hemmeligholdelse. Denne vurdering er ikke ganske sikker, men bygger på, at publiceringsretten er udgangspunktet, og at f.eks. patentering kun indeholder en foreløbig hemmeligholdelse, idet et patent netop udmærker sig ved at skulle offentliggøres, hvorefter det kan bruges, typisk mod betaling af licens.

4.2.6. Tidligere regler og retningslinjer for forskningssamarbejde

2021-Princippet er restriktive, når det drejer sig om hemmeligholdelse af forskningsresultater i modsætning til tidligere soft law-instrumenter,¹⁷⁵ der

172. Omtalt nærmere afsnit 3.3.

173. Ibid.

174. I forhold til tavshedspligt er dette hjemlet ved forvaltningslovens § 27, stk. 1, nr. 2.

175. Her bruges termen »instrument« som en samlebetegnelse for kodexer, retningslinjer og principper som i 2021-Princippet og Principper for god forskningskommunikation.

var langt mere imødekommende.¹⁷⁶ Det samme gælder forskningstilrettelæggelsen, hvor 2021-Princippetne lægger det endelige ansvar hos forskeren, mens tidligere instrumenter blot lod det være op til aftalen.¹⁷⁷ Det rejser det spørgsmål, hvorledes disse principper forholder sig i forhold til tidligere soft law: Er de tidligere regler afløst eller ændret, eller gælder de tidligere retningslinjer fortsat?

Ved regelsammenstød kan man med fordel benytte sig af de såkaldte *lex-principper* eller-regler:¹⁷⁸ *lex superior*, *lex posterior* og *lex specialis*. Reglerne synes oprindeligt udtænkt til at holde orden i ét samlet retssystem, og man kan diskutere, hvorvidt reglerne gælder i dansk ret.¹⁷⁹ De synes dog klart anvendelige som værktøjer til at få et vist hold om de mange regler og retningslinjer, også når der er tale om soft law.

Lex superior er den mest klare i dansk ret: Højere lov går forud for en laverestående, Grundlov forud for lovgivning, lovgivning forud for bekendtgørelser mv. I forhold til de mange soft law-instrumenter tilsiger en *lex superior*-betragtning, at disse ikke kan ændre i lovgivningen, som er hard law og derfor går forud. Hvis et soft law-instrument misforstår lovgivning, har det principielt ingen retlig betydning. Det er fortsat loven, der gælder, uanset hvad der måtte stå i nogle udarbejdede principper. Det samme gælder, hvis et soft law-instrument helt overser relevant lovgivning, hvilket er tilfældet med de tidligere instrumenter, hvoraf ingen indtænker EMRK, hvor især art. 10 kan være relevant for publicering og kommunikation af forskning. EMRK gælder under alle omstændigheder, den er ovenikøbet gældende både som lov¹⁸⁰ med intern gyldighed i Danmark og som folkeretligt forpligtelse.

176. Se f.eks. Retningslinier for offentlighed om privat finansiering af forskning ved statslige forskningsinstitutioner, jan. 2000; Samarbejdsaftaler mellem universiteter og erhvervsvirksomheder, 2000; Universitetshospitalernes retningslinjer for indgåelse af forskningssamarbejde, 2004; Retningslinier for universiteternes forskningssamarbejde med private virksomheder, 2005; Schlüterudvalgets rapport af 2008 og Offentlig forskning for private midler, 2011. Se nærmere omtale nedenfor.

177. 2021-Princippetne, bl.a. s. 10. Offentlig forskning for private midler, 2011, s. 18.

178. Der er ikke nogen klar definition af, hvornår noget kan kaldes en regel og hvornår et princip. Inden for forvaltningsretten vil man typisk kalde forvaltningslovens bestemmelser for regler, mens der uden for loven kan være mere grundlæggende principper. For nærværende er det ikke afgørende, om *lex*-reglerne kaldes for regler eller principper, da der er tale om fortolkningsregler (eller principper), ikke autoritativt fastsatte regler som f.eks. lovregler.

179. Blume 2016, s. 297 f., og Hamer og Schaumburg-Müller 2020, s. 61 f.

180. Jf. inkorporeringsloven fra 1992, nu lovbk. nr. 138 af 26. januar 2022.

I *lex superior* ligger også, at en ikke-overordnet instans ikke uden videre kan trumfe en regel formuleret af en anden, højere instans. Lovgivningsmagten kan ikke ændre på grundloven, og en minister kan ikke ændre på loven. Et soft law-instrument som Danske universiteters principper for god forskningskommunikation kan ikke ændre på hverken grundlov, lov eller ministerielle bestemmelser (hvad den heller ikke gør). 2021-Principperne udmærker sig i øvrigt ved at være vedtaget i samarbejde med Uddannelses- og Forskningsministeriet, og heri må ligge, at ministeriet er enige i de nye principper, også i det omfang, de måtte stride mod tidligere retningslinjer fra ministeriet, jf. nedenfor om *lex posterior*.

Lex superior angiver også noget om forholdet mellem aftaler og anden regulering. En aftale er et retligt instrument, der som udgangspunkt skaber ret mellem parterne.¹⁸¹ Her er lovgivning klart overordnet i forhold til aftaler.¹⁸² Lovgivning kan dog både være »præceptiv«, dvs. gælde uanset, hvad der måtte være søgt aftalt, og »deklaratorisk«, dvs. gælde medmindre andet er aftalt.

Lex posterior indeholder det intuitivt fornuftige, at en senere regel, der omhandler samme emne som en tidligere, fortrænger den tidligere. Begge kan ikke gælde samtidig.

Når der er tale om lovgivning (hard law), er der i dansk ret en god tradition for omhyggeligt at foreskrive, hvilke regler der indføres, og hvilke der ophæves. Hvorvidt dette skal forstås som en konsekvent gennemførelse af *lex posterior*, om det snarere blot gør *lex posterior* overflødig, fordi det er tæt reguleret ved lov, er ikke afgørende i nærværende sammenhæng. Problemet er her, at en del af de relevante soft law-instrumenter ikke forholder sig til anden relevant soft law. Således er f.eks. 2021-Principperne tavse om forholdet til tidligere soft law, selvom der faktisk eksisterer en del. Her kan *lex posterior* give en vis vejledning: Den senere formulering må som udgangspunkt foretrækkes, eller sagt på en anden måde: *Lex posterior* lægger en vægt i den senere regels vægtskål, måske er den ikke afgørende, og den kan udvejes af tungere argumenter, men i mangel af andet kan den være udslagsgivende. Når det i 2021-Principperne hedder, at aftaler om hemmeligholdelse af forskningsresultater skal være aftalt skriftlig på forhånd og være velbegrundede,

181. »Som udgangspunkt« refererer til at f.eks. aftaleloven kun gælder på formuerettens område. Ved forskningsfinansiering indgår et betydeligt formueelement, hvorfor sådanne aftaler må være reguleret af aftaleloven. Se nærmere om detaljer i speciallitteraturen.

182. I hvert fald efter dansk ret. Det til tider komplicerede spørgsmål om, hvilket lands lovgivning der gælder, behandles ikke her.

må dette som udgangspunkt gå forud for f.eks. 2005-Retningslinjernes angivelse af, at hemmeligholdelse uden videre kan »fastlægges ved aftaleindgåelse«. ¹⁸³ De senere principper lægger en kvalifikation ind, der må antages at moderere den tidligere soft law-angivne ukvalificerede aftalefrihed. ¹⁸⁴ Det samme gælder 2021-Princippernes understregning af, at det i sidste ende er forskeren, der er ansvarlig for »forsknings- eller rådgivningsprojektets tilrettelæggelse, udførelse og konklusioner – herunder for metodevalg og analysestrategi, for afgrænsninger og tilvalg«. ¹⁸⁵ Dette kvalificerer tidligere angivelser af, at det blot er et aftalespørgsmål.

Endelig er der *lex specialis*, der indeholder det intuitivt tiltalende element, at en specialregel gælder forud for en generel regel. Imidlertid passer en regeldannelse som EMRK dårligt til *lex specialis*-antagelsen, idet EMRK's generelle regler skal anvendes på alle mulige områder, hvor de er relevante. Som den danske Højesteret har udtrykt det: Den danske lovregel må tolkes i lyset af EMRK. ¹⁸⁶ Selvom den danske regel kan siges at være en specialregel, skal reglen fortolkes i lyset af den generelle regel. I forhold til en *lex specialis*-betragtning kan man sige, at den meget omfattende praksis fra Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i realiteten har gjort mange af EMRK's regler temmelig specialiserede. Under alle omstændigheder skal EMRK indtages, hvilket ikke er sket i de tidligere danske soft law-instrumenter. ¹⁸⁷

På Uddannelses- og Forskningsministeriets hjemmeside ¹⁸⁸ angives følgende regelsæt, her gengivet i kronologisk rækkefølge:

183. 2005-retningslinjerne, s. 5.

184. Hertil kommer yderligere argumenter, se nedenfor. De tidligere instrumenter inddrager ikke EMRK art. 10. Det gør 2021-Principperne heller ikke, men de er i bedre overensstemmelse hermed med kravet om »velbegrundethed«, der fint kan læses i lyset af EMRK art. 10, stk. 2's krav om, at et indgreb i ytrings- og informationsfriheden skal være »nødvendigt i et demokratisk samfund«. Desuden tager de gamle instrumenter heller ikke højde for den enkelte forskers stilling, herunder universitetets begrænsede mulighed for at pålægge forskeren tavshed, behandlet nærmere ovenfor afsnit 3.3.

185. 2021-Principperne, s. 10.

186. Se fx UfR 2012.1788 H.

187. Forpligtelsen er dobbelt. For det første er EMRK inkorporeret som lov og derfor trin-højere – *lex superior* – end ministerielt udarbejdede retningslinjer. For det andet er EMRK folkeretligt forpligtende for Danmark, hvilket giver danske administrative myndigheder en forpligtelse til at inddrage konventionen.

188. <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/viden-netvaerk-og-kommercialisering-til-virksomheder/fa-hjaelp-til-kommercialisering/>

- »Offentlig forskning for private midler – Universiteternes samarbejde med erhvervsdrivende fonde og private virksomheder«, udgivet af Universitets- og Bygningsstyrelsen under Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling, februar 2011.

Pjecen er tænkt som et »værktøj« og som et udtryk for, »hvad der er god skik i forbindelse med forskningssamarbejder«. Set i lyset af de senere tilkomne soft law-instrumenter som det europæiske kodex for forskningsintegritet (omtalt ovenfor afsnit 4.2.3), det danske ditto (afsnit 4.2.4) og 2021-Principperne (afsnit 4.2.5) kan pjecen ikke længere anses for at give god skik på området. Pjecen inddrager ikke EMRK, selvom art. 10 er relevant, ikke mindst hvad angår spørgsmål om offentliggørelse af forskningsresultater.

- »Regler for samarbejds- og rettighedsaftaler mellem offentlige forskningsinstitutioner og private virksomheder«. Der er tale om de såkaldte »Schlüter-aftaler«, anbefalet i det såkaldte Schlüter-udvalgs rapport af 21. okt. 2008.

Den angiver at give »et overblik over de regler, der har særlig betydning for samarbejds- og rettighedsaftaler.« Der er i sagens natur tale om dagældende regler. Der er siden kommet ny offentlighedslov, og forvaltningslovens regler om tavshedspligt er revideret. Desuden er der kommet en længere række vejledende regler (omtalt i afsnittene ovenfor 4.2.2-5). Vancouver-reglerne (omtalt ovenfor afsnit 4.2.1) er ikke nævnt, selvom de kunne være relevante med anbefaling af angivelse af interessekonflikter, og EMRK omtales heller ikke trods oplagt relevans for spørgsmålet om offentliggørelse af forskningsresultater.

- »Retningslinjer af 21. januar 2005 for universiteternes forskningssamarbejde med private virksomheder«, udstedt af daværende Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling.

Disse retningslinjer minder indholdsmæssigt en del om 2021-Principperne. Eftersom Uddannelses- og Forskningsministeriet har været med ved tilblivelsen af 2021-Principperne, ville det være på sin plads, at ministeriet tager stilling til status på 2005-Retningslinjerne: Er de simpelthen erstattet af de nyere regler, gælder de nyere regler, når de regulerer samme område, eller mener ministeriet, at begge regelsæt gælder ligefuldt? Den sidste position er vanskelig at indtage, eftersom reglerne ikke stemmer ganske overens.

modelaftaler/regelgrundlag-1. Siden angiver at være opdateret 20. august 2013. Tilgængeligt 30. juli 2021.

2005-Retningslinjerne oplister en længere række relevante regler på området (dagældende, selvfølgelig), men omtaler ikke EMRK. Retningslinjerne opdeler i tre kategorier: 1) Fuldt finansieret af universitet selv, 2) delvis selvfinansieret, delvis eksternt finansieret, og 3) fuldt eksternt finansieret.

Hvad offentliggørelse af forskningsresultater angår, angiver Retningslinjerne, at der for de to første kategoriers vedkommende er en pligt til publicering, en pligt, der begrundes i universitetslovens § 2, stk. 3.¹⁸⁹ Her kan publicering dog udskydes i kortere tid af hensyn til mulighed for patentering. Hvad den tredje kategori angår, anføres uden videre henvisninger eller argumentation: »Udføres forskningen som indtægtsdækket virksomhed, kan det ved aftaleindgåelsen fastlægges, at forskningsresultaterne ikke offentliggøres.« Som nævnt er dette kvalificeret ved 2021-Principperne, der kræver, at aftale om ikke-publicering skal være velbegrundet. Dette sidste må herefter være den gældende anbefaling.

Inhabilitet kan siges at blive behandlet mere klart i 2005-Retningslinjerne. Inhabilitet kan efter forvaltningsloven være relevant ved aftaleindgåelse og ved afgørelser. Ad det sidste nævnes den situation, hvor en forsker har økonomiske interesser og tillige optræder som eksaminator. I et sådant tilfælde skal der træffes en afgørelse i form af en karakter til den studerende, og forskeren kan være inhabil. Retningslinjerne omtaler derimod ikke kravet om angivelse af interessekonflikter, et krav, der er kommet i fokus efter 2005.

Retningslinjerne behandler andre emner, herunder bl.a. procedurer i forbindelse med aftaleindgåelse. 2021-Principperne går meget mere i detaljer hermed, herunder med anbefalinger til de involverede aktører.

- »Retningslinjer af 1. februar 2000 for offentlighed om privat finansiering af offentlig forskning«. Retningslinjerne er rettet til alle ministerier og kræver offentliggørelse af oplysninger om privatfinansierede forskningsprojekter. Disse retningslinjer står ikke i modsætning til senere tilkomne og giver således ikke anledning til problemer. Kravet gælder fortsat.

Hertil kommer »Universitetshospitalernes retningslinjer for indgåelse af forskningskontrakter«, 2004. Disse retningslinjer fremgår ikke af ministeriets hjemmeside, men er nævnt i 2005-Retningslinjerne. Uden at gå nærmere ind på disse retningslinjer skal blot bemærkes, at de er ganske klare, hvad angår

189. Denne bestemmelse er fra den oprindelig lov fra 2003 og er således ikke ændret efter 2005.

publicering: Universiteterne har en ret til at publicere, uanset finansiering og med den undtagelse at der kan aftales en begrænset udskydelse i forbindelse med overvejelser om patentering. Dette svarer bedre til 2021-Principperne, der dog åbner mulighed for anden velbegrundet hemmeligholdelse, og det kan undre, at både Schlüter-udvalget og ministeriet uden videre antager, at der gælder noget andet uden for sundhedsforskningen. Efter nærværende forfatters vurdering er Universitetshospitalernes retningslinjer både klarere og mere rigtige end ministeriets 2005-Retningslinjer, Schlüter-udvalgets betragtninger og 2011-Pjecen.

Opsummerende i forhold til de tre sidste bemærkes, at de ikke i sagens natur ikke har kunnet inddrage senere tilkomne vejledninger, hvorfor de i det mindste i nogen grad er forældede. Hertil kommer, at de ikke har inddraget betydningen af EMRK, hvilket gør dem upræcise i forhold til det retlige indhold.

Ministeriet kunne passende overveje status på disse tre publikationer og samtidig overveje en opdatering af hjemmesiden, der sidst blev opdateret i 2013. Det bemærkes i den forbindelse, at hjemmesiden har titlen »Regelgrundlag« og er placeret under linket »Få hjælp til kommercialisering«. Det følger af ovenstående, at det anførte regelgrundlag i bedste fald er utilstrækkeligt, i værste fald forældet og misvisende. Dette udgør ikke nogen god hjælp til kommercialisering.

Det samme gælder en rapport fra år 2000, der ligeledes er at finde på ministeriets hjemmeside.¹⁹⁰ Her anføres det, at »(a)rbejdsgruppen (vedrørende samfinansierede forskningsprojekter) har udarbejdet en rapport til hjælp for ledelse og ansatte på universiteterne, når der skal indgås aftale med private virksomheder. I rapporten findes et problemkatalog, der kan benyttes som hjælperedskab i aftaleforhandlingerne«. Siden angiver at være opdateret 22. juli 2015.¹⁹¹ Hvorledes et så gammelt dokument kan tjene som hjælperedskab, står ikke nærværende forfatter klart. Ingen af de senere tilkomne love eller soft law-instrumenter kan være inddraget, og rapporten nævner heller ikke EMRK. I forhold til publicering indtager rapporten en rent privatretlig synsvinkel: »Hvis et forskningsprojekt alene er finansieret af private midler, og der således er tale om rekvireret forskning, er det som udgangspunkt den

190. <https://ufm.dk/filer/publikationer/2000/samarbejdsaftaler-mellem-universiteter-erhvervsvirksomheder/html/Samarbejdsaftaler mellem universiteter og erhvervsvirksomheder.pdf>. Tilgået 30. juli 2021.

191. <https://ufm.dk/publikationer/2000/samarbejdsaftaler-mellem-universiteter-og-erhvervsvirksomheder>. Tilgået 30.7.2021.

private rekvirent, som ejer forskningsresultatet.«¹⁹² Ejendom formodes her at forstås traditionelt som en eneret til at bruge, videresælge mv. den ejede genstand – med det indlysende problem, at et forskningsresultat ikke er en genstand, der kan ejes. Også denne rapport er i bedste fald utilstrækkelig, i værste fald forældet og misvisende, og ministeriet bør overveje, om man fortsat finder rapporten egnet som hjælperedskab, og i så fald hvorledes den passer sammen med 2021-Principperne.

4.2.7. Modelaftaler

Ministeriet har på sin hjemmeside¹⁹³ offentliggjort fem modelaftaler, der er udarbejdet af Schlüter-udvalget, hvis rapport som nævnt kom i 2008. En aftale skaber ret mellem aftaleparterne, og en modelaftale udgør en anbefaling til, hvordan sådan en aftale kan se ud. Modelaftalerne kan således betragtes som soft law.

Modelaftalen om rekvireret forskning indeholder en vidtgående mulighed for hemmeligholdelse, dvs. ikke-publicering af forskningsresultater. Den opererer med to alternativer: Det kan aftales, at virksomheden »uden yderligere vederlag (erhverver) alle rettigheder til Institutionens Forgrundsviden opstået i forbindelse med Opgavens udførelse«. ¹⁹⁴ (»Forgrundsviden« er den viden, der skabes i projektet; »Baggrundsviden« er den viden, parterne bringer ind i samarbejdet). Eller det kan aftales, at virksomheden erhverver ret til nærmere specificeret forgrundsviden.¹⁹⁵ For at det skal stå helt klart, bestemmes, at »(i)nstitutionen (...) ikke (må) gøre udenforstående bekendt med Fortrolig Viden, som Institutionen har genereret under arbejdet med Opgaven eller har modtaget fra Virksomheden«. ¹⁹⁶ Viden, herunder typisk forskningsresultater, der er genereret under samarbejdet skal hemmeligholdes. Dette er ikke fuldt ud lovligt og i hvert fald i modstrid med de senere soft law-instrumenter: En hemmeligholdelse af et forskningsresultat udgør en indskrænkning i forskerens ytringsfrihed, jf. EMRK art. 10, der kræver, at indskrænkningen er nødvendig i et demokratisk samfund. Det vil den næppe være, og her kan bl.a. henvises til, at indskrænkningen ikke gælder inden for et økonomisk og sam-

192 2000-rapporten, s. 13.

193. <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/viden-netvaerk-og-kommercialisering-til-virksomheder/fa-hjaelp-til-kommercialisering/modelaftaler/samarbejde-og-rettighedsaftaler/samarbejds-og-rettighedsaftaler>. Siden angiver at være opdateret 7.2.2013. Tilgået 30.7.2021.

194. Modelaftalen om rekvireret forskning, § 7.1, Option 1.

195. Do., Option 2.

196. § 10.1.

fundsmæssigt vigtigt område, sundhedsforskning, jf. overfor afsnit 4.2.6 om Universitetshospitalernes retningslinjer af 2004. Hvordan en sådan indskrænkning så skulle være nødvendig på andre områder, er ikke let at sige. Reglen er nu underkendt af de senere soft law-instrumenter, herunder 2021-Principperne. Den omfattende hemmeligholdelse er heller ikke på linje med de senere tilkomne kodex for forskningsintegritet, og der skal igen gøres opmærksom på, at det kan udgøre tvivlsom forskningspraksis efter lov om videnskabelig uredelighed fra 2017 at handle i strid med bl.a. det danske kodex. Endelig kræver en egentlig hemmeligholdelse, at universitetet giver tavshedspålæg til forskeren. Et sådant pålæg, der udelukkende har baggrund i en aftale, er ikke lovligt. (Se nærmere afsnit 3.3). For god ordens skyld bemærkes, at samarbejder naturligvis kan indeholde tavshedsbelagte oplysninger, og at universitetet som ledelse kan præcisere indholdet heraf. Men universitetet kan retligt set ikke udvide tavshedspligten over for ansatte, heller ikke selvom universitetet har søgt at forpligte sig hertil over for tredje part.

Dette medfører det problem, at aftaler, der er formuleret efter modelaftalen, ikke er fuldt ud lovlige. På den baggrund er det naturligvis kritisabelt, at ministeriet fortsat anbefaler brugen af aftalen, selvom den mere grundige læser nok vil undre sig over, at siden ikke er opdateret siden 2013. Endvidere giver det nogle fortolkningsproblemer. Uden at gå meget i detaljer hermed må det have betydning, hvornår er sådan aftale – altså med problematiske formuleringer fra modelaftalen – er indgået. Under alle omstændigheder gælder, at en aftale om hemmeligholdelse skal fortolkes i lyset af EMRK art. 10. Dette vil formentlig betyde, at en forsker ikke kan pålægges tavshed med hensyn til forskningsresultater og heller ikke med videregivelse af oplysninger om, at kontraktpartneren har ønsket at påvirke eller undertrykke forskningsresultatet. Universitetet vil i et sådant tilfælde have påtaget sig en forpligtelse, der ikke kan leveres, og det kan ikke afvises, at kontraktpartneren kan kræve erstatning eller et forholdsmæssigt afslag i betalingsydelsen.¹⁹⁷

Denne betragtning skærpes efter 2014, hvor det danske kodex udarbejdes, den skærpes yderligere efter fremkomsten af lov om videnskabelig uredelighed, og efter offentliggørelse af 2021-Principperne må det være klart, at der ikke kan aftales evigtvarende hemmeligholdelse, men højst en kortere tidsbegrænset hemmeligholdelse, især i forbindelse med patentvurdering og også i andre velbegrundede tilfælde.

197. Se også afsnit 3.3, hvor problematikken nærmere behandles.

4.3. Principper for god forskningskommunikation

22. januar 2019 godkendte rektorkollegiet »Danske Universiteters principper for god forskningskommunikation«.¹⁹⁸ I det følgende behandles disse nærmere. De adresserer netop forskeres ytringer som forskere, et område, der har nydt stigende opmærksomhed, men ikke tidligere har været reguleret systematisk og detaljeret. Det bemærkes, at der er tale om vejledende principper, og som sådanne er de ikke i sig selv er bindende eller har retsvirkning. Der er endvidere tale om en ensidig udmelding fra rektorkollegiet, og principperne kan på den måde ikke forstås som vedtaget af branchen, således som det f.eks. er tilfældet med Vejledende regler for god presseskik, der er vedtaget af Danske Medier og Journalistforbundet.¹⁹⁹ Dette forhold afspejles i et vist omfang i indholdet, jf. nærmere nedenfor. På den anden side kan det ikke afvises, at principperne kan få betydning både ved universitetsledelsernes daglige håndtering af kommunikationsrelaterede spørgsmål – det anføres f.eks., at »(f)orskningsinstitutioner bør understøtte god forskningskommunikation ved ledelsesopbakning« – ligesom de kan få en vis betydning i konkrete sager, hvor en forsker sanktioneres på grund af forskerudtalelser, f.eks. i tilfælde af at en forsker kommer med åbenbart urigtige udtalelser om forskningsresultater (jf. nedenfor om princip nr. 1).

Teksten er delt op i tre afsnit, en præambel, de syv principper og efterfølgende bemærkninger.

Præambelen understreger forskningens betydning for samfundet og hermed vigtigheden af, at forskning faktisk kommunikeres, og mere indirekte at den kommunikeres rigtigt og forståeligt. Principperne skal forstås som »pejlemærker«, både for forskere og kommunikationsmedarbejdere.

De syv principper er som følger:

(1) *Korrekthed*. Når forskning kommunikeres, skal indholdet være korrekt og give målgruppen en retvisende forståelse af de relevante faktuelle forhold både i resultaterne og forskningen bag.

Forskere kan på denne måde siges at have en form for sandhedsforpligtelse, lidt i lighed med medier, omfattet af medieansvarsloven, hvis pligt det er

198. <https://dkuni.dk/analyser-og-notater/danske-universiteters-principper-for-god-forskning-kommunikation/> tilgået februar 2020. Der er også udarbejdet et »Kodeks for forskningsformidling på danske universitet«. Kodekset er udateret, dets status synes ikke klar, og teksten er i øvrigt en forkortet læs let-udgave af principperne.

199. De vejledende regler for god presseskik er desuden indoptaget i medieansvarsloven, der i § 34 pålægger medier, omfattet af loven, at handle i overensstemmelse med god presseskik og efter §§ 41-52 opretter et Pressenævn til at udtale sig i sager vedrørende god presseskik.

at bringe »korrekt og hurtig« information, jf. regel A.1. Forskere har ikke samme rolle som medierne, og hurtighed er derfor ikke et relevant afvejningsparameter. Som ovenfor nævnt gælder der ikke nogen almindelig retlig sandhedspflicht, men forskere har nu en udtrykkelig korrekthedsforpligtelse. Korrekthedsforpligtelsen kan mere generelt siges at ligge i forskerrollen, men forpligtelsen er nu ekspliciteret. Bemærk, at dette princip er formuleret som et »skal«, mens de øvrige principper formuleres med »bør«. Det forekommer velbegrundet: en forskningskommunikation skal være korrekt, ikke nødvendigvis i detaljen, som kan være svære eller umulig at få med, men i det overordnede. Som tidligere nævnt kan der ikke være tale om en sandhedspflicht i absolut forstand. Selv højt kvalificeret forskning kan senere vise sig at være forkert. Men i kommunikationen med offentligheden har forskeren en forpligtelse på korrekthed: Den tilgrundliggende forskning skal gengives korrekt.

Det forekommer åbenbart, at en forsker kan sanktioneres for at kommunikere ukorrekt om forskningsresultater. Følgende skal tages i betragtning: Der kan forekomme uenighed blandt forskere om den rigtige forståelse, og det er ikke altid muligt for dagligmedier at kommunikere forskningsresultater fuldstændigt entydigt korrekt (se også nedenfor kommentarer ad de øvrige principper). Men en forsker, der mod bedre vidende eller uden at interessere sig for korrektheden kommunikerer urigtige forskningsresultater fra eget felt, kan sanktioneres. I et sådant tilfælde vil der være tale om et indgreb i ytrings- og informationsfriheden.²⁰⁰

(2) *Relevans*. Forskningskommunikation bør inddrage alle forhold, der må antages at være relevante for modtagerens forståelse af forskningens resultater. Relevant information om ex. resultaternes betydning, proportioner og generelle kontekst er med til at tegne det fulde billede af forskningen, og hvilken betydning den har, og bør inkluderes i størst mulig udstrækning. Der bør så vidt muligt henvises til bagvedliggende forskningspublikationer samt, hvor det er relevant, til anden forskning.

Andet princip er formuleret i mindre kategoriske vendinger. Forhold »bør« inddrages »i størst mulig udstrækning«, og der bør »så vidt muligt« henvises. I hvert fald i kommunikationen med dagligmedier er dette ikke muligt. I kravet ligger formentlig, at forskeren på anfordring nærmere skal kunne dokumentere og henvise. En mulighed for bloggere er at have et »front sheet«

200. Se nedenfor om Principperne for god forskningskommunikations efterfølgende ikke helt præcise bemærkninger herom.

med pointer og et »back sheet« med de relevante referencer og eventuelle detaljer.

(3) *Usikkerhed*. Forskningskommunikation bør tydeliggøre, hvilke metoder og antagelserforskningsresultater og vurderinger er baseret på og de usikkerheder, der knytter sig hertil. Videnskabelige resultater er altid behæftet med varierende grader af usikkerhed, som er knyttet til de anvendte metoder, forskningsdesign, data eller teoretiske baggrundsantagelser m.m. Det bør gøres klart, hvad disse usikkerheder indebærer for et forskningsresultat eller andet, der kommunikeres.

Relevant usikkerhed kan let kommunikeres, f.eks. ved at indlægge forbehold: »Det er sandsynligt, at ...«, »det er min vurdering, at ...«, og blot ved lidt længere indlæg er det muligt mere eksplicit at angive usikkerheder.

(4) *Videnskabelig status*. Forskningskommunikation bør forklare den pågældende forsknings status i det relevante videnskabelige miljø. Har resultaterne bred opbakning i det videnskabelige miljø eller afviger de fra den generelle konsensus på området? Er der tale om foreløbige resultater, eller er de publicerede i videnskabelige kanaler, og hvilken status har disse kanaler?

Også her vil det i hurtig kommunikation med dagligmedier være vanskeligt mere detaljeret at angive status. På den anden side er det ikke svært at angive, hvis man som forsker står med et særstandpunkt. I lidt langsommere kommunikation er det lettere, og også her kan man i et eller andet omfang benytte sig af »front sheet« og »back sheet«, jf. ovenfor ad princip 2.

(5) *Ophav*. Forskningskommunikation bør gøre det klart, hvem der er ophav til den viden, der kommunikeres. Ofte kommunikerer forskere viden, som stammer fra andre dele af forskningsfællesskabet – det vil sige viden, de ikke selv har produceret. Det er en vigtig del af forskningskommunikation at videregive denne viden til samfundet, men ophav bør fremgå af kommunikationen, som den også gør det i forskningen.

Er der tale om den bredere offentlighed, er der næppe stor interesse i ophav, og i en vis forstand forekommer opgaven at være helt umuligt, hvis alle indvolverede skal krediteres. Jo mere faglig og langsom forskningskommunikation er, desto større mulighed for at kreditere.

(6) *Perspektiv*. Forskere har både ret og pligt til at engagere sig i samfundsdebatten med perspektiver af etisk, politisk eller videnskabelig art. Det bør det være tydeligt, om et perspektiv falder inden for forskerens eget ekspertiseområde, er baseret på forskerens generelle viden om et bredere felt, eller

om den f.eks. er baseret på en viden eller holdning forskeren har, men som ikke er relateret til vedkommendes forskningsområde.

Her introduceres en yderligere sondring: Udtaler forskeren sig på eget ekspertområde, uden for eget ekspertområde eller som privatperson. Sondringen til sidste kategori er behandlet ovenfor afsnit 3.1.2. Sondringen mellem eget ekspertområde og generel faglig viden kan være relevant, men er det ikke nødvendigvis. For dagligmedierne er interessen ofte i at høre en forsker med forstand på området. Her bør en forsker så overveje, om det faktisk er et emne, som forskeren har tilstrækkelig forstand på til at kunne ytre sig som forsker. Det forekommer noget vanskeligt at markere forskellen på ekspertiseområde og bredere felt. Man kan overveje brugen af ordet »ekspert«, men det er typisk ikke en betegnelse, der bruges i forskersammenhæng, og det er vel også i sammenhængen helt acceptabelt at bruge termen »ekspert« om en person med stor almen viden inden for et felt, selvom vedkommende ikke er forsker præcis i dette felt. Efter nærværende forfatters vurdering er det mere relevant at kræve, at en forsker afstår fra at kommentere eller vurdere, hvis man ikke har tilstrækkelig viden på området – men den tilføjelse, at graden af tilstrækkelighed kan variere afhængig af situationen og af mediet.

Termen »holdning« er kun nævnt i forbindelse med ytringer som privatperson, men det forekommer oplagt, at en forsker også kan have en forskningsbaseret holdning, eller sagt på en anden måde: Der kan også forekomme vurderinger inden for forskningen og inden for forskerens ekspertiseområde. Her synes principperne 2, 3 og 4 at være relevante, jf. ovenfor.

(7) *Interessekonflikter.* Forskningskommunikation bør beskrive alle forhold, der kan skabe interessekonflikter omkring forskningen eller den enkelte forsker. Det kan være, men er ikke begrænset til, forhold omkring finansieringen af forskningen, patentansøgninger, royaltys, virksomhedssamarbejder, inhabilitet m.m.

Princippet er formuleret som et »bør«, hvilket kan undre. Det forekommer oplagt, at en forsker skal angive eventuelle interessekonflikter.

De syv principper efterfølges af »Bemærkninger til principperne«, hvor det bl.a. hedder, at »(d) e syv principper for forskningskommunikation er ikke en begrænsning i forskeres forskningsfrihed eller ytringsfrihed«. Retligt set er dette ikke korrekt. Kravet om, at forskere skal kommunikere korrekt om deres forskning, er en indskrænkning i ytrings- og informationsfriheden på den måde at der opstilles en særlig sandhedsforpligtelse, som andre ikke er underlagt. I almindelighed kan man sige det værste sludder med påstand om, at det er den skinbarlige sandhed, uden at dette har nogen retlige konsekvenser. Ef-

ter principperne har (universitetsansatte) forskere derimod en forpligtelse til korrekthed, når det drejer sig om at kommunikere forskning. Det er selvfølgelig en begrænsning, og hvis der sanktioneres over for en ukorrekt kommunikation, udgør det et indgreb. Et sådant indgreb kan så være berettiget efter art. 10, stk. 2, og efter nærværende forfatters vurdering kan det være berettiget at sanktionere, f.eks. med en påtale og i grelle tilfælde med mere drastiske midler i tilfælde af, at en forsker misinformerer om forskningsresultater. Men eventuelle sanktioner skal stedse kunne opfylde kravene i EMRK art. 10, stk. 2.

Forskningsfrihed og ophavsrettigheder

Af Morten Rosenmeier¹

1. Indledning

Ophavsretsloven giver ophavsretlig beskyttelse til *litterære og kunstneriske værker*. Det omfatter bl.a. tekster, herunder bøger og artikler. Herudover beskyttes billeder, tegninger, grafer, figurer, film- og lydoptagelser mm. Det er en betingelse for beskyttelse, at værkerne afspejler et vist rimeligt minimum af kreativitet. Kravet er meget mildt, og så snart der er tale om mere end f.eks. enkelte banale sætninger eller gængse diagrammer, kan man normalt regne med ophavsretlig beskyttelse. Beskyttelsen indebærer bl.a., at det i vidt omfang kræver tilladelse fra ophavsmanden – eller den, vedkommende måtte have videreoverdraget ophavsretten til – at kopiere stoffet eller videredistribuere det, herunder ved upload til internettet mm.²

Ovenstående medfører, at de produkter, som frembringes af danske forskere, i meget vidt omfang er beskyttet af ophavsret. Som eksempler kan nævnes bøger, bogbidrag, artikler, konferencerapporter, PowerPoints, figurer, diagrammer, optagne interviews mm.

De forskere, der står bag produkterne, skaber dem i vidt omfang som led i deres ansættelsesforhold ved universiteter og andre offentlige forskningsinstitutioner. Ikke desto mindre er ophavsretten som udgangspunkt hos forskerne, ikke institutionerne. Ifølge retspraksis er ophavsretten til værker skabt af an-

1. Professor i ophavsret, Københavns Universitet, Det Juridiske Fakultet, Center for Informations- og Innovationsret (CIIR). Herudover udfører jeg forskellige former for ophavsretligt organisationsarbejde, bl.a. som formand for Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA) under hovedorganisationen Akademikerne. UBVA varetager akademikerstandens interesser i spørgsmål om intellektuelle ejendomsrettigheder, herunder ophavsret. Se nærmere mit CV på www.jura.ku.dk/mortenrosenmeier. Om UBVA se www.ubva.dk.
2. Se nærmere i *Rosenmeier* 2018.

satte nemlig som udgangspunkt hos dem selv, og retten går kun over til arbejdsgiveren i det omfang, det er nødvendigt for arbejdsgiverens sædvanlige virksomhed. Retten til at publicere journalistiske artikler skabt af ansatte journalister går derfor f.eks. over til de medievirksomheder, hvor de arbejder, sådan så artiklerne kan offentliggøres i avisen, uden at det krænker journalisternes ophavsret. Offentlige forskningsinstitutioner plejer imidlertid ikke at råde over de ansattes forskning. Det er tværtimod traditionelt op til forskerne selv at bestemme, hvad de skriver, og hvor, hvornår og hvordan de publicerer det. Dette er en vigtig del af forskningsfriheden, jf. nedenfor. Pga. det her sagte er det ikke nødvendigt for universiteternes sædvanlige virksomhed at få del i ophavsretten til de ansattes forskning. Derfor er retten som udgangspunkt hos forskerne.³ Det kan forholde sig anderledes i forbindelse med forskere ansat i det private, f.eks. medicinalvirksomheder. Når det handler om forskere ansat ved offentlige forskningsinstitutioner, er tingene imidlertid som beskrevet her.

Overtrædelse af ophavsretsloven kan udløse alvorlige juridiske sanktioner, herunder erstatning, vederlag, godtgørelse, straf mm. Dermed bliver forskernes ophavsret til en vigtig og central del af deres akademiske frihed, herunder deres forskningsfrihed.⁴ Ophavsretten giver nemlig forskerne en håndgribelig og reel juridisk ret til at sikre, at det er dem, der bestemmer over deres publikationer, herunder hvad de skriver, hvornår de skriver det, og hvor det offentliggøres. Ophavsretten beskytter også forskernes »negative ytringsfrihed«, dvs. deres ret til ikke at publicere, fordi den giver dem en håndgribelig juridisk mulighed for at kontrollere, hvornår deres produktion evt. ikke skal offentliggøres.

Men træerne vokser ikke ind i himlen, heller ikke når det handler om forskernes ophavsret. Det ovennævnte udgangspunkt om, at forskerne selv har ophavsretten til deres forskning, har derfor været udfordret og sat under pres adskillige gange igennem tiden.

Kapitlet her giver en oversigt over nogle af disse udfordringer:

- Det er en almen universitetspolitisk målsætning, at offentligt finansieret forskning så vidt muligt skal lægges frit på nettet som led i »Open Ac-

3. Læs mere om ansattes ophavsrettigheder i *Rosenmeier* 2018, kap. 7 afsnit K. Se også *Schovsbo/Rosenmeier/Salung Petersen* 2021, s. 105 ff. og *Brinck-Jensen/Rosenmeier/Schovsbo/Sommer* 2013, s. 34 ff.

4. Om forskningsfrihed og akademisk frihed se denne bogs øvrige kapitler, herunder kapitel 1 afsnit 2 og frem. Se også artiklerne om de nævnte emner på www.forskerportalen.dk.

cess«. I hvilket omfang det kan forenes med forskernes ophavsret, diskuteres nedenfor i afsnit 2.

- Universiteterne skal vedtage data management-politikker, der bl.a. adresserer, hvem der ejer forskningsdata. Det giver anledning til flere spørgsmål, herunder hvordan politikkerne skal se ud for ikke at krænke forskernes rettigheder. Spørgsmålet diskuteres nedenfor i afsnit 3.
- Universiteterne samarbejder i stigende grad med eksterne parter. Bl.a. bliver det mere og mere almindeligt, at universiteterne leverer rapporter o.l. til offentlige myndigheder som led i »myndighedsbetjening«. Herudover samarbejder universiteterne i stor stil med erhvervslivet, typisk ved, at sidstnævnte betaler for forskningen eller dele af den. Det er et spørgsmål, hvem der har ophavsretten til de produkter, der kommer ud af samarbejdet. De diskuteres nedenfor afsnit 4.

2. Ophavsret og Open Access

2.1. Hvorfor Open Access?

Det er en offentlig målsætning, at offentligt finansieret forskning så vidt muligt skal være genstand for *Open Access*, dvs. lægges frit tilgængelig på nettet. Bag Open Access-tankegangen ligger forskellige forestillinger. Bl.a. henviser man til, at det følger af demokratiske hensyn, at forskning skal ud til folket, som har finansieret den via skatten. En anden begrundelse kan være, at Open Access er til gavn for forskningen, erhvervslivet eller andre.⁵ Herud-

5. Se f.eks. artiklen om »Videnskabelig gennemslagskraft og Open Access« på »Nordisk Samarbejdes« hjemmeside, <https://www.norden.org/da/news/videnskabelig-gennemslagskraft-og-open-access>. Det forklares her, at »§ 27 i FN's menneskerettighedserklæring fastslår, at »enhver har ret til at blive delagtiggjort i videnskabens fremskridt og dens goder.« Den enkelte forsker har altså et formidlingsansvar. Og Open Access gør det lettere at nå ud til en større offentlighed, end hvis der kun publiceres i et tidsskrift, som er dyrt at købe sig adgang til. At publicere i Open Access er en demokratisk handling, som spreder viden gratis«. Se også »Danmarks Nationale Strategi for Open Access«, udstedt af Uddannelses- og Forskningsministeriet 20. juni 2018: »Open Access er et spørgsmål om at få den maksimale effekt ud af forskningen. Gevinsterne for danske virksomheder, dansk forskning og det danske samfund med fri adgang – Open Access – til forskningsresultater er mange. Med en øget tilgængelighed for alle til videnskabelige artikler på nettet vil vi få en mere effektiv videndeling mellem forskere, forskningsinstitutioner og virksomheder. Open Access vil resultere i nye og forbedrede forskningsmuligheder – specielt inden for tværdisciplinær forskning – og forbedre adgangen til forskningsbaseret viden for virksomheder

over håber man, at Open Access kan få de internationale tidsskrifter til at sætte deres abonnementspriser ned. Sagen er, at tidsskriftsabonnementer lægger beslag på store dele af forskningsbibliotekernes bevillinger, samtidig med at visse tidsskrifter har fuldstændig enorme indtægter. Det skyldes igen den tankevækkende kendsgerning, at tidsskrifterne typisk får de artikler, de sælger, foræret, uden at de betaler noget til de forskere, der skriver dem. De forskere, der står for peer review, får heller ikke noget ud over æren. Det er med til at gøre tidsskriftsproduktion til en guldrandet forretning. Tidsskriftsforetagendet RELX (tidligere Reed Elsevier) havde f.eks. i 2019 et resultat på 1.509 millioner pund efter skat.⁶ Det er jo sådan set ret godt gået.

2.2. Open Access-politikker og andre bestræbelser

Open Access-bevægelsen har indtil nu primært givet sig udslag i mere bløde udmeldinger, herunder i form af »politikker«, »strategier« og den slags. Nogle eksempler: I 2003 formuleredes et højtideligt internationalt dokument ved navn »Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities«, som i de følgende år blev tiltrådt af en række repræsentanter fra universiteter fra hele verden.⁷ Siden er andre dokumenter kommet til. Bl.a. har en række bevilgende organer mv. fra forskellige europæiske lande i 2018 sluttet sig sammen i en »Coalition S«, som har formuleret en »Plan S«. Ifølge den skal al forskning, der hviler på eksterne forskningsbevillinger, være genstand for Open Access fra og med 2021.⁸ I Danmark publicerede »Open Access-udvalget« under Danmarks Elektroniske Fag- og Forskningsbibliotek (DEFF) i 2011 en omfattende rapport ved navn »Anbefalinger til implementering af Open Access i Danmark«. ⁹ Siden, i 2018, fulgte »Danmarks Nationale Strategi for Open Access«, udstedt af Uddannelses- og Forskningsministeriet.¹⁰ Det fremgår af strategien bl.a., at der fra 2025 skal være »uhindret, digital adgang for alle til alle fagfællebedømte forskningsartikler fra danske

og andre og dermed bidrage til, at den nyeste viden hurtigere kommer ud og skaber innovation og vækst i samfundet.«.

6. Se nærmere firmaets årsregnskab (»annual report«) for 2019 s. 128. Rapporten ligger på tilgængelig på www.relx.com.
7. Se nærmere artiklen om erklæringen på Wikipedia. Erklæringen kan studeres på <https://openaccess.mpg.de/Berlin-Declaration>.
8. Se nærmere <https://www.coalition-s.org/>. Se også Wikipedia-artiklen på https://en.wikipedia.org/wiki/Plan_S.
9. DEFF er nu nedlagt, men rapporten kan stadig findes via google. Jeg sad selv i Open Access-udvalget som repræsentant for UBVA.
10. Se <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/open-access/artikler/danmarks-nationale-strategi-for-open-access>.

forskningsinstitutioner – med maksimalt 12 måneders forsinkelse«. Videre hedder det, at »Forskningsinstitutionerne og professionshøjskolerne skal opfordre forskerne til at udnytte deres rettigheder til at publicere Open Access, herunder kan institutionerne overveje at lade Open Access tælle positivt i meriteringen af den enkelte forsker«. I henhold til det har universiteterne i et vist omfang udstedt lokale politikker, der skal føre de dyre ord ud i livet.

Ud over de mere bløde tiltag forsøger man at fremme Open Access på den måde, at en række bevillingsgivere betinger deres bevillinger af, at den forskning, som bevillingerne vedrører, publiceres som Open Access. Det gælder bl.a. på EU-plan. Som et markant eksempel kan nævnes, at EU's store »Horizon 2020«-bevillinger på 75 milliarder euro var ledsaget af krav om, at forskningen skulle i Open Access.¹¹

Open Access-bevægelsen giver anledning til flere interessante spørgsmål. Man kan jo starte med at overveje, i hvilket omfang de gængse begrundelser for Open Access holder vand, herunder om det er overbevisende, at forskning skal ud til folket af demokratiske grunde, eller at Open Access er til gavn for erhvervslivet etc. »Folket« studerer jo sjældent selv forskningsartikler, og de dele af erhvervslivet, der baserer deres forretning på videnskabelig forskning, plejer at have råd til de nødvendige tidsskriftsabonnementer. Herudover kunne man jo også forestille sig, at folket og erhvervslivet fik mættet deres informationsbehov ved at gå på biblioteket. Et andet, ikke mindre interessant spørgsmål kan være, i hvilket omfang Open Access-projektet kan lykkes, samtidig med at universiteter og myndigheder løbende presser forskerne til at publicere i internationale tidsskrifter, der ikke nødvendigvis tillader Open Access. Presset udøves bl.a. ved hjælp af »BFI-systemet«, der lader de universitære bevillinger afhænge af, i hvilket omfang forskerne publicerer i point-givende tidsskrifter.¹² En overbevisende besvarelse af den slags spørgsmål kræver en selvstændig, kritisk tænkning, der rækker ud over gentagelse af de gængse Open Access-begrundelser.

2.3. Krænker Open Access forskernes ophavsret?

Open Access har også en ophavsretlig vinkel: Man kan spørge, om Open Access-bevægelsen truer det traditionelle udgangspunkt om, at forskerne selv har ophavsretten til deres publikationer. Ifølge dette udgangspunkt er det jo forskerne selv, der har ophavsretten, sådan så de selv kan bestemme, om hvor, hvornår og hvordan de publicerer. Se ovenfor 1. Kan politikker, der går

11. Se <https://ec.europa.eu/research/openscience/index.cfm?pg=openaccess>.

12. Se om BFI-systemet bl.a. <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/statistik-og-analyser/den-bibliometriske-forskningsindikator>.

ud på, at forskerne skal lægge forskningen på nettet som led i Open Access, forenes med det?

Det er et spørgsmål, som vi har overvejet grundigt i UBVA.¹³ Efter vores vurdering er svaret følgende:

Det fremgår af ophavsretslovens § 2, at ophavsmanden har eneret til at fremstille eksemplarer af værket og til at gøre det tilgængeligt for almenheden ved eksemplarspredning, eksemplarvisning og offentlig fremførelse. Heraf følger, at den slags aktivitet kræver tilladelse fra ophavsmanden, og hvis nogen fremstiller eksemplarer af værket eller gør det tilgængeligt for almenheden uden tilladelse fra ophavsmanden, krænkes vedkommendes ophavsret. Det gør det igen muligt for ophavsmanden at skride juridisk ind over for krænkeren med krav om erstatning, straf mm. Det at universiteterne opfordrer forskerne til at lægge deres publikationer i Open Access, er imidlertid ikke en adfærd, der strider mod ophavsretslovens § 2. Der er jo ikke tale om, at universitetet uden tilladelse fra ophavsmanden fremstiller eksemplarer af værket eller gør det tilgængeligt for almenheden. Det at komme med opfordringer til andre om, hvad man synes de skal gøre med deres ophavsretligt beskyttede værker, er i det hele taget ikke en ophavsretskrænkelse. Af samme grund er der ikke i strid med forskernes ophavsret, hvis bevillingsgivere be-
tinger sig, at de publikationer, de støtter, lægges i Open Access.

Indtil nu har de gældende Open Access-politikker i vidt omfang haft karakter af opfordringer til forskerne. Hvis den dag måtte komme, hvor universiteterne begynder at *pålægge* forskerne at publicere i Open Access, begynder tingene imidlertid at blive ophavsretligt problematiske. Selve det, at universiteterne pålægger forskere at publicere i Open Access, er ganske vist ikke isoleret set i strid med ophavsretslovens § 2, fordi der jo ikke er tale om, at universitetet uden tilladelse fremstiller eksemplarer af værkerne eller gør dem tilgængelige for almenheden. Men på mange forskningsinstitutioner afvikles Open Access-politikkerne ved »parallelpublicering«, dvs. ved, at forskerne lægger en kopi af de artikler, de har fået publiceret i et tidsskrift, i en offentligt tilgængelig database, der typisk er drevet af universiteterne selv. Man kalder den slags baser for »institutional repositories«. Og så klapper den ophavsretlige fælde. Direkte at pålægge en forsker at lægge kopier af sine værker i et repository, som universitetet selv står for, må indebære en kopiering, som forskeren ikke kan siges at have givet nogen tilladelse til.

Efter UBVA's vurdering vil det derfor være i strid med forskernes ophavsret, hvis universiteterne går over til direkte at pålægge forskerne at parallel-

13. Om UBVA se ovenfor note 1.

publicere i universitets-databaser. Den slags kan derfor kun ske, hvis der indgås aftaler med forskerne. Det mest hensigtsmæssige er, at aftalerne indgås som lokalaftaler, dvs. mellem tillidsrepræsentanterne og ledelserne på de enkelte universiteter.

Ovenstående er anerkendt af videnskabsministeren i 2011 i et svar på et folketingssspørgsmål.¹⁴ Spørgsmålet var plantet af Open Access-kritiske kræfter i anledning af den DEFF-rapport om Open Access, der er nævnt ovenfor v. note 9. Spørgsmålet lød:

»Det har hidtil været anset for en central del af forskningsfriheden, at forskeren selv har copyright til de rapporter, han eller hun skriver med henblik på udgivelse, og altså selv afgør hvor og under hvilke betingelser arbejdet skal udgives. Rapporten siger: 'Forskeren skal stadigvæk vælge den bedst mulige publiceringskanal, men forskeren bør samtidigt rådgives om denne publiceringskanals mulighed for, at forskeren bibeholder rettigheder til at arkivere en peer reviewed version af artiklen i sit lokale repositorium' (side 16). Ministeren bedes forholde sig til, om dette, sammenholdt med anbefalingen om, at der i forbindelse med al offentligt støttet forskning skal stilles krav om placering af værket i et repositorium, ikke de facto er en fratagelse af danske forskeres copyright på eget arbejde. [...]«.

Ministeren svarede:

»Forskere ved universiteter og andre højere læreanstalter har ophavsret til egen produktion, herunder artikler. Ophavsretten indebærer, at det kræver tilladelse fra forskerne til at fremstille eksemplarer af deres artikler eller gøre dem tilgængelige for almenheden ved spredning, visning og fremførelse, herunder ved at lægge dem på internettet. At henstille til andre, hvordan de skal udøve deres ophavsret, er ikke juridisk ophavsretskrænkende.

Open Access-politikker, der går ud på, at dele af forskernes produktion lagres af læreanstalterne selv i egne repositorier o.l., vil kunne indebære et indgreb i ophavsretten. Det er derfor et hensigtsmæssigt led i gennemførelsen af Open Access ved danske universiteter og andre højere læreanstalter, at de ophavsretlige spørgsmål løses ved kollektive aftaler.

Akademikerstandens ophavsretsinteresser varetages på organisationsplan af ACs Udvalg til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA). UBVA har været repræsenteret i Open Access Udvalget og bakker op om indførelsen af Open Access på videnskabelige artikler på danske universiteter og andre højere læreanstalter. UBVA anbefaler, at de ophavsretlige spørgsmål ordnes ved lokale aftaler på de enkelte institutioner. UBVA vil i samråd med AC rådgive forskerstanden om, hvordan aftalerne mest hensigtsmæssigt skal formuleres efter udvalgets opfattelse. [...]«.

14. 2010-11 (1. samling), Udvalget for Videnskab og Teknologi (UVT), alm. del, spm. 220, 24. maj 2011. Direkte link <https://www.ft.dk/samling/20101/almdel/uvtspm/220/index.htm>.

De aftaler, der skal indgås med forskerne, behøver strengt taget ikke være lokalaftaler. De kan i princippet også være individuelle aftaler indgået med de enkelte forskere, f.eks. i deres ansættelseskontrakter. Man kunne også forestille sig, at Akademikerne, som UBVA er en del af, indgik en kollektiv overenskomst med Danske Universiteter. Når UBVA anbefaler, at området reguleres via lokalaftaler på de enkelte universiteter, skyldes det, at man på den måde giver forskerne og deres tillidsrepræsentanter mere indflydelse på de aftaler, der skal gælde for dem. På den måde kan aftalerne få et indhold, der passer til de lokale miljøer.

Efter UBVA's vurdering er det i den forbindelse vigtigt, at lokalaftalerne tager stilling til, hvad det er for publikationer, der skal være i Open Access. I den forbindelse er det vigtigt at være opmærksom på, om politikkerne kun skal handle om artikler, eller om de også skal omfatte bøger. Hvis de skal omfatte bøger, vil det være hensigtsmæssigt at komme ind på, om det kun drejer sig om videnskabelige monografier, eller om det også skal omfatte f.eks. lærebøger og populærvidenskabelige værker, debatbøger mm. Man skal i den forbindelse være opmærksom på, at man ved at udsætte den slags bøger for Open Access-krav skaber en situation, hvor det gøres vanskeligere at få bøgerne udgivet på forlag, fordi den gratis tilgængelighed på nettet vil medvirke til at gøre det urentabelt for forlagene at udgive bøgerne. Set fra et forskersynspunkt vil det derfor ikke mindst være væsentligt, at i hvert fald lærebøger ikke omfattes af eventuelle tvungne Open Access-ordninger, bl.a. fordi andet vil undergrave forskernes incitament til fremtidig lærebogsproduktion. Det tager tusinder af timer at skrive en lærebog, men efter de herskende forskningspolitiske tendenser er lærebøger typisk ikke videnskabeligt meriterende. Med det massive videnskabelige publikationspres, vi forskere i dag er udsat for, er lærebøgerne derfor i vidt omfang noget, vi skriver på trods, i håb om at levere optimal undervisning. Hvis vi også skal gøre det gratis, vil mange af os vælge ikke at skrive dem mere. Det vil undergrave fremtidig dansk lærebogsproduktion, til skade for dansk sprog og kultur.

2.4. Hvordan skal det ende?

Men der er i øjeblikket ingen tegn på, at danske universiteter vil udsætte forskerne for pålæg om obligatorisk Open Access. Det er der en meget væsentlig grund til. Den er, at man fra myndighedernes side løbende udsætter danske forskere for et massivt pres for at få os til at publicere i internationale, peer reviewede tidsskrifter og helst på engelsk. Presset skyldes nogle forestillinger om, at man på den måde understøtter dansk forskning i konkurrencen med udlandet. Presset udøves bl.a. gennem de bibliometriske systemer, der er nævnt ovenfor under afsnit 2.2, og som lader de universitære bevillinger af-

3. »Alle data er universitetets ejendom«. Ejerskab til forskningsdata

hænge af, i hvilket omfang forskerne publicerer i de rigtige tidsskrifter. Bibliometriske systemer bruges også i et vist omfang internt på universiteterne, når man skal fordele penge mellem forskellige enheder såsom forskningscentre mm. Jo flere points, jo flere penge.

Men de tidsskrifter, der giver de gode points, tillader ikke altid Open Access. Og hvis de gør det, er der i vidt omfang tale om »gylden Open Access«. Det er en snedig ordning, hvor forskere, der får publiceret en artikel, skal betale et stort beløb til tidsskriftet til gengæld for at få artiklen i Open Access. Det er ikke mindst den slags, der gør tidsskriftsproduktion til en sund forretning set fra et forlagssynspunkt. Ikke alene får man som tidsskrift artiklerne og peer reviewet forærende. De forskere, der forærer deres artikler til tidsskrifterne, betaler ovenikøbet for at få lov til at offentliggøre dem. Den nationale Open Access-strategi opfordrer nu til, at Open Access så vidt muligt realiseres uden den slags »double dipping« fra tidsskrifternes side. Men den sker i vidt omfang. Dermed er der skabt en situation, hvor vi som samfund betaler for forskningen tre gange. Først betaler vi forskernes løn. Så betaler vi tidsskriftsabonnementerne. Og så betaler vi for, at forskerne drister sig til at opfylde den nationale Open Access-strategi ... De penge, samfundet betaler til tidsskrifterne, kunne være gået til forskning. Samtidig er der fyringsrunder på universiteterne.

Man kan ikke både blæse og have mel i munden, ikke engang i Uddannelses- og Forskningsministeriet. Det er mindre hensigtsmæssigt at bede forskerne lægge deres artikler gratis ud på nettet, samtidig med at man opretholder BFI-systemer, der presser dem til den modsatte adfærd. Den manglende hensyntagen til det vil utvivlsomt træne det store Open Access-projekt i mange år fremover.

3. »Alle data er universitetets ejendom«. Ejerskab til forskningsdata

3.1. Kan man eje forskningsdata/primært materiale?

Forskning bygger på studier af datagrundlag. Afhængig af den grad, informationen er bearbejdet i, kan man inddele datagrundlaget i »forskningdata« og »primært materiale«. I kodeks for forskningsintegritet hedder det i den forbindelse i pkt. II.2:

»Primært materiale er ethvert materiale (f.eks. biologisk materiale, noter, interviews, tekster og litteratur, digitale rådata, registreringer, osv.), der udgør grundlaget for forskningen.

Data er detaljerede optegnelser over det primære materiale, som udgør grundlaget for uden analyse, der fører til resultaterne.«

Den måde forskningsdata/primært materiale skal indsamles og opbevares på, er genstand for en række juridiske og forskningsetiske krav, herunder fra persondataretten¹⁵ og kodeksens pkt. II.2.

Ved siden af det er det et væsentligt, selvstændigt spørgsmål, om der kan knytte sig et *juridisk ejerskab* til forskningsdata/primært materiale, dvs. om der findes regler, som tillader ejeren at bestemme, i hvilket omfang andre må få adgang til stoffet, og hvad de må bruge det til. Spørgsmålet er meget relevant. Konflikter om ejerskab til forskningsdata/primært materiale er jo hverdagskost inden for mange forskningsmiljøer.

I UBVA har vi f.eks. haft en del sager, hvor forskere, der forlod et forskningsprojekt i vrede, tog data med sig, sådan så de andre deltagere ikke længere havde adgang til dem. Et typisk scenario drejer sig om en vred ph.d.-studerende, der har data liggende på sin private computer, og som forlader projekterne efter en konflikt med vejlederen. Kan de andre forskere eller universitetet i den slags tilfælde have et juridisk krav på at få en kopi? Og kan man tvinge den ph.d.-studerende til at slette sin kopi af dataene? Et andet eksempel: Et stort og dyrt forskningsprojekt er eksternt finansieret af medicinalindustrien, som har store kommercielle interesser i at få magt over de forskningsdata, der kommer ud af projektet. Må de forskere, der er med i projektet, så genbruge de data, de frembringer, i andre projekter? Eller skal de først spørge det medicinalfirma, der har sponseret projekt nr. 1, om lov? Eller: En medicinsk professor har ud over sin stilling på universitetet også tilknytning til et hospital. Den pågældende frembringer en række værdifulde databaser med lægevidenskabelige oplysninger, og de lagres på en server drevet af hospitalet. Derefter bliver vedkommende afskediget fra hospitalet og skal for fremtiden kun have tilknytning til universitetet. Kan vedkommende kræve at få adgang til de data, der ligger på hospitalets server? Og kan universitetet?

Konflikter er der nok af, og de indebærer typisk, at visse forskere afskæres fra at udføre den forskning, de gerne vil. Det er derfor et relevant, forskningsfriheds-relateret spørgsmål: Hvem ejer forskningsdata/primært materiale?

Det er desværre ikke muligt at svare kort og klart på det. Sagen er nemlig, at der ikke findes nogen almen juridisk definition på, hvad det egentlig vil sige at »eje« noget. Der er flere regler, og de går ud på noget forskelligt. Og forskningsdata/primært materiale passer ikke altid ind i reglerne.

15. Læs om persondataret i *Mortensen 2020* og om dennes anvendelse på forskningsprojekter i *Kristensen og Ullits 2020*.

3.2. Forskellige typer af ejerskab

Fra et juridisk synspunkt kan det at eje noget sigte til følgende:

Fysiske ting, som man kan tage og føle på, f.eks. huse og biler, kan være genstand for det, man med en juridisk terminologi vil kalde »almindelig ejendomsret«. Ejerskabet medfører, at man kan råde over det ejede, både ved »retlig råden« (f.eks. salg, udleje, leasing mm.) og ved »faktisk råden« (dvs. at man bestemmer, hvad der rent fysisk skal ske med det ejede, f.eks. at huset skal males, eller at bilen skal stå i garage).

Værker og opfindelser mv. er derimod genstand for *intellektuelle ejendomsrettigheder* i henhold til reglerne i ophavsretsloven, patentloven mm. Disse regler betyder, at rettighedshaveren kan forbyde andre at gøre visse bestemte ting med det beskyttede stof. Ophavsmænd kan f.eks. som tidligere nævnt forbyde andre at kopiere beskyttede værker og at gøre dem tilgængelige for almenheden ved eksemplarspredning, eksemplarvisning og offentlig fremførelse. I patentretten kan rettighedshaveren forbyde en række former for erhvervsmæssig udnyttelse af den patenterede opfindelse.

Der er flere væsentlige forskelle på fysiske og intellektuelle ejendomsrettigheder. En er, at fysiske ejendomsrettigheder kun vedrører de ganske bestemte fysiske ting, rettighederne knytter sig til, og ikke andet. Derfor giver fysisk ejendomsret ikke ejeren mulighed for at forbyde sine omgivelser at kopiere det ejede. Ejeren af en bil, f.eks., kan ikke forbyde bilfabrikken at lave en anden bil magen til. Det forholder sig modsat med intellektuelle ejendomsrettigheder. I relation til dem er retten til at forbyde andre at kopiere stoffet en central del af ejerskabet.

En anden afgørende forskel er, at fysiske ejendomsrettigheder gør det muligt for ejeren at få fysisk adgang til det ejede, hvis nogen ulovligt tager det fra ham. Hvis der f.eks. er nogen, der stjæler ens bil, har man et juridisk krav på at få bilen igen. Det er anderledes med intellektuelle ejendomsrettigheder. De giver rettighedshaveren mulighed for at forbyde kopiering mm., men de giver ikke vedkommende et krav på fysisk adgang til bestemte versioner af det beskyttede stof. Forfatteren til en bog, f.eks., har ophavsret til bogen og kan derfor forbyde andre at plagiere den. Derimod har han ikke noget krav på få adgang til andre menneskers bogreoler, så han kan tilføje rettelser i de eksemplarer af bogen, der måtte befinde sig der. Man kan også udtrykke det, der siges her, sådan, så fysisk ejendomsret er en *fysisk råderet*, intellektuelle ejendomsrettigheder en *forbudsret*.

Hvis man spørger, i hvilket omfang forskningsdata/primært materiale passer ind i reglerne, er svaret:

Primært materiale, der har karakter af *fysiske ting*, f.eks. geologiske prøver eller indsamlede planter, beskyttes af almindelig ejendomsret. Det indebærer,

at ejeren kan bestemme, hvad der skal ske med materialet, og at vedkommende har krav på at få adgang til det, hvis nogen ulovligt fjerner det. Ejeren kan derimod ikke forbyde andre at kopiere stoffet.

Visse former for primært materiale/forskningsdata beskyttes af immaterielle rettigheder. F.eks. giver man ophavsretlig beskyttelse til noter, optegnelser mm. Det indebærer, at rettighedshaveren i vidt omfang kan forbyde andre at kopiere dataene eller offentliggøre dem. Derimod giver beskyttelsen ikke vedkommende et krav på fysisk adgang til stoffet. Primært materiale/forskningsdata af den her nævnte art kan bl.a. beskyttes på følgende måde:

- Som originale litterære eller kunstneriske værker i henhold til ophavsretslovens § 1.¹⁶ Det gælder bl.a. interviews, noter, bøger, artikler mv. Beskyttelsen kræver, at stoffet afspejler kreativitet, og den omfatter alle de dele af stoffet, der gør det. Det kan f.eks. være en krænkelser at kopiere en side fra en bog, hvis den pågældende side i sig selv afspejler kreativitet. Derimod er det ikke en krænkelser at kopiere f.eks. en banal sætning, der ikke gør det.
- Som lydoptagelser efter ophavsretslovens § 66. Bestemmelsen beskytter alle lydoptagelser mod kopiering og offentliggørelse i 50 år fra optagelsesåret og i visse tilfælde i længere tid. Som eksempler kan nævnes lydoptagelser af interviews. Der kræves ingen kreativitet, og beskyttelsen omfatter hele lydoptagelsen, inkl. små dele af den. Det krænker derfor § 66-beskyttelsen at kopiere f.eks. 2 sekunder fra en optagelse.
- Som filmoptagelser efter ophavsretslovens § 67, som beskytter alle former for filmoptagelser i 50 år fra optagelsesåret. Som eksempel kan nævnes filmoptagelser af interviews. Der kræves ingen kreativitet, og beskyttelsen omfatter hele filmoptagelsen, inkl. små dele af den.
- Som fotografier efter ophavsretslovens § 70. Den beskytter alle fotografier i 70 år fra optagelsesåret. Omfattet er ikke alene traditionelle fotos, men også f.eks. røntgenbilleder, satellitfotografier, hologrammer mm. Der kræves ingen kreativitet, og det kan formentlig krænke beskyttelsen f.eks. at kopiere et brudstykke af et fotografi.
- *Systematiske sammenstillinger* af primært materiale og/eller forskningsdata kan i visse tilfælde beskyttes ophavsretligt, enten som litterære eller kunstneriske værker efter ophavsretslovens §§ 1 eller 5 eller som »databaser« efter § 71. Beskyttelse som litterært/kunstnerisk værk kræver, at sammenstillingen afspejler kreativitet i udvælgelsen eller strukturen, og

16. Læs om, hvad der beskyttes ophavsretligt, og hvad beskyttelsen indebærer, i *Rosenmeier* 2018. Den ligger gratis til download på www.ubva.dk under »Publikationer«.

3. »Alle data er universitetets ejendom«. Ejerskab til forskningsdata

beskyttelsen omfatter alle de dele af sammenstillingen, der gør det. Hvis man f.eks. laver en database, der sammenstiller 20 data på en kreativ måde, kan det være krænkende at overtage 10 af disse data, hvis kreativiteten også afspejler sig i dem. Hvis derimod kreativiteten ikke afspejler sig i dem, er overtagelse ingen krænkelse. Databasebeskyttelse efter § 71 gives til sammenstillinger, der afspejler en væsentlig arbejdsmæssig eller økonomisk investering. Beskyttelsen omfatter de dele af sammenstillingerne, der i sig selv afspejler det. Det kan f.eks. være en krænkelse at overtage 50 data fra en sammenstilling beskyttet af § 71, hvis de 50 data isoleret set er resultat af en væsentlig investering. Hvis ikke de er det, er det derimod ingen krænkelse.

- *Bearbejdelser* af primært materiale og/eller forskningsdata kan beskyttes ophavsretligt, typisk efter ophavsretslovens § 1 eller § 4. Det er en betingelse, at bearbejdelserne afspejler kreativitet.

Resultater baseret på primært materiale og/eller forskningsdata kan også i et vist omfang patenteres eller beskyttes af designretten.

Der er endelig en række data/eksempler på primært materiale, der som udgangspunkt overhovedet ikke er genstand for noget juridisk ejerskab. Det er tilfældet i relation til data/primært materiale, der ikke er fysiske ting beskyttet af almindelig fysisk ejendomsret, og som ikke lever op til de beskyttelsesbetingelser, der fremgår af reglerne om intellektuelle ejendomsrettigheder. Som eksempel kan nævnes, hvis en juridisk forsker finder tre interessante utrykte byretsdomme og omtaler dem i en artikel. Oplysningen om dommene er ikke en fysisk ting, og den er heller ikke isoleret set udtryk for kreativitet eller andet, som kan give forfatteren ophavsret. Hvis andre juridiske forskere skriver om dommene, er det derfor ikke nogen ophavsretskrænkelser. Det er muligt, man af forskningsetiske grunde bør henvise til artiklen, men hvis bare man husker det, er alt i orden. De juridiske forskningsdata, der her er tale om, »ejes« simpelthen ikke af nogen.

3.3. Hvem har et eventuelt ejerskab, forskerne eller forskningsinstitutionerne?

I visse tilfælde kan der dog som sagt knytte sig et ejerskab til forskningsdata/primært materiale. Næste spørgsmål er så, hvem der har det. Det varierer også:

Ejendomsretten til fysiske ting er hos ejeren, typisk fordi han har købt dem eller på andre måder betalt for dem. Primært materiale indsamlet af forskere

som led i deres lønnede arbejde på en forskningsinstitution tilhører sandsynligvis institutionen.¹⁷

Ophavsretten til litterære og kunstneriske værker frembragt af ansatte er som udgangspunkt hos dem selv og går kun over til arbejdsgiveren i det omfang, det er nødvendigt for vedkommendes sædvanlige virksomhed. Se ovenfor 1 med fodnote 3. Forskningsinstitutioner har traditionelt set ikke rådet over de litterære og kunstneriske værker, som forskerne frembragte som led i forskning, herunder deres publikationer, og retten er derfor hos forskerne selv.

Hvis ansatte som led i ansættelsen frembringer lydoptagelser beskyttet af ophavsretslovens § 66 eller filmoptagelser beskyttet af § 67, er retten nok hos arbejdsgiveren.¹⁸ Det gælder også i relation til optagelser skabt af forskere som led i deres ansættelse på forskningsinstitutioner.

Retten til fotografier beskyttet af ophavsretslovens § 70 kører efter samme regler som dem, der gælder for værker. § 70-rettigheder til fotografier taget af forskere tilhører derfor normalt dem selv, ikke institutionerne.

Det er uklart, hvem der har retten i tilfælde, hvor ansatte skaber sammenstillinger omfattet af § 71. Det er muligt, at det er arbejdsgiveren, der har retten.

Hvis I læsere stadig er med på nuværende tidspunkt, kan I nok se, at det ikke er let at svare på, hvem der har ejerskab til forskningsdata/primært materiale, eller hvad det vil sige:

Visse former for primært materiale, f.eks. biologiske eller geologiske prøver, beskyttes af fysisk ejendomsret. Retten tilhører forskningsinstitutionerne. Retten indebærer, at universitetet kan bestemme, hvor materialet fysisk skal være, og kan få det igen, hvis nogen fjerner det. Derimod kan universitetet ikke forbyde kopiering af stoffet.

Visse former for data er beskyttet af intellektuelle ejendomsrettigheder, især ophavsret. Når det handler om f.eks. noter, publikationer og fotografier er retten hos forskerne. Når det handler om lydoptagelser, filmoptagelser er retten hos institutionerne. Det er uklart, hvad der gælder i relation til databaser beskyttet af § 71. Uanset hvilken paragraf man er inde i, indebærer beskyttelsen, at rettighedshaverne i et vist omfang kan forbyde andre at kopiere eller offentliggøre dataene. Derimod har de ikke noget et krav på fysisk adgang til medier, hvor datene ligger. Hvis f.eks. en ph.d.-studerende forlader et projekt og tager data med sig, kan de tilbageblevne forskere ikke bruge deres

17. Se den dom af 11. december 1996, afsagt af Retten i Århus, der omtales i *Bryde Andersen/Hau* 1998 Bogen ligger gratis til download på www.ubva.dk under »Publikationer«. Se også min rapport »Ejerskab til og ansvar for data«, afgivet til Erhvervsministeriet i 2017 og tilgængelig diverse steder på nettet s. 8 f.

18. Se nærmere de værker, der henvises til ovenfor note 3.

3. »Alle data er universitetets ejendom«. Ejerskab til forskningsdata

eventuelle ophavsret til disse data til at få adgang til den studerendes computer. De nøjes med en lang læse. Ophavsret er en forbudsret, ingen positiv råderet.

Endelig er der visse former for forskningsdata, der som udgangspunkt slet ikke er genstand for noget juridisk ejerskab.

Et skema, der opsummerer tingene, findes i slutningen af det følgende afsnit 3.4.

3.4. Kodeksen og datahåndteringspolitikkerne

Hvis man spørger, hvem der ejer forskningsdata, føres man hurtigt ind i den uigennemtrængelige juridiske jungle, der beskrives ovenfor. Der er derfor god grund til, at man på forskningsinstitutionerne prøver at håndtere spørgsmålet på en mere enkel måde. På linje hermed fremgår det nu af kodeks for forskningsintegritet pkt. 2, at universiteterne skal indføre regler om »dataadministration« (aka »data management«), som bl.a. adresserer ejerskab til forskningsdata. Det fremgår nærmere bestemt af pkt. 2.2.iii, at institutionerne skal have politikker, der bl.a. adresserer »Dataopbevaring, -adgang og -ejerskab, når forskere forlader institutionen«.

På en række universiteter og fakulteter har man derfor formuleret politikker om det. Visse steder foregår arbejdet stadigvæk.

Spørgsmålet er så, hvad man skal skrive i politikkerne. På visse universiteter har man valgt at lægge friskt ud med formuleringer, der kort slår fast, at »alle data er universitetets ejendom« o.l. Formuleringer af den art sås allerede før universiteterne tog hul på datahåndteringspolitikkerne, f.eks. i politikker udstedt af visse universiteters IT-afdelinger.

Man kan spørge, om den slags formuleringer løser nogen problemer. Det gør de ikke. De er derimod uhensigtsmæssige af flere grunde.

For det første indebærer vilkår af den nævnte slags en provokerende trussel mod forskernes intellektuelle ejendomsrettigheder og dermed deres akademiske frihed, fordi vilkårene synes at gøre indgreb i deres ophavsret til bøger og artikler og i deres rettigheder til forskeropfindelser. Som beskrevet ovenfor er det jo en mangeårig praksis, at forskere selv har ophavsretten til deres publikationer. Derfor bestemmer vi selv, om, hvor, hvornår og hvordan de skal publiceres. Det opfattes som en meget vigtig del af den akademiske frihed. Men hvad sker der med det udgangspunkt, hvis universiteterne pludselig overtager alle rettigheder til de forskningsdata, der fremgår af publikationerne, og til forskernes noter, interviewdata etc.?

Og når det kommer til forskeropfindelser, følger det af lov om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner, at forskere, der gør opfindelser, overdrager retten til universitetet mod til gengæld at få del i de indtægter, opfin-

delserne måtte generere. Systemet understøttes af tech-transenheder mm. Hvad sker der med det system, hvis der pludselig står i data management-politikken, at alle former for primært materiale/forskningsdata – herunder dem, der måtte have karakter af patenterbare opfindelser – ejes af universitetet?

For det andet er der det problem med formuleringer af den nævnte slags, at de overhovedet ikke har den retsvirkning, det er meningen, de skal have. Det man håber, når man laver den slags formuleringer, er selvfølgelig, at universitetet får et vandtæt juridisk ejerskab til primært materiale og data, hvilket kan løse konflikter som dem, der er nævnt tidligere. F.eks. håber man at vilkåret vil betyde, at forskere, der forlader forskningsprojekter, kan blive tvunget til at levere de data, de måtte have taget med sig, tilbage til de andre deltagere. Men tit holder det overhovedet ikke vand juridisk set.

For det, der adskiller juridiske regler fra moralnormer o.l. er, at reglerne kan håndhæves ved domstolene, evt. med hjælp fra politiet og fogedretten. Den retsfilosofiske definition på jura, som de jurastuderende præsenteres for allerede på første semester, er, at jura er regler, der i sidste instans kan gennemtvinges ved statsmonopoliseret voldelig tvang.¹⁹ I eksemplet med forskeren, der forlader et projekt i vrede og tager forskningsdata med hjem på sin private computer, er det, universitetet prøver, derfor at etablere en juridisk tilstand, der betyder, at enten kommer vedkommende med de pågældende data frivilligt, eller også indfinder fogeden og politiet sig på den pågældendes bolig ledsaget af låsesmed, politihund m.fl. Stillet over for denne fysiske overmagt vil den vrangvillige forsker frivilligt aflevere computeren. Ellers tager man den simpelthen fra vedkommende.

Men det siger sig selv, at juridiske regler kun kan håndhæves i civile sager, hvis der er et sikkert og præcist retsgrundlag, sådan så dommeren og de øvrige medvirkende får sikker dokumentation for, at de juridiske detaljer er på plads, før magtapparatet aktiveres. Men regelsæt, der siger, at alle data er universitetets ejendom, er ikke juridisk præcist. Det er derimod utroligt uklart. Bl.a. er det tvivlsomt, hvad der ligger i, at data/primært materiale »ejes« af universitetet, fordi der som tidligere nævnt ikke findes nogen almengyldig juridisk definition på, hvad det vil sige at »eje« noget. Sigtes der til det ejerskab, der knytter sig til fysiske ting? Sigtes der til intellektuelle ejendomsrettigheder og i så fald hvilke? Og selvom der antages at være tale om det ene eller det andet, giver det ikke altid fornuftig mening, pga. de tidligere beskrevne forskelle på, hvad det indebærer at have fysisk ejendomsret og intellektuel ejendomsret. Som sagt tidligere indebærer ejendomsretten til

19. Jf. bl.a. Ross 1966. s. 46. Bogen ligger gratis tilgængelig på www.jurabog.dk.

3. »Alle data er universitetets ejendom«. Ejerskab til forskningsdata

fysiske ting bl.a. ikke, at ejeren kan forhindre kopiering eller offentliggørelse. Og intellektuelle ejendomsrettigheder giver ikke rettighedshaveren noget krav på fysisk adgang til stoffet.

Derfor giver det ikke præcis mening at skrive, at alle data er universitetets ejendom. Er meningen, at universitetet har krav på at få en kopi af de data, en forsker måtte have fjernet fra universitetet? Skal universitetet også kunne forbyde andre at tage en kopi? Skal universitetet have et krav på at få adgang til de fysiske medier, hvor dataene ligger, herunder privatejede computere? Skal universitetet kunne tvinge ejeren til at slette dataene, når universitetet har fået en kopi? Skal dataene holdes hemmelige? Eller gør det ikke noget?

Al den slags står der ikke noget om. Det eneste, dommeren har at holde sig til, er noget helt overordnet om, at alle data er universitetets ejendom. I mange tilfælde kommer der nok ikke noget som helst fornuftigt ud af det. Og så bliver konflikterne ikke løst.

Man kan spørge, hvad der så skal stå i datamanagement-politikkerne. Det er et spørgsmål, vi har overvejet intensivt i UBVA. Vi er nået frem til, at den eneste fornuftige løsning er, at man i datahåndteringspolitikkerne opfordrer forskere, der indtræder i forskningsprojekter, til ved projekternes start udtrykkeligt at aftale, hvem der har hvilke rettigheder til hvilke forskningsdata, og hvad rettighederne præcis skal indebære. Den slags aftaler vil være juridisk bindende i medfør af aftaleloven, og hvis de er præcist formuleret, vil de kunne håndhæves af domstolene. At indgå den slags aftaler vil gå fint i tråd med kodeksens pkt. II.5 om forskningssamarbejder, og hvor det i pkt. II.5.1.iii hedder:

»Når det er relevant, bør der – foruden standardaftaler om den praktiske implementering af forskningen – indgås fælles aftaler om følgende: a. Intellektuelle ejendomsrettigheder [...]«.

UBVA har offentliggjort sine synspunkter i en rapport »Data management og rettigheder til forskningsdata og primært materiale«. Den ligger på www.ubva.dk under »Vejledende aftaler« i både en dansk og en engelsk version. Den redegør for, hvordan vi ser på sagen, og slutter med et forslag til en paragraf, som man evt. kan paste ind i sin datahåndteringspolitik, hvis man har svært ved selv at finde en egnet formulering.

UBVA råder nærmere bestemt til, at man i datahåndteringspolitikker skriver følgende ind:

- Hvem der har ophavsret til egentlige publikationer, herunder bøger og artikler, reguleres af ophavsretlige regler om ophavsret i ansættelsesforhold, ikke af datahåndteringspolitikken.

Kapitel 4. Forskningsfrihed og ophavsrettigheder

- Hvem der har patentret til opfindelser, kører efter lov om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner.
- I forbindelse med data/primært materiale, der har karakter af håndgribelige fysiske ting – f.eks. vævsprøver – skriver man ind, at universitetet har den fysiske ejendomsret. Det har universiteterne sikkert allerede i forvejen, jf. ovenfor 3.3, men man kan lige så godt få det skrevet udtrykkeligt ind, så der ikke er nogen tvivl om det.
- I forbindelse med andre slags data skal der i forbindelse med hvert enkelt forskningsprojekt laves små, konkrete, detaljerede aftaler om: a. hvem der må få adgang til data, b. hvem der må få en kopi, c. hvem der må bruge hvilke data til hvad, herunder i situationer, hvor et forskningsprojekt bliver afbrudt. Den slags aftaler vil være bindende i medfør af aftaleloven. I modsætning til vilkår om, at »alle data er universitetets ejendom«, kan den slags aftaler derfor håndhæves ved domstolene.

UBVA udarbejdede rapporten på baggrund af en henvendelse fra Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet ved Københavns Universitet, der var i tvivl om, hvordan de skulle håndtere rettighedsspørgsmål i deres datahåndteringspolitik. Så vidt jeg er informeret, vil rapportens anbefalinger også danne grundlag for en overordnet datahåndteringspolitik gældende for hele KU.

Datahåndteringspolitikker, der får forskerne til at indgå aftaler om ejerskab til forskningsdata, vil medføre en langt mere vandtæt og nuanceret regulering end de gængse standardvilkår om, at universitetet ejer alle data. De sidstnævnte har i vidt omfang ingen retsvirkning. Aftaler, derimod, har den retsvirkning, man ønsker de skal have. De åbner alle juridiske døre.

3. »Alle data er universitetets ejendom«. Ejerskab til forskningsdata

Fordelene ved UBVA-modellen kan skematisk udtrykkes sådan:²⁰

	Forsknings- data beskyttet af ophavsret	Fysiske forsk- ningsdata omfattet af almindelig ejendomsret	Forsknings- data, der ikke er genstand for noget ejerskab ifølge de gæl- dende juridi- ske regler	Forsknings- data, der er reguleret af en aftale
Får rettigheds- haveren...				
... et juridisk krav på adgang til dataene?	Nej	Ja	Nej	Ja
... ret til at tage en kopi af data- ene?	Nej	Nej	Nej	Ja
... ret til at for- hindre viderebe- arbejdelse?	Ja	Nej	Nej	Ja
... krav på hem- meligholdelse?	I visse tilfælde	Nej	Efter omstæn- dighederne ifølge anden lovgivning	Ja
... krav på selv at foretage kom- merciel videre- bearbejdelse?	Nej	Nej	Nej	Ja

3.5. Andre regler om data

Det, der er sagt ovenfor, drejer sig om, i hvilket omfang forskere, universiteter og andre kan have et juridisk ejerskab til forskningsdata, sådan så man bl.a. forhindrer, at forskere, der forlader projekter i utide, kan tage data med til skade for de andre forskere.

Men de regler, der er beskrevet ovenfor, er ikke de eneste, der regulerer adgang til forskningsdata. Bl.a. kan muligheden for at få adgang til data være begrænset af *persondataretlige* regler o.l.²¹

20. Skemaet er hentet fra UBVAs informationshjemmeside www.forskerportalen.dk, artiklen om Adgang til og råderet over forskningsdata.

21. Se nærmere *Mortensen 2020*. Se også artiklen om forskning, der omfatter personoplysninger, på www.forskerportalen.dk.

Herudover er brug af andres forskningsdata omfattet af almindelige videnskabetiske krav til den måde, forskere skal omgås andres materiale på. Disse krav følger bl.a. af almindelige normer om forfatterskab og plagiat, som de bl.a. fremgår af kodeks om forskningsintegritet. Normerne medfører bl.a., at det kan være plagiat at overtage andres forskningsdata uden at kreditere de pågældende.²² Herudover følger det af almindelige forskningsetiske normer for forfatterskab – i kodeksen kodificeret i afsnit II.4 – at forskere, hvis data indgår i publikationer, i et vist omfang er berettiget til medforfatterskab eller i hvert fald taksigelser.²³

Disse principper medfører dog ikke noget »ejerskab« til forskningsdata på samme måde som de øvrige regelsæt, der er aftalt ovenfor. Bl.a. kan man komme uden om plagiat- og forfatterskabsnormer, hvis bare man husker at kreditere dem, der står bag de relevante data, eller tilbyde dem medforfatterskab etc. Det kan man ikke i relation til det ejerskab, som afsnittet ovenfor i øvrigt drejer sig om.

4. Ophavsret ved erhvervssamarbejder, myndighedsbetjening mm.

4.1. Myndighedsbetjening o.l.

De rapporter mm., der frembringes som led i universiteternes »myndighedsbetjening« af ministerier og styrelser o.l., er ophavsretligt beskyttet som litterære værker. Desuden indeholder de tit beskyttede billeder, herunder fotografier, tegninger, grafer mm. Som udgangspunkt er retten hos forskerne. Hvis samarbejdspartnerne skal have del i forskernes ophavsret, f.eks. så de kan ændre i rapporterne eller gengive dem i uddrag el.lign., er det derfor nødvendigt, at forskernes rettigheder på en eller anden måde bliver gyldigt overført til dem.

Det er tilsyneladende ikke alle, der har været lige opmærksomme på det. Der ligger i hvert fald en række officielle vejledninger og modelaftaler mm., som det er nærliggende at opfatte sådan, så ophavsretten til forskernes stof

22. Jf. kodeksens pkt. I, II.3.1.v og 3.2.ii. Se hertil artiklen om plagiering på forskerportalen.dk, afsnittet om overtagelser af forskningsdata, information mm.

23. Se nærmere kodeksen, anf. sted. Se også artiklen om forfatterskab og -ansvar på forskerportalen.dk. Om forholdet mellem forfatterskabsnormer og plagiatnormer – herunder den mulighed, at visse former for adfærd kan stride mod begge samtidig – gør jeg mig tanker i artiklen om plagiering på forskerportalen.dk, næstsiste afsnit.

4. Ophavsret ved erhvervssamarbejder, myndighedsbetjening mm.

tilhører universiteterne.²⁴ Men det gør den sådan set ikke. Retten opstår hos forskerne i henhold til almindelige ophavsretlige regler. Hvis universiteternes samarbejdspartnere skal have del i ophavsretten, er der nødt til at ske et eller andet, så forskernes rettigheder bliver overført til dem.

En mulighed er, at der indgås en aftale, som forskerne er medunderskrivere på, og som gyldigt overfører deres rettigheder til tredjeparterne. En anden mulighed er, at forskerne overfører deres rettigheder til universiteterne, som derefter overfører rettighederne videre til tredjeparterne. Overførslen fra forskerne til universiteterne kan ske ved en udtrykkelig aftale mellem dem og forskerne. Man kan også forestille sig den mulighed, at forskernes rettigheder kan gå over til universiteterne efter den regel, der er beskrevet ovenfor afsnit 1, og som siger, at ansattes ophavsret går over til arbejdsgiveren i det omfang, det er nødvendigt for arbejdsgiverens sædvanlige virksomhed. Det, som universitetet får i den slags tilfælde, er kun de dele af forskernes ophavsret, de er nødt til at få for at drive sædvanlig universitetsvirksomhed. Hvis universiteterne i den slags tilfælde skulle kunne give aftagerne ret til f.eks. at bearbejde og ændre i rapporterne, er det et krav, at universitetet kun kan levere ordentlig og normal myndighedsbetjening, hvis aftagerne får ret til det.

Det er givetvis en bevisbyrde, som universiteterne får meget svært ved at løfte. Og i hvilket nærmere omfang universitetet kan få del i forskernes ophavsret uden aftale, er tvivlsomt og svært at sige præcist. Herudover har hverken universiteter, forskere eller samarbejdspartnere normalt noget ret in-

24. Se bl.a. nogle vejledende modelaftaler udarbejdet af det såkaldte »Johan Schlüter-udvalg« og publiceret på Forsknings- og Uddannelsesministeriets hjemmeside på ufm.dk (<https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/viden-netvaerk-og-kommercialisering-til-virksomheder/fa-hjaelp-til-kommercialisering/modelaftaler/samarbejde-og-rettighedsaftaler/samarbejds-og-rettighedsaftaler>). Aftalerne er beregnet til at skulle danne grundlag for samarbejdsaftaler mellem forskningsinstitutioner og virksomheder, og der er særlige aftaler for henholdsvis rekvireret forskning, samfinansieret forskning med to eller flere parter, samfinansieret ph.d.-uddannelse og ErhvervsPhD-projekter. Aftalerne udpensler i minutløse detaljer, i hvilket omfang de relevante rettigheder tilhører forskningsinstitutionen eller samarbejdspartneren. Forskernes rettigheder, derimod, nævnes ikke. Se tilsvarende samme ministeriums »Bilagsnotat – immaterielle rettigheder«, som udgør et af dokumenterne i ministeriets »Retningslinier for forskningsbaseret myndighedsbetjening« på <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/forskningsbaseret-myndighedsbetjening/retningslinjer>. Dokumentet regulerer, i hvilket omfang de immaterialrettigheder, der opstod på de tidligere sektorforskningsinstitutioner, nu er gået videre til universiteterne eller ministerierne. Forskernes rettigheder forbigås i tavshed. Læs mere om Schlüter-udvalgets modelaftaler ovenfor kapitel 3, afsnit 4.2.6, og nedenfor kapitel 7 afsnit 2.1.

timt kendskab til reglerne om ophavsret i ansættelsesforhold. Hvis man vil have rene linjer, er det derfor mest hensigtsmæssigt, at der i forbindelse med myndighedsbetjening o.l. indgås gyldige aftaler, som også involverer forskerne, og som forholder sig til, i hvilket omfang forskernes ophavsret til rapporterne går over til de eksterne samarbejdspartnere. Det er nu også den gældende praksis på området, jf. nedenfor.

Men det er vigtigt, at aftalerne formuleres på en rimelig og fornuftig måde, også set fra forskernes synsvinkel. Det har de aftaler, der er indgået i praksis, ikke altid levet op til. Indtil for et par år siden var det derimod rutine, at de kontrakter, som universitetet indgik med tredjeparter som led i myndighedsbetjening, overførte alt, hvad der kunne krybe og gå af rettigheder, til tredjeparterne.

Et typisk kontraktvilkår lød:

»Kunden erhverver ejendomsret, ophavsret og enhver anden rettighed til alle dokumenter, som Konsulenten [dvs. universitetet] udarbejder i forbindelse med opgavens udførelse, herunder rapporter samt data, som Konsulenten frembringer som led i kontrakten. Konsulenten og dennes personale skal iagttage ubetinget tavshed med hensyn til oplysninger vedrørende Kundens eller andres forhold, som der opnås kendskab til i forbindelse med opfyldelse af denne kontrakt.«

Den slags vilkår indskrænkede forskernes forskningsfrihed på en helt uacceptabel, retsstridig måde. De problemer, der knyttede sig til den vidtgående tavshedspligt, er beskrevet andetsteds her i bogen.²⁵ For så vidt angår den del af vilkåret, der overførte alle rettigheder til aftagerne, var der først og fremmest det galt, at aftagerne fik det indtryk, at de havde alle tænkelige ophavsrettigheder, herunder retten til at ændre og redigere rapporterne. UBVA har kendskab til mindst én sag, hvor det fik et ministerium til at ændre i konklusionerne i en rapport fra et universitet. Ifølge de forskere, hvis navn fortsat stod på rapporten, forvanskede og fordrejede ministeriet rapporten på en måde, der skadede deres faglige troværdighed. Ministeriets svar var, at det havde fået den fulde ophavsret, og at der desværre ikke var noget at gøre. Herudover bevirkede kontraktvilkåret vel, at forskere, der stod bag rapporter o.l., var afskåret fra at genbruge tekst fra rapporterne i kommende publikationer, selv i beskedent omfang. Ellers ville de vel krænke den ophavsret, der var overdraget til kunderne. Set fra et forskersynspunkt var begge dele uacceptabelt.

25. Se kapitel 4 afsnit 3.2.3 og 3.3. og kapitel 6 afsnit 6. Se også *Andersen 2017*, kapitel 7.

De aftaler, der indgås i dag, har mere afbalancerede kontraktsbestemmelser, både i relation til tavshedspligt og ophavsret. For så vidt angår de aktuelle tavshedspligtsbestemmelser se kapitel 6 afsnit 6. For så vidt angår ophavsret er det tilsyneladende nu kutyme, at den bestillende myndighed kun får en »ikke-eksklusiv brugsret«.²⁶ Begrebet brugsret har ikke nogen fast ophavsretlig betydning, men meningen må være at signalere, at myndigheden ikke skal have den fulde ophavsret sådan som i gamle dage, men kun nogle mere begrænsede rettigheder. Efter § 11, stk. 7, har bestilleren dog stadig ret til at »formidle« rapporter, herunder ved at »forkorte« og »opdele« dem. Men det skal udtrykkeligt fremgå, hvis der er sket bearbejdelse, jf. stk. 8. Både disse bestemmelser og den kendsgerning, at det ikke er defineret mere klart, hvad brugsretten indebærer, kan give anledning til fortolkning og dermed konflikter. Ikke desto mindre er de aktuelle kontrakter et klart fremskridt i forhold til, hvordan tingene var tidligere.

Aftalerne siger dog stadig ikke noget om forskernes ophavsrettigheder. Men som tidligere nævnt opstår ophavsrettighederne hos forskerne, og de eksterne samarbejdspartnere kan kun få gyldig del i dem, hvis der sker et eller andet, som får rettighederne tit at bevæge sig fra forskerne og videre til de eksterne parter. En mulighed er, at forskerne og universiteterne indgår aftaler om, at visse af førstnævntes rettigheder går over til sidstnævnte, som derefter kan overdrage dem videre til de eksterne parter. Man kan også forestille sig, at forskernes rettigheder til rapporter o.l. automatisk kan gå over til universiteterne og derfra videre til samarbejdspartnere i den udstrækning, det er nødvendigt for universiteternes »sædvanlige virksomhed«. Se begyndelsen af dette afsnit 4.1. Som sagt der tvivler jeg dog på, om den argumentation skulle kunne gøre det muligt for universiteterne at tillade samarbejdspartnere at bearbejde og ændre rapporterne. Det er jo svært at se, at det skulle være påkrævet af hensyn til »sædvanlig universitetsvirksomhed«. Under alle omstændigheder opstår rettighederne hos forskerne, og universitetet kan ikke overdrage dem videre til samarbejdspartnere, medmindre rettighederne på en eller anden måde er »klareret bagud« i forhold til forskerne.

26. Se bl.a. nogle vejledende dokumenter ved navn »Kontrakt om Forskning og udvikling fra en offentlig forskningsinstitution« og »Kontrakt om Rådgivning og bistand fra en offentlig forskningsinstitution«, begge dateret 8. december 2016 og tilsyneladende udgået fra Miljø- og Fødevarerministeriet. De relevante bestemmelser om ophavsret findes i § 11. Så vidt jeg er informeret, baseres de myndighedsbetjeningsaftaler, der indgås i dag, i vidt omfang på dem. Læs om aftalerne nedenfor i kapitel 6, afsnit 6.

Men det er ikke noget særligt problem i praksis. Sandheden er jo, at forskerne normalt er glade for myndighedsbetjeningsopgaverne, dels af faglige grunde, dels fordi de dermed kan få til at skaffe universiteterne penge. Det er normalt en meget fornuftig ting at gøre, hvis man synes om at arbejde på universitetet. Forskerne er derfor normalt med på at klare rettighedsspørgsmålene på uformelle, pragmatiske måder. En måde er, at forskerne får kontrakterne sendt til orientering, og så går de glade i gang med opgaven. Det signal om samarbejdsvilje, de dermed sender, skaber så en gyldig »stiltiende aftale« med forskerne om, at det rettighedsmæssige er i orden med dem.²⁷ Det sker vist også somme tider, at universiteterne får forskerne til at sætte deres initialer og underskrift på aftalerne med samarbejdspartnerne som bevis for, at de er indforstået med det hele. Så er der i hvert fald ingen tvivl.

4.2. Erhvervs-ph.d.-samarbejde

Efter erhvervs-ph.d.-ordningen kan erhvervs-ph.d.-studerende ansættes i en virksomhed, samtidig med, at de indskrives ved et universitet.²⁸ Den ph.d.-studerende skal bruge sin samlede arbejdstid på ph.d.-projektet og får løn af arbejdsgiveren, der til gengæld får tilskud fra Innovationsfonden.

Ved erhvervs-ph.d.-samarbejder indgås der aftaler mellem 1. Den ph.d.-studerende og universitetet, 2. den ph.d.-studerende og den virksomhed, hvor vedkommende er ansat, og 3. universitetet og virksomheden.

Hvis de erhvervs-ph.d.-studerende ellers gør det, de skal, vil de under indskrivningen skabe stof, der er beskyttet af intellektuelle ejendomsrettigheder, herunder ophavsret. Ph.d.-afhandlingen – herunder de artikler, den måtte bestå af – vil være ophavsretligt beskyttede som et litterært værk. Der vil på samme måde kunne udløse ophavsret, hvis de ph.d.-studerende skaber f.eks. computersoftware, grafer eller design etc. Herudover kan de skabe patenterbare opfindelser.

Retten til de patenterbare opfindelser vil i vidt omfang tilhøre virksomheden efter reglerne i lov om arbejdstageres opfindelser. Hvis de erhvervs-ph.d.-

27. Læren om stiltiende aftaleindgåelse er en central del af alle juristers ballast, etableret allerede på første år af jurastudiet. Om stiltiende aftaler om ophavsret se bl.a. *Rosenmeier* 2018, s. 165, 173 f., 182 f. og 186 f.

28. Erhvervs-ph.d.-ordningen administreres af Danmarks Innovationsfond. Se nærmere <https://innovationsfonden.dk/da/programmer>. Om de gældende regler for innovationsfonden se den nævnte hjemmeside, punktet »Om fonden«, underpunktet »Grundlag og politikker«.

4. Ophavsret ved erhvervssamarbejder, myndighedsbetjening mm.

studerende skaber stof beskyttet af ophavsret, vil det derimod følge af de regler, der er beskrevet tidligere, at retten i vidt omfang er hos de erhvervs-ph.d.-studerende selv, og at virksomheden kun får del i retten i det omfang, det er nødvendigt for dens sædvanlige virksomhed. Hvad det vil sige, kan tit være tvivlsomt. Tanken med erhvervs-ph.d.-ordningen er jo imidlertid, at virksomhederne skal få kommercielle fordele af at tage en ph.d.-studerende ind. Virksomhederne har derfor et forståeligt ønske om at få de intellektuelle ejendomsrettigheder, som den ph.d.-studerende måtte få under ansættelsen, sådan så rettighederne ikke ender alle mulige andre steder. Det er derfor fast praksis, at de aftaler, der indgås mellem virksomhederne og de erhvervs-ph.d.-studerende, bl.a. forholder sig til, hvad der sker med de intellektuelle ejendomsrettigheder til det stof, som de erhvervs-ph.d.-studerende frembringer.

Forsknings- og innovationsstyrelsen har publiceret en vejledende aftaletekst, der kan danne udgangspunkt for de aftaler, der indgås mellem virksomhederne og universiteterne. Der er tale om en af modelaftalerne fra det såkaldte »Johan Schlüter-udvalg«, jf. ovenfor note 24, hvor der findes et link til aftalen. Aftalens pkt. 7 indebærer, at både universitetet og virksomheden har krav på at udnytte »forgrundsviden«, som ikke beskyttes af intellektuelle ejendomsrettigheder, og at virksomheden kan købe retten til at udnytte forgrundsviden, der har form af patenterbare opfindelser mv., af universitetet. Hvem der har ophavsretten til ph.d.-afhandlingens tekst, kommer aftalen derimod ikke rigtig ind på. Heller ikke spørgsmålet om, i hvilket omfang den ph.d.-studerende må publicere sine resultater, og hvornår og hvordan det kan ske, bliver klart adresseret. Aftalen vedrører i det hele taget forholdet mellem universitetet og virksomheden uden rigtig at komme ind på forholdet mellem virksomheden og den ph.d.-studerende. Det plejer man derfor at klare i en separat aftale mellem de sidstnævnte.

Styrelsen har ingen standardaftale om, hvad der skal stå i den slags aftaler. Det ordner virksomhederne derfor selv med hjælp fra deres advokater og juridiske afdelinger. De jurister, der arbejder her, er ikke nødvendigvis verdensmestre i forskningsfrihed. I praksis betyder det, at de aftaler, der indgås mellem virksomheder og erhvervs-ph.d.-studerende, typisk gentager de formuleringer, der plejer at stå i kontrakter mellem arbejdsgivere og arbejdstagere i den private sektor. Og det der plejer at stå her er, at arbejdstageren har tavshedspligt, og at arbejdsgiveren har alle rettigheder. Det svarer til, hvad der normalt gælder i erhvervslivet. Her står der tavshedspligt på menuen, og frugten af den ansattes arbejde tilhører arbejdsgiveren.

Men erhvervs-ph.d.-studerende er ikke kun privatansatte. De er også universitetsforskere, hvis løn medfinansieres af det offentlige. De er derfor omfattet af de overordnede regler om forskningsfrihed, som gælder for universitetsansatte, og som er beskrevet andetsteds i bogen. Vi skatteydere må derfor have visse rimelige forventninger om, at den forskning, de udfører, holder sig inden for de rammer, der gælder for offentligt finansieret forskning, herunder at den afvikles i respekt for almindelige normer om god videnskabelig praksis. Både samfundet og de erhvervs-ph.d.-studerende har desuden en klar interesse i, at de erhvervs-ph.d.-studerende bevarer en rimelig grad af forskningsfrihed, herunder sådan, så de kan videreføre deres forskning, når projekterne er afsluttet. De må også have en rimelig forventning om at kunne færdiggøre deres afhandlinger, selv hvis samarbejdet stopper i utide. Men det kan de sådan set godt glemme, hvis der står i aftalerne med virksomhederne, at de sidstnævnte har alle ophavsrettigheder.

UBVA har i 2015 offentliggjort en detaljeret rapport om de ovenstående problemer. Rapporten indeholder bl.a. en aftaletekst, som vi foreslår pastet ind i aftaler mellem erhvervs-ph.d.-studerende og deres arbejdsgivere. Aftalen indebærer kort sagt:

- Den erhvervs-ph.d.-studerende har ret til frit at publicere og formidle sine forskningsresultater, som er opnået som led i ph.d.-projektet, med respekt af virksomhedens erhvervshemmeligheder.
- Inden offentliggørelse af nye forskningsresultater skal den erhvervs-ph.d.-studerende orientere virksomheden om resultaterne. Virksomheden kan så inden for visse frister komme med forslag til ændringer. Virksomheden kan dog kun kræve ændringer i det omfang det følger af almindelige regler om beskyttelse af erhvervshemmeligheder.
- Ophavsretten til ph.d.-afhandlingen og øvrige videnskabelige værker, som den erhvervs-ph.d.-studerende måtte skabe som led i ansættelsen, tilhører vedkommende.
- Rettigheder til andre frembringelser, som vedkommende måtte skabe, f.eks. computersoftware, apps, opfindelser o.l., kører efter de regler, der er beskrevet tidligere i artiklen her, afsnit 2 og 3.2. Heraf følger bl.a., at arbejdsgiveren i vidt omfang overtager retten til opfindelser i medfør af lov om arbejdstageres opfindelser. Ophavsretten til computersoftware tilhører arbejdsgiveren i medfør af ophavsretslovens § 59. I øvrigt gælder de regler, der er nævnt ovenfor 3.2.
- Hvis den erhvervs-ph.d.-studerende under ph.d.-projektet skaber ophavsretligt beskyttet stof i fællesskab med virksomhedens medarbejdere eller

4. Ophavsret ved erhvervssamarbejder, myndighedsbetjening mm.

- samarbejdspartnere, er virksomheden forpligtet til at sikre, at den erhvervs-ph.d.-studerende kan publicere og formidle forskningsresultaterne.
- Den erhvervs-ph.d.-studerende har en ikke-eksklusiv og tidsubegrænset ret til at udnytte sine forskningsresultater og de forskningsdata, som ph.d.-projektet bygger på, i forbindelse med sin egen videre forskning efter projektets afslutning. Det gælder dog ikke forskningsdata, som virksomheden har stillet til rådighed for den ansatte, og som er frembragt uden forbindelse med vedkommendes ph.d.-projekt.

Se nærmere www.ubva.dk under »Vejledende aftaler«.

Forskningsfrihed over for ledelsesretten

Af Christian Højer Schjøler

1. Indledning

Forskningsfriheden er en svær størrelse af rubricere inden for de traditionelle ansættelsesretlige rammer, idet den på flere punkter bryder med de rammer, der på afgørende vis kendetegner et ansættelsesforhold. Så meget desto mere er det på sin plads at forsøge at forstå samspillet, eller måske snarere det vanskelige ægteskab, mellem forskningsfriheden og ansættelsesretten. Udtrykket frihed leder tankerne i retning af en sfære, hvor der ikke *er* eller *kan* pålægges bindinger på vedkommende, og essensen i de ansættelsesretlige rammer er i vid udstrækning det modsatte, nemlig et kontraktuelt forhold, hvori arbejdsgiver har en principiel råderet over den ansattes arbejdstid og kan disponere ensidigt over den ansattes arbejdsindsats og udstede bindende instrukser herom inden for ansættelsesforholdets rammer. Forholdet mellem de to størrelser vanskeliggøres ydermere af, at forskningsfriheden reelt kun omfatter en uspecificeret andel af arbejdstiden. Den kan ved lokalaftale¹ være fastsat som en procentuel andel af arbejdstiden, eksempelvis 40 %, der synes at være en sædvanebestemt andel formuleret i 1970.² Arbejdsgiverens ret omtales som

1. En lokalaftale er en kollektiv aftale, der forhandles og indgås inden for den overordnede ramme, som den for arbejdsstedet gældende overenskomst fastsætter. Indgåelsen af en lokalaftale forudsætter en kollektivitet på lønmodtagersiden, dvs. en organiseret flerhed af medarbejdere. Lokalaftaler benyttes til at supplere – eller hvis muligt tilpasse – overenskomstens generelle regler til de særlige forhold på den enkelte arbejdsplads, jf. *Kristiansen* 2021, s. 330 f.
2. Normens baggrund er beskrevet s. 94 i Undervisningsministeriets betænkning nr. 794 af februar 1977 om Forskningsstyring – med særligt henblik på de højere uddannelsesinstitutioner. For en nyere reference kan der henvises til f.eks. arbejdstidsaftalen af 15. december 2017 gældende for Faculty of Arts på Aarhus Universitet, der er udtryk for en lokalaftale, hvori ledelsen begrænser sin ledelsesret ved at opdele arbejdstiden. Allerede tilbage i ændringsforslaget til styrelsesloven i 1972 angav man, at »...de hel-

ledelsesretten. Som naturlig forudsætning for ledelsesretten må der naturligvis også være en *arbejdspligt*, der består i, at den ansatte som modydelse for lønnen skal udføre et arbejde. Rammerne for arbejdspligten fastlægges via grundlaget i det enkelte ansættelsesforhold og forudsætningerne for dets oprettelse.³ Selve arbejdspligten er dog ikke omdrejningspunktet for nærværende kapitel, men derimod rammerne, der omgiver arbejdspligten. Fokus for kapitlet vil være overenskomstansatte forskere. Kapitlet vil ikke berøre de mulige begrænsninger i ledelsesretten i forhold til ansættelse, herunder anvendelsen af tenure-track ansættelse⁴ samt rammerne for afskedigelse af forskere.

Det kan dog allerede nu afsløres, at det er uhyre vanskeligt at fastlægge de mere specifikke rammer for ledelsesrettens indvirkning på forskningsfrihed, og at nærværende kapitel alene har til hensigt at redegøre for rammerne med særlig vægt på forskerens arbejdstid. Udfordringen i at fastlægge de præcise grænser består nemlig i, at der tilnærmelsesvist ingen retlige afgørelser er, der tager stilling til snitfladen mellem forskningsfriheden og ledelsesretten, herunder afgørelser, der fastlægger et reelt minimumsniveau for arbejdstiden allokert til forskningsfriheden såvel relativt eller absolut. Kapitlet vil berøre de få relevante sager, hvor forskningsfriheden har indgået som et parameter for en ansættelsesretlig tvist. Det kunne indikere, at der ikke er tvister om forskningsfriheden, men det synes langt fra at være tilfældet målt på de mange kilder, der problematiserer vilkårene for forskningsfriheden. De manglende afgørelser må dog til en vis grad tages til indtægt for, at tvisten mellem forskeren og ledelsen eksempelvis ikke føres videre i det fagretlige system i form af sager om lydighedsnægtelse og afskedigelser. Det kan naturligvis også skyldes, at tvisterne enten forliges i mindelighed, eller at afskedigelsen begrundes i nedskæringer⁵ eller omstruktureringer, hvor de berørtes forskningsindsats og forskningsområde sammenlignes kolleger imellem og dermed ikke italesættes som en misligholdelse af forskningspligten i ansættelsesforholdet.

Universitetsansatte forskeres forskningsfrihed i lyset af ledelsesretten er indgående behandlet af Birgitte Krejsager i ph.d.-afhandlingen »Forsknings-

tidsbeskæftigede videnskabelige medarbejdere og læreres arbejdstid fordeler sig gennemsnitlig med 45 pct. til forskning, 45 pct. til undervisning og 10 pct. til administration.«, jf. forslag til Lov om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner, fremsat 7. februar 1973, Folketingstidende 1972-73, Tillæg A, sp. 5608.

3. *Revsbech* 2019, s. 32.

4. Om tenure-track ansættelser se kapitel 1, afsnit 3.

5. Se f.eks. *Andersen* 2018, s. 309 f., om forskere, der i en sparerunde blev afskediget med begrundelsen, at deres forskning ikke var »relevant«. De afskedigede forskere forskede indenfor deres respektive ansættelsesområder. Tilsynsmyndigheden udtalte, at det var ledelsens ret at definere, hvilke områder der var relevante.

frihed mellem akademisk frihed og innovationsdreven forskningsregulering« fra 2017.⁶ I afhandlingen gennemgår hun relationen mellem universitetets institutionelle forskningsfrihed og forskerens individuelle forskningsfrihed med udgangspunkt i universitetslovens bestemmelser. Hun når bl.a. frem til følgende:

»Afgrænsning af den enkeltes forskningsfrihed til inden for det faglige ansættelsesområde kan vurderes som udtryk for en afbalancering af den enkeltes forskningsfrihed og universitetets instruktionsbeføjelse, og afgrænsningen af den enkelte forskers faglige ansættelsesområde bør da ske under iagttagelse af universitetets pligt til at værne om den enkeltes reelle forskningsfrihed.«⁷

Hvor denne individuelle forskningsfrihed udnyttes til at indgå i forskningsprojekter, henviser hun til forarbejderne til lovændring af universitetsloven i 1992, hvorefter afbalanceringen sker: »... med den modifikation at institutlederen skal underrettes om og godkende alle projekter, hvis disse griber ind i instituttets virksomhed og institutlederens mulighed for at lede og fordele arbejdet«.⁸

Hun konkluderer oven på analysen af den individuelle forskningsfrihed bl.a., at:

»... udmøntningen i § 14, stk. 6, af den individuelle forskningsfrihed i et princip om fri forskerdreven forskning, risikerer at være 'a romantic fiction with as much relevance to contemporary science as the lone avenger in law enforcement' i det 21. århundrede, hvor projektsamarbejder, konkurrenceudsatte eksterne forskningsbevillinger, myndighedsbetjening og tidsbegrænsede ansættelser præger forskningskulturen ved universiteterne, og alene imødegås gennem den generelle vedtagelse af reel forskningsfrihed i § 14, stk. 6, 4. pkt.«.⁹

Konklusionen om forskningsfriheden som et romantisk fænomen med henvisning til de mange indirekte begrænsende og styrende faktorer er bestemt heller ikke uberettiget fra et arbejdsretligt perspektiv, som nærværende kapitel vil illustrere. Samspillet mellem ledelsesretten og forskningsfriheden har nødvendigvis mange paralleller til spørgsmålet om det reelle indhold af og rammerne for forskningsfriheden.

6. *Krejsager* 2017.

7. *Krejsager* 2017, s. 236.

8. *Ibid*, der henviser til lovforslag nr. 75/1992, forslag til lov om universiteter, bemærkninger til § 1, stk. 4. Senere lov nr. 1089 af 23. december 1992.

9. *Krejsager* 2017, s. 237.

1.1. Ledelsesretten som fænomen og de overordnede rammer

Ledelsesretten er et fundamentalt arbejdsretligt princip, der gælder både private og offentlige arbejdsgivere, og som adskiller ansættelsesforholdet fra andre længerevarende kontrakttyper derved, at ledelsesretten tildeler arbejdsgiveren en ikke nærmere specificeret råderet over medarbejderen om en række væsentlige forhold inden for arbejdstiden. Arbejdsgiver har derigennem en ret fri adgang til at disponere over arbejdskraften og give anvisninger for arbejdets udførelse, dvs. en *instruktionsbeføjelse*.¹⁰ Arbejdsgiver må dog ikke misbruge ledelsesretten, herunder eksempelvis indføre unødigt indgribende kontrolforanstaltninger, såsom overvågning og deslige.¹¹

Foruden at være et grundlæggende princip er ledelsesretten tilmed anerkendt på hovedaftaleniveau, bl.a. i DA og LO's hovedaftale,¹² der i § 4, stk. 1, siger følgende:

»Arbejdsgiverne udøver ledelsesretten i overensstemmelse med de i de kollektive overenskomster indeholdte bestemmelser og i samarbejde med arbejdstagerne og deres tillidsrepræsentanter i henhold til de mellem Landsorganisationen i Danmark og Dansk Arbejdsgiverforening til enhver tid gældende aftaler.«

På det statslige område, der bl.a. omfatter universiteterne, er ledelsesretten cementeret i hovedaftalens § 2 mellem Finansministeriet og AC-organisationerne med ordlyden:

»Arbejdsgiverne udøver ledelsesretten i overensstemmelse med de i de kollektive overenskomster indeholdte bestemmelser og i samarbejde med arbejdstagerne og deres tillidsrepræsentanter i henhold til de mellem Finansministeriet og AC-organisationerne til enhver tid gældende aftaler.«¹³

Selvom ledelsesretten derigennem principielt er anerkendt som arbejdsgivers prærogativ, forhindrer det ikke overenskomstparterne i at aftale indskrænkninger, og ledelsesretten er derfor underlagt overenskomstrammerne, idet arbejdsgiver selvsagt ikke kan tilsidesætte de gældende overenskomster. Der

10. Hasselbalch DDAR, Afsnit XXIV, pkt. 1.

11. Kristiansen 2021, s. 367-400, hvor forfatteren nærmere gennemgår den arbejdsretlige ramme for ledelsesretten.

12. Hovedaftaler indgås af hovedorganisationerne, eksempelvis Dansk Arbejdsgiverforening og Fagbevægelsens Hovedorganisation (tidligere LO). Hovedaftalen sætter rammen for de overenskomster, der indgås af hovedorganisationernes medlemsorganisationer og deres medlemmer.

13. Cirkulære nr. 6471 af 24. juni 1991 om hovedaftale mellem Finansministeriet og AC-organisationerne.

foruden skal arbejdsgiver også respektere lovgivningen og de i ansættelseskontrakten angivne rammer ved udmøntningen af ledelsesretten.¹⁴ Den i universitetsloven knæsatte forskningsfrihed begrænser således også ledelsesretten, men spørgsmålet er i hvilket omfang?

Ved ansættelse af videnskabeligt personale til varetagelse af undervisnings- og forskningsopgaver er universitetet underlagt rammerne dikteret af stillingsstrukturen, der indeholder en udtømmende beskrivelse af de tilgængelige stillingskategorier. Stillingsstrukturen er fastlagt i en bekendtgørelse udstedt med hjemmel i universitetsloven.¹⁵

Ledelsesretten er en ret, men rent faktisk også en pligt for arbejdsgiveren. I et vist omfang er ledelsesretten en egentlig retlig forpligtelse for arbejdsgiveren, hvis mangelfulde opfyldelse kan sanktioneres. Ledelsespligten illustreres bl.a. i arbejdsgivers pligter i arbejdsmiljøretten, hvor arbejdsgiver bl.a. skal sørge for, at arbejdsforholdene sikkerheds- og sundhedsmæssigt er fuldt forsvarlige, jf. arbejdsmiljølovens § 15.¹⁶ Arbejdsgiver kan dermed ikke fralægge sig sin ledelsesret og overlade arbejdets tilrettelæggelse i alle henseender til de ansatte for derved at frasige sig ansvaret for overholdelsen af de retlige rammer for arbejdsforholdene, idet arbejdsgiver fortsat er ansvarssubjektet.¹⁷ Det ses eksempelvis anerkendt på området for erhvervsakademier og professionshøjskoler ved indførelsen af en årsnorm for underviserne som led i OK13 på de berørte institutioner. Samtidig med indførelsen af en årsnorm blev institutionerne forpligtet til at etablere et system til løbende registrering af arbejdstiden for underviserne. Arbejdsgiversiden i form af Finansministeriet ved Styrelsen for Videregående Uddannelser og Uddannelsesstøtte begrundede bl.a. indførelsen af et tidsregistreringssystem med, at ledelsen på uddannelsesinstitutionerne havde en ledelsesret – og dermed ledelsespligt – over tilrettelæggelsen af undervisernes arbejdstid. Derudover var tidsregistreringen en nødvendig forudsætning for at kunne opgøre den samlede arbejdstid i forhold til en opgørelse af eventuelt merarbejde.¹⁸ Pligten til tidsregistre-

14. *Hasselbalch og Munkholm* 2019, side 179-80.

15. Bekendtgørelse nr. 1443 af 11. december 2019 om stillingsstruktur for videnskabeligt personale ved universiteter.

16. Lovbekendtgørelse nr. 674 af 25. maj 2020 om arbejdsmiljø.

17. *Hasselbalch* DDAR, Afsnit XXIV, pkt. 1.

18. Se styrelsens retningslinjer for tidsregistreringen i skrivelsen af 17. maj 2013, Ref.-nr. 13/004894-15, der er tilgængelig her: <https://ufm.dk/uddannelse/videregaende-uddannelse/personaleforhold-pa-de-videregaende-uddannelsesinstitutioner/arsnorm-og-stillingsstruktur-efter-ok13/retningslinjer-for-tidsregistrering.pdf>

ringen er sidenhen opretholdt.¹⁹ En tilsvarende centraliseret pligt til tidsregistrering er ikke gældende på universitære institutioner, men kan være aftalt lokalt, hvilket berøres nedenfor.

2. Forskere og arbejdstid

Et kerneområde for ledelsesretten er opgavefordelingen inden for rammerne af arbejdstiden, dvs. retten til at lede og fordele arbejdet. Arbejdstidsreguleringen er et af de områder, der udtrykkeligt fastsætter en *pligt* for arbejdsgiveren til at udnytte ledelsesretten på en måde, så de ansattes rettigheder overholdes.

2.1. Begrænsning af arbejdstiden

Ledelsespligten indebærer bl.a. en pligt til at begrænse antallet af arbejdstimer, selvom den ansatte ønsker at arbejde yderligere. 48-timers reglen i § 4 i arbejdstidsgennemførelsesloven²⁰ indebærer, at den gennemsnitlige arbejdstid i løbet af en syvdagesperiode beregnet over en periode på 4 måneder ikke må ikke overstige 48 timer inkl. overarbejde, og arbejdsgiver er ansvarssubjektet efter loven, dvs. skal sikre overholdelsen af reglen. Det er således ikke den ansattes selvstændige ansvar at begrænse arbejdstiden.

Det illustreres af dommen UfR 2018.763 H om en overtrædelse af 48-timers reglen, der – til en vis grad – var selvpådraget af den ansatte. I sagen havde en timelønnet traktorfører i en treårig referenceperiode arbejdet mere end 48 timer ugentligt i gennemsnit. Den ansattes arbejdstid varierede i perioden i intervaller mellem 51,44 til 61,77 timer om ugen. Den ansatte havde selv accepteret de tilbudte timer, for hvilke der blev ydet fuld betaling, og den ansatte havde tilmed forespurgt sin arbejdsgiver om tilladelse til at påtage sig yderligere sideløbende arbejde hos anden arbejdsgiver i de mere stille perioder, hvilket arbejdsgiveren nægtede. På trods af at arbejdsgiveren ikke havde instrueret den ansatte i at arbejde over, men i høj grad havde overladt store dele af arbejdstidsplanlægningen til den ansatte, var arbejdsgiveren ansvarlig

19. Cirkulære nr. 9422 af 3. juli 2020 om organisationsaftale for undervisere ved erhvervsakademier og professionshøjskoler (LC/CO10's forhandlingsområde), pkt. 2 i de generelle bemærkninger.

20. Lovbekendtgørelse nr. 896 af 24. august 2004 om gennemførelse af dele af arbejdstidsdirektivet, der gennemfører dele af Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2003/88/EF af 4. november 2003 om visse aspekter i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden (arbejdstidsdirektivet).

for den ansattes overtrædelse af 48-timers reglen. Det førte til, at arbejdsgiveren af Højesteret blev tilpligtet at betale den ansatte en godtgørelse på 50.000 kr., jf. lovens § 8, som ansvarlig for lovens overtrædelse.

Dommen illustrer i nærværende henseende, at en arbejdsgiver har pligt til at udnytte ledelsesretten til at undgå overtrædelser af – i det tilfælde – arbejdstidsreglerne. Det gælder også i tilfælde, hvor det er den ansatte, der accepterer, opfordrer til eller endda selv begår overtrædelser.

Forskere er også underlagt 48-timers reglen i arbejdstidsloven,²¹ hvilket afføder en interesse om en mulig skelnen mellem arbejdstimer og begrebet »interessetimer«. ²² Der kan i den forbindelse henvises til flere undersøgelser, der viser, at forskere i gennemsnit arbejder væsentligt mere end 37 timer om ugen.

Ifølge en rapport fra år 2002 fra Analyseinstituttet for Forskning havde professorer og lektorer en gennemsnitlig ugentlig arbejdstid på hhv. 52,6 timer og 47,7 timer. Gennemsnittet for samtlige forskere i undersøgelsen var 47,2 timer.²³ Lektorerne i undersøgelsen angav, at de anvendte 29 % af arbejdstiden på forskning, 45 % på undervisning og vejledning samt 21 % på administration og 5 % på andet. Professorerne anvendte kun 25 % af arbejdstiden på forskning, 40 % på undervisning og vejledning, 27 % på administration samt 7 % på andet.²⁴ I sidstnævnte undersøgelse anvendte professorerne således 13,5 timer ud af en arbejdsuge på 52,6 timer på forskning, hvilket stiller spørgsmål ved værnet om den enkelte forskers reelle forskningsfrihed ud fra den overenskomstbestemte arbejdstidsnorm på 37 timer. Det aspekt berøres nedenfor.

I den af tidsskriftet FORSKERforum efterfølgende gennemførte forskerundersøgelse fra 2009 gentoges billedet, og undersøgelsen påpeger også kon-

21. Efter Arbejdstidsdirektivets artikel 17, stk. 3 litra c) litra vi) kan forsknings- og udviklingsaktiviteter undtages fra 48-timers grænsen, hvis aktiviteten er kendetegnet af nødvendigheden af at sikre kontinuerlige ydelser eller vedvarende produktion, jf. artikel 17 stk. 2. Artikel 17 er ikke implementeret i arbejdstidsloven. Se nærmere nedenfor afsnit 5.5.
22. Videnskabeligt personale ved universiteterne er underlagt 48-timers reglen via § 5 i Aftalen om visse aspekter i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden, jf. cirkulære nr. 91 af 18. juli 2003, der implementerer Rådets direktiv 2000/34/EF af 22. juni 2000 om ændring af Rådets direktiv 93/104/EF.
23. Rapport fra Analyseinstituttet for Forskning, Universitetsforskere om arbejdsvilkår, forskning og ledelse 2002/6, s. 12. Rapporten er tilgængelig her: https://ps.au.dk/fileadmin/site_files/filer_forskningsanalyse/dokumenter/afsk/Rapporter/Rapport_2002_6.pdf.
24. Ibid, s. 13.

sistensen i datamaterialet fra lignende undersøgelser over tiden. FORSKERforums undersøgelse viste, at professorer havde i gennemsnit 52 ugentlige arbejdstimer mens lektorer havde i gennemsnit 47 arbejdstimer om ugen.²⁵ Ifølge undersøgelsen anvendte professorer og lektorer hhv. 11 og 9 timer om ugen på administration, 16 og 15 timer på forskning, 13 og 16 timer på undervisning og forberedelse, 4 og 4 timer på formidling, og begge anvendte i alt 6 timer på ansøgninger og andet.²⁶ FORSKERforums undersøgelse viser, at professorer anvendte 16 timer ud af en arbejdsuge på 52 timer til forskning, hvilket, hvis forskningen anses for at foregå ud over de obligatoriske arbejdsopgaver i form af administration og undervisning, dermed skete efter den 36. arbejdstime i den ugentlige arbejdstid.

En tredje undersøgelse af nyere dato, der gentager ovenstående billede, selvom den kun omfatter videnskabeligt personale inden for det tekniske og naturvidenskabelige område, er en undersøgelse fra 2016 foranlediget af fagforbundet IDA. Undersøgelsen medtog professorer og lektorer under samme kategori og deres gennemsnitlige ugentlige arbejdstid var 45,1 timer, hvor 21 % heraf anvendtes på forskning, 45 % på undervisning og vejledning, 14 % på administration, 12 % på projektansøgning samt 6 % på ledelse og andet. Ifølge undersøgelsen anvendte lektorer og professorer således 9,5 timer ud af de 45 ugentlige arbejdstimer på forskning, hvilket dermed sker efter 36. arbejdstime, sådan som tilfældet også var i undersøgelsen fra FORSKERforum.

Undersøgelserne peger i retning af massive overskridelser af den normale arbejdstidsnorm, herunder med risikoen for at tillægge forskningen en residualeffekt.²⁷ Ikke desto mindre er der ikke offentliggjorte sager om overtrædelser af universitetslovens værn om forskningsfriheden eller sager om overarbejdsbetaling til universitetsansatte samt overtrædelse af arbejdstidsreglerne.

Det skyldes flere faktorer, herunder måden, hvorpå arbejdstiden for videnskabeligt personale forhåndsregistreres via normkataloget, samt den overenskomstmæssige regulering af arbejdstid for det videnskabelige personale, hvilket gennemgås i det følgende. Det kan heller ikke afvises, at der iblandt forskere er en opfattelse af, at forskningstid ikke er arbejdstid i en snæver for-

25. FORSKERforums undersøgelse omtales i tidsskriftet FORSKERforum, nr. 225 af juni 2009, s. 4-11. Det er tilgængeligt her: <https://www.forskerforum.dk/media/36233/ff-225.pdf>

26. Ibid, s. 5.

27. Forskningsomfanget betegnes som en residualeffekt på side 46 i betænkning nr. 794 af februar 1977 om forskningsstyring – med særligt henblik på de højere uddannelsesinstitutioner.

stand, idet vedkommende nærer en så stor interesse for emnet, at aktiviteten også får karakter af en hobby, der fylder i fritiden.²⁸ At arbejdets omfang til dels kan være drevet af forskerens egen interesse for emnet, ændrer imidlertid ikke ved, at interesselimer er nødvendige for at kvalificere sig til en fast stilling. Hvis lysten daler, må interesselimerne fortsat erlægges. Afslutningsvis viser succesraterne for forskningsansøgningerne, at der er en hård konkurrence blandt forskere i bestræbelserne på at tiltrække forskningsmidler og positionere sig selv i kampen for at opnå/bevare en stilling. Den hårde konkurrence om forskningsmidler kan føre til en selvforståelse af, at et stort antal interesselimer er en nødvendig forudsætning.²⁹

2.2. Reguleringen af arbejdstiden for forskere

Videnskabeligt personale på universiteter og sektorforskningsinstitutioner er underlagt Fællesoverenskomsten mellem Finansministeriet og en række akademikerorganisationer for akademikere i staten kaldet *Akademikeroverenskomsten*.³⁰ Ifølge overenskomstens § 13 svarer fuldtidsbeskæftigelse til gennemsnitlig 37 timer ugentligt, dvs. den ugentlige arbejdstidsnorm. Overenskomstens § 13, stk. 3, tillader lokale arbejdstidsaftaler, der overholder rammeaftalen af 6. oktober 1999 mellem Finansministeriet og centralorganisationerne om decentrale arbejdstidsaftaler.³¹ Ikke desto mindre synes der at være få eksempler på lokale arbejdstidsaftaler for videnskabeligt personale.³² Et med arbejdstid uadskilleligt knyttet element er fastlæggelsen af, hvornår arbejdstidsnormen overskrides og hvordan merarbejde i givet fald aflønnes eller anvendes til afspadsering, da det er essentielt for udmøntningen af ledelsesretten. Overenskomstens § 14 definerer merarbejde, for hvilket der kan

28. S. 121 i betænkning nr. 794 af februar 1977 om forskningsstyring omtales forskeres arbejde således som »lystbetonet« sammenlignet med mange andres arbejde, hvorfor allerfleste forskere gør en arbejdsindsats, der ligger over gennemsnittet.

29. Ifølge rapporten Tal om forskning og innovation fra 2019 fra Uddannelses- og Forskningsstyrelsen, lå succesraten for ansøgninger for programmerne inden for Danmarks Frie Forskningsfond Danmarks Innovationsfond og Danmarks Grundforskningsfond mellem 8 til 32 %. Rapporten er tilgængelig her: <https://ufm.dk/publikationer/2020/filer/tal-om-forskning-og-innovation-2019-tabeller-og-figurer.xlsx>

30. Fællesoverenskomst mellem Finansministeriet og en række akademikerorganisationer for akademikere i staten af 25 juni 2019, jf. cirkulære nr. 9629 af 28. juni 2019.

31. Cirkulære nr. 151 af 6. oktober 1999.

32. En forespørgsel ved forbundet DJØF afslører, at de som forbund ikke har registreret sådanne aftaler og ikke behøver at se disse før de lokale parter indgår dem. Forbundet oplyser dog, at der formentlig findes sådanne typer lokale aftaler en del steder.

Kapitel 5. Forskningsfrihed over for ledelsesretten

ydes godtgørelse, dvs. overarbejdsbetaling, som værende *tjenstligt merarbejde*, der:

1. er pålagt den ansatte i henhold til særlig ordre eller har været en forudsætning for den forsvarlige varetagelse af tjenesten, og
2. som har været af større omfang og har strakt sig over en periode, der normalt ikke må være mindre end 4 uger.

Derudover fastlægges en række nærmere betingelser for den ansattes redegørelse for medarbejdet og grundlaget herfor.

Imidlertid dikterer overenskomsten, at ansatte, der er beskæftiget med undervisning og/eller forskning ved universiteter, højere læreanstalter og forskningsinstitutioner, hvis virksomhed må sidestilles med universitets- og læreanstaltsinstitutioners virksomhed, ikke er omfattet af bestemmelsen om merarbejde, medmindre merarbejdet er pålagt og såvel merarbejdets som det normale arbejdes omfang *er kontrollabelt*, jf. overenskomstens § 14, stk. 1, nr. 2. Sidstnævnte indebærer, at arbejdstiden for videnskabeligt personale som udgangspunkt anses som ukontrollabel. Ifølge Medarbejder- og kompetencestyrelsens Personale Administrative Vejledning (PAV) har tjenestemænd og overenskomstansatte ikke kontrollabel arbejdstid, hvis de bl.a. selv har afgørende indflydelse på arbejdets tilrettelæggelse og arbejdstidens placering, herunder:

- ansatte med ledelsesbeføjelser, dvs. ansatte, som har det overordnede ansvar for at lede og fordele arbejdet for andre,
- ansatte, der i væsentligt omfang selv tilrettelægger deres arbejdstid og arbejdsform, dvs. for hvem det ikke er fastlagt, hvor og hvornår en række af arbejdsopgaverne skal udføres, men hvor det afgørende er, at arbejdsydelsen præsteres eller »resultatet« leveres inden for de tidsrammer, der er fastsat af ledelsen,
- ansatte, der i deres daglige arbejde ikke umiddelbart er underlagt ledelsesinstrukser fra en overordnet medarbejder på arbejdspladsen, og hvis arbejdstid heller ikke på anden måde er direkte kontrollabel.³³

Af de omtalte aspekter er det nærliggende, at videnskabeligt personale falder under de to sidstnævnte, idet forskere i vid udstrækning selvplanlægger ar-

33. Statens Personale Administrative Vejledning, afsnit 19.2.7. om over- og merarbejde.

bejdstid og arbejdsform, så længe de tildelte uddannelsesmæssige og administrative arbejdsopgaver løses.

Spørgsmålet om, hvornår merarbejdet må anses for kontrollabelt, var genstanden for en voldgiftskendelse afsagt i 1999, hvori Finansministeriet ikke fik medhold i, at forberedelsestid og forskningstid for personale, beskæftiget med undervisning og/eller forskning ved de højere uddannelses- og forskningsinstitutioner generelt kan betragtes som ukontrollabelt. Opmanden fandt i stedet, at afgørelsen af, hvorvidt kontrol har været mulig og er ført, må bero på de konkrete omstændigheder.³⁴ Tvisten var foranlediget af, at fagforbundene opponerede imod et standpunkt, som Undervisningsministeriet indtog i en konkret sag fra Aalborg Universitet, hvor ministeriet tilsidesatte en merarbejdsaftale, som universitetet havde indgået. Ministeriet havde begrundet tilsidesættelsen med en fortolkning af overenskomsten, hvorefter kun egentlige konfrontationstimer var kontrollabelt og kunne medregnes, og hvorefter hverken den anvendte tid til undervisningsforberedelse eller til forskning var kontrollabelt. Forbundene forsøgte via de nedlagte påstande at få anerkendt, at den normfastsatte, alternativt faktisk anvendte, tid til undervisningsforberedelse og den med institutionen aftalte, alternativt faktisk anvendte, forskningstid måtte anses for kontrollabel, men forbundenes anbringender blev ikke taget til følge af opmanden. Opmanden anså undtagelsen i overenskomsten som begrundet i:

»... at den frihed med hensyn til arbejdets tilrettelæggelse, som nødvendigvis må indrømmes dette personale, gør det om ikke umuligt, så i hvert fald vanskeligt at kontrollere rent tidsmæssigt omfanget af såvel det normale arbejde som det eventuelle merarbejde, som den enkelte medarbejder udfører«.

Opmanden fandt, at såvel forberedelsestid som forskningstid var en naturlig del af de berørte ansatte arbejde, hvorfor omfanget heraf i visse situationer måtte kunne kontrolleres. Hvorvidt arbejdets omfang var kontrollabelt eller ej, måtte derfor bero på, om der i de konkrete situationer var mulighed for at føre, og der faktisk førtes, kontrol med omfanget af dette arbejde.

Kendelsen indeholder desværre ikke noget fortolkningsbidrag til, hvilke konkrete situationer kendelsen tager sigte på, herunder hvornår der faktisk føres kontrol med arbejdets omfang. Det kunne i den forbindelse indvendes, at de nedennævnte arbejdstidsnormer – i hvert fald hvor disse har form af lokal-aftaler – er udtryk for et aftalt arbejdstidskatalog, og at forberedelsestiden

34. Voldgiftskendelse af 22. juni 1999, Dansk Magisterforening og Danmarks Jurist- og Økonomforbund mod Finansministeriet, afsagt af opmand Palle Kiil.

som følge deraf er anerkendt som udført arbejdstid. Forskningstiden er derimod ikke normbelagt i detaljeret form og kan derfor ikke anses som kontrol-label.

3. Udøvelse af ledelsesretten over arbejdstid via arbejdstidsnormer

Det varierer fra universitet til universitet, hvorledes ledelsesretten udmøntes i fordelingen af arbejdsopgaver og allokeringen af arbejdstid, men et fælles udgangspunkt er dog antageligvis brugen af arbejdstidsnormer, der belægger de enkelte arbejdsopgaver knyttet til hhv. undervisning og administration med et fixeret antal timer, hvorefter forskningstiden udgør residualværdien op til den normale ugentlige arbejdstid. Arbejdstidsnormerne fastlægger ikke selve arbejdstidens placering.

Det er ikke angivet i universitetsloven, hvorledes hhv. forskning, undervisning og administration indbyrdes skal vægtes. Loven fastslår, at rektor har ledelsesretten og kan pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver. I realiteten udmøntes ledelsesretten af institutledelsen efter bemyndigelse fra rektor. Som nævnt i kapitel 2, foreskriver loven i den forbindelse, at det videnskabelige personale ikke over længere tid må pålægges opgaver i hele deres arbejdstid, således at de reelt fratages deres forskningsfrihed, hvilket tillige er gengivet i reglerne om stillingsstrukturen, der dikterer, at den enkelte forsker har forskningsfrihed inden for sit faglige ansættelsesområde under iagttagelse af de forpligtelser, der følger af et ansættelsesforhold.³⁵ Lovens værn om den individuelle forskningsfrihed indebærer dermed, at der skal allokeres arbejdstid til fri forskning, men der er ikke fastsat en nedre grænse for den allokerede forskningstid, endsige en fordelingsnøgle for forholdet mellem de tre overordnede arbejdsområder. Der er dog kutyme for en allokering af 40 % af arbejdstidsnormen til forskning og vidensudveksling, 50 % til undervisning og 10 % til administration.³⁶

Ledelsens fordeling af arbejdsopgaver og arbejdstid sker som nævnt via arbejdstidsnormer, der belægger de enkelte opgaver med en forud fastsat timenorm, og på den måde belægges medarbejderens arbejdstid op til de normalvis ca. 1650 årlige arbejdstimer med hhv. normbelagte undervisnings-

35. Det fremgår af afsnittet om universitetsloven i de generelle bemærkninger i bilaget til bekendtgørelse nr. 1443 af 2019.

36. Det ses eksempelvis i den nedenfor omtalte arbejdstidsaftale for Faculty of Arts på Aarhus Universitet.

3. Udøvelse af ledelsesretten over arbejdstid via arbejdstidsnormer

opgaver, administrative opgaver og 40 % ublagte residualtimer, der er tiltænkt forskning og vidensudveksling. Fastsættelsen af arbejdstidsnormerne og fordelingen heraf kan ske som en ensidig ledelsesinstruks i medfør af ledelsesretten eller i form af en kollektiv aftale, dvs. en lokalaftale, mellem ledelsen og den lokale tillidsrepræsentant. Indgåelsen af en kollektiv lokalaftale er ikke udtryk for en forvaltningsretlig afgørelse og er dermed ikke underlagt de forvaltningsretlige sagsbehandlingsregler, som forvaltningsretlige afgørelser er underlagt.³⁷ Som nævnt ovenfor tillader akademikeroverenskomsten parterne at indgå decentrale arbejdstidsaftaler, hvilket er udtryk for en kollektivt aftalt begrænsning af ledelsesretten. Decentrale arbejdstidsaftaler fokuserer oftest på planlægning af arbejdstiden, herunder eksempelvis brugen af flextid, bevægelig arbejdstid i form af selvtilrettelæggelse og honoreringen af overarbejde.³⁸ Klassificeringen af sådanne lokalaftaler om opgavefordelingen diskuteres nedenfor i afsnit 5.3.1.

Lokale arbejdstidsaftaler kan som udgangspunkt opsiges til ophør når som helst i overenskomstperioden, dvs. uafhængigt af den aftalte uopsigelsesperiode for den overenskomst, hvorunder lokalaf talen er indgået. Lokalaf taler fastsætter et særskilt passende opsigelsesvarsel for aftalen, og i praksis anvender man 3 måneders opsigelsesvarsel som udgangspunkt.³⁹ Det er de lokale parter, der er bemyndiget til at opsig e lokalaf talen.⁴⁰ Et eksempel på en opsigelse af en decentral arbejdstidsaftale, der var meget omdiskuteret, er Københavns Universitets opsigelse i 2011 af den fælles timenormsaftale for undervisningsdelen for de videnskabeligt ansatte på Det Humanistiske Fakultet, eftersom de aftalte timenormer ikke holdt vand ifølge dekan Kirsten Refsing, herunder fordi visse af fakultetets institutter opsparede en stor mængde »overarbejdstimer«, som der ikke var økonomi til at honorere via afspadsering. Det fik dekanen til at overveje at ændre den underliggende arbejdstidsfordeling til at udgøre 30 % forskning og 70 % hhv. undervisning og admini-

37. *Hasselbalch* 2007, s. 129-31.

38. Se eksempelvis Rammeaftale af 24. juni 1999 om decentrale arbejdstidsaftaler mellem KL og Forhandlingsfællesskabet (tidligere KTO), der i bilag 1 kommer med eksempler på relevante emner for arbejdstidsaftaler. Aftalen er tilgængelig her: <https://www.kl.dk/media/21601/0482-rammeaftale-om-decentrale-arbejdstidsaftaler.pdf>.

39. *Kristiansen* 2021, s. 343.

40. *Hasselbalch* 2007, s. 186.

stration.⁴¹ Med opsigelsen ønskede dekanen at frisætte de videnskabeligt ansatte fra det bureaukratiske system med følgende begrundelse:

»Herved vil den enkelte VIP kunne tage ansvar for egen arbejdstid i dialog med institut- og studieleder og slippe for det bureaukratiske system med at tælle timer og minutter for hver lille eller store opgave, der løses.«⁴²

I modsætning til opsigelsen af overenskomstansatte medarbejdere er der intet arbejdsretligt saglighedskrav for opsigelsen af en lokalaftale, hvorimod der kan være en overenskomstbestemt pligt til at indgå forhandlinger om en ny lokalaftale.⁴³ Ikke desto mindre er en offentlig arbejdsgiver underlagt de almindelige principper for forvaltningens udøvelse, herunder ligebehandlingsprincippet og pligten til at disponere på et sagligt grundlag. Det interessante i forbindelse med lokale arbejdstidsaftaler er, i hvilket omfang lokalaftaler begrænser arbejdsgivers beslutningsret om hvordan arbejdstiden skal anvendes, herunder tildeler lønmodtagerne en egentlig medbestemmelsesret.⁴⁴ I nærværende henseende er det eksempelvis interessant at undersøge i hvilket omfang en lokal arbejdstidsaftale binder parterne i forhold til en given fordelingsnøgle imellem de omtalte arbejdsområder.

Selvom arbejdstidsnormen ikke har form af en lokalaftale, men derimod kommer til udtryk som en ledelsesinstruks, eventuelt efter høring af tillidsrepræsentanten, vil den fortsat binde institutledelsen, idet ikke kun gensidige aftaler virker retsstiftende. Eksempler på ensidige ledelsesinstrukser kan være bestemmelser i personalepolitikker, -håndbøger og lignende.⁴⁵ Selvsagt må en ledelsesinstruks, der fastsætter en arbejdstidsnorm, ikke være i strid med de forvaltningsretlige principper, og den skal samtidig respektere værnet om den individuelle forskningsfrihed i universitetsloven.

3.1. Eksempel på lokal arbejdstidsaftale

Lokalaftaler om arbejdstid er i sagens natur et meget lokalt forankret fænomen, og indholdet samt betydningen heraf ansues derfor bedst via et eksempel på en sådan lokalaftale. Der findes dog ikke i hobetale af offentligt tilgæn-

41. *Uniavisen* omtaler opsigelsen den 14. marts 2011 i en artikel her: <https://uniavisen.dk/hum-dekan-forskere-skal-undervise-mere-og-forske-mindre/> og dekanens svar af 16. marts 2011 til samme medie kan ses her: <https://uniavisen.dk/tid-og-tal-tal-og-tid/>

42. Dekanens svar af 16. marts 2011 til *Uniavisen*.

43. *Kristiansen* 2021, s. 343.

44. *Hasselbalch* 2007, s. 143.

45. *Hasselbalch* DDAR, afsnit X Det retlige grundlag for det enkelte arbejdsforhold, pkt. 3.

3. Udøvelse af ledelsesretten over arbejdstid via arbejdstidsnormer

gelige lokale arbejdstidsaftaler for videnskabelige medarbejdere. Et af de få eksempler er arbejdstidsaftalen af 15. december 2017 gældende for Faculty of Arts på Aarhus Universitet.⁴⁶ Den er indgået mellem fakultetets dekan og en fællestidsrepræsentant. Ifølge aftalens punkt 10 trådte den i kraft 1. januar 2018 og gjaldt i en fireårig periode frem til 1. januar 2022. Den kunne opsiges med tre måneders varsel til ophør ved hhv. 31. august og 31. januar.

Ifølge pkt. 1 er formålet med aftalen at sikre balance mellem forsknings- og undervisningsopgaver for de videnskabelige medarbejdere på fakultetet, så fakultetet til stadighed kan udbyde forskningsbaseret undervisning og bedrive forskning samt vidensudveksling og talentudvikling, jf. universitetslovens bestemmelser. Aftalen lægger i pkt. 2 til grund, at et fuldt VIP-årsværk udgør i alt 1.643 timer svarende til 822 timer pr. semester fratrukket de i alt 6 ugers ferie, som hhv. ferieloven og overenskomsten berettiger den ansatte til. Det bemærkes, at det opgjorte timeantal indbefatter betalte pauser, hvor den ansatte står til rådighed for arbejdsgiveren, herunder frokostpauser.

Aftalen fastslår, at videnskabeligt ansat personale med forskningsforpligtelse, adjunkter, lektorer og professorer, er underlagt en fordeling af arbejdsopgaver, der *som udgangspunkt* allokerer 40 % af den samlede arbejdstid, dvs. 657 timer pr. år til forskning og vidensudveksling. Arbejdsopgaver relateret til undervisning, herunder vejledning og øvrige undervisningsrelaterede opgaver samt administrative opgaver, herunder bedømmelsesarbejde, i *udgangspunktet* udgør 60% af den samlede arbejdstid udgørende 986 timer pr. år. Arbejdsfordelingen tyder på en stringent ramme for ledelsens fordeling af arbejdsopgaver, men det skal ses i lyset af, at hensigten med aftalen, jf. aftalens pkt. 1, tillige er at etablere enkle retningslinjer, så ledere og medarbejdere i dialog med hinanden kan *aftale* den optimale udnyttelse af de forhåndenværende resurser på institutter og centre set under ét. Dernæst indsætter aftalen det forbehold, at vægtningen af de forskellige opgaver kan variere over tid både for den enkelte medarbejder og den samlede medarbejderstab ved instituttet.

Ifølge aftalen opgøres og valideres den ansattes arbejdstid, der herefter stilles til rådighed for den enkelte medarbejder og dennes leder to gange årligt med henblik på planlægningen af de efterfølgende semestres forskning og undervisning. I forhold til mulige ændringer i arbejdstidsfordeling angiver aftalen, at 40/60 fordelingen skal ses i helhed og over tid i relation til den enkelte medarbejder, og at det er et fælles anliggende og ansvar for både ledelse og

46. Den er tilgængelig her: https://medarbejdere.au.dk/fileadmin/user_upload/underskrevet_arbejdstidsaftale_Faculty_of_Arts_15_december_2017.pdf

den enkelte medarbejder som minimum ved den årlige MUS at drøfte fordelingen. Parterne skal i den forbindelse tilstræbe, at der ikke opstår længerevarende og store ubalancer svarende til 986 timer, og at sådanne ubalancer udlignes inden for en fireårig periode. Afslutningsvis stadfæster aftalen i pkt. 8.1 princippet om ingen betaling for merarbejde ved at fastslå, at »... overskud af den ene eller anden type af timer ikke kan kræves udbetalt i form af løn eller tillæg, ligesom underskud heller ikke kan opkræves af ledelsen«.

Det er således uklart, hvor meget ledelsen er bundet til den stipulerede fordeling af arbejdsopgaverne. Aftalen forudsætter efter sin ordlyd en nærmere aftale om udnyttelsen af ressourcer, mens den samtidig indsætter et forbehold om, at vægtningen kan variere. Ledelsen er på den ene side afskåret fra ensidigt at ændre ressourceudnyttelsen, mens aftalen på den anden side tager forbehold for selv samme fordeling af arbejdsopgaver.

Man kunne foranlediges til at tro, at institutledelsens ledelsesret var forladt til fordel for en aftalebestemt ressourcefordeling, men det er ikke tilfældet. Ledelsesretten, dvs. institutledelsens ret til at fordele arbejdsopgaverne imellem de ansatte, er ikke afskrevet via aftalen. Derimod forpligter aftalen parterne til at respektere de i aftalen aftalte rammer for normbelægningen og rationen mellem hhv. forskningstid og de obligatoriske opgaver forbundet med undervisning og administrative opgaver. Det er dog vanskeligt at fastslå, i hvilket omfang en sådan lokalaftale om et så centralt ledelsesanliggende som arbejdsfordeling, herunder omfanget af arbejdstiden allokeret til forskningsfriheden, binder institutledelsen.⁴⁷ Det kræver umiddelbart stærke holdepunkter i aftalen for at kunne afskære ledelsen retten til at ændre arbejdsfordelingen, og aftalen anvender udtrykket *i udgangspunkt* ved angivelsen af arbejdsfordelingen.

Det er nærliggende at fortolke aftalens binding i overensstemmelse med brugen af udtrykket *normalt ikke*, hvilket i en faglige voldgiftskendelse fra 1993⁴⁸ var anvendt i en kontekst i en lokalaftale om tryghed i forbindelse med afskedigelsesrunder, hvorefter ansatte med over 10 års anciennitet *normalt ikke* ville blive berørt af mandskabsjusteringer. Opmanden nåede frem til, at den indklagede arbejdsgiver ved lokalaftalen havde forpligtet sig til at tilstræbe, at der i afskedigelsessituationer skulle foretages en vægtning af anciennitetshensynet over for driftsmæssige hensyn, således at medarbejdere med over 10 års anciennitet normalt ikke afskediges. Dernæst indebar aftalen ifølge opmanden, at arbejdsgiveren i den konkrete afskedigelsessituation var

47. Hasselbalch *Lokalaftaler*, s. 144.

48. Voldgiftskendelse af 11. august 1993 afsagt af opmand Hugo Wendler Pedersen.

4. Tilsyn med overholdelse af forskningsforpligtelsen

forpligtet til at godtgøre, at det efter en seriøs afvejning af relevante drifts- og anciennitetshensyn anses for nødvendigt at afskedige medarbejdere med mere end 10 års anciennitet.⁴⁹

Hvis man anvender den samme tolkning på ovennævnte lokalaftale på Aarhus Universitet, kan institutledelsen således ændre 40/60 arbejdsfordelingen, hvis vægtige, saglige grunde taler herfor, eksempelvis ressourcemangel, hvorefter driftsmæssige opgaver i form af undervisning og administrative prioriteres med en reduktion af forskningsfriheden til følge. Der er som nævnt ikke fagretlig retspraksis, der tager stilling til det materielle omfang af forskningsfriheden, men skulle de ansatte som aftalepart i en sådan lokal arbejdsnormsaftale påstå misligholdelse af aftalen, ville tvisten, uanset om den omhandler fortolkning af eller brud på lokalaftalen, skulle behandles efter de sædvanlige fagretlige regler, jf. hovedaftalen mellem Finansministeriet og AC-organisationerne, der i §§ 7-9 foreskriver mægling og i sidste ende voldgift som tvistløsning.

4. Tilsyn med overholdelse af forskningsforpligtelsen

Lokalaftalen for Faculty of Arts på Aarhus Universitet omtaler en lang ikke-udtømmende række af forskningsaktiviteter til opfyldelse af forskningsforpligtelsen, herunder publicering af forskningsresultater, redaktionelt arbejde med videnskabelige publikationer, fagfællebedømmelser, deltagelse i faglige udvalg/arbejdsgrupper, forskningsprogrammer og forskningsenheder samt aktiv deltagelse med papers ved nationale og internationale konferencer. Derudover omtaler lokalaftalen to hovedkategorier inden for den ansattes vidensudvekslingsindsats i form af hhv. deltagelse i vidensudvekslingsprojekter med det omgivende samfund samt deltagelse i den offentlige debat m.v.⁵⁰ Lokalaftalen ses ikke at fastlægge, hvorledes den ansatte anvender sin forskningstid inden for disse aktiviteter, herunder med hvilken vægtning på hhv. forskning og vidensudveksling. Forskningsfriheden er en individuelt lovbestemt frihed, der er tildelt den enkelte forsker i universitetsloven uanset vedkommendes organisationsmæssige tilhørsforhold, dvs. uanset om vedkommende er medlem af det overenskomstbærende forbund eller ej. Dernæst må lokalafalter ikke stride imod præceptiv lovgivning, dvs. forpligte en overenskomstpart til at handle i strid med præceptiv lovgivning.

49. Voldgiftskendelsens afsnit, Opmandens begrundelse og konklusion.

50. Aftalens s. 5.

Aftalen henviser imidlertid til et notat om forskningstilsyn på fakultet uden at integrere notatet i aftalen, dvs. retningslinjerne i notatet om forskningstilsyn integreres ikke som en aftaletekst mellem parterne. Notatet af 24. februar 2014⁵¹ om forskningstilsyn angiver, at mhp. at institutlederen på et sagligt grundlag kan vurdere, om den enkelte medarbejder lever op til sin forskningsforpligtelse i stillingen, gennemfører institutleder et forskningstilsyn. Tilsynet har som forventning til en tilfredsstillende forskningsindsats, at den ansatte normalt publicerer minimum to årlige videnskabelige fagfællebedømte publikationer – eller større arbejder svarende hertil – set over en treårig periode. Forventningen skal ifølge notatet vurderes i forhold til den ansatte forskers varetagelse af øvrige arbejdsopgaver i forbindelse med forskning, talentudvikling, uddannelse og vidensudveksling.

Tilsynet følger en række sagsbehandlingsskridt, herunder en høring af den ansatte i forhold til en forklaring på forskningsindsatsen. Ifald tilsynet resulterer i en vurdering af forskningsindsatsen som utilfredsstillende eller begrænset tilfredsstillende, indgår institutlederen en aftale med den ansatte med det formål at tilvejebringe en tilfredsstillende forskningsindsats inden for en nærmere defineret periode. Hvis denne aftale ikke overholdes, følges de almindelige tjenstlige sanktioner ifølge aftalen, hvilket må forstås som en tjenstlig advarsel og efterfølgende afskedigelse, såfremt forskningsindsatsen ikke opfyldes som stipuleret i advarslen.

Det er i den sammenhæng væsentligt at understrege, at notatet ikke er en integreret del af lokalaftalen i den forstand, at de lokale parter derigennem har aftalt det i notatet anførte krav om to årlige publikationer som en minimumforpligtelse for de ansatte forskere. Notatet har i stedet form af en ensidigt udformet retningslinje fra ansættelsesmyndigheden, der kan tillægges vægt i en afskedigelsessituation men ikke er afgørende for vurderingen af sagligheden af en afskedigelse begrundet i en påstået misligholdelse af den ansattes forskningsforpligtelse.

4.1. Den ineffektive lektor

Kravene til grundlaget for ansættelsesmyndighedens iværksættelse af tjenstlige sanktioner er beskrevet i en ombudsmandsudtalelse fra 1995, der omhandler afskedigelsen af en lektor begrundet i påstået utilstrækkelig forsk-

51. Notatet af 24. februar 2014 om forskningstilsyn på Arts, udarbejdet af Aarhus Universitet, er tilgængeligt her: https://medarbejdere.au.dk/fileadmin/www.medarbejdere.au.dk/hovedomraader/Arts/Politikker_og_delstrategier/Notat_Forskningstilsyn_Arts_24.02.2014.pdf.

4. Tilsyn med overholdelse af forskningsforpligtelsen

ningsindsats igennem hele lektorens ansættelsesperiode på over 20 år.⁵² Lektoren blev i 1970 ansat ved et institut på et universitet. I marts 1993 blev lektoren afskediget med den begrundelse, at han ikke havde opfyldt sine forskningsmæssige forpligtelser. Afskedigelsen var til dels en følge af, at et ikke-enigt bedømmelsesudvalg i 1992 havde anset lektorens forskningsmæssige indsats for utilstrækkelig. Sagen indbragtes herefter for Undervisningsministeriet af lektorens advokat. Ministeriet fandt ikke grundlag for at udtale kritik af universitetet i anledning af afskedigelsen af lektoren. Herefter klagede advokaten til Folketingets Ombudsmand, der i forhold til vurderingen af forskningsindsatsen afstod fra at vurdere dennes tilstrækkelighed, herunder om bedømmelsesudvalgets konklusion var faglig set holdbar.

Ifølge sagen havde et fagråd i 1987 iværksat en forskningsopgørelse for instituttets medarbejdere, hvor lektoren indrapporterede seks publikationer for sin ansættelsesperiode. De fire af publikationerne var med en medforfatter, og to af artiklerne var ikke forlagsudgivet. Én af publikationerne var et 39 sider langt kapitel i et populært værk, hvorimod de øvrige publikationer var på to-fire sider. Det fandt fagrådet utilstrækkeligt. Lektoren begrundede indsatsen med, at en meget omfattende undersøgelse havde involveret en stor indsats forbundet med dataindsamlingen og bearbejdningen af disse, hvorfor der kun var begrænset tid til at publicere afhandlinger mv. I perioden fra 1986 indtil 1992 producerede lektoren to artikler på i alt 9 sider offentliggjort og i beskeden omfang meriterende produktion foruden ca. 40 sider ikke færdigjorte, meriterende arbejder.⁵³

Ombudsmanden konstaterer ved prøvelsen af afskedigelsen, at reglerne i styrelsesloven ikke indeholdt bestemmelser om, hvilke forhold der kunne føre til afskedigelse af medarbejdere ved universitetet. I stedet beroede beføjelsen til at afskedige personale på almindelige arbejdsgiverkompetencer.⁵⁴ Ifølge Ombudsmanden følger det af de forvaltningsretlige principper, at grundlaget for en afskedigelse skal være sagligt, og at medarbejdernes arbejdssevne eller arbejdsindsats utvivlsomt kan udgøre et sagligt afskedigelsesgrundlag. I relation til den faglige bedømmelse af lektorens forskningsindsats konstaterer Ombudsmanden, at:

52. FOB 1995.335.

53. Det er omtvistet i sagsfremstillingen, hvori den egentlige produktion bestod. Det anførte om produktionens omfang hidrører fra Fagrådets udtalelse af 2. september 1002, der indgår i Ombudsmandens udtalelse som del af sagsfremstillingen.

54. Ombudsmandens udtalelse, pkt. A) Det retlige grundlag for afskedigelsesafgørelsen.

Kapitel 5. Forskningsfrihed over for ledelsesretten

»Jeg er ikke i besiddelse af ... fagkundskab og jeg kan derfor ikke vurdere om bedømmelsesudvalgets konklusion med hensyn til forskningsindsatsens kvalitet og omfang var korrekt. Jeg kan således heller ikke tage stilling til om udvalgets konklusion i skrivelsen af 19. juni 1992 var fagligt set holdbar.«

I stedet valgte Ombudsmanden at fokusere på sagsbehandlingen i processen frem til afskedigelsen, herunder om lektoren i kraft af samtaler med fagrådsformanden i 1987 var berettiget til at antage, at der personaleretligt var gjort op med arbejdsindsatsen indtil da, således at den ikke efterfølgende kunne danne grundlag for en afskedigelse.⁵⁵ Ombudsmanden nåede på baggrund af dette frem til, at det var tvivlsomt, hvorvidt der forelå et tilstrækkeligt afskedigelsesgrundlag, og henstillede ministeriet til at genoptage sagen til fornyet behandling med henblik på en vurdering af om afskedigelsesafgørelsen burde sættes ud af kraft.

Imidlertid anlagde lektoren undervejs i processen en retssag, der førte til Højesterets dom af 6. juli 1999. Højesteret fandt ikke fejl af forvaltningsretlig karakter i afskedigelsen, som kunne føre til afskedigelsens ugyldighed. Højesteret berørte ikke forskningsforpligtelsens omfang.

Hverken Folketingets Ombudsmand eller Højesteret prøvede således fagrådets vurdering af, at forskningsindsatsen var utilfredsstillende, men lagde ubestridt den foreliggende faglige vurdering til grund. Det forekommer ikke urimeligt, idet der er tale om en meget fagspecifik vurdering, der bør bygges på et indgående kendskab til de forskningsmæssige rammer for det pågældende forskningsfelt, herunder den forventelige produktion af publikationer. Det stærkt begrænsede antal sager, hvor en utilfredsstillende forskningsindsats er den egentlige baggrund for en afskedigelse, vidner da også om, at den absolutte forskningsindsats reelt ikke anvendes som eksplicit afskedigelsesgrund. Derimod indgår den relative vurdering af den ansattes forskningsindsats, såvel i forhold til forskningsemnets relevans for forskningsinstitutionens strategi som produktiviteten, som afgørende element i forbindelse med personalereduktioner. Dernæst indgår forskningsindsatsen i bedømmelsesudvalgs vurdering af egnede kandidater til ledige stillinger i stillingsstrukturen.⁵⁶ Sidstnævnte afspejler det vanskelige samspil mellem forskningsfriheden og den ansatte forskers vej igennem stillingsstrukturen, der indtil opnåelsen af fastansættelse som lektor – og eventuelt senere professor – består af flere på hinanden følgende tidsbegrænsede ansættelser koblet sammen af faglige bedømmelser, hvor forskerens produktivitet indgår som et væsentligt kriterium i

55. Ombudsmandens udtalelse, pkt. E) Afskedigelsens grundlag.

56. Reference til retningslinjer for bedømmelsesudvalg.

bedømmelsesudvalgenes arbejde.⁵⁷ Produktivitet er et sagligt velbegrundet kriterium ud fra en betragtning om effektiv ressourceudnyttelse hos det offentlige⁵⁸ og kan naturligt indgå i universitetets pligt til at vælge den bedst kvalificerede kandidat.

5. Registrering af den faktiske arbejdstid

Den ovenfor omtalte pligt for arbejdsgiver til at føre tilsyn med og håndhæve 48-timers reglen kan ikke gennemføres effektivt, hvis arbejdsgiveren ikke kender til, hvor meget den ansatte rent faktisk arbejder. Det hensyn indebærer ifølge EU-Domstolen, at der er pligt for arbejdsgiveren til også at registrere den *faktiske* arbejdstid for sine ansatte. Dette blev udfaldet i en EU-Domstolsafgørelse fra 2019 i en sag mellem en spansk fagforening CCOO og Deutsche Bank.⁵⁹ Fagforeningen havde rejst sag over for banken med påstand om, at banken var forpligtet til at oprette et system til registrering af de ansattes effektive daglige arbejdstid, dels for at sikre overholdelse af den direktivbaserede 48-timers regel og dels for at sikre registrering af overarbejde under overenskomsten.⁶⁰ EU-Domstolen henviste til, at retten til begrænsning af arbejdstiden ikke alene var forankret i arbejdstidsdirektivet, men tillige udgjorde en grundlæggende ret i art. 31, stk. 2, i Chartret om grundlæggende rettigheder,⁶¹ der i medfør af TEU art. 6 stk. 1, har traktatrang.⁶² Grænsen på maksimalt 48 timers arbejde om ugen var dermed en præcisering af den traktatfæstede ret til rimelige arbejdsforhold og skulle fortolkes i den betydning.⁶³

57. Se eksempelvis Syddansk Universitets *Vejledning for bedømmelsesudvalg* af 2018 for Det Samfundsvidenskabelige Fakultet, hvor det af s. 6 fremgår, at udvalget som led i bedømmelsen af videnskabelige kvalifikationer skal vurdere, hvilke relevante faglige kvalifikationer, som ansøgeren har demonstreret pba. de inddragne arbejder og den vedlagte publikationsliste, hvor produktiviteten kan indgå i vurderingen. Vejledningen kan tilgås her: <https://www.sdu.dk/-/media/files/ph,-d,-d,-skolen/vejledning+til+bedømmelsesudvalg+-+2018+med+meriteringsretningslinjer.pdf>

58. Andersen 2018, s. 103-104.

59. Sag C-55/18, *Federación de Servicios de Comisiones Obreras (CCOO) mod Deutsche Bank SAE*, dom af 14. maj 2019.

60. Sagens pr. 19-20. 48-timers reglen findes i art. 6 af Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2003/88/EF af 4. november 2003 om visse aspekter i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden (arbejdstidsdirektivet).

61. Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende rettigheder af 30 marts 2010, 2010/C 83/02.

62. CCOO-sagens pr. 30.

63. Ibid, pr. 33.

Som nævnt ovenfor i afsnit 1 er det i en dansk kontekst væsentligt at være opmærksom på, at arbejdstidsdirektivet i artikel 17 under visse betingelser tillader medlemsstaterne at fravige en række af direktivets bestemmelser, herunder 48-timers reglen, når arbejdstidens længde som følge af særlige træk ved det udførte arbejde ikke kunne måles og/eller fastsættes på forhånd. Artikel 22 giver mulighed for på visse betingelser at fravige 48-timers reglen, under overholdelse af de almindelige principper for beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed. Der er sikke fra lovgiverens side givet fravigelsesmuligheder for 48-timers reglen. Danmark har valgt i arbejdsmiljøloven at gøre brug af muligheden for, at den daglige hvileperiode på 11 timer kan ned-sættes til 8 timer ved bl.a. holdskifte i virksomheder.⁶⁴ I arbejdstidslovens § 9 bemyndiges beskæftigelsesministeren til efter forhandling med arbejdsmar-kedets parter at udnytte direktivets undtagelsesmuligheder, herunder ift. 48-timers reglen. Bemyndigelsen er ikke udnyttet.

Heller ikke Spanien har gjort brug af mulighederne i artikel 17 og artikel 22 for at fravige 48-timers reglen, der var omdrejningspunktet for sagen. Ifølge EU-Domstolen kræver den fulde virkning af arbejdstidsreglerne, herunder 48-timers reglen, at medlemsstaterne sikrer overholdelse af reglerne og for-hindrer enhver overskridelse. Ydermere er det ifølge Domstolen et bærende hensyn ved fortolkningen af arbejdstidsdirektivet, at den ansatte har status af den svage part i ansættelsesforholdet og som følge deraf kan afskrækkes fra at gøre sine rettigheder gældende over for sin arbejdsgiver pga. risikoen for repressalier i form af afskedigelse mv.⁶⁵ Endelig anfører Domstolen, at hvis der ikke findes et system til registrering af den faktiske arbejdstid, er det reelt ikke muligt på et objektivt og pålideligt grundlag hverken at fastlægge antal-let af arbejdstagerens arbejdstimer og tidspunktet for arbejdets udførelse, eller at fastlægge de timer, der som overarbejde er arbejdet ud over den normale arbejdstid. Uden en sådan registrering er det uforholdsmæssigt vanskeligt el-ler i praksis umuligt for arbejdstagerne at sikre overholdelsen af bl.a. 48-timers reglen.

På den baggrund konkluderer Domstolen, at arbejdstidsdirektivet og chartret pålægger arbejdsgiverne en forpligtelse til at indføre et objektivt, på-lideligt og tilgængeligt system, der gør det muligt at måle længden af hver enkelt arbejdstagers daglige arbejdstid.⁶⁶ I skrivende stund er dommens krav om registrering af arbejdstiden ikke blevet implementeret i Danmark. Kravet

64. Jf. § 50, stk. 2 i lovebekendtgørelse nr. 674 af 25. maj 2020 om arbejdsmiljø med sene-re ændringer.

65. CCOO-sagens pr. 45.

66. Ibid pr. 60.

om daglig registrering af arbejdstiden er blevet mødt med begrænset begejstring hos arbejdsmarkedets parter og i særdeleshed på arbejdsgiversiden, der anser det som løsning af et problem, der reelt ikke fandtes. Derfor har dommen p.t. ikke afstedkommet noget tiltag i retningen af at etablere et system til at registrere den faktiske arbejdstid for videnskabelige ansatte på universiteter.⁶⁷ Under COVID-19 krisen arbejdede en meget stor del af de ansatte ved universiteterne hjemme, og det forventes, at hjemmearbejde vil være langt mere udbredt i fremtiden, hvilket stiller større krav til etableringen af et objektivt og pålideligt tidsregistreringssystem, der er et krav ifølge dommen.⁶⁸ Dommen fastlægger dog ikke de specifikke krav til et objektivt og pålideligt tidsregistreringssystem, herunder om et system kan baseres alene på arbejdstagerens egen tidsregistrering med opfølgende kontrol af de skete arbejdstidsregistreringer.⁶⁹ Hvis man retter blikket mod Tyskland, ses ligeledes en meget begrænset entusiasme hos arbejdsgiversiden over dommens virkning for universitetssektoren, hvor direktøren for sammenslutningen Hochschulrektorenkonferenz, der repræsenterer de tyske universiteter, kaldte dommen for »grotesk« og et »tilbagefald til forgange tiders arbejdsorganisering«. ⁷⁰ Modsat er der også tanker i retning af, at en lovgivningsproces om indførelse af tidskontrol kan være et godt udgangspunkt for en diskussion om arbejdskulturen og livskvalitet inden for videnskaberne, herunder inddragende et ligestilsperspektiv.⁷¹

Fra et dansk perspektiv er den nuværende brug af arbejdstidsnormer for videnskabelige medarbejdere efter min opfattelse ikke tilstrækkelig til at opfylde dommens krav, idet arbejdstidsnormerne ikke er en registrering af den faktiske arbejdstid. At der hersker en vis modstand mod tidsregistrering af forskeres arbejdstid fra arbejdsgivers side i Danmark, kan muligvis læses ud af videnskabsministerens svar på spørgsmålet, om det var muligt at præcisere udtrykket »over længere tid« og »i hele deres arbejdstid«, der anvendes i uni-

67. Se Sune Klinges kritik af dommens virkning på universitetets ansatte forskere i indlægget af 24. maj 2019, *Hvornår »stempler man ud«?*

68. CCOO-sagens pr. 63, der dog nævner, at direktivets art. 17, stk. 2, giver mulighed for bl.a. at fravige direktivets krav om en maksimal ugentlig arbejdstid, når varigheden af arbejdstiden på grund af de særlige forhold, der gør sig gældende for den udøvende virksomhed, ikke måles og/eller fastsættes på forhånd eller kan fastsættes af arbejdstagerne selv.

69. For en dybdegående diskussion af dommen og de mulige databeskyttelsesretlige hensyn ved indførelsen af et tidsregistreringssystem se *Ulber* 2020.

70. Udtalelsen fremgår bl.a. af artiklen, *Skowronek* 2020, s. 1.

71. Ifølge *Kolatzki* 2019.

versitetslovens § 14, stk. 6, om sikringen af en reel forskningsfrihed.⁷² Ministeren svarede herpå, at:

»Vi bør ikke centralt definere, hvor meget tid den enkelte forsker skal anvende til fri forskning, da der skal være plads til, at det kan variere over tid fra område til område og fra forsker til forsker. En yderligere præcisering vil medføre en ændret tilgang til forskernes arbejdstid, sådan at den fremover detaljeret ville skulle opgøres og registreres.«

Det er præcis det tankesæt, som EU-dommens ratio decidendi går i rette med, nemlig at arbejdsgiver ikke kan overlade omfanget af arbejdstid til den ansatte og undlade at registrere arbejdstiden. Men tankesættet fra Videnskabsministeren harmonerer med det ovennævnte fra den tyske sammenslutning af universiteter.

I ASE-dommen,⁷³ der fulgte efter CCOO-dommen, præciserede EU-Domstolen, at begrebet *arbejdstid* i arbejdstidsdirektivets art. 2, stk. 1, skulle opgøres samlet for samtlige kontrakter per arbejdstager, som er indgået med den samme arbejdsgiver i forhold til direktivets krav i art. 3 om en minimumshvileperiode på 11 sammenhængende timer inden for hver 24-timersperiode, dvs. den maksimale daglige arbejdstid. Sagens omdrejningspunkt var et akademi for økonomiske studier i Bukarest, der deltog i et forskningsprojekt med en række af ansatte, som deltog i projektet via særskilte kontrakter med akademiet ud over deres eksisterende ansættelsesforhold med akademiet. Det førte til en tvist med projektindehaveren om, hvorvidt lønomkostningerne var støtteberettigede på grund af overskridelsen af maksimumsgrænsen for antallet af timer, som disse arbejdstagere måtte arbejde dagligt.⁷⁴ Akademiet anfægtede afslaget på støtten med henvisning til, at arbejdstiden skulle opgøres per kontrakt, hvorefter sagen blev indbragt for retten i første instans i Bukarest, Rumænien, der forelagde EU-Domstolen en række spørgsmål til fortolkningen af begrebet arbejdstid. Domstolen når – ikke overraskende – som nævnt frem til, at arbejdstiden ikke skal opgøres særskilt for hver enkelt kontrakt, som en arbejdstager har indgået med den samme arbejdsgiver, idet det ville muliggøre, at arbejdstageren kunne risikere at blive presset af arbejdsgiveren til at opdele sin arbejdstid på flere kontrakter, hvilket ville kunne frata-

72. Udvalget for Videnskab og Teknologi, 2010-11, L 143, endeligt svar på spørgsmål 29 afgivet 29. marts 2011.

73. Sag C-585/19, *Academia de Studii Economice din București mod Organismul Intermediar pentru Programul Operațional Capital Uman – Ministerul Educației Naționale*, dom af 17. marts 2021.

74. Sagens pr. 16.

ge kravet om en daglig minimumshvileperiode sin effektive virkning.⁷⁵ I forelæggelsen spurgte man også Domstolen til, om arbejdstiden i forhold til 48-timers reglen skulle underlægges samme fortolkning, men det afviste Domstolen at realitetsbehandle, idet det ikke skønnedes relevant for sagen. Det må dog antages, at Domstolens fortolkning af arbejdstid i forhold til kravet om en daglig minimumshvileperiode i art. 3 ligeledes finder anvendelse på 48-timers reglen i art. 6, idet Domstolens fortolkning vedrørte direktivets generelle arbejdstidsdefinition. Ifølge definitionen udgør arbejdstid det tidsrum, hvori arbejdstageren er på arbejde og står til arbejdsgiverens rådighed under udførelsen af sin beskæftigelse eller sine opgaver i overensstemmelse med national lovgivning og/eller praksis. Derudover gør et tilsvarende beskyttelseshensyn sig gældende i forhold til den effektive virkning af 48-timers reglen.⁷⁶

Endelig blev EU-Domstolen også spurgt til, om arbejdstidsdefinitionen omfattede den samlede arbejdstid for en arbejdstager, når denne arbejdede hos flere forskellige arbejdsgivere, dvs. en opgørelse af arbejdstiden pr. arbejdstager. Dette afviste Domstolen også at tage stilling til, da det ifølge Domstolen ikke var relevant for sagen.⁷⁷ Det kan undre, hvorfor Domstolen ikke benyttede lejligheden til at adressere et så afgørende spørgsmål, der er omdiskuteret.⁷⁸ Det kan skyldes, at Domstolen ikke ville besvare et så omdiskuteret spørgsmål, medmindre den var tvunget til det. Der var således otte medlemsstater, der afgav indlæg i sagen, herunder den danske regering, der fremhævede, at hvis arbejdstiden skulle optælles per arbejdstager, ville en arbejdsgiver i princippet kunne blive ansvarlig for overtrædelser af direktivets bestemmelser pga. omfanget af en for arbejdsgiver ikke-kendt bibeskæftigelse hos andre arbejdsgivere. En sådan retsstilling ville føre til alvorlige hånd-

75. Sagens pr. 53 og 64.

76. At fortolkningen skal udlægges som omfattende alle direktivets forpligtelser, ses også ved de faglige organisationers nyhedsomtale af dommen, herunder arbejdsgiverorganisationen Dansk Industris omtale af sagen den 13. april 2021, der kan ses her: <https://www.danskindustri.dk/vi-radgiver-dig-ny/personale/nyhedsarkiver---personale-forhold/nyheder-personalejura/2021/4/regler-om-hviletid-galder-ogsaa-ved-flere-kontrakter-hos-samme-arbejdsgiver/>

77. Sagens pr. 29 og 30.

78. EU-Kommissionen så gerne, at optællingen skete pr. arbejdstager i lyset af direktivets mål om at forbedre arbejdstagernes sundhed og sikkerhed. Ifølge EU-Kommissionen bør begrænsningerne for den gennemsnitlige ugentlige arbejdstid og daglige og ugentlige hviletid derfor så vidt muligt gælde pr. arbejdstager, jf. side 4 og 5 i COM(2017) 254 final, der kan tilgås her.: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DA/TXT/PDF/?from=HR&uri=CELEX:52017DC0254>

hævelsesudfordringer ifølge den danske regering, der samtidig fremhævede, at den omdiskuterede fortolkning kunne føre til mindre fleksibilitet på arbejdsmarkedet, idet muligheden for bibeskæftigelse ville blive vanskeligere, ligesom arbejdsgivere vil kunne føle sig tilskyndet til at forbyde bibeskæftigelse.⁷⁹

Fortolkningsspørgsmålet har stor betydning for videnskabeligt ansatte, der kan have mange forskellige former for bibeskæftigelse, herunder hverv i bl.a. kommissioner, nævn og ekspertgrupper i henhold til særskilt kontrakt ved siden af universitetsansættelsen.

Indtil EU-Domstolen på ny forelægges spørgsmål, er der – indtil videre – således ikke en pligt til at lade arbejdstiden hos andre arbejdsgivere indgå i arbejdstidsopgørelsen for den ansatte i forhold til kravene i arbejdstidsdirektivet, der fsva. 48-timers reglen er gennemført i Danmark via arbejdstidsgennemførelsesloven. Nærværende forfatter tror ikke, at Domstolen vil fortolke arbejdstidsdefinitionen som omfattende arbejdstagerens samlede arbejdstid under flere kontrakter med forskellige arbejdsgivere, selvom direktivets beskyttelseshensyn tydeligvis taler for det. Pligten til effektivt at håndhæve bl.a. 48-timers reglen bør være bygget på en mulighed for at kunne udnytte ledelsesretten, herunder retten til arbejdstidstilrettelæggelse samt pligten til at facilitere arbejdstidsregistrering, og den har arbejdsgiveren ikke fsva. arbejdet hos andre arbejdsgivere. Derudover har arbejdsgiveren kun meget begrænset styringsret i forhold til at begrænse eller forbyde den ansattes bibeskæftigelse. Tilmed anses det for gavnligt for universiteterne, at videnskabelige medarbejdere engagerer sig og samarbejder med det omgivende samfund.⁸⁰ Ifølge Aarhus Universitet styrker medarbejdernes bibeskæftigelse relationerne og samarbejdet med det omgivende samfund, således at medarbejdernes erfaringer og kompetencer udnyttes til fordel for hele samfundet. Samtidig er bibeskæftigelsen med til at synliggøre og profilere universitetet i samfundsdebatten.⁸¹

79. Den danske regerings indlæg er omtalt i Beskæftigelsesministeriet notat af 2. december 2019, der kan ses her: <https://www.ft.dk/samling/20191/almdel/EUU/bilag/201/2116881/index.htm>.

80. Det fremgår eksempelvis af side 2 i Københavns Universitets guide til interessekonflikter fra 2016, at universitetet anser »sådanne aktiviteter som værende vigtige og i den offentlige interesse og som værdifulde bidrag både til universitetets virke og for universitetets ansatte«. Guiden kan tilgås her: https://fi.ku.dk/tech-trans/pdf/pixi_interessekon_dk.pdf.

81. Jf. Aarhus Universitets personalepolitik, der kan tilgås her: <https://medarbejdere.au.dk/administration/hr/rekruttering-og-ansættelse/bibeskæftigelse/>

6. Instruktionsbeføjelsen som princip

Ledelsesretten rummer en række delelementer, herunder antagelses- og afskedigelsesretten, men for nærværende vil jeg afgrænse mig til at fokusere på instruktionsbeføjelsen i det løbende ansættelsesforhold og dens betydning for samspillet med forskningsfriheden. Nærværende kapitel berører ikke forskerens ytringsfrihed, da det er behandlet i bogens kapitel 3.

6.1. Forskningsledelse

Udmøntningen af ledelsesretten over forskeres forskningsindsats, modsat den undervisnings- og administrative indsats, kan karakteriseres som *forskningsledelse*.⁸² Forskningsledelse er underlagt rammerne i universitetsloven,⁸³ der behandles nedenfor og i kapitel 2. Som eksempel på en rammesætning af forskningsledelse kan der henvises til universiteternes egne vedtægter, der udarbejdes i henhold til universitetslovens § 13. Af § 21, stk. 2, i vedtægten for Syddansk Universitet fremgår det, at institutlederen:

»... fastlægger inden for de givne rammer instituttets forskningsstrategier og evaluering af forskningen. Institutlederen skal endvidere tilstræbe et produktivt og stimulerende forskningsmiljø på instituttet og skal inden for universitetslovens rammer sikre forskerne fri forskning, således at instituttets, fakultetets og universitetets grundlag for at formulere forskningsstrategier i henhold til universitetsloven effektivt sikres, jf. universitetslovens § 14, stk. 6.«

Institutlederen er således pålagt både at fastlægge rammen for instituttets forskningsstrategi og samtidig sikre den enkelte forsker retten til fri forskning som nævnt i kapitel 2. I hvilket omfang forskeren kan tilpligtes at indrette sin forskning til at passe med instituttets, er behandlet af Birgitte Krejsager, der henviser til udvalgsbetænkningen til ændringsloven fra 2003, hvori flertallet, der indstillede lovforslaget til godkendelse, anførte følgende:

»I relation til universitetets forskningsfrihed kan der stadig ikke af ministeren eller andre udefra gives universitetet påbud om at optage eller undlade forskning. Med hensyn til forskningsfriheden i relation til den enkelte forsker understreger flertallet ligeledes, at der med lovforslaget ikke er lagt op til ændringer i den gældende tilstand. Der er alene sket en

82. Begrebet forskningsledelse fremgår bl.a. af lovforslag nr. 75 af 28 oktober 1992 til ændring af lov om universiteter med flere, hvor forskningsledelse bl.a. indebar at organisere instituttets forskning gennem etablering af forskergrupper. Ifølge bemærkningerne kunne forskningsledelse ydermere indebære, at institutlederen formede forskningsgrupper med respekt for den enkelte forsker.

83. Lovbekendtgørelse nr. 778 af 7. juli 2019 af lov om universiteter med senere ændringer.

Kapitel 5. Forskningsfrihed over for ledelsesretten

præcisering af institutlederens instruktionsbeføjelse i lovforslagets tekst. Både i medfør af gældende lov og i lovforslaget forsker forskerne frit i den tid, hvor de ikke er pålagt andre opgaver som bl.a. administrative opgaver, undervisningsopgaver, udvalgsarbejde m.v. Det betyder, at den enkelte forsker i den tid, hvor vedkommende ikke er pålagt andre opgaver, ikke kan pålægges at optage eller undlade forskning i bestemte områder.

Den enkelte forskers forskningsfrihed indskrænkes heller ikke af lovforslagets § 17, stk. 2 (nuværende § 14, stk 6), hvorefter den enkelte forsker forsker frit inden for universitetets forskningsstrategiske rammer. Flertallet påpeger, at universitetets forskningsstrategiske rammer skal forstås bredt og dækker hele universitetets profil. Dette er tydeliggjort i bemærkningerne til § 10, stk. 8, om udviklingskontrakter, hvoraf det fremgår, at udviklingskontrakten skal indeholde en beskrivelse af universitetets strategiske mål og indsatsområder. Da dette sker på et overordnet niveau, præciserer flertallet, at udviklingskontrakter ikke skal og ikke kan anvendes til at indskrænke forskningsfriheden.⁸⁴

Ifølge Krejsager er det således ikke muligt for institutledelsen at rammesætte forskerens forskningsfrihed via ledelsesretten til et forskningsområde, der er snævrere end universitetets forskningsstrategiske ramme med det formål at tilpasse aktiviteterne til instituttets forskningsstrategi. Denne opfattelse understøttes af vedtægten for såvel Aarhus Universitet som Københavns Universitet. Sidstnævntes § 45 har følgende ordlyd:

»§ 45. Institutlederen varetager instituttets daglige ledelse, herunder planlægning og fordeling af arbejdsopgaver. Institutlederen kan pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver. De videnskabelige medarbejdere har forskningsfrihed og forsker frit inden for universitetets forskningsstrategiske rammer i den tid, hvor de ikke er pålagt opgaver. Universitetets forskningsstrategiske rammer dækker hele universitetets profil. De videnskabelige medarbejdere må ikke over længere tid pålægges opgaver i hele deres arbejdstid, således at de reelt fratages deres forskningsfrihed.«

Formelt set er der således ingen diskrepans imellem den ansatte forskers forskningsfrihed og institutledelsens ledelsesopgave, idet sidstnævnte skal respektere førstnævnte. Spørgsmålet er dog, om det reelt er tilfældet. Der foreligger, som allerede antydnet ovenfor, en række indbyggede direkte og indirekte incitamentsfaktorer, der påvirker forskerens valg af forskningsemne, og her kan måden hvorpå instituttets udøver forskningsledelse være en væsentlig faktor.⁸⁵ Disse faktorer er allerede omtalt og problematiseret i to betænkninger fra 1977, der havde forskningsstyring og styrelsen af højere uddannelsesinstitutioner som tema. Arbejdsgruppen bag betænkning nr. 794 af februar

84. Betænkning af 10. april 2003 over Lovforslag nr. 125 til lov om universiteter (universitetsloven), afsnit 3. Indstillinger og politiske bemærkninger.

85. *Krejsager* 2017 eller *Andersen* 2018, s. 230 ff.

1977⁸⁶ havde til opgave at lave en udredning om, hvorledes forskningsstyringen fandt sted, og om, hvorledes en mere intensiv forskningsstyring kunne finde sted.⁸⁷ Ifølge betænkningen bestod forskerstyringen over for den enkelte forsker i flere forskellige midler, men den mest effektive var ordrestyring i form af tjenestebefalinger.⁸⁸ Udvalget overvejer bla., at »en adgang for ministeren til at forlange, at de højere uddannelsesinstitutioner skal optage eller ikke må optage bestemte forskningsopgaver, kan fra mange synsvinkler forekomme velbegyndet«. ⁸⁹ Det afvises dog blandt andet med den begrundelse, at det »hos mange giver anledning til sammenligning med Nazityskland, Lysenko-sagen m.v.«.⁹⁰

Ifølge arbejdsgruppen fortolkede man styrelseslovens § 13, stk. 2, 2 pkt.,⁹¹ således, at den hindrede anvendelse af forskningsledere med beføjelse til at give tjenestelige ordrer om et forskningsprojekts gennemførelse.⁹² Et andet styringsredskab består i rekrutteringsstyring, der dog omtales som et indirekte og usikkert styringsmiddel. Institutledelsens styring foregår igennem fastlæggelsen af de relevante kvalifikationer og forskningsområdet i stillingsbeskrivelsen samt igennem udvælgelsen af den endelig kandidat blandt ansøgefeltet. Derudover kan institutledelsen gennemføre indirekte forskerstyring via beslutninger om tildeling af ressourcer i form af lokaler og øvrige ressourcer, hvilket dog ikke direkte bestemmer forskerens valg af forskningsemne og metode.⁹³

Den næsten samtidige udvalgsbetænkning nr. 788 fra januar 1977 om revision af loven om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner gentager billedet af forskerstyringen i forhold til stillingsbeskrivelser, hvilket omtales nedenfor i forhold til den ansattes pligter under ansættelsesaftalen med fokus på forskningsfriheden.⁹⁴

86. Betænkning nr. 794 af februar 1977 om forskningsstyring – med særligt henblik på de højere uddannelsesinstitutioner.

87. Betænkning 794, s. 7.

88. Ibid, s. 16.

89. Ibid, s. 102-106.

90. Ibid, s. 106. jf. Andersen 2018, s. 75.

91. Lov nr. 362 af 13. juni 1973 om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner med senere ændringer, hvor § 13, stk. 2, 2. pkt., havde følgende ordlyd: »Institutrådet kan ikke træffe beslutning om den enkelte forskers valg af forskningsopgave.«

92. Betænkning nr. 794, s. 17

93. Ibid, s. 46.

94. Betænkning nr. 788 af januar 1977 om revision af loven om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner.

7. Den ansattes pligter

Den offentlige ansatte forsker er i kraft af ansættelsen pålagt en række overordnede pligter i form af bl.a. arbejdspligten, loyalitetspligten, lydighedspligten, der for en dels vedkommende introduceres nedenfor. De skal dog alle fortolkes i lyset af den ansattes individuelle forskningsfrihed.

7.1. Arbejdspligten

Arbejdspligten indebærer, at den ansatte som modydelse for lønnen skal udføre sit arbejde med udgangspunkt i det til enhver tid gældende grundlag for ansættelsesforhold og forudsætningerne for dets etablering.⁹⁵ Indholdet af arbejdspligten er ikke nærmere beskrevet i hverken lovgivning eller overenskomsterne, der normalvis ikke indeholder detaljeret funktionsbeskrivelser. Ansættelsesområdet for overenskomstansatte fastlægges normalt af ansættelsesmyndigheden, idet overenskomsterne sædvanligvis ikke indeholder bestemmelser herom.

7.2. Virkningen af stillingsbeskrivelsen

For videnskabeligt ansatte sker fastlæggelse af ansættelsesområdet via stillingsopslaget og det efterfølgende ansættelsesbrev. Normalvis udgør stillingsbeskrivelsen en begrænsning for arbejdsgiverens muligheder for at anvende arbejdskraften fleksibelt, dvs. spektret for arbejdsopgaver, idet ledelsesrettens grænser indsnævres i overensstemmelse med de begrænsninger, der fremgår af stillingsbeskrivelse. Men for videnskabeligt ansatte har en snæver stillingsbeskrivelse tilnærmelsesvist den modsatte virkning, idet den i realiteten bliver et udtryk for ledelsesrettens indsnævring af forskningsfriheden, der begrænser den ansatte mulige valg af forskningsemne til de i stillingsbeskrivelsen definerede rammer. Det antages i hvert fald i betænkning nr. 794, at stillingsbeskrivelsen kan konstituere forskerstyring, idet den udgør:

»... en retlig bindende beskrivelse af den forskning, som den ansatte har pligt til at udføre«. ⁹⁶

Betænkning nr. 788 fastslår i sin fremstilling af gældende ret, at den enkelte forsker har frihed til at vælge sin forskningsopgave – inden for sin stillingsbeskrivelse, der udgør en væsentlig stiltiende begrænsning.⁹⁷ Dernæst fremhæ-

95. *Revsbech* 2019, s. 31.

96. Betænkning 794, s. 123.

97. Betænkning nr. 788, s. 80-81.

ves en række begrænsninger, herunder at stipendiater er bundne af det projekt, som de er blevet ansat for at realisere, og af den vejledning de modtager fra deres vejleder, og at forskere ansat til på kortere tid at udføre eller deltage i udførelsen af en begrænset forskningsopgave ikke med henvisning til forskningsfriheden kan beslutte sig til at udføre anden forskning.

Ifølge betænkningen indebærer en stillingsbeskrivelse, der eksempelvis omtaler et specifikt fag, at den ansatte ikke i kraft af forskningsfriheden kan opfylde sine forskningsforpligtelser ved at forske i et helt andet fag. Endelig indebærer institutledelsens ret til at råde over instituttets ressourcer og til at tilrettelægge arbejdet også en begrænsning af forskningsfriheden, idet den enkeltes frie valg af forskningsopgave ikke må belaste instituttets ressourcer uforholdsmæssigt, hvorved vigtige fælles forskningsprojekter forhindres eller hæmmes.

Den samme opfattelse ses hos Andersen, der fastslår, at forskerne i praksis dels er begrænset af deres ansættelsesområde, og dels så afhængige af deres institut og institutledelse, at der sjældent er muligheder for at overskride disse rammer.⁹⁸

Krejsager er af samme opfattelse og henviser til forarbejderne til ændringen af universitetsloven i 1992, hvoraf fremgår:

»Den enkelte forsker har en forskningsfrihed inden for sit faglige ansættelsesområde med de forpligtelser, der følger af et ansættelsesforhold.«⁹⁹

Afgrænsningen af den enkeltes forskningsfrihed til det faglige ansættelsesområde kan ifølge Krejsager vurderes som udtryk for en afbalancering af den enkeltes forskningsfrihed og universitetets instruktionsbeføjelse, og afgrænsningen af ansættelsesområdet bør derfor ske under iagttagelse af universitetets pligt til at værne om den enkeltes reelle forskningsfrihed, jf. universitetslovens § 2, stk. 2, hvorefter universitetet skal værne om universitetets og den enkeltes forskningsfrihed og om videnskabsetikken. Den samme afbalancering gør sig ifølge Krejsager ligeledes gældende i situationer, hvor forskeren udnytter friheden til at indgå i forskningsprojekter. Dog skal sidstnævnte frihed ske med forbehold af en underretning til institutlederen, der skal godkende alle projekter, hvis projektet griber ind i instituttets virksomhed og institut-

98. Andersen 2018, s. 230.

99. Lovforslag nr. 75 af 23. december 1992 forslag til lov om universiteter, bemærkninger til § 1, stk. 4. Udsagnet er genoptrykt i ministerens besvarelse af spørgsmål 15 i Betænkning af 10. april 2003 over Lovforslag nr. 125 til lov om universiteter (universitetsloven).

Kapitel 5. Forskningsfrihed over for ledelsesretten

lederens mulighed for at lede og fordele arbejdet.¹⁰⁰ Balanceakten mellem forskningsfriheden og instruktionsbeføjelsen er vanskelig, hvilket illustreres ved opfattelsen anført i bemærkningerne til stillingsstruktur bekendtgørelsens bilag, der tidligere henviste til lovbemærkningerne til ændringen af universitetsloven i 2003, hvorefter:

»Den enkelte forsker har forskningsfrihed inden for sit faglige ansættelsesområde med de forpligtelser, der følger af et ansættelsesforhold. Den enkelte forsker har således frihed til at vælge metode, fremgangsmåde og emne inden for universitetets forskningsstrategiske rammer, som fastlagt i udviklingskontrakten.«

Der er en indbygget modsætning i den angivne opfattelse, idet andet led omtaler forskningsfriheden som friheden til at vælge emne inden for hele universitetets forskningsstrategiske ramme, mens første led begrænser samme forskningsfrihed til den enkelte forskers ansættelsesområde, hvilket potentielt kan indsnævres meget i stillingsbeskrivelsen. En snæver stillingsbeskrivelse, herunder håndhævelsen heraf i form af afslag på ressourcer til forskning uden for stillingsbeskrivelsens ramme, er langt fra altid i universitetets interesse, idet det – alt andet lige – samtidig indsnævrer feltet af mulige kandidater og det faglige område, inden for hvilket den ansatte er forpligtet til at udføre pålagt undervisning, administration og forskning, som det ses i det følgende. Det samme indbyggede modsætningsforhold ses eksempelvis i norsk ret, hvor den enkelte forsker tildeles samme begrænsede frihed til valg af emne inden for snævre projektansættelser, omend en udredning fra 2006 indikerede en større grad af forskningsfrihed, idet udredningen fastslog:

»... blant annet at selv om en arbeidsavtale er knyttet til et bestemt prosjekt, slik at forskeren ikke selv kan velge emne, kan ikke avtalen inneholde begrensninger eksempelvis forskerens rett til å belyse problemet fra ulike vinkler eller begrensninger i adgangen til å ta med alle relevante funn.

Den akademiske frihet som en individuell rettighet for visse arbeidstakere er derfor en ulovfestet arbeidsrettslig regel, som ikke bare beskytter mot visse instrukser og pålegg fra arbeidsgiveren, men som også setter skranker for hva som kan oppgis av denne friheten ved avtale.«¹⁰¹

Som det ses, er der tale om en ulovbestemt rettighed til individuel forskningsfrihed, selvom lovens § 1-5, stk. 5, dog fastslog, at:

100. *Krejsager* 2017, s. 236. Om emnevalg, se også denne bogs kapitel 2, afsnit 6.1.

101. NOU, Norges offentlige utredninger 2006:19, Akademisk frihet Individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov, 2. oktober 2006, s. 37.

»Den som er ansatt i stilling hvor forskning eller faglig eller kunstnerisk utviklingsarbeid inngår i arbeidsoppgavene, har rett til å velge emne og metode for sin forskning eller sitt utviklingsarbeid innenfor de rammer som følger av ansettelsesforholdet eller særskilt avtale.«

En senere utredning fra 2020, udarbejdet af universitets- og høyskolelovutvalget i forbindelse med en revision af loven, nuancerede ovenstående i retningen af den danske retstilstand. Utredningen omtaler forskningsfriheden som underlagt ansættelsens faktiske rammer:

»Retten til å velge emne og metode gjelder bare »innenfor de rammer som følger av ansettelsesforholdet eller særskilt avtale«. »Ansettelsesforholdet« må forstås som et vidt og dynamisk begrep og er ikke begrenset til den opprinnelige inngåtte ansettelsesavtalen. Også den senere utviklingen i arbeidsforholdet må tas med ved vurderingen av hvilke rammer ansettelsesforholdet setter for friheten til å velge emne og metode. Institusjonen har rett til å tilby ansettelsesvilkår som kan innebære en faktisk begrensning i friheten til å velge emne og metode, for eksempel ved midlertidig eller fast ansettelse i konkrete forskningsprosjekter.«¹⁰²

Den norske retstilstand flugter således med den danske, idet ledelsen gives mulighed for at begrænse den ansattes forskningsfrihed til de rammer, som fastlægges i ansættelsesforholdet. Ydermere fastslår utredningen fra 2020, at institutionen ikke må indlægge så store begrænsninger i ansættelsesaftalen for den ansattes forskningsfrihed, at institutionen reelt ikke værner om den akademiske frihed på individniveau, der ifølge utredningen er en nødvendig forudsætning for at institutionen kan udføre sin samfundsopgave på en god måde. I den forbindelse er det ifølge utredningen tilladt at begrænse forskningsfriheden i form af emne- og metodevalg ved bestillingsopgaver fra eksterne opgavestillere eller i samarbejdsaftaler mellem flere forskere. Forskningsfriheden sikres i den sammenhæng ved forskerens ret til at afslå opgaven, hvis opgaven er i strid med forskerens faglige integritet. Retten til at afslå opgaver skal dog opvejes imod institutionens berettigede forventning om at forskeren opfylder sin forskningspligt indenfor det fagområde, man er ansat til at varetage, hvorfor hovedreglen – ifølge utredningen – må være, at forskeren udfører de pålagte opgaver.¹⁰³

Udvalgets gennemgang af den norske retstilstand i utredningen illustrerer den svære øvelse, der består i at fastlægge forskningsfrihedens udmøntning

102. NOU, Norges offentlige utredninger 2020: 3, Ny lov om universiteter og Høyskoler, 13. februar 2020, s. 370.

103. NOU, Norges offentlige utredninger 2020: 3, Ny lov om universiteter og Høyskoler, 13. februar 2020, s. 370.

inden for de rammer, som universitetet – som arbejdsgiver – er berettiget til at fastlægge for ansættelsesforholdet i form af stillingsbeskrivelsen og rammerne i ansættelsesaftalen. Netop denne indskrænkning mulighed blev italesat i forbindelse med revisionen af loven i 2020, hvor udvalget foreslog, at det i loven blev ekspliciteret, at institutionerne har et ansvar for at værne om de ansattes udøvelse af den akademiske frihed.¹⁰⁴ Udvalgets forslag blev ikke fulgt, idet man i stedet nedsatte en ekspertgruppe, der fik til opgave at vurdere, om og i givet fald hvordan loven skulle ændres for at tydeliggøre de ansattes akademiske ytringsfrihed.¹⁰⁵

7.3. Lydighedspligten

En arbejdsgivers ledelsesret, herunder instruktionsbeføjelsen, er naturligt koblet til den ansattes *lydighedspligt*, hvilket indebærer, at en overordnet kan pålægge en underordnet medarbejder en tjenstlig ordre, som den underordnede medarbejder i kraft af lydighedspligten er forpligtet til at følge.¹⁰⁶ Den tjenstlige ordre er dog underlagt saglighedskravet og de øvrige begrænsninger omtalt ovenfor afsnit 1.1. Normalvis er retten til at pålægge ansatte tjenstlige opgaver ikke ekspliciteret i hverken overenskomster eller lovgivning, idet den er en naturlig forudsætning for et ansættelsesforhold, men for videnskabeligt ansatte er den ekspliciteret i universitetslovens § 14, stk. 6, hvorefter rektor, in casu institutledelsen, kan pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver, og det fortolkes som værende såvel forskningsopgaver såvel som øvrige opgaver, der henhører under ansættelsesområdet – se også kapitel 2, afsnit 3.1.1.¹⁰⁷ Forskningsfriheden er også i den sammenhæng en residualværdi, idet den kan udøves i den tid, hvor det videnskabelige personale ikke er på-

104. Ibid, s. 127.

105. Ekspertgruppens udredning skal foreligge senest 1. marts 2022. Se omtalen af ekspertgruppens mandat på regeringens hjemmeside her: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/anine-kierulf-skal-lede-ekspertgruppen-som-skal-se-pa-akademisk-ytringsfrihet/id2866450/>

106 Se generelt om offentligt ansattes lydhørheds- og lydighedsforpligtelse i afsnit 4.1 i notatet udarbejdet af *Bo Smith-udvalget* med titlen Grundlaget for embedsværkets rådgivning og bistand til den politiske ledelse. Udvalget er et af foreningen DJØF i 2014 nedsat uafhængigt udvalg. Notatet findes her: <http://www.bosmithudv.dk/~media/documents/bosmith/notat-om-grundlaget-for-embedsvaerkets-raadgivning-og-bistand-til-den-politiske-ledelse.pdf?la=da>.

107. Se hertil *Krejsager* 2017, s. 221 ff. og diskussionen på s. 27 f. i redegørelsen til bestyrelsen for Københavns Universitet afgivet den 12. september 2006 af praksisudvalget ved Københavns Universitet om »Den akademiske frihed set i forhold til sektorforskning/myndighedsberedskab«.

lagt opgaver. Institutledelsen kan dermed pålægge forskeren at udføre specifikke forskningsopgaver, hvilket de facto afskærer forskeren det frie valg af forskningsemne fsva. den pålagte forskningsaktivitet, men spørgsmålet er dog, om forskeren fortsat skal sikres det frie valg af videnskabelig metode og fremgangsmåde i forbindelse med forskningsopgaven.¹⁰⁸

7.4. Metodevalget ved myndighedsbetjening og bestillingsopgaver

Ifølge universitetslovens § 2, stk. 4, kan universitetet med grundlag i sin forskning løse myndighedsopgaver og rådgivningsopgaver. Efter 2007, hvor man sammenlagde ni sektorforskningsinstitutter med universiteterne, består universiteternes forskningsforpligtelse af både grundforskning og anvendelsesorienteret forskning.

Ifølge forståelsen anlagt af praksisudvalget ved Københavns Universitet udstrækker institutledelsens instruktionsbeføjelse i lovens § 14, stk. 6, sig kun til »bestemte opgaver«, hvilket ikke inkluderer den videnskabelige arbejdsmåde i form af metode og fremgangsmåde. Praksisudvalgets fortolkning var således, at den enkelte forsker – ved pålagte forskningsopgaver – var beskyttet mod krav om at anvende bestemte »videnskabelige scenarier, teorier, videnskabsteoretiske indfaldsvinkler etc.«¹⁰⁹ Der synes ikke at være undersøgelser, der belyser, hvorvidt det element af forskningsfriheden er under pres.¹¹⁰ Ifølge Danske Universiteters principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning fordrer et eksternt samarbejde en indledende afklaring af samarbejdets formål og de problemstillinger, der ønskes belyst, hvorefter forskeren er ansvarlig for at træffe beslutning om forsknings- eller rådgivningsprojektets tilrettelæggelse, udførelse og konklusioner – herunder for metodevalg og analysestrategi, for afgrænsninger og tilvalg.¹¹¹

108. Det fremgår bl.a. af Videnskabsministerens svar på spørgsmål S 670 fremsat af Per Clausen den 2. november 2005, hvor ministeren blev spurgt til årsagen til at ordlyden »og sikre den enkelte forsker mulighed for at drive fri forskning« blev fjernet fra SDU's vedtægter? hvortil ministeren svarede, at den enkelte forsker var sikret frit valg af videnskabelig metode men ikke af forskningsopgaver, idet institutlederen ved sin instruktionsbeføjelse kunne pålægge den enkelte medarbejder at løse bestemte [forskning]opgaver. Praksisudvalget fastslår på side 29 i sin redegørelse, at institutledelsen kan pålægge medarbejdere bestemt forskningsopgaver.

109. Praksisudvalgets redegørelse, s. 29.

110. VIVE-undersøgelsen udarbejdet af bl.a. Niels Ejersbo m.fl., der undersøger forskningsfrihed i forhold til offentliggørelse på Aarhus Universitet fra 2018, belyser alene friheden til offentligt at præsentere hypoteser, resultater og ræsonnementer.

111. Danske Universiteter, Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning, 2021, s. 10 f.

Det er således forskeren, som er ansvarlig for valget af videnskabelig metode og design, selvom samarbejdspartnere kan komme med input og råd vedrørende valg af metode og design, ligesom der kan være faste protokoller eller standarder, som skal følges.¹¹² Ved myndighedsbetjening har forskeren således ikke i alle tilfælde fuld metodefrihed. Der kan tænkes situationer, hvor forskeren må have mulighed for at afstå fra at medvirke med henvisning til, ikke at kunne stå inde for metodevalget. Metodefriheden er en af komponenterne i forskningsfrihed og forudsætter ifølge Danske Universiteter bl.a. uvildighed, hvorefter universitetets forskere skal være uafhængige af interesser, der kan påvirke forskernes valg af metode, præsentation af resultater og konklusioner.¹¹³ Det er i en ansættelsesretlig sammenhæng uklart, hvorvidt institutlederen i en sådan situation kan sanktionere en forsker for ikke at ville bidrage til et projekt med den begrundelse, at forskerens integritet er på spil.¹¹⁴ Ikke enhver betænkelighed vil kunne begrunde en afvisning med henvisning til metodevalg.

Årsagen til en mulig tvivl om rækkevidden af institutledelsens instruktionsbeføjelse i omtalte henseende kan findes i formuleringen i universitetsloven, der i 1992 lød:

»Institutlederen varetager efter bemyndigelse fra rektor og efter retningslinjer fastlagt af bestyrelsen instituttets daglige ledelse, herunder planlægning og fordeling af arbejdsopgaver. Institutlederen kan pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver med respekt for deres frie valg af videnskabelige metoder.«¹¹⁵

Den – på det tidspunkt medarbejdervalgte – institutleder skulle ifølge ordlyden således respektere forskerens frie valg af videnskabelige metode ved påtvungne forskningsopgaver. Formuleringen ændredes i 2003 til:

»Institutlederen kan pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver. I den tid, hvor de videnskabelige medarbejdere ikke er pålagt sådanne opgaver, forsker de frit inden for universitetets forskningsstrategiske rammer.«¹¹⁶

Ifølge forarbejderne – som citeret ovenfor – indebar den ændrede formulering alene en præcisering af institutlederens instruktionsbeføjelse, idet gældende

112. Ibid, s. 18.

113. Ibid, s. 11.

114. Se til yderligere diskussion kapitel 6, afsnit 10.

115. § 7, stk. 3, i lov nr. 1089 af 23. december 1992 om universiteter m.fl. (universitetsloven).

116. § 17, stk. 2, i lov nr. 403 af 28. maj 2003 om universiteter m.fl. (universitetsloven).

ret såvel som lovforslaget indebar, at forskerne forsker frit i den tid, hvor de ikke er pålagt andre opgaver, som bl.a. administrative opgaver, undervisningsopgaver, udvalgsarbejde m.v.¹¹⁷ Som omtalt i kapitel 2, afsnit 6 udgør metodefriheden kun ét ud af flere delelementer i forskningsfriheden, herunder bl.a. friheden til at vælge emne og friheden til at vælge fremgangsmåde, hvorfor det kan diskuteres, om det overhovedet var afgørende at beholde omtalen af – kun – ét delelement i bestemmelsen. Under behandlingen af lovforslaget ønskede et mindretal at opretholde formuleringen, der præciserede respekten for det frie valg af metode ved pålagte opgaver, men det blev afvist. Tvivlen blev også rejst af visse folketingsmedlemmer under forhandlingen, hvor de påpegede, at lovforslaget ikke fastholdt formuleringen om respekt for det frie valg af videnskabelige metoder.¹¹⁸

Ministeren adresserede den ændrede formulering i sin besvarelse af et spørgsmål fra Folketingets udvalg for Videnskab og Teknologi, hvor ministeren i forhold til forskningsfriheden for den enkelte forsker konkluderer, at lovforslaget ikke lægger op til yderligere ændringer i den gældende retstilstand, men alene udgør en præcisering af gældende ret.¹¹⁹ Det kan undre, at man ikke bibeholdt den omtalte formulering fra 1992-loven om respekt for metodevalget for at undgå enhver tvivl, herunder i lyset af, at ét af motiverne bag lovændringen var en styrket ledelse omkring forskningen.

På trods af den anførte tvivl i forhold til den ændrede formulering må det frie valg af forskningsmetode og fremgangsmåde anses for at være en uadskillelig del af forskningsfriheden, der ikke kan underlægges ledelsesretten ved pålagte forskningsopgaver. Forskeren kan således påkalde sig retten til

117. Betænkning af 10. april 2003 over Lovforslag nr. 125 til lov om universiteter (universitetsloven), afsnit 3. Indstillinger og politiske bemærkninger.

118. Folketingsmedlem Margrethe Vestager sagde således: »Jeg må indrømme, at jeg godt forstår, hvorfor nogle kan blive bekymret, for ordvalget er ændret i betydende grad. Der står ikke længere noget om respekt for deres frie valg af videnskabelige metoder. Det har man bare stille og roligt taget ud. Der står tværtimod noget om et helt andet ledelseshierarki end det, vi kender, og en helt anden dannelse af det ledelseshierarki end den måde, vi kender. Og henvisningen til akademisk råd er jo så falsk, som tænkes kan.

Der står godt nok i bemærkningerne, at det er det samme som i DPU, men sammenligner man de to lovgivninger, er der faktisk ganske væsentlige forskelle. For på DPU godkender man, i lovgivningen indstiller man, og det er en meget væsentlig forskel i forhold til de centrale akademiske områder« den 24. januar 2003 under den første behandling af lovforslag L 125.

119. Ministeren for videnskab, teknologi og udviklings besvarelse af spørgsmål nr. 21 stillet af Folketingets udvalg for Videnskab og Teknologi den 20. februar 2003, der indgår i betænkningen af 10 april 2003.

reel metodefrihed, selvom den reelle forskningsfrihed i udgangspunktet relaterer sig til allokeringen af arbejdstid til fri forskning, jf. universitetslovens § 14, stk. 4, 4. pkt.¹²⁰

Selvom forskeren principielt kunne påberåbe sig metodefrihed over for forskningspålægget fra institutledelsen, er der som allerede nævnt mange andre styrende faktorer, der motiverer forskeren til at gøre som instrueret. Loyalitetspligten synes dog ikke at være én af disse faktorer i forhold til forskningsfriheden.

Foruden pligten til at adlyde tjenstlige ordrer, dvs. konkrete tjenestebefalinger, der ikke knægter forskningsfriheden, er den ansatte nemlig også underlagt pligten til at udføre sit arbejde i overensstemmelse med universitetets interesser og aktivt medvirke til at realisere de opgaver, strategier og mål, som ledelsen har fastlagt for sin virksomhed, også selv om disse tiltag ikke er udmøntet i mere præcise tjenestebefalinger. Denne og lignende pligter betegnes ofte som *loyalitetsspligt*. Loyalitetsspligten for offentligt ansatte er særligt relevant i forhold til offentligt ansattes ytringsfrihed, hvor Ombudsmanden i flere sager har kritiseret offentlige myndigheders ansættelsesmæssige reaktioner over for ansattes offentlige kritik af myndighedens dispositioner, se kapitel 32.9. Loyalitetsspligten indebærer, at den ansatte skal handle i overensstemmelse med ledelsens præmisser, udvise samarbejdsvilje og være loyal over for institutionens interesser og målsætninger.¹²¹

Selvom der udfolder sig en forholdsvis åbenbar mulighed for tvister i afvejning mellem den traditionelle forståelse af ledelsesretten, der forudsætter en markant rådighedsret over den ansattes ageren, over for den ansattes individuelle forskningsfrihed, der forudsætter en frihed for den ansatte til at agere og fastsætte rammerne for og indholdet af sin forskningsindsats, er der overraskende lidt retspraksis på området. I realiteten omhandler ingen trykte retlige afgørelser en tvist om et universitets udmøntning af ledelsesretten som indgribende foranstaltning over for forskningsfriheden i snæver forstand, dvs. vedkommendes forskningsindsats, valg af emne, metode eller kvaliteten af det frembragte forskningsresultat. Derimod har der været nogle få tvister om forskeres kritik af kolleger eller andre former for ytringer beskyttet under ytringsfriheden som omtalt i kapitel 3.2.9. Det interessante i nærværende kapitels perspektiv er arbejdsgiverens eventuelle ret til at instruere forskeren i, hvordan og i hvilken retning forskeren skal udmønte sin forskningsindsats, hvilket ses behandlet ovenfor.

120. *Krejsager* 2017, s. 228-229.

121. *Revsbech* 2019, s. 33.

8. Konklusion

Som nævnt i indledningen kan forskningsfriheden anskues som et romantisk fænomen, der både direkte og indirekte begrænses og styres af en række ydre faktorer. Som analyserne har illustreret, så udgør flere af de ydre faktorer saglige grunde for udøvelse af ledelsesretten på en måde, der er egnet til at påvirke forskningsfriheden for den enkelte forsker.

Ledelsesretten omkranser forskningsfriheden i den forstand, at den fastsætter rammerne for det ansættelsesforhold, hvorigennem forskningsfriheden skal udøves. Samtidig må ledelsesretten ikke anvendes til at fortrænge forskerens ret til fri forskning. Den skal derimod aktivt anvendes til at sikre forskerens ret til reel forskningsfrihed i medfør af universitetsloven. Dette vanskelige samspil er særdeles spændende, men som nævnt også svært at komme helt ind på livet af.

Der er som skitseret i kapitlet en indbygget modsætning mellem arbejdsgivers ret til, i medfør af ledelsesretten, at foreskrive, *hvilket* arbejde den ansatte skal udføre, *hvorledes* det skal udføres, *hvilke* hjælpemidler den ansatte skal anvende, *hvem* der skal udføre de enkelte arbejdsfunktioner, og *hvor* de skal udføres i kontrast til forskningsfriheden, der overlader den ansatte friheden til at bestemme tilnærmelsesvist alle de samme elementer i forhold til sin frie forskning. Ledelsesretten kan således ikke anvendes til at anviser forskningsemne og -metode inden for den frie forskning, hvorimod forskeren kan instrueres i højere grad, hvor der er tale om forskningsopgaver under ledelsesretten i form af myndighedsbetjening og bestillingsopgaver. Forskeren har i teorien frihed i forhold metodevalg og design ifølge retningslinjerne fra Danske Universiteter, men i den konkrete udmøntning på universitetsniveau har vi set, at det forventes at forskeren følger fastsatte protokoller og standarder.

I bestræbelserne på at allokere reel forskningstid til forskeren har man valgt at normbelægge arbejdsopgaverne via – for en dels vedkommende aftalebaserede – normskemaer, hvorved forskerens ugentlige arbejdstid udfyldes med forskningstiden som residualværdi. Desværre tyder gentagne arbejdstidsundersøgelser for videnskabelige medarbejdere på, at normskemaerne ikke sikrer forskerne reel forskningstid inden for den almindelige ugentlige arbejdstid, hvorfor forskningen i stedet har karakter overtidsbeskæftigelse efter 36. arbejdstime uden særskilt honorering, da arbejdstiden ikke er kontrollabel ifølge overenskomstens bestemmelser om merarbejde. Det fører ifølge arbejdstidsundersøgelserne til, at forskere er på kant med arbejdstidsreglerne, herunder 48-timers reglen, selvom normskemaerne har til hensigt at skemalægge arbejdstiden og allokere tid til forskning. Denne diskrepans illustrerer

hvorfor man fra EU-Domstolens side i CCOO-sagen pålagde arbejdsgiver via ledelsesretten at sikre et objektivt, pålideligt og tilgængeligt tidsregistrerings-system, der gør det muligt at måle længden af hver enkelt arbejdstagers daglige arbejdstid. Det ville dog kræve en markant ændret tilgang til forskeres arbejdstid, herunder medføre en langt større grad af indsigt i forskerens egentlige forskningsindsats, hvilket kan anses som anakronistisk tilgang inden for et lystbetonet arbejdsområde, hvor grænserne mellem arbejde og fritidsinteresse for en dels vedkommende er sløret. Den manglende indsigt i den ansattes forskningsindsats og det hermed forbundet tidsforbrug indebærer, at tilsynet med overholdelse af forskningsforpligtelsen som en del af arbejdsforpligtelsen er vanskeligt at efterprøve illustreret ved Ombudsmandsudtalelsen om den ineffektive lektor. De mange stillingsskift, som forskeren skal igennem på sin vej op i stillingsstrukturen, gør dog, at forskningsindsatsen og det valgte forskningsområde i stedet måles og vejes som led i det offentliges pligt til at vælge den bedst egnede kandidat til stillingsbesættelse i medfør af ledelsesretten. Ligeledes indebærer institutledelsens ret til ressourceallokering, der også er en udmøntning af ledelsesretten, at forskningsfriheden indirekte underlægges ledelsesrettens ret til at opstille forskningsstrategiske rammer og allokere ressourcer i overensstemmelse hermed, bl.a. i form af nye stillinger målrettet et udvalgt forskningsområde.

Idealet om forskningsfriheden som et fænomen uangribeligt af ledelsesretten er attråværdig og finder sin næring i den beskyttelse, som universitetsloven opstiller. Men når den placeres i rammerne af en ansættelsesproces og derpå følgende ansættelsesforhold, møder den en lang række indirekte styringsmekanismer og incitamentsstrukturer hidrørende fra ledelsesretten, der risikerer at tage luften ud af friheden.

KAPITEL 6

Forskningsfrihed og myndighedsopgaver

Af Heine Andersen

1. Indledning

I den brede betydning er forskningsbaseret myndighedsbetjening »en fællesbetegnelse for en række ydelser, som universiteterne udfører for staten og andre aktører [offentlige myndigheder]. Ydelserne spænder fra forskning inden for et bestemt område til konkrete beredskabs- og rådgivningsopgaver«. ¹ I en mere snæver og specifik betydning henvises til myndighedsbetjening med særlige finanslovsbevillinger til forskellige ministerier, ² som er reguleret ved dertil etablerede *rammeaftaler* mellem myndigheder og universiteter.

Ikke kun universiteter yder forskningsbaseret betjening af myndigheder. Det gør også forskningsinstitutter under sektorforskningsloven eller tilsvarende love: Det Nationale Forskningscenter for arbejdsmiljø, Statens Seruminstitut, GEUS, Dansk Institut for Internationale Studier, Dansk Institut for Menneskerettigheder mfl. Disse er omtalt i kapitel 2 og vil ikke blive behandlet her. ³

Der forekommer også andre former for forskningsbaserede myndighedsopgaver. Her tænker jeg på opgaver, der aftales ad hoc og evt. sendes i udbud fra myndigheder, f.eks. fra kommuner, ministerielle puljer og fonde, der oprettes til særlige formål, eller opgaver, der udføres for overstatslige organer

1. Uddannelses- og forskningsministeriet: »Forskningsbaseret myndighedsbetjening«. <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/forskningsbaseret-myndighedsbetjening>.
2. Jf. Finanslov 2021, § 19. Uddannelses- og forskningsministeriet. <https://fm.dk/media/18437/fl21a45.pdf>.
3. Den kliniske forskning på sundhedsområdet er reguleret efter en særlig lov, der ikke behandles i denne bog.

såsom EU, European Medical Agency, Nordisk Råd, WHO, Nato og andre, et vidtforgrent og heterogent felt af statslige, overstatslige og halvoffentlige organer og institutioner, som det vil ikke være muligt at dække her.

Det er forskningsbaseret myndighedsbetjening i den snævre betydning, dette kapitel handler om, altså myndighedsbetjening under *rammeaftaler*.

2. Forskningsbaseret myndighedsbetjening

Den historiske baggrund er de sammenlægninger, der foregik i 2007 mellem en række universiteter og sektorforskningsinstitutioner. Indtil da havde forskningsbaseret myndighedsbetjening overvejende hørt hjemme på særlige sektorforskningsinstitutter, styret under en særlig lov. Disse opgaver blev nu for størsteparten overtaget af universiteterne. Som omtalt i kapitel 2, afsnit 7 blev universitetsloven som følge deraf ændret i 2007, således at formålsparagraffen som noget nyt, i § 2, stk. 4, gav hjemmel til, at universiteterne kan udføre opgaver for en minister. Det kan ske efter aftale, eller – og mere bemærkelsesværdigt – gennem direkte *pålæg*, med hjemmel i en ny formulering, § 33 stk. 2:

§ 33, *stk. 2*. Uddannelses- og forskningsministeren kan undtagelsesvis og efter forhandling med vedkommende minister samt drøftelse med universitetet pålægge universitetet at udføre opgaver efter § 2, stk. 4, mod betaling, når der er tale om opgaver af væsentlig samfundsmæssig betydning.⁴

Det er altså kun undtagelsesvis, efter »drøftelse« med universitetet, og hvis der er tale om meget vigtige samfundsområder, at ministeren kan give pålæg. I § 10 indsatte man desuden følgende formulering: »Stk. 9. Bestyrelsen indgår aftale om varetagelse af opgaver efter § 2, stk. 4, og nye aftaler om opgavevaretagelse efter § 7 med vedkommende minister.«⁵

Allerede her ser man en ny begrænsning af forskningsfriheden, i første trin af den institutionelle forskningsfrihed, idet bestemmelsen bryder med princippet om universiteternes uafhængighed af den politiske magt, af og til omtalt som armslængdeprincippet. Da universitetsloven (§ 14) også fastslår ledelsesretten (jf. også kapitel 5 i denne bog), altså ledelsens ret til at pålægge

4. Universitetsloven. Lovbekendtgørelse nr. 778 af 7. august 2019 om universiteter.

5. L 140. Forslag til lov om ændring af universitetsloven. Samling 2006-07. Bemærkning til § 2, stk. 4 samt § 10, stk. 9. https://www.ft.dk/samling/20061/lovforslag/L140/som_fremsat.htm.

2. Forskningsbaseret myndighedsbetjening

de ansatte forskere arbejdsopgaver,⁶ muliggør universitetsloven, at politiske myndigheder via ledelsen på universiteterne kan pålægge universiteternes forskere at udføre bestemte forskningsopgaver.⁷

Der har hidtil ikke været eksempler på anvendelse af denne bestemmelse i praksis, men alene det at muligheden findes, vil have en effekt.

Der var således tale om et ganske radikalt brud med universitetstraditioner for forskningsfrihed i den demokratiske del af verden.

Ændringen er ikke forløbet helt glat. For at afklare rammerne og skabe gennemsigtighed i den nye institutionelle orden udarbejdede Videnskabsministeriet (som det hed dengang) efter forhandlinger med fagministerier og universiteter i årene 2007-2010 et sæt notater (med senere opdateringer), nemlig om:

- Aftaler mellem universiteter og ministerier om myndighedsbetjening
- Konkurrenceudsættelse af forskningsbaseret myndighedsbetjening
- Immaterielle rettigheder
- Publicering⁸

I 2009 kom dertil *Danske Universiteters hvidbog i forskningsbaseret myndighedsbetjening*, en vejledning udarbejdet af »Forum for forskningsbaseret myndighedsbetjening«, en gruppe under Rektorkollegiet.⁹

I de følgende år fortsatte arbejdet med at udfylde rammerne, herunder med udarbejdelse af rammekontrakter og standardkontrakter til brug for enkeltstående aftaler. Ligeledes har de enkelte universiteter udarbejdet interne regelsæt for ansvarlig praksis i forbindelse med aftaler om og gennemførelse af projekter for offentlige myndigheder (og andre eksterne). I 2021 kom efter en række problematiske sager på ministerens initiativ yderligere et sæt vejleden-

6. Universitetslovens § 14, stk. 6. Se nærmere herom i kapitel 2, afsnit 3.1.

7. En arbejdsgruppe, nedsat af undervisningsminister Ritt Bjerregaard i 1976 om »Forskningsstyring med særligt henblik på de højere uddannelser« nævnte som en mulighed, at ministeren fik beføjelser til direkte at tvinge universiteterne til at optage bestemte forskningsopgaver. Det frarådes dog af flere grunde, bl.a. at det »hos mange vil give anledning til sammenligning med Nazityskland, Lysenko-sagen m.v.« (*Undervisningsministeriet. Betænkning* nr. 794, 1977).

8. Uddannelses og forskningsministeriet. Retningslinjer for forskningsbaseret myndighedsbetjening. <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/forskningsbaseret-myndighedsbetjening/retningslinjer>.

9. *Danske Universiteter* 2009.

de regler fra Danske Universiteter, *Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning*.¹⁰

Der har desuden været gennemført evalueringer af konkurrenceudsættelse, og i 2017 gik Rigsrevisionen ind med en undersøgelse af en sag om konkurrenceudsættelse af myndighedsbetjening på veterinærområdet, der endte med at blive flyttet fra DTU til KU/SSI. Beretningen udkom i 2019 med en række kritiske bemærkninger fra Rigsrevisionen (jf. ndf.).¹¹ I april 2020 udsendte Ytringsfrihedskommissionen, der blev nedsat af regeringen i 2019, sin betænkning, der også rummer et afsnit om problemer med forskeres ytringsfrihed, herunder i forbindelse med myndighedsbetjening.¹² Dette ret omfattende arbejde med etablering og korrektion af rammer har i vid udstrækning afspejlet særlige problemer med forskningsfrihed på dette område.

I det følgende gennemgår jeg forskningsfrihed ved myndighedsbetjening med fokus på følgende:

- Fastlæggelse af emner og forskningsspørgsmål
- Valg af metoder
- Organisering og processtyring, inddragelse af samarbejdspartnere
- Analyser og konklusioner
- Ytrings- og publiceringsfrihed

Jeg slutter med at sammenfatte ud fra de tre niveauer for forskningsfrihed, jf. kapitel 1: det institutionelle, det kollegiale og det individuelle.

3. Rammeaftaler og ydelsesaftaler

En grundpille i den forskningsbaserede myndighedsbetjening er rammeaftaler. Ved indførelsen i 2007 af § 2, stk. 4, om myndighedsbetjening i Universitetsloven fremgik af lovbemærkningerne, at: »Omfang, kvalitet og betaling for udførelsen af myndighedsbetjeningen forventes fastlagt i 4-årige, rullende aftaler mellem fagministrene og universiteterne«, jf. § 10, stk. 9, nævnt ovf. Det fremgår her, at det er bestyrelsen, der indgår aftalerne med fagministeren på området. Rammeaftalerne fastlægger i hovedlinjer, hvilke opgaver der skal løses, og beskriver, hvordan det skal styres og organiseres. Under rammekon-

10. *Danske universiteter 2021: Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning*.

11. *Rigsrevisionen 2019*. <https://www.rigsrevisionen.dk/media/2105043/sr1018.pdf>.

12. *Justitsministeriet/ Ytringsfrihedskommissionen 2020*, del 2, s. 726-733.

trakterne indgås dernæst specifikke ydelsesaftaler, der meget detaljeret beskriver de opgaver, der skal udføres.

Rammeaftalerne fastlægger også, at myndigheden løbende har mulighed for at afgive bestillinger på specifikke opgaver, f.eks. i forbindelse med lovgivning eller spørgsmål til ministeren i folketinget. Til det formål er udarbejdet en model for »Den gode bestilling«, der indgår som bilag til rammeaftalerne.¹³ Det vil jeg omtale nærmere i næste afsnit.

I 2021 har fem universiteter sådanne rammeaftaler, nemlig AU, DTU, KU, SDU og AAU. De har i alt syv aftaler med fem ministerier: Klima, energi- og forsyningsministeriet (KEFM), Miljø- og fødevarerministeriet (MFVM), Transport- og bygningsministeriet (TRBM), Sundheds- og ældreministeriet (SUM) samt Erhvervsministeriet (EM).¹⁴ Det er de universiteter, der indfuserede sektorforskningsinstitutter ved 2007-sammenlægningerne. Ministeriernes bevillinger beløb sig i finanslov 2021 til 732 mio. kr.¹⁵ hvoraf Miljø- og fødevarerministeriet (nu Miljøministeriet) råder over den største post. AU og DTU har hidtil leveret hovedparten, hvilket dog forskydes noget, efter at KU/SSI fra 2020 har overtaget den veterinære overvågning fra DTU.

De forskellige rammeaftaler bygger på en standardkontrakt, der blev udarbejdet efter skandalen med »gyllegate« i 2016 (se ndf.), og det er de fælles elementer, jeg vil holde mig til. Som et eksempel tager jeg DTUs seneste aftale med daværende MFVM 2020-2023 med underliggende styrelser.¹⁶ Rammeaftalen er på 26 sider, plus bilag og ydelseskontrakter, i alt ca. 125 sider. Rammeaftalen er delt op i otte afsnit og fastlægger, at områderne er kemi og fødevarer, fiskeri og akvakultur samt miljø- og livscyklusvurderinger på affaldsområdet. Opgaverne på hvert af områderne er nærmere specificeret i ydelsesaftalerne. Rammeaftalen fastlægger også, hvilke institutter der skal varetage disse områder. Forskningen skal »understøtte sektorudviklingen, herunder videns- og teknologioverførslen til erhverv og andre interessenter«. DTU skal i »videst muligt omfang søge gearing af MFVMs bevilling gennem

13. Som eksempel henviser jeg her til bilag 1 til rammeaftale mellem MFVM og AU 2019-2022: <https://mst.dk/media/132810/underbilag-e-bestillingsblanket-kontrakt-i.pdflem-viden-og-innovation/forskningsbaseret-myndighedsbetjening>.

14. Uddannelses- og Forskningsministeriet. Forskningsbaseret myndighedsbetjening. <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/forskningsbaseret-myndighedsbetjening>

15. *Finanslov* 2021, § 19.22, s. 60. <https://fm.dk/media/18437/fl21a45.pdf>

16. Rammeaftale indgået mellem Danmarks Tekniske Universitet og Miljø og Fødevarerministeriet om forskningsbaseret myndighedsbetjening 2020-2023. <https://www.dtu.dk/samarbejde/raadgivning/forskningsbaseret-raadgivning-til-staten/rammeaftale-med-miljoemministeriet>

relevante forskningsprojekter ...», hvilket i dagligsprog vil sige, at DTU forpligter sig til at skaffe penge til andre projekter, som kan støtte MFVMs projekter, altså en binding på, hvad DTU skal bruge i hvert fald dele af sine øvrige ressourcer på, ud over det, der dækkes af bevillingen fra MFVM.

Afsnit 2 i aftalen indeholder en specifikation af hvert enkelt af de tre områder, dels i underområder, dels ved angivelse af, hvilke former for ydelser, der skal leveres: rådgivning, herunder akutte bestillinger, beredskabsaktiviteter, referencelaboratorievirksomhed, overvågning, monitorering samt forskning og generel kompetenceopbygning inden for områderne, herunder (igen) ved at tiltrække (yderligere) eksterne bevillinger. Af de nævnte ydelser kan kun den sidste karakteriseres som forskning i henhold til gængse definitioner, f.eks. i OECDs Frascati Manual¹⁷ og forskningsstatistikken. Der budgetteres med en forskningsandel på 45% (tabel 3 i kontrakten).

Et springende og kontroversielt punkt i økonomiaftalen er, hvor stor en andel af bevillingen der er budgetteret til infrastruktur og indirekte omkostninger (overhead), dvs. dækning af udgifter som bygninger, anden infrastruktur, el, varme, rengøring, administration, ledelse mv. Det har stor betydning for institutionens frihed til at disponere over egne midler. Hvis der ikke er afsat et tilstrækkelig stor beløb til at dække indirekte omkostninger, skal de dækkes af midler, der ellers var beregnet til andre formål, f.eks. helt fri forskning eller undervisning.¹⁸ Budgettet afsætter her 39 % til overhead, hvilket må betegnes som meget lavt ud fra erfaringer og eksisterende skøn, f.eks. satser fra Indtægtsdækket virksomhed,¹⁹ Den Frie Forskningsfond mv.²⁰ (jeg vender tilbage til dette spørgsmål).

Kontraktens afsnit 4 indeholder bestemmelser om organisering og styring af samarbejdet. Der skal etableres en *ledelsesgruppe* med medlemmer fra øvre lag af hierarkiet, dvs. direktion og rektorat, paritetisk med 5 fra hver part. Ledelsesgruppen er »øverste besluttende forum« og har det strategiske ansvar, følger om de aftalte ydelser leveres, og om der er behov for ændringer i prioriteringer og struktur mv. Desuden står ledelsesgruppen for at gennemføre »rulning af aftalen«, dvs. at opdatere og justere aftalen hvert år efter behov. Og: »Ledelsesgruppen godkender og indstiller samlet aftale for det kommen-

17. *Frascati Manual* 2015. <https://www.oecd.org/sti/inno/frascati-manual.htm>.

18. Problemet om *krydsfinansiering*, som blev behandlet af Rigsrevisionen i en undersøgelse af konkurrenceudsættelse, Rigsrevisionen 2019, s. 11-13, omtales nedenfor.

19. Her er der tale om rekvirerede opgaver, hvor rekvirenten betaler fulde omkostninger. Omtales af og til også som »rekvireret forskning«, hvier der er tale om forskning.

20. Angående beregning af overhead, eksempler og diskussion, se *Andersen* 2018, s. 165 f.

de år til underskrift«. Sekretariatsbetjening er i et særligt »aftalsekretariat«, bestående af repræsentanter fra ministeriet og universitetet.

Til at styre de enkelte ydelsesområder etableres dernæst en *chefgruppe* for hver af de tre delområder (med tilhørende ydelsesaftaler).

»En chefgruppe for en ydelsesaftale sammensættes af repræsentanter fra MFVM's fagenheder og DTU's forskningsmiljøer på chefniveau. Chefgruppen er inden for sit faglige område ansvarlig for den faglige tilrettelæggelse af samarbejdet, herunder den årlige rulning af ydelsesaftalen med tilhørende arbejdsprogram og opfølgning på den leverede myndighedsbetjening i henhold til arbejdsprogrammet. Chefgruppen sekretariatsbetjenes af den ansvarlige styrelse/ departementet, som er formand for chefgruppen, med input fra og i tæt samarbejde med DTU og evt. arbejdsgrupper.«²¹

Chefgrupperne er ligeledes sammensat paritetisk (f.eks. for området »Kemi og fødevarer« med 8+8 medlemmer). Formandskab og sekretariat er her placeret i den relevante styrelse med ansvar for området. Chefgrupperne har ansvaret på det mere operative plan for arbejdsprogrammer, prioriteringer af opgaver, afrapporteringer, gensidig orientering og vidensdeling mv. Chefgruppen skal endvidere:

»Vurdere om opgaverne i arbejdsprogrammet løses som planlagt, om der er behov for justeringer til arbejdsprogrammet, samt om leverancerne lever op til det aftalte, herunder kvaliteten af bestillinger og leverancer.«²²

Det er bemærkelsesværdigt, at disse formler giver MFVM betydelig del i beføjelser, som iflg. universitetslovens § 14 ellers ligger hos universitetets rektor og øvrige ledelse samt hos de enkelte forskere. Det gælder således opgaveprioriteringer, ressourceallokeringer, arbejdsprogrammer, »den faglige tilrettelæggelse af arbejdet« og vurdering af »kvaliteteten af bestillinger og leverancer«. Desuden forekommer de beføjelser, som overdrages til ledelsesgruppe og chefgruppe at være i strid med følgende formuleringer i »Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning« fra Danske Universiteter:

»Forskeren er herefter ansvarlig for at træffe beslutning om forsknings- eller rådgivningsprojektets tilrettelæggelse, udførelse og konklusioner.« (s. 10)

Og:

»Forskeren skal sammen med den relevante ledelse afklare kvalitetssikringsprocedurer for projektet.« (s. 16)

21. DTU_rammeaftale_2020-2023_uderskrevet (10).pdf, pkt. 4.2.

22. DTU_rammeaftale_2020-2023_uderskrevet (10).pdf, pkt. 4.2.

Kontrakten indeholder dernæst et særligt afsnit med en »model« for, hvorledes den ansvarlige styrelse kan inddrage »bidrag fra eksterne parter«. Der er her tale om et følsomt og kontroversielt emne, f.eks. med sager hvor interesseorganisationer i det skjulte har fået adgang til at præge eller ligefrem skrive med på tekster i rapporter.²³ I seks punkter beskriver rammeaftalen, hvorledes styrelsen kan inddrage bidrag fra eksterne parter, eksperter og interessenter, herunder:

- Ved udarbejdelse af bestillingen til DTU, altså formulering af hvilke spørgsmål, der ønskes besvaret.
- Ved modtagelse af »projektdokument« fra DTU, altså forskernes beskrivelse af projektdesign, metoder, data mv. Styrelsen skal sende evt. kommentarer til DTU, der skal inddrage dem i sine overvejelser, men i øvrigt har fuld metodefrihed og selv afgør, hvorvidt indkomne kommentarer giver anledning til ændringer.
- Ved modtagelse af »leverancen« (færdig rapport med undersøgelsens resultater), hvor styrelsen ligeledes fremsender høringssvar modtaget fra eksterne interessenter til forskerne, der »efter egen uafhængige vurdering kan inddrage disse i relevant omfang i et eventuelt tillægsk dokument, som vedlægges den endelige leverance.«

Rammekontrakten fastlægger endvidere, at den ansvarlige styrelse for hvert projekt nedsætter (kan nedsætte, må man formode) en »rådgivende faglig følgegruppe med henblik på, at relevante eksterne parter kan bidrage ...«.

Oplysninger fra universiteterne tyder på, at det primært er trin 1, indhentning af bidrag til formulering af spørgsmål, der har været anvendt, mens høringer i senere faser og følgegrupper sjældent har været brugt.

Endelig kan de enkelte ydelsesaftaler indeholde beskrivelse af igangværende og planlagte samarbejdsrelationer på nationalt og internationalt niveau.

23. I sagen med »gyllegate« (se ndf.) var det indbygget i den hemmelige aftale, at forskerne skulle inddrage SEGES, et rådgivningsfirma under L&F, i processen. Også »Oksekødssagen« fra AU i 2019 var et eksempel, der skabte opmærksomhed om problemet. L&F og Danish Crown havde her fået illegitim indflydelse på en rapport fra AU om klimaaftryk, hvilket blev afsløret af *Information* i en serie artikler i 2019 (13., 16., 17., 22., 23. august). Sagen fik et længere efterspil. Her var der imidlertid ikke tale om myndighedsbetjening.

4. »Den gode bestilling«

Modellen for »den gode bestilling«, som udgør et bilag til rammeaftalen (jf. ovenfor), illustrerer, hvordan samarbejdet kan foregå i praksis. Som eksempel inddrager jeg en aftale fra AU.²⁴ Bestillinger kan dreje sig om notater til brug for drøftelser i embedsværket, deltagelse i møde, bidrag til svar i Folketinget, notater eller udredninger, bidrag til beslutningsoplæg, deltagelse i arbejdsgruppe i forbindelse med lovforberedelse eller andet. Besvarelse kan gå fra korte faktuelle svar, evt. i hastesager med korte svarfrister, mindre notater eller grundige faglige redegørelser. Det kan være opgaver, der er omfattet af og beskrevet i rammeaftalen/ydelsesaftalen eller en ny opgave ud over aftalen, der så kræver en særskilt kontrakt (og betaling).

Modellen angiver også, hvem bestillingen skal sendes til. Det kan være via en fælles elektronisk platform, f.eks. en »forskningsbank« oprettet som kontaktforum, eller pr. mail til den pågældende forskningsenhed, hvis bestillingen er fortrolig. Det vides ikke, hvor mange bestillinger der er fortrolige, og heller ikke, hvad der kan begrunde fortrolighed. Man må gå ud fra, at fortrolighed har hjemmel i lovgivning. Formelt vil det være lederen, der så placerer opgaven, men i praksis kan placeringen følge en etableret arbejdsdeling. Det forekommer også, at embedsværket henvender sig direkte til enkelte forskere med spørgsmål eller bestillinger uden om de foreskrevne kommandoveje og kanaler, f.eks. pr. telefon. Dette kan være problematisk af hensyn til dokumentationskrav, og det kan også give anledning til problemer om ledelsesansvar, arbejdsdeling og kompetencer, hvilket følgende eksempel viser.

Det drejer sig om en sag under Landbrugs- og Fiskeristyrelsen (LFST) fra januar 2018. Sagen er beskrevet i *Information* den 21. dec. 2019, suppleret med indhentede dokumenter. Sagen opstod på baggrund af debat om åbning af beskyttede naturområder for udsættelse af honningbier til produktion. Forskere frygtede, at det kunne fortrænge vilde bier til skade for biodiversiteten. Sagen blev bragt op i Folketinget i form af et spørgsmål til ministeren, som så via LFST lod bestille et notat hos AU, der havde myndighedsbetjeningen. Det skete ved, at en embedsmand den 8. januar 2018 mailede og ringede til en forsker, NN, på Danish Center for Environment and Energy (DCE), AU.²⁵ I LFST kendte man NNs holdning fra et interview til DR, hvor NN havde sagt, at der ikke var grund til bekymring for de vilde bier, modsat hvad andre for-

24. Bilag 1 til rammeaftale mellem Miljø- og Fødevareministeriet og AU 2019-2022: <https://mst.dk/media/132810/underbilag-e-bestillingsblanket-kontrakt-i.pdf>.

25. Mails mellem akademisk medarbejder i Landbrugs- og Fødevarestyrelsen og forsker NN, DEC, AU d. 8.-9- januar 2018.

skere havde udtrykt. Denne forskers vurdering var politisk bekvem for ministeren.

Svarfristen blev angivet til 48 timer, og det blev tilkendegivet, at der kun var behov for et kort svar, evt. »nogle få ord». Henvendelsen blev kendt på instituttet, hvor der var forskellige faglige vurderinger af sagens substans, og resultatet blev, at ledelsen nu gik ind og skrev til Landbrugs- og Fiskeristyrelsen (LFST) og bad om en ny bestilling ved brug af officielle kanaler og den officielle formular.²⁶ Fristen blev nu fastsat til 6. marts 2018, flere blev inddraget, og en anden forsker end NN blev koordinator.

Hvis der ikke var blevet opmærksomhed om sagen internt på AU, ville opgaven antagelig være gået til NN, altså en forsker, hvis vurdering i sagen var politisk bekvem.

Nu gik det anderledes, og det viste sig, at Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug (DCA) den 6. marts 2018 med beklagelse måtte meddele, at de involverede forskere ikke kunne nå enighed. Den 12. april 2018 kunne DCA så endelig fremsende det bestilte notat,²⁷ tre sider med to forfattere, hvoraf den ene var NN, mens de dissenterende forskere ikke var medforfattere.

Dette var principielt betænkeligt og i modstrid med sædvanlig god praksis i forskningen. Det hører med til god praksis åbent at redegøre for usikkerhed og foreliggende uenighed med angivelse af argumenter for og imod. Det er vigtigt for sikring af forskningens kvalitet, og det er vigtigt for omverdenen at få at vide. Så vil ministeren og Folketinget være informeret om den rådende usikkerhed, og kunne træffe beslutning under hensyn til denne usikkerhed, så godt det lod sig gøre. Desuden forudsætter fremskridt i viden at uenighed kommer frem.

Et eksempel i forbindelse med en jordskælvkatastrofe fra Italien fra 2009 viser, hvor vidtrækkende konsekvenser det kan have, hvis eksperter ikke tydeligt gør opmærksom på usikkerhed. I dette tilfælde tragiske. Efter en periode med faretruende jordreystelser blev ekspertkomiteen til risikovurdering bedt om at give sin vurdering. Den fremkom med en relativt beroligende risikoanalyse, eller den blev i hvert fald opfattet sådan. Folk opfattede, at de godt kunne overnatte i deres boliger. Katastrofen indtraf, der kom et jordskælv, 309 døde og mange blev kvæstet. De efterladte gik til domstolene, og komiteens syv medlemmer blev i første omgang idømt ret strenge fængselsstraffe og pålagt erstatningsansvar. De var skyld i, at der ikke blev taget forholdsreg-

26. Mail fra Poul Nordemann Jensen, DCE, AU til Birgitte Lund, MFST af 10. januar 2018.

27. Mail fra Lene Hegelund, DCA til Birgitte Lund, MFST af 12.4. 2019. Se også Information den 21. december 2019.

ler, sagde dommen. De seks af de syv eksperter blev dog senere frifundet ved højesteret, mens den syvende – direktøren for den italienske beredskabsstyrkelse – fortsat blev fundet skyldig på grund af sine udtalelser til pressen om komiteens vurderinger.²⁸ Jordskælv kan ikke forudsiges, men hvis komiteen havde sagt, at de var meget usikre, evt. uenige, eller for den sags skyld, at de ikke anede, hvad risikoen var, er det sandsynligt, at myndighederne ville have beordret forholdsregler, evt. evakuering. Så var katastrofen ikke sket.

Sagen demonstrerede på skæbnesvanger og tragisk vis, hvor afgørende vigtigt det er, at forskerne gør rede for usikkerhed.

I notatet om fortrængning af vilde bier kom usikkerhed og uenighed ikke frem. Oven i købet blev notatet præsenteret som om, det var Aarhus Universitet som sådant, der stod bag. Folketinget fik dermed et misvisende billede af, hvad forskningen viser. Dagbladet Information skrev i december 2019, at notatet i 2018 i Folketinget direkte blev brugt som argument for, at der ikke skulle være behov for »at foretage væsentlige ændringer af praksis for placering af bistader i de naturområder, der administreres af Naturstyrelsen« (sagt af Jacob Ellemann Jensen, Venstre). Adspurgte af Information hvorfor ledelsen havde fravalgt de forfattere, der havde modsatte synspunkter, svarede lederen blot, at man havde valgt forskere, der var kompetente indenfor området.²⁹

En anden og mere systematisk fremgangsmåde til at fjerne uenighed blandt forskere finder man ved myndighedsbetjening i form af samfundsøkonomiske beregninger. Her finder man følgende på Finansministeriets hjemmeside:

»Finansministeriet har udgivet en vejledning, der fastlægger de gældende/overordnede regneprincipper for samfundsøkonomiske konsekvensvurderinger. Finansministeriet fastlægger desuden en række anbefalede nøgletal til brug i beregningerne.«³⁰

Der er dog forskellige udlægninger af, om dette skal tolkes som et direkte krav eller pålæg til forskere. Nogle forskere har opfattet det som en forudsætning at følge anbefalingerne for at komme i betragtning ved udbud om sam-

28. Sagen fik stor omtale både i videnskabelige medier og i pressen. Se: *Abbott & Nosenko* 2014 i *Nature*, november 2014 og *Cartlidge* 2016 i *Science*, oktober 2016.

29. Information den 21. december 2019.

30. Finansministeriet, Vejledning om samfundsøkonomiske konsekvensvurderinger (fm.dk), 2021.

fundsøkonomiske beregninger for myndigheder.³¹ Adspurgt har Finansministeriet imidlertid svaret:

»Finansministeriet pålægger ikke universiteterne krav i forhold til, hvordan de skal udføre deres forskning. I Finansministeriets Vejledning i samfundsøkonomiske konsekvensvurderinger (https://fm.dk/media/14822/Vejledningisamfundsøkonomiskekonsekvensvurderinger_web.pdf) anbefaler Finansministeriet en række nøgletal, herunder bl.a. værdisætning af CO₂-udledning, statistisk liv mv. Det har til formål så vidt muligt at sikre, at beslutningsgrundlag for politiske prioriteringer, i så høj grad som muligt, er præget af ensartethed og konsistens på tværs af forskellige emne- og ressortområder.

Det står i sagens natur universiteterne frit for, hvordan de ønsker at udføre deres forskning. Ved forskningsbaserede udredninger til ministerierne, som skal bruges i beslutningsoplæg, står det forskerne frit for at forholde sig kritisk til forudsætninger og data i Finansministeriets vejledning.«³²

5. Fagligt ansvar og certificering

I forbindelse med myndighedsbetjening er der flere tegn på tildækning af uenighed. Det kan ske ved forskydning, således at universitetet som sådant stilles til ansvar for entydige resultater i stedet for forskerne, der har frembragt resultaterne.

Videnskabsetisk er det en norm, at det er den eller de forskere, der har udført forskningen, der hæfter for resultaterne og skal stå inde for dem. Det fremgår af gældende videnskabsetiske kodekser, at både forskere og institutioner har ansvar for korrekt angivelse af ophav og forfatterskab på en åben og ærlig måde.³³ Forsker(e), ikke institutionen, er ophav, har *førsteretten* til resultaterne (eng. *scientific priority*) og har ret (og som hovedregel pligt, med mindre særlige grunde foreligger) til at offentliggøre dem. En vigtig sontring her er den mellem den *åndelige ejendomsret* til resultaterne og *ophavsretten i juridisk forstand*. At en forsker har den åndelige ejendomsret til et nyt videnskabeligt produkt (resultat, begreb, idé, metode ...), betyder, at den pågældende anerkendes som ophav til og skaber af det nye produkt. *Certificering* og anerkendelsen af denne ret foregår i moderne videnskab gennem en offentlig proces i det videnskabelige samfund, ved at forskeren fremlægger sine resultater, typisk ved indsendelse til et tidsskrift eller andet fagligt medie, hvor

31. Jf. udtalelse af professor Mikael Schou Andersen, AU, til Information den 18. september 2020.

32. Mail af 21. oktober 2020 fra Stine Bisgaard, Specialkonsulent, Center for konkurrence, selskaber og forsyning, Finansministeriet.

33. *Uddannelses- og forskningsministeriet* 2014, særligt afsnit 3 og 4.

sagkyndige gransker manuskriptet. Herunder sikres også, at det faktisk er forfatteren, der er ophav til resultaterne. Denne åndelige ejendomsret kan ikke overdrages til andre.

Ophavsretten i juridisk forstand betyder til forskel herfra retten til at råde over et litterært eller kunstnerisk værk, f.eks. retten til at kopiere, fremstille og videregive eksemplarer (nærmere herom, se kap. 4). Som udgangspunkt er ophavsretten *hos forskerne*. Denne ret kan forskeren i vidt omfang overdrage til andre, f.eks. til tidsskriftsforlag, men uden dermed at miste den åndelige ejendomsret. Dette betyder også, at selvom ophavsretten afgives, er det i henhold til videnskabsetiske principper stadig ophavsmanden, der hæfter for resultaterne. Og selvom fagfæller og andre efter granskning vælger at sige god for resultaterne, fritager det ikke forskeren, der er ophavsmand, fra det primære ansvar. Den åndelige ejendomsret er beskyttet af videnskabsetiske regler om ærlighed ved angivelse af forfatterskab og af forbud mod plagiat.³⁴

Videnskabsetisk er det også en norm, at resultater skal underkastes en kritisk granskning blandt forskere, og at kritik og uenighed frit skal komme til udtryk. Det skal sikre resultaternes troværdighed. Det normale i universiteters forskningsverden er derfor, at det er de enkelte navngivne forskere, der alene hæfter for resultater. Universitet som sådant, rektor, dekaner og andre ledere vil normalt være omhyggelige med hverken at tage stilling i en faglig uenighed eller tage ære eller ansvar for resultaterne. Det nytter ikke at spørge rektor, hvad universitetet som institution mener om en faglig uenighed, ud over at han/hun normalt vil udtrykke fuldt tillid til parterne.

Der er imidlertid flere indikatorer, der tyder på, at denne tilstand er under opløsning. Når det drejer sig om myndighedsbetjening, er der flere tegn på, at universitetet som sådant opfattes som afsender af og ansvarlig for resultater. Hvis det sker, kan det give et pres i retning af øget ledelseskontrol før publicering. (På nogle sektorforskningsinstitutter var det praksis, at ledelsen gennemlæste og skulle godkende alle publikationer før offentliggørelse). Lad mig nævne følgende indikatorer:

- 1) Selve det, at myndighedskontrakter med pligter og rettigheder indgås med institutionen som sådan, ikke med navngivne forskere. Universitetet kan pådrage sig krav om tilbagebetaling af bevillinger og evt. erstatningsansvar. Deri ligger en forventning om, at universitetet som sådant står bag rapporterede resultater.

34. Jf. uredelighedsloven.

- 2) Allerede ved indfusioneringen af sektorforskning på universiteterne i 2006-07 udtalte daværende direktør for DMU og formand for sektorforskningens direktørkollegium Henrik Sandbech i Politiken d. 8. oktober 2006: »En institution, der påtager sig ansvaret for en sådan rådgivning [dvs. myndighedsbetjening], kan kun tale med en tunge. Divergerende opfattelser, der fremkommer fra andre dele af institutionen, vil være helt uacceptable.« Man kunne ikke have, at forskere ved en institution kritiserede rapporter, som andre forskere ved samme institution havde udarbejdet som led i myndighedsbetjening.³⁵ Dette er klart i modstrid med videnskabssetiske grundprincipper. Henrik Sandbech fortsatte som DMUs direktør efter sammenlægning med AU frem til 2011.
- 3) I ovenfor omtalte sag med rapporten om bier valgte ledelsen at fremsende en rapport, hvor kun den ene position i den faglige strid kom til orde, som det fremgik. Ledelsen har beføjelser til at udpege, hvem der skal løse en myndighedsopgave (herom, se nærmere kapitel 5).
- 4) Når eksterne interesser er på spil, navnlig politiske, ser man eksempler på pres for at få afgjort, om universitetet som sådant står bag resultater fra universitetets forskere. En faglig debat, der udfoldede sig under stor offentlig bevågenhed i november 2017 mellem forskere på AU, drejede sig om uenighed om en udefra fremført kritik af en rapport bag landbrugspakken (»gyllegate«, nævnt ovf.). Debatten fik en brat ende. Efter et møde på dekanens kontor en søndag formiddag afstod forskerne fra at udtale sig enkeltvis, og kun en enkelt forsker måtte nu udtale sig offentligt. Det skete efter et politisk stormvejr, hvor sagen blev bragt op i Folketinget. Universitetet var blevet afkrævet en redegørelse om *universitetets* faglige vurdering af uenigheden. Sagen blev meget grundigt kulegravet af Berlingske, der på basis af omfattende materiale i form af dokumenter, interne sms'er, interviews mv. beskrev et forløb med dilemmaer mellem pression under risiko for at miste trecifrede millionbevillinger på den ene side over for faglige principper på den anden.³⁶ Der var glødende linjer på højeste plan mellem ministeriet og universitetet op til et møde i Folketingets Miljø- og Fødevareudvalg. Efter krisemødet søndag formiddag på dekanens kontor forstummede imidlertid den offentlige debat mellem forskerne, og kun én forsker måtte nu udtale sig om sagen. Adspurgt af en journalist fra Berlingske, om der var givet mundkurv på fra ledelsen, svarede en af deltagerne i mødet på dekanens kontor, professor Stiig Markager: »Det har jeg

35. Information den 11. december 2007.

36. Berlingske bragte en serie artikler fra november 2017 til januar 2018. En sammenfatning af de her omtalte hændelser, se B.dk, den 25. januar 2018.

ikke nogen kommentarer til. Du må kontakte AUs pressetjeneste om det spørgsmål«. ³⁷ Svaret må vel nærmest opfattes som et »ja.«

At forvente eller forlange, at et universitet – dvs. ledelsen – kan kortslutte en faglig uenighed og afgøre, hvad der er sande eller falske resultater, er imidlertid i fundamental modstrid med forskningens etos og er en alvorlig trussel mod forskningsfriheden, god videnskabelig praksis og forskningens troværdighed. Det samme gælder generelt, hvis universiteter søges presset til at stå til ansvar for den videnskabelige validitet af forskeres konkrete resultater.

6. Ytringsfrihed og tavshedspligt

Ytringsfrihed og publiceringsfrihed er bærende grundpiller ikke blot for fri forskning, men for en oplyst demokratisk offentlighed i det hele taget. ³⁸ Problemer vedrørende ytringsfrihed generelt er behandlet udførligt i kap. 3 og 4. Dette og følgende afsnit rummer en gennemgang specifikt for regler og aftaler inden for området forskningsbaseret myndighedsbetjening. Her har der vist sig en række problemer. I bogen *Forskningsfrihed. Ideal og virkelighed*, kapitel 7, fra 2018 (Andersen 2018), har jeg gennemgået flere eksempler. ³⁹

Et enkelt sagsforløb omkring kontraktformuleringer om tavshedspligt er velegnet som udgangspunkt for beskrivelse af dette vigtige emne. Det drejer sig om de såkaldte »dobbeltmundkurvskontrakter«, som, efter at jeg afdækkede dem, blev offentligt kendt i forbindelse med »gyllegate«, sagen om landbrugspakken, der blev forhandlet igennem og vedtaget i Folketinget i februar 2016. ⁴⁰ Det kom frem, at der i ly af hemmeligholdelse af en rapport fra Aarhus Universitet om nitratudledning til farvandene var fremlagt tal fra rapporten i Folketinget på en misvisende måde. Det førte til ministerafgang for Eva Kjer Hansen. Efterfølgende blev det offentligt kendt, at der havde været tale om ulovlig hemmeligholdelse.

Den oprindeligt anvendte formulering rummede følgende bestemmelser:

- Leverandøren og dennes personale skal iagttage *ubetinget tavshed* med hensyn til oplysninger vedrørende ordregivers eller andres forhold, som der opnås kendskab til i forbindelse med opfyldelse af denne kontrakt.

37. Se også Forskeren.dk, 25 januar 2018.

38. Jf. kap. 1 (Indledning) og kap. 8 i denne bog samt Andersen 2018, kapitel 7.

39. Se Andersen 2018, s. 183ff.

40. Se beskrivelse af forløbet i Andersen 2018, s. 189-203.

Kapitel 6. Forskningsfrihed og myndighedsopgaver

- Leverandøren må ikke uden ordregivers forudgående skriftlige tilladelse udsende offentlige meddelelser om *denne kontrakt* eller offentliggøre noget om *kontraktens indhold* eller den udbudte opgaves *resultat*.
- Overtrædelse heraf vil kunne straffes i henhold til gældende lovgivning.⁴¹

»Leverandøren og dennes personale« var altså i dette tilfælde Aarhus Universitet og universitetets samlede personale. De skal iagttage ubetinget tavshed med alt, hvad der har at gøre med projektet, herunder også selve kontraktens indhold. Forskerne måtte altså heller ikke sige, at de havde tavshedspligt. Tavshedspligten gjaldt også efter ansættelsesophør, med mindre andet bestemmes.

Jeg havde allerede i 2013 henvendt mig til Naturstyrelsen under Miljø- og Fødevarerministeriet med spørgsmål om formuleringernes lovmedholdelighed. Til støtte bad jeg om en vurdering fra Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA). UBVA vurderede, at formuleringen i standardkontrakten sandsynligvis udgjorde en krænkelse ikke blot af forskningsfriheden men også af forvaltningslovens § 27, stk. 5, og EMRK Artikel 10 (jf. kap. 3). Forelagt dette indrømmede Miljø- og Fødevarerministeriet, om end først efter ret lang behandlingstid, at tavshedspålægget gik videre end forvaltningslovens regler:

»Vi anerkender, at en forskningsinstitution, der pålægges en tavshedspligt, der går videre end reglerne i forvaltningslovens § 27, stk. 1-4, vil handle forvaltningsmæssigt kritisabelt, og at en forsker, der overtræder en pålagt tavshedspligt, som går videre end den tavshedspligt, der allerede følger af § 27, stk. 1-4, ikke vil kunne straffes eller udsættes for disciplinære foranstaltninger.«⁴²

Bortset fra, at det er en meget pudsigt, at »en forskningsinstitution« sættes som grundled i sætningen (»en forskningsinstitution, der pålægges ... vil handle forvaltningsmæssigt kritisabelt«), er det en indrømmelse af, at der ikke er lovmæssig hjemmel bag kontraktformuleringen, og at den derfor burde ændres.⁴³ Ministeriet erklærede endvidere at ville gennemgå sine standardkontrakter med henblik på omformuleringer. Det var dog først efter ekspone- ring af sagen i en serie indslag i DR og efter indgreb fra Folketingets Om-

41. Miljøstyrelsens standardkontrakt vedr. forskning og udvikling. Almindelige bestemmelser, pkt. 13. Modtaget fra Naturstyrelsen 15. januar 2015. Her citeret fra *Andersen* 2018, s. 190. Min kursivering, HA.

42. Brev fra Miljø og Fødevarerministeriet af 29. marts 2016 til Københavns Universitet, Heine Andersen.

43. Se note 36.

budsmand,⁴⁴ at der kom skred i en revision af de indtil da anvendte standardkontrakter. Dette skete i løbet af efteråret 2016.

Det burde også have været indlysende, at der ikke kan være lovhjemmel til en så vidtgående tavsheds klausul. Som det fremgår af kapitel 3, 2.6.6 og afsnit 3 om forskeres ytringsfrihed, har »aftaler om begrænsning i forskernes ytrings- og informationsfrihed ... ikke hjemmel i forvaltningslovens § 27, der udtømmende gør op med grundlag for tavshedspligt. Bestemmelsen giver kun mulighed for at præcisere pligten, ikke for at udvide den.« Der skal konkrete, specifikt formulerede grunde til inden for lovens rammer, for at man kan pålægge offentligt ansatte tavshedspligt.

Som det fremgår af den ovenfor citerede skrivelse fra Miljø- og Fødevarerministeriet gælder, at en forsker, »der overtræder en pålagt tavshedspligt, som går videre end den tavshedspligt, der allerede følger af § 27, stk. 1-4, ikke vil kunne straffes eller udsættes for disciplinære foranstaltninger«. Hvis en forsker gør det, kan kontraktpartneren på den anden side hævde, at universitetet ikke har leveret den aftalte ydelse. Om dette kan få kontraktretlige konsekvenser, er behandlet i kapitel 3, afsnit 3.3, hvortil henvises.

Ministeriet forholdt sig i svaret dog ikke til spørgsmålet om krænkelse af universitetslovens bestemmelser om forskningsfrihed. Tavsheds klausulen må antages være i modstrid med universitetslovens § 2, stk. 2, hvor der står, at universiteterne har pligt til at værne om universitetets og de enkelte forskeres forskningsfrihed samt, i § 2, stk. 3, udveksle viden og kompetencer med det omgivende samfund og tilskynde medarbejderne til at deltage i den offentlige debat.⁴⁵

Ingen, heller ikke på universiteterne, bortset fra dette kapitels forfatter, havde protesteret.⁴⁶ Kontraktskabelonen var leveret af Kammeradvokaten, men den advokat, der havde området (i 2015), ønskede direkte adspurgt ikke at undersøge eller forklare kammeradvokatens indstilling nærmere.⁴⁷

44. Jf. skrivelser fra Ombudsmanden af 15. juli 2016 til hhv. Miljø- og Fødevarerministeriet og Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestilling.

45. Universitetsloven. Lovbekendtgørelse nr. 778 af 7. august 2019 om universiteter. Se gennemgang kapitel 2 i denne bog.

46. Jeg fik i 2009 forelagt en kontrakt med tavsheds klausul til underskrift af Forskningsstyrelsen. Jeg afviste, og tavsheds klausulen blev så fjernet, hvorfor jeg ikke forfulgte sagen dengang.

47. Mail fra Kammeradvokaten v. Jacob Pinborg til Heine Andersen, Københavns Universitet af 22. maj 2015.

Kapitel 6. Forskningsfrihed og myndighedsopgaver

Ud over tavsheds klausulen var der også andre stærkt problematiske punkter i kontrakten, herunder vedrørende intellektuelle rettigheder. En formulering om intellektuelle rettigheder indeholdt følgende:

- Ordregiver erhverver *ejendomsret, ophavsret og enhver anden rettighed* til leverandørens samlede materiale.
- Ordregiver er derfor berettiget til på *enhver måde* at anvende det materiale ..., der er udarbejdet og erhvervet herunder ved *bearbejdelse og anvendelse i anden form* og sammenhæng.⁴⁸

Altså »... ejendomsret, ophavsret og enhver anden rettighed« (sic!!). Ved at afgive disse rettigheder mister forskerne retten til selv at bestemme over publicering og ikke nok med det, også rettighederne til det materiale, der er frembragt i projektet, herunder data.⁴⁹ I Den Danske Kodeks for Integritet i Forskning står der ellers om datarettigheder i pkt. 1.2.iii (s. 8): »Forskerne bør ikke indgå aftaler (f.eks. med sponsorer eller andre), der begrænser deres adgang til deres egne data og muligheden for at analysere og udgive disse data uafhængigt ...«⁵⁰

I 2016 foregik så forhandlinger mellem Miljøstyrelsen og de universiteter, som havde myndighedsbetjening for Miljøministeriet. Også forskernes organisationer DM og AC medvirkede, og januar 2017 var en ny skabelon for kontrakter klar.⁵¹

Angående *tavshedspligt* lyder formuleringen nu:

»Parterne er underlagt de forvaltningsretlige regler om tavshedspligt. Kontrakten indebærer ikke en udvidelse af reglerne om tavshedspligt.«

Altså en formulering, der blot siger, at man skal overholde loven. Formuleringen er dernæst udbygget med følgende:

»Forskningsinstitutionen afgør selv i overensstemmelse med egne procedurer og i henhold til gældende ret, om der foreligger tavshedspligt i forbindelse med en rådgivningsleverance

48. Miljøstyrelsens standardkontrakt, jf. note 35. Her citeret fra *Andersen 2018*, s. 191. Min kursivering, HA.

49. Om ejerskab til forskningsdata se kapitel 4 i denne bog.

50. *Uddannelses- og forskningsministeriet 2014*. Se også kapitel 4 i denne bog om forskningsfrihed og intellektuelle rettigheder.

51. Miljø- og Fødevareministeriet. Standardkontrakt, 8. december 2018: Kontrakt om <projekt navn> rådgivning og bistand fra en offentlig forskningsinstitution. Pkt. 14. *Miljø- og Fødevareministeriet 2018*.

7. Publiceringsfrihed og intellektuelle rettigheder

eller oplysninger i denne og i givet fald dens udstrækning, herunder om der er grundlag for at udsætte offentliggørelse af rådgivningsleverancen eller oplysninger heri, indtil begrundelsen ikke længere er til stede. Styrelsen kan gøre Forskningsinstitutionen opmærksom på, at en rådgivningsleverance efter Styrelsens vurdering helt eller delvist kan være omfattet af tavshedspligt. Dette skal altid ske skriftligt og være begrundet. Parterne skal rådføre sig med hinanden ved evt. tvivlsspørgsmål om, hvorvidt en oplysning er omfattet af reglerne om tavshedspligt. På denne måde sikres et fuldt oplyst beslutningsgrundlag.«

Disse formuleringer går igen i rammekontrakterne. Den første sætning anfører, at forskningsinstitutionen (som en selvstændig forvaltningsenhed) selv træffer afgørelser om tavshedspligt inden for lovens rammer. Det er blot en konstatering, da det gælder uanset aftalen. De næste sætninger tilføjer derefter så et »MEN«: Styrelsen har lov til at gøre Forskningsinstitutionen opmærksom på det, hvis den mener, der kan være begrundelser for tavshedspligt. Der skal så angives en konkret grund, og det skal være *skriftligt*.⁵² Men hvis styrelsen gør opmærksom på det, *skal* parterne rådføre sig med hinanden. Man kan nok ikke sige, at disse formuleringer direkte begrænser universitetets formelle autonomi, næppe heller, når det angår kravet om rådføringspligt. Hvis parterne ikke bliver enige, er det stadig forskningsinstitutionen, der har afgørelsen. På den anden side giver det myndigheden en vis form for kontrol.

Ud over dette fremgår det indirekte, at der forudsættes tavshedspligt om resultater og konklusioner fra et projekt, indtil den færdige rapport er offentliggjort. Det vil fremgå, når vi ser på bestemmelser om offentliggørelse (publicering).

7. Publiceringsfrihed og intellektuelle rettigheder

Dette emne er behandlet bredt i kapitlerne 3 og 4. Her skal fokuseres specielt på de spørgsmål, der rejser sig, når det drejer sig om forskningsbaseret myndighedsbetjening.

Som nævnt har forskerne som udgangspunkt en ophavsret til deres publikationer, som sikret ved lov om ophavsret (jf. kap. 4). Det gælder også ved forskningsbaseret myndighedsbetjening. Men forskerne kan ved aftale give deres ophavsret videre til andre. Samtidig må man ikke publicere noget, som

52. I et bilag til rammeaftale med modellen for »Den gode bestilling ...« står udtrykkeligt: »Husk at det er universitetet, der træffer afgørelse om, hvorvidt en leverance er fortrolig. MFVM kan anmode universitetet herom.« Eksemplet er fra Rammeaftale mellem MFVM og KU om forskningsbaseret myndighedsbetjening 2018-2021, bilag 1.

er underlagt tavshedspligt, men selvom man skulle have aftalt at afgive ophavsret, følger ikke deraf, at man har tavshedspligt med hensyn til publikationens indhold. Publiceringsfrihed dækker her specielt offentliggørelse af resultater, data og andre produkter, mens tavshedspligt kan gælde også andre emner. Disse principper er vigtige ved forskningsbaseret myndighedsbetjening, men har vist sig at være sårbare, som det vil fremgå.

I det følgende henviser jeg igen som eksempel til DTUs rammeaftale med MFVM.⁵³ Afsnit 7.3 i aftalen handler om offentliggørelse, og indleder (som noget nyt) med at citere universitetslovens § 2 om forskningsfrihed. Denne foreskriver (bl.a.), at universiteterne har pligt til at værne om universitetets og de enkelte forskeres forskningsfrihed samt udveksle viden og kompetencer med det omgivende samfund og tilskynde medarbejderne til at deltage i den offentlige debat.⁵⁴ Dette er en ren konstatering vedrørende gældende ret, som man har fundet anledning til at minde kontraktparterne om.

Den centrale passage i afsnittet lyder dernæst:

»DTU har ret og pligt til at offentliggøre eller på anden vis gennem innovation eller undervisning at nyttiggøre samtlige relevante resultater af leverancer i henhold til denne aftale. DTU kan offentliggøre resultater i henhold til almindelige retningslinjer for god videnskabelig praksis. Udgangspunktet er altid, at leverancer frit kan offentliggøres af parterne efter aflevering.«

I relation til forskningsfrihed er der to aspekter, man her skal hæfte sig ved:

- Retten og pligten til at offentliggøre tilskrives DTU, altså institutionen, ikke forfatterne til rapporten. Da det gælder, at »som udgangspunkt er retten hos forskerne« (jf. kap. 4.4.1), kan DTU derfor *kun* overtage ophavsret hvis det er aftalt med forfatterne. Den citerede passage udfordrer derfor udgangspunktet om, at forskerne har ophavsretten til deres forskningsrapport. Desuden er den på kant med almindelige videnskabsetiske normer om, at forskerne har åndelig ejendomsret til deres forskning, og at det er dem, der offentliggør den. Se hertil ovenfor, kapitel 4.
- »Udgangspunktet er«, at DTU frit kan offentliggøre *efter aflevering*. Det må omvendt betyde, at DTU ikke må offentliggøre *før aflevering*, heller ikke f.eks. foreløbige resultater eller data, således som man ellers ofte gør i

53. Rammeaftale indgået mellem Danmarks Tekniske Universitet og Miljø og Fødevarerministeriet om forskningsbaseret myndighedsbetjening 2020-2023. <https://www.dtu.dk/samarbejde/raadgivning/forskningsbaseret-raadgivning-til-staten/rammeaftale-med-miljoeministeriet>

54. Universitetslovens § 2, stk. 3.

forskningsverdenen, f.eks. i form af working papers, conferencebidrag mv. med henblik på udveksling med andre forskere. Hvis det skal tolkes sådan, er det en begrænsning af forskernes ytrings- og publiceringsfrihed, og det er vanskeligt at se, hvor der er lovhjemmel til at forbyde forskere f.eks. at fremlægge foreløbige analyser på en forskerkonference eller til andre interessenter, f.eks. massemedier. Den begrænsende tolkning kunne forekomme også at stride mod kontraktformuleringen i pkt. 7.3:

»DTU's adgang til at udbrede kendskab om deres konkrete arbejde med rådgivningsleverancen er alene begrænset i det omfang, oplysninger er omfattet af reglerne om tavshedspligt, jf. pkt. 7.2.«

Hvis der skal være sammenhæng her, må det formodentlig være underforstået, at denne frie adgang træder i kraft *efter* aflevering af leverancen.

En anden vigtig passage er:

»Parterne kan aftale at udsætte offentliggørelsen af en rådgivningsleverance i op til 7 arbejdsdage efter leverancens aflevering til MFVM. Aftalen indgås som udgangspunkt i forbindelse med bestilling af opgaven, men kan også indgås eller ændres senere i takt med rådgivningsleverancens udarbejdelse, så der f.eks. kan tages højde for evt. forsinkelser.«

Dette aftalepunkt indebærer således, at en rapport kan holdes hemmelig for f.eks. Folketinget og offentligheden i op til syv dage, efter at styrelsen har modtaget den. »Parterne«, der kan aftale udsættelse, er DTU og Ministeriet. Bestemmelsen er yderligere en begrænsning af forskernes publiceringsfrihed og offentlighedens adgang til deres viden.

Men, kan man spørge, det er jo slået fast i aftalen, i overensstemmelse med gældende ret, at der ikke kan pålægges forskerne tavshedspligt ud over, hvad der er hjemmel til i forvaltningsretlige regler, jf. ovf. Der skal være en konkret begrundelse inden for lovens rammer, for at man kan pålægge offentligt ansatte tavshedspligt, og kun universitetet kan gøre det over for forskerne. Kunne forskerne så ikke lovligt og uden aftalebrud f.eks. gå til pressen og løbende i processen fortælle om deres resultater, og når de har afleveret rapporten så gengive rapportens konklusioner, uanset aftalen om udsættelse? I så fald ville aftalen om ikke at offentliggøre før aflevering, og evt. aftale om udsættelse være udhulet.

Umiddelbart forekommer svaret at være, at det kunne forskerne godt. Man kan ikke gennem aftale udvide tavshedspligten ud over, hvad der følger af gældende ret, det ligger fast. Men hvis man udsætter offentliggørelse med pålæg om tavshedspligt uden lovlig konkret begrundelse, er det netop, hvad man gør.

Men hvordan tolkes reglerne i de faglige miljøer? Så vidt jeg er informeret, er det tilsyneladende i praksis tolkningen, at man generelt og som hovedregel opretholder tavshedspligt, indtil leverancen er afleveret. Først derefter kan man som forsker frit ytre sig og f.eks. deltage i offentlig debat. Spørgsmålet er, om man dermed svigter pligten til at oplyse offentligheden og deltage i debat, således som § 2, stk. 3 i universitetsloven foreskriver? Hvad hvis en journalist henvender sig og spørger om specifikke delresultater? Kan forskeren nægte af svare med henvisning til tavshedsplæg?

Der foreligger en vurdering fra Folketingets Ombudsmand, der er relevant for spørgsmålet. Den kom som afslutning på en klage, jeg indsendte bl.a. over bestemmelser i to kodekser fra KU vedrørende samarbejde med eksterne, den ene i forbindelse med myndighedsbetjening, den anden i forbindelse med andre eksterne samarbejdsrelationer. I KUs Kodeks for Myndighedsbetjening af 18. oktober 2016 stod:

»Der kan i nogle tilfælde være behov for, at myndighed og universitet koordinerer tidspunktet for offentliggørelse af rådgivningsresultater. Dette skal i så fald være aftalt i forbindelse med arbejdsstart. Normalt bør udskydelse af offentliggørelse af rådgivning højst være 3 uger.«⁵⁵

I en henvendelse (klage) til Folketingets Ombudsmand spurgte jeg, om en bestemmelse om udskydelse af offentliggørelse i op til tre uger falder inden for de muligheder, universitetsledelsen har for at regulere forskernes tjenstlige ytringsfrihed?⁵⁶ Det er afgørende at vide, om en forsker, der udfører myndighedsbetjening, af ledelsen kan pålægges forbud mod på et hvilket som helst tidspunkt i processen at udtale sig om sit myndighedsarbejde inden for rammerne af gældende love, herunder om metoder, hypoteser og delresultater, også uanset at der måtte være en aftale om afleverings- og publiceringstidspunkt.

Jeg spurgte med henvisning til et notat fra professor i forvaltningsret, KU, Michael Gøtze af 7. juni 2017, der konkluderede:⁵⁷

»Efter min opfattelse vil aftaler mellem en offentlig myndighed og forskere om hemmeligholdelse i f.eks. 3 uger af indholdet og resultater i en rapport kunne være i strid med forvaltningsloven (FVL), jf. § 27, stk. 5, hvis der ikke er tale om fortrolige oplysninger efter lovens almindelige regler, jf. § 27, stk. 1-4.«

55. Se KU 2016.

56. Brev fra Heine Andersen til Folketingets Ombudsmand af 27. juli 2017.

57. Notat om »Forskeres myndighedsbetjening – aftalt tavshedspligt«. Gøtze 2017.

Gøtze bemærkede videre, at »en forsker kan selv sagt i praksis vælge at respektere en aftalt tavshedspligtsklausul på f.eks. 3 uger, men hun/han er ikke retligt forpligtet til det«. Det bør tilføjes, at forskerne dog i henhold til universitetsloven – og regler for god videnskabelig praksis – har pligt til at publicere deres resultater, herunder være parat til at dele deres viden f.eks. ved henvendelser fra journalister. Jeg henviste desuden til følgende udtalelse fra prof. Sten Schaumburg-Müller, SDU til Journalisten.dk den 26. juni 2017:

»Man kan ikke bruge færdiggørelsestidspunktet for en opgave til at lukke kæften på den enkelte forsker. Det betyder, at forskeren gerne må fortælle, at han har foretaget 67 vandprøver, og de viser sådan og sådan. Han må bare ikke udtale sig om den endelige konklusion, før arbejdet er afsluttet og afleveret,« siger Sten Schaumburg-Müller.⁵⁸

I sit svar refererer ombudsmanden først, hvad KU og Styrelsen for Forskning og Uddannelse har svaret efter at have haft klagen til udtalelse. Styrelsen har svaret, at:

»hverken myndigheder eller universiteter kan pålægge forskere ved landets universiteter tavshedspligt, medmindre der er tale om fortrolige oplysninger efter de almindelige regler i forvaltningslovens § 27, stk. 1-4, eller anden lovgivning.«⁵⁹

Ombudsmanden konkluderer herefter, at det vil bero på en konkret vurdering af kontraktforholdet:

»... om der i det enkelte tilfælde vil være det fornødne grundlag for at udsætte offentliggørelse af forskningsresultaterne, hvor der er tale om fortrolige oplysninger i henhold til lovgivningen.«

Ombudsmanden lader til at gå ud fra, at dette krav om konkret begrundelse er underforstået i den citerede formulering fra KU's interne regler. I hvert fald er der igen tale om en konstatering af, at der ikke kan pålægges tavshedspligt ud over forvaltningslovens regler.

Herfra kan man slutte, *for det første* at der i forbindelse med en myndighedsopgave ikke er lovligt grundlag for en generel regel om tavshedspligt om forskningsresultater, indtil leverancen er afleveret, således som fortolkningen i praksis øjensynligt ellers har været og fortsat er, og således som det synes at være forudsat ved aftaler om offentliggørelsestidspunkt. Der skal være for-

58. Sten Schaumburg-Müller i interview i Journalisten.dk den 26. juni 2017: »Udtalelse fra ombudsmanden styrker forskeres ytringsfrihed.«

59. Skrivelse af 22. maj 2018 fra Folketingets Ombudsmand til Heine Andersen.

muleret konkrete begrundelser med henvisning til det retlige grundlag. I modsat fald har forskerne lov til at formidle deres resultater i løbet af forskningsprocessen, også før rapporten er afleveret. *For det andet*, at det samme krav gælder med hensyn til mulighed for udsættelse af offentliggørelse.

Dette burde skrives ind i kontrakten på samme måde som med hensyn til tavshedspligt, jf. ovenfor.

Hvor mange eksempler der findes på hemmeligholdte rapporter, kendes i sagens natur ikke. Som det fremgik, gav de ovf. citerede ulovlige kontraktformuleringer ret til ubegrænset hemmeligholdelse. Jeg vil nævne tre eksempler, det første fra KU, de to øvrige fra Aarhus Universitet. De tre eksempler blev kendt på grund af lækager.

Eksemplet fra KU er den såkaldte »Burkarapport« fra 2009/2010. Sagen drejede sig om en kontrakt mellem Indenrigs- og Socialministeriet og Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier ved KU. Ministeriet ønskede en undersøgelse af udbredelsen af brug af burka. Da rapporten blev afleveret, blev den holdt hemmelig i tre måneder, indtil den ved en lækage slap ud. Kontrakten indeholdt bl.a. følgende bestemmelse: »Indenrigs- og Socialministeriet fastlægger rammerne for rapportens offentliggørelse. Leverandøren må undervejs i arbejdet ikke offentliggøre eller offentligt omtale delresultater mv.« Forskerne var altså til deres store frustration afskåret fra at ytre sig i den debat, der opstod, da rapporten slap ud.⁶⁰ Kort tid efter blev rapporten offentliggjort, hvorved tavshedsplægget samtidig var ophævet.

Det andet tilfælde er en rapport fra 2014 om »Terrestriske naturtyper« fra DCE, Nationalt Center for Miljø og Energi, AU.⁶¹ Rapporten blev afleveret til Miljøstyrelsen, men derefter holdt tilbage uden begrundelse. Da jeg underhånden fik kendskab til sagen, bad jeg om aktindsigt, hvilket jeg fik, hvorefter rapporten kort tid efter blev offentliggjort på Styrelsens hjemmeside. Det indikerer, at der ikke har været nogen lovlig grund til hemmeligholdelse. Hvad grunden så var, fik jeg ikke opklaret, men man har øjensynligt forbrudt sig mod den regel, der fremgår af Uddannelses- og Forskningsministeriets hjemmeside, at al forskning, som er finansieret helt eller delvis af offentlige penge, skal offentliggøres.⁶²

60. Sagen fik betydelig omtale i pressen. Se f.eks. Universitetsavisen nr. 2, d. 25. februar 2010.

61. *Nielsen mfl.* 2014.

62. <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/viden-netvaerk-og-kommercialisering-til-virksomheder/fa-hjaelp-til-kommercialisering/modelaftaler/faq/hvilke-krav-gaelder-der-til-offentliggorelse-af-forskningsresultater>. Dette følger desuden af Universitetslovens § 2, stk. 3, og fremgår desuden af *Den*

Det tredje eksempel er et helt aktuelt. Det drejer sig om rapporten: Vurdering af IBA'er (Important Bird Areas) i relation til fuglebeskyttelsesområder – særligt med henblik på marine arter og områder, udarbejdet i 2016 af Ib Krag Petersen, Rasmus Due Nielsen og Preben Clausen, alle fra DCE, Aarhus Universitet. Rapporten har siden været hemmeligholdt, indtil en tilsyneladende færdig rapport i juli 2020 slap ud via Dansk Ornitologisk Forening (DOF), på hvis hjemmeside den nu ligger tilgængelig.⁶³ Det fremgår af rapportens indledning, at den er blevet til på basis af henvendelse fra Styrelsen for Vand- og Naturforvaltning (SVANA) af 30. maj 2016 med det formål »at kvalificere SVANAs vurdering af eventuelle behov for udpegning af supplerende Fuglebeskyttelsesområder i Danmark« (s. 7). Analysen foretages med reference til EUs Fuglebeskyttelsesdirektiv.

Henvendelser om aktindsigt iht. offentlighedsloven blev afvist med henvisning til den gamle offentlighedslov (1985-loven, som miljøoplysningsloven bygger på) § 13, stk. 1, nr. 2, der undtager »rigets udenrigspolitiske eller udenrigsøkonomiske interesser, herunder forholdet til fremmede magter eller mellem menneskelige institutioner«.⁶⁴ Bag dette ligger, at Danmark i årevis har været under pres fra EU, når det gælder fuglebeskyttelsesområder, særligt maritime.

Ifølge rammekontrakt pkt. 7.3 har AU som allerede citeret ovf.:

»... ret og pligt til at offentliggøre eller på anden vis gennem innovation eller undervisning at nyttiggøre samtlige relevante resultater ... i henhold til denne aftale. ... Udgangspunktet er altid, at leverancer frit kan offentliggøres efter aflevering.«

Videre:

»AU's og forskernes adgang til at udbrede kendskab til deres konkrete arbejde med rådgivningsleverancerne er alene begrænset i det omfang, oplysninger er omfattet af reglerne for tavshedspligt, jf. pkt. 7.2.«

Af pkt. 7.2 fremgår, at regler om tavshedspligt følger forvaltningsloven og ikke kan udvides ud over denne.

danske kodeks for integritet i forskning, s. 10 samt Danske Universiteters *Hvidbog om forskningsbaseret myndighedsbetjening*, s. 5.

63. Lihn 2020. https://www.dof.dk/om-dof/nyheder?nyhed_id=1846&fbclid=IwAR0uq56q5XkXg5lNDY67FXdp-oygLoFcL1_Eq4dZOgTpWaw675ANpEG_xYM_

64. Skrivelse af 15. juli 2020 fra Miljøstyrelsen til Heine Andersen, j. nr. 2020-24671.

Det fremgik ligeledes som nævnt også af pkt. 7.3, at evt. udskydelse af tidspunkt for offentliggørelse efter aflevering skal aftales ved indgåelse af aftalen.

Det vil være af stor interesse at få efterprøvet, om denne hemmeligholdelse er lovmedholdelig. Herunder burde det afklares, om AU har levet op til sin pligt til selvstændigt at vurdere dette spørgsmål, eller om AU blot har rettet sig efter Miljøstyrelsen. Det er klart til skade for den oplyste offentlige debat, hvis offentlighed og Folketing ikke allerede under den politiske beslutningsproces kan få adgang til den viden, der ligger til grund for beslutningerne, her vedrørende fuglebeskyttelse.

8. Konkurrenceudsættelse

Et væsentligt element, der kom ind i konstruktionen efter sammenlægningerne mellem universiteter og sektorforskning, var muligheden for konkurrenceudsættelse, dvs. at myndighedsopgaverne kunne sendes i almindeligt udbud, således at alle forskningsinstitutioner, såvel som private firmaer, kunne byde ind på opgaverne.⁶⁵ Hidtil havde det været sådan, at fagministerierne over finansloven havde bevillinger, der var øremærket til sektorforskningsinstitutter under fagministerierne med nogenlunde fast opgaveportefølje. De faste grundbevillinger blev afskaffet.

Denne ændring havde konsekvenser for forskningsfriheden, for så vidt som muligheden for konkurrenceudsættelse skabte en større afhængighed og en mere ustabil og uforudsigelig ressourcesituation for de universiteter, der har myndighedsbetjening. Stabilitet og forudsigelighed i ressource tilgang er en væsentlig forudsætning for forskningsfrihed. For de enkelte forskere er tenure, fast, varig og sikker ansættelse, en afgørende forudsætning for uafhængighed, på samme måde som det gælder for f.eks. domstolene, jf. gennemgangen i indledningskapitlet. Tenure efter internationalt anerkendt standard findes dog ikke ved danske universiteter.⁶⁶ En stor andel af forskerne – omkring 50 % (2015; ekskl. Ph.d.-stipendiater) – er ansat på korte åremål og

65. Uddannelses- og forskningsministeriet: Retningslinjer for forskningsbaseret myndighedsbetjening. Bilag – Konkurrenceudsættelse af forskningsbaseret myndighedsbetjening. <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/forskningsbaseret-myndighedsbetjening/retningslinjer/bilagsnotat-konkurrenceudsættelse.pdf>.

66. Andersen 2018 s. 150.

uden sikkerhed for fornyet ansættelse.⁶⁷ En nogenlunde stabil og forudsigelig ressourcesituation skaber dog en vis tryghed for de forskere, der er ansat uden tidsbegrænsning og efter Hovedaftalens og funktionærlovens bestemmelser om opsigelse. Mister et universitet aftaler om myndighedsbetjening, måske for trecifrede millionbeløb, vil det uundgåeligt medføre fyringer og, for dem, der er ansat på korte åremålskontrakter, fratrædelser senest ved kontraktudløb.

Der er i nogen grad søgt taget højde for den således introducerede usikkerhed i planlægningshorisont gennem de retningslinjer for varsling, der er fastlagt, jf. nedenfor. Men det fremgår også ret tydeligt, at det mere er ud fra økonomiske hensyn til minimering af spild af investeringer ol. end af hensyn til ansættelsestryghed og forskningsfrihed.

Muligheden for konkurrenceudsættelse fremgår af rammeaftalerne. Detaljerede principper og procedureregler findes i de tidligere omtalte notater fra 2007-2011 (med opdateringer). Som minimum skal der være et planlægningsvarsel på tre år, medmindre man er enige om et kortere varsel. Det gælder tidsrummet frem til, at aftalen sendes i udbud. Dvs. hvis man f.eks. i 2020 beslutter og varsler udbud, kan udbud tidligst realiseres i 2024. Hvis det ender med, at aftalen overgår til en anden leverandør, bør det tabende universitet have en frist til at omstille sig og f.eks. afskedige personale, opsigelse lejeaftaler, afskrive aktiver mv. Hvis det er relevant og muligt, bør der tages personalemæssige beskyttelseshensyn efter loven om virksomhedsoverdragelse.⁶⁸

Da det forventes, at universitetet opretholder kapacitet til at opfylde kontrakten i varslingsperioden indtil dens udløb, er fristen til omstilling, hvis universitetet taber kontrakten, meget kort. Myndighedsbetjening er i de fleste tilfælde specialiserede opgaver, der sjældent efterspørges af ret mange ud over myndighederne. Det betyder, at universitetet og forskerne konstant må have risikoen for nedlukning for øje, uden at der er oplagte alternativer til stede. Det giver åbenlyst et pres under en meget asymmetrisk markeds- og magtrelation. Det kan tilskynde forskerne og universitetet til at undgå vigtige, men politisk ubekvemme problemer inden for aftalte områder, også problemer uden for kontrakten, som måtte være til besvær for den politiske myndighed. Det vil også tilskynde til at tilbageholde/afdæmpe generende resulta-

67. Andersen 2018 s. 151, ekskl. Ph.d.-stipendiater.

68. Uddannelses- og forskningsministeriet: Retningslinjer for forskningsbaseret myndighedsbetjening. Bilag – Konkurrenceudsættelse af forskningsbaseret myndighedsbetjening, s. 7. <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/forskningsbaseret-myndighedsbetjening/retningslinjer/bilagnotat-konkurrenceudsættelse.pdf>.

ter, hvis man ikke vil risikere konkurrenceudsættelse. Flere undersøgelser har vist, at forskere føler sig direkte presset fra myndigheder til af ændre, tilbageholde eller udsætte offentliggørelse af resultater.⁶⁹

Konkurrenceudsættelse er ikke nogen blot teoretisk mulighed. Det har været gennemført adskillige gange. Under MVFM har således området Artsforvaltning og Jagt- og Vildtforvaltning været i udbud to gange (2009-10 og 2016-17). Begge gange blev det tildelt AU. Området Samfundsøkonomi overgik fra AU til AU og KU i fællesskab efter udbud i 2016. Veterinærområdet blev sendt i udbud i 2016 og blev som resultat flyttet fra DTU til KU/SSI med virkning fra 2020. Sidstnævnte proces mødte stærk kritik og blev en sag for Rigsrevisionen, jf. ndf. I juni 2017 besluttede regeringen i Esben Lunde Larsens ministerperiode, at alle områder under MFVM skulle konkurrenceudsættes trinvis over en 10-årig periode. Endnu to udbudsprocesser blev påbegyndt i 2017, nemlig »Luft og Emissioner« samt »Natur og Skov«.⁷⁰ Disse blev dog annulleret under den nye regering i 2019. Som begrundelse angav ministeren, Mogens Jensen:

»Vi skal sikre, at forskerne har gode muligheder for at udføre den vigtige opgave, de løser for ministeriet og samfundet. Derfor skal der være ro om rammerne for universiteternes forskning og rådgivning, siger Mogens Jensen. Han siger, at konkurrenceudsættelsen desuden risikerer at skade de meget stærke danske forskningsmiljøer, som det har taget mange år at bygge op, når et område bliver delt eller flyttet fra en institution til en anden.«⁷¹

Dette er begrundelser, som uden videre forekommer indlysende. De har været gyldige helt fra starten. At man ikke har indset det før, kan undre.

Når det nu blev tydeligt også for regeringen, skal det nok ses på baggrund af en række meget kritiske enkeltsager og flere undersøgelser, der åbenlyst har rokket ved troværdigheden af forskningen ved myndighedsbetjening,⁷² samt – ikke mindst som øjenåbner for Folketinget – den meget kritiske undersøgelse, som Rigsrevisionen gennemførte af sagen om det veterinære bered-

69. Se *Ejersbo mfl.* 2018 vedr. undersøgelse på AU. *Baggersgaard* 2020 vedr. undersøgelse blandt medlemmer af DM. *IDA*, 17.03.2021: Ytrings- og forskningsfriheden er under pres. Undersøgelse blandt medlemmerne af IDA, ansat på danske universiteter.

70. Personlig mail af 10. juli 2020 fra kontorchef Hans Peter Olsen, Miljø- og Fødevareministeriet.

71. Pressemeldelse af 8. september 2019. <https://mfvm.dk/nyheder/nyhed/nyhed/ministre-vil-skabe-arbejdsro-for-universiteterne-skrotter-krav-om-unoedvendig-konkurrence/>

72. En del af i disse sager er beskrevet i *Andersen 2018*, specielt kapitel 7 samt *Andersen 2019*. Se også *Ejersbo mfl.* 2018 og *Baggersgaard* 2020.

skab.⁷³ Kritikken var primært møntet på fejlpositioner og manglende rammer for styring vedrørende økonomi. Dertil kom udgifter til nedlukning på DTU og selve flytningen. Det har medført betydelige økonomiske tab og spild af ressourcer.

Det store organisatoriske apparat og mængden af møder, omfanget af kontrakter og dokumenter osv., der skal til for at etablere, overvåge og administrere disse aftaler, giver indtryk af et system med meget store transaktionsomkostninger, f.eks. sammenlignet med et system med faste leverandører.

Ressourcespild vil i sagens natur også gå ud over forskningsmulighederne, men et specifikt punkt fra Rigsrevisionens beretning fortjener særlig opmærksomhed: »krydsfinansiering«. Krydsfinansiering består i overførsel af midler fra et område til et andet, altså at universitetet bruger penge, som egentlig er bevilget til ét bestemt formål til noget andet, f.eks. ved at bruge basismidler til myndighedsbetjening. Ud over at det kan være brud på bevilgingsforudsætninger, vil det betyde en begrænsning af den frie forskning, som netop ellers skal bæres af basismidlerne. Uddannelses- og forskningsministeriet refereres i beretningen for at definere sin egen rolle som tilsynsmyndighed som dette:

».... først og fremmest at [skulle] sikre, at universiteternes basismidler fra ministeriet ikke anvendes til at finansiere specifikke myndighedsopgaver for de respektive fagministerier. Udgangspunktet er, at den forskningsbaserede myndighedsbetjening er full cost-finansieret mellem fagministerium og universitet, men også, at universitetet kan medfinansiere aktiviteter inden for et givent forskningsområde, i det omfang universitetet prioriterer det som væsentligt for dets samlede forsknings- og uddannelsesmæssige virke.«⁷⁴

I udgangspunktet har meningen ved myndighedsbetjening således været, at der skulle være tale om full cost finansiering. Men Uddannelses- og Forskningsministeriet mener altså, at universitetet godt kan medfinansiere, dog forudsat, at universitetet »prioriterer det som væsentligt for dets samlede forsknings- og uddannelsesmæssige virke.« Der har fra starten været uenighed om, hvordan grænser skulle defineres og udgifter gøres op, bl.a. med hensyn til, hvem der skulle betale grundforskning, infrastruktur, såvel som indirekte omkostninger og overhead i øvrigt, som myndighedsbetjeningen skal bygge på. Rigsrevisionen kritiserer, at der ikke er skabt klare retningslinjer og ram-

73. *Rigsrevisionen* 2019.

74. *Rigsrevisionen* 2019, s. 13.

mer for at løse dette problem. Myndighedsbetjening mistænkes med andre ord for at have spist midler, som egentlig skulle bruges til fri forskning.⁷⁵

Det fremgår af Rigsrevisionens beretning, at der i 2017 blev nedsat et »Forum« til afklaring af disse spørgsmål om afgrænsninger og fordeling af udgifter.⁷⁶ Endnu i skrivende stund er der imidlertid ikke nået enighed om en løsning.⁷⁷

Det skal nævnes, at stoppet for konkurrenceudsættelse ikke er permanent. Blot er de runder, som blev besluttet i 2017, aflyst. Desuden hører det med, at delopgaver under rammekontrakterne også kan konkurrenceudsættes enkeltvis, og er blevet det.

9. Aftalefrihed og forskningsfrihed

Man kan støde på det synspunkt, at eftersom der er tale om frivilligt indgåede aftaler mellem to parter, der suverænt hver for sig beslutter, om de vil indgå aftalerne, kan der ikke være tale om begrænsning af forskningsfrihed. Jeg har selv mødt det som argument i en debat om en »mundkurvskontrakt«, som en institutleder havde indgået med en myndighed.⁷⁸

Om aftaler er indgået frivilligt, er imidlertid irrelevant, eftersom forskningsfrihed er foreskrevet i loven af hensyn til videnskabsetik og åbenhed over for samfundet, ikke som en ret eller et privilegium for universitet og forskere, men som et princip universitetet skal følge og respektere. Universiteternes og forskernes forskningsfrihed er lovsikret for at fremme troværdig viden og oplysning i samfundet. Selvom man frivilligt accepterer en begrænsning, er der stadig tale om en krænkelse af forskningsfriheden og loven. I flere af de omtalte tilfælde er der ydermere tale om krænkelse af andre love og regler, hvilket selvfølgelig gør sagen værre.

75. Rigsrevisionen 2019, s. 14.

76. Rigsrevisionen 2019, afsn. 2.1, s. 11 ff. <https://www.rigsrevisionen.dk/media/2105043/sr1018.pdf>.

77. Mail af 9. oktober 2020 fra Uddannelses- og Forskningsministeriet til Heine Andersen.

78. Institutleder Ingolf Thuesen i en replik til mig i Universitetsavisen nr. 2, den 25. februar 2010, side 6. Sagen drejede sig om den ovf. omtalte »burkaundersøgelse«. Kontrakten mellem Indenrigs- og Socialministeriet og Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier ved KU indeholdt bl.a. følgende bestemmelse: »Indenrigs- og Socialministeriet fastlægger rammerne for rapportens offentliggørelse. Leverandøren må undervejs i arbejdet ikke offentliggøre eller offentligt omtale delresultater mv.« Thuesen anførte som argument, at forskerne »af egen fri vilje« havde taget imod opgaven.

Et sekundært spørgsmål er, i hvor høj grad aftalerne faktisk er frivillige. Selve frihedsbegrebet er jo et vanskeligt begreb, filosofisk, juridisk, psykologisk og eksistentielt. Uden at gå ind i disse dybe problemer gælder for det første juridisk, at regeringen (ministeren) altid har den mulighed i baghånden at bruge universitetslovens § 33, stk. 2, til at give universitetet et pålæg. Dertil kommer, at der i praksis er tale om meget ulige magtrelationer i kraft af den politiske og økonomiske magt, myndighederne råder over med medfølgende pressionsmuligheder, incitamentsstyring og fastlæggelse af rammebetingelser. Herunder i form af trusler – åbne eller skjulte – om konkurrenceudsættelse, flytning mv. Beskæring af bevillinger er også en risiko, der må tages med i overvejelserne. Som positiv tilskyndelse virker bonusbetaling via finansloven i forhold til ekstern finansiering.

Det er både et juridisk, et politisk og et etisk spørgsmål, i hvor stor udstrækning universiteterne og forskerne bør indgå aftaler med begrænsninger af frihed. Juridisk skal de enkelte aftaler selvsagt være inden for lovens rammer. Men uanset at de enkelte begrænsninger hver for sig er lovlige, kan *summen* af begrænsninger, cocktaileffekterne, blive så store, at det overskrider, hvad universitetslovens krav om værn om forskningsfriheden og de videnskabsetiske krav tillader. Ud fra danske retskilder er denne grænse dog tilsyneladende meget flydende, og politisk har der hidtil ikke været klare tilkendegivelser. Hertil bidrager det, at retskilderne mangler klare og eksplicite definitioner af forskningsfrihed, hvorved åbnes for at bøje begrebet efter egne behov og interesser.⁷⁹ Overvejende har politikere ikke vist stor forståelse for at beskytte forskningsfrihed som en værdi i sig selv, der er bærende for fri demokratisk offentlighed og personlig frihed.

Etisk rejser dette spørgsmålet om universiteternes og forskernes selvstændige ansvar i deres rolle som forvaltere af forpligtigelsen til at frembringe og udbrede ny viden, herunder viden om videnskabernes metoder, dokumentation og afprøvning af resultater og om principper for sandhedsorienteret argumenterende samtale.⁸⁰ I differentierede moderne samfund er der udviklet en

79. De nye *Principper og retningslinjer for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning* fra Danske Universiteter 2020 er den hidtil mest detaljerede, præcise og udtømmende gennemgang af, hvad »armslængde« og forskningsfrihed betyder fra en autoritativ kilde.

80. I moderne tid er disse ideer prægnant udtrykt hos Karl Popper og hans idéer om »det venligt-fjendtlige samarbejde mellem forskere« og »læring gennem fejltagelser«, Popper 1972, i Robert K. Mertons CUDOS-normer, Merton 1969 og med Jürgen Habermas's idealbegreber om »herredømmefri samtale« og »det bedre arguments ejendommelige tvangløse tvang« og Habermas 1981b, s. 48.

funktionsdeling mellem institutioner, hvor det især er universiteterne, der har til opgave at sætte standard og være eksemplariske, når det gælder søgen efter ny sand viden. Hermed følger også pligten til aktivt at gøre sig gældende i det politiske felt og i offentligheden, hvis disse rolleforpligtigelser er truet.

10. Myndighedsbetjening og forskningsfrihed – sammenfatning

Som nævnt henviser rammeaftalerne til universitetslovens bestemmelse i § 2, stk. 2: Universiteterne skal værne om universitetets og de enkelte forskeres forskningsfrihed. Her nævnes to niveauer, det institutionelle og det individuelle. I kapitel 1 fremgik det, at forskningsfrihed ifølge internationale standarder også omfatter et tredje niveau, nemlig det kollegiale.

Ved en samlet vurdering af de formelle rammer for myndighedsbetjening vil jeg først omtale de to niveauer, som universitetsloven nævner, det institutionelle og det individuelle. Dernæst vil jeg vurdere forskningsfrihed i relation til det kollegiale niveau, hvilket kan gøres kort.

Den institutionelle forskningsfrihed, dvs. universitetets forskningsfrihed, er begrænset allerede i selve universitetsloven, nemlig i § 33, stk. 2, kombineret med formålsbeskrivelsen i § 2, stk. 4, der muliggør at ministeren kan pålægge universitetet at udføre myndighedsbestemte opgaver. Uanset at bestemmelsen formelt ikke har været brugt, har selve eksistensen af muligheden en adfærdsstyrende effekt (hvilket også har været hensigten).

Det er her ikke til diskussion, om myndighederne skal have adgang til forskningsbaseret viden for at kunne udføre deres funktioner. Det skal de. Men det kan diskuteres, om det nødvendigvis behøver at ske på bekostning af forskningsfriheden på landets universiteter.

De væsentligste begrænsninger af autonomien på det institutionelle plan vedrører tre punkter i rammeaftaler og ydelsesaftaler:

- Emnevalg. Aftalerne definerer nøje de felter og emner, hvor universitetet forpligtiger sig til at fremskaffe og levere ydelser i form af viden og rådgivning. Det udspecificeres detaljeret i arbejdsplaner år for år, og universitetet skal løbende kunne modtage bestillinger fra myndigheden.
- Organisering og ledelse. Aftalen om paritetisk sammensat ledelsesgruppe og chefgruppe med de beskrevne beføjelser betyder, at en ekstern aktør får del i ledelsesbeføjelser, som ifølge universitetslovens § 14 ellers ligger hos universitetet, dvs. rektor, øvrige ledelse og forskere. Myndighedens indflydelse via ledelsesgruppe og chefgruppe på prioriteringer, arbejdsplaner, kvalitetsvurderinger og overvågning må vurderes at true »armslængde-

princippet« og den institutionelle såvel som den individuelle forskningsfrihed.⁸¹ *Principper og anbefalinger* (2021) giver en række anbefalinger til, hvorledes man kan beskytte respekt for armslængdeprincippet, og pointerer, at det altid er forskeren, der skal kunne stå inde for resultaterne af et projekt i samarbejde med eksterne, uanset at der åbnes for indflydelse fra den eksterne part. Disse anbefalinger lader sig næppe realisere inden for rammekontrakternes bestemmelser.

- Dertil kommer for det tredje, at der kan være tale om begrænsning i form af tavshedspligt og indskrænket publiceringsfrihed, som det fremgik af eksemplerne og diskussionen ovenfor, nemlig ved underforstået tavshedspligt indtil aflevering, aftalen om pligt til rådføring om tavshedspligt og ved muligheden for udskydelse af publicering med underforstået opretholdelse af tavshedspligt.
- Endelig, for det fjerde, kan manglende præcisering i kontrakterne medføre underfinansiering og krydsfinansiering, således som Rigsrevisionens beretning om veterinærområdets konkurrenceudsættelse viste, hvorved midler til fri forskning overføres til myndighedsopgaver. Begge dele risikerer at begrænse den institutionelle forskningsfrihed.

I modsat retning kan tælle, at selve tilførslen af ekstra midler gennem aftalerne kan øge volumen og *de samlede forskningsmuligheder* for institutionen, om end rammerne for disse muligheder er snævre, når det drejer sig om myndighedsbetjening. Større volumen kan for institutionen betyde øgede muligheder. Fordelen reduceres selvsagt, hvis der ikke som forudsat er full cost-finansiering, således at der gøres indhug i basismidler. Afvejning af plusser og minusser på specifikt dette punkt kan næppe foretages generelt.

Hvad angår den individuelle forskningsfrihed, er de væsentligste og mest åbenlyse begrænsninger selvsagt, at emner såvel som arbejdsplaner er fastlagt udefra og oppefra. Forskerne er forpligtiget til at udføre de opgaver, som ledelsen pålægger dem i henhold til kontrakter og bestillinger. Dertil kommer, at de ovenfor nævnte begrænsninger vedrørende tavshedspligt og udsættelse af publicering også begrænser de enkelte forskeres forskningsfrihed. Desuden er det problematisk, at universiteterne i henhold til rammekontrakter overtæ-

81. Ifølge AU's interne regler for samarbejde ved forskningsbaseret myndighedsbetjening gælder: »Styregrupper kan ikke styre forskningen eller lede AU's medarbejdere, men skal sikre koordinering og fremdrift samt overholdelse af budgettet og håndtere eventuelle interessekonflikter«. <https://medarbejdere.au.dk/administration/forskning-talent/ansvarligforskningspraksis/aarhus-universitets-retningslinjer/grundregler/haandtering-myndighedsbetjening/>.

ger forskernes ophavsret. Tavshedspligten og forbud mod publicering før aflevering af leverancen vil som nævnt også lægge begrænsninger på muligheder for åben kommunikation og samarbejde med andre forskere i projektforløb, somme tider på måder, hvis lovlighed kan diskuteres.

Der er således betydelige begrænsninger på individuel forskningsfrihed, når forskere udfører myndighedsopgaver. Man må imidlertid gå ud fra, at de i hvert fald har en vis frihed, når det gælder metodevalg og vurdering af, hvilke konklusioner der kan drages ved undersøgelser og analyser. I AUs »Grundregler for samarbejde med eksterne«/»Konkret håndtering ved myndighedsbetjening« forekommer dog følgende formulering, der tager forbehold vedrørende metodefrihed:

»Forskningsfriheden hos universitetet og den enkelte kan være begrænset i forhold til metodevalg. Princippet om armslængde og uvildighed gælder uanset, og AU-forskeren skal altid kunne stå inde for metodevalget.«⁸²

I en uddybende forklaring har Aarhus Universitet oplyst, at de nævnte begrænsninger kan være »f.eks. faste protokoller og standarder, som skal følges for, at eventuelle resultater er anvendelige i en national eller international kontekst.«⁸³

Et tilsvarende eksempel er Finansministeriets vejledninger og nøgletalskatalog i forbindelse med samfundsøkonomiske beregninger, nævnt ovf.

Ifølge Danske Universiteters *Principper og regler* (2021) skal forskeren imidlertid altid kunne stå inde for metodevalget.

Som nævnt i kapitel 2 her i bogen fremgår det af bemærkningerne til lovforslag til universitetsloven, 2011, at: »Også ved forskningsbaseret myndighedsbetjening og aftalebestemte opgaver, skal der sikres tid til fri forskning.«⁸⁴ Hvis »fri forskning« skal forstås i overensstemmelse med nogenlunde normal brug af begrebet, må det inkludere frihed uden de begrænsninger, der følger af kontrakterne ved myndighedsbetjening. Der må således være fuld frihed i emnevalg, teorier og metoder, frihed til at vælge samarbejdspartnere og fuld ytrings- og publiceringsfrihed. Det er ikke tilfældet ved myndighedsbetjening. Derfor må det forudsættes, at der for de enkelte forskere, der

82. Aarhus Universitet: Grundregler for samarbejde med eksterne parter/ Konkret håndtering ved myndighedsbetjening. Punktet: »Forberedelse«. <https://medarbejdere.au.dk/administration/forskning-talent/ansvarligforskningspraksis/aarhus-universitets-retningslinjer/grundregler/haandtering-myndighedsbetjening/>.

83. Mail af 27. august 2020 fra Aarhus Universitet (Louise Hauptmann, chefjurist).

84. Bemærkningerne findes på www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=100418.

10. Myndighedsbetjening og forskningsfrihed – sammenfatning

udfører myndighedsbetjening, er reserveret tid til fri forskning, altså friholdelse af en del af arbejdstiden fra såvel myndighedsopgaver som andre af ledelsen pålagte opgaver, f.eks. undervisning og administration.

Det fremgår imidlertid af svar, jeg har fået fra fire af de universiteter, der udfører myndighedsbetjening (KU, AU, DTU og AAU), at der er forskellige tolkninger og praksis på dette punkt. Uden at gå i detaljer i de enkelte besvarelser aftegner der sig to principielt forskellige positioner.

- 1) Den ene indebærer, at forskningsfriheden skal sikres ved at give tid til fri forskning over selvvalgte emner (inden for ansættelsesområdet), f.eks. 40 % i gennemsnit over årene, helt uafhængigt af myndighedsopgaverne. Her giver pålagte myndighedsopgaver ikke større begrænsninger end f.eks. pålagt undervisning og administrative opgaver gør for andre universitetsforskere. Denne tolkning må siges klart at opfylde universitetslovens krav i § 2, stk. 2 og § 14, stk. 6.
- 2) Den anden tolkning er begrænsende og opfylder næppe lovens krav. Her anses forskningsfriheden som sikret tilstrækkeligt ved, at forskerne selv vælger projekter, men *inden for* det felt, som er afgrænset af myndighedsopgaver, og begrænset af den finansielle ramme, som i rammekontrakterne er reserveret til generel videns- og kompetenceudvikling i relation til myndighedsopgaverne. Det betyder, at en del af universitetets basismidler bindes til myndighedsopgaver, og at de forskere, der arbejder med myndighedsbetjening, ikke får del i de basismidler, som universitetet over finansloven har fået til fri forskning.

Det er åbenlyst, at position nr. 2 indebærer, at myndighedsbetjening begrænser både den individuelle og den institutionelle forskningsfrihed.

Spørgsmålet blev som nævnt ovenfor behandlet i den tidligere omtalte beretning fra Rigsrevisionen, 2019, som et muligt eksempel på »krydsfinansiering«.

Hvad angår kollegial forskningsfrihed, er konklusionen: Den findes ikke i reglerne. Der er ingen bestemmelser i kontrakter eller vejledninger, der peger i retning af kollegial forskningsfrihed (det er samme konklusion som vedr. sektorforskning, jf. kapitel 2). Universitetslovens § 13 indeholder ganske vist en bestemmelse om, at vedtægten skal fastsætte nærmere regler om (bl.a.): »Medbestemmelse og medinddragelse af medarbejdere og studerende«, men dette perspektiv er fraværende i rammeaftalerne. Der er ikke medarbejderrepræsentanter i hverken ledelsesgruppe eller chefgruppe. Tværtimod står der udtrykkeligt, at repræsentation skal ske på ledelses- og chefniveau.

Forskningsfrihed i universiteters samarbejder med erhvervslivet

Af Jakob Wested¹

Dette kapitel omhandler forskningsfrihedens juridiske rammer, når forskere samarbejder med erhvervslivet. Kapitlet bringer først et overblik og analyse af gældende regler, retningslinjer og aftalepraksis (afsnit 2 og 3). Dernæst en mere generel refleksion over den karakter, videnproduktion får, når den sker i relationen mellem forskning og erhvervsliv (afsnit 4) samt et par afsluttende betragtninger (afsnit 5).

1. Indledning

En undersøgelse foretaget af tænketanken DEA i 2014 blandt 12.000 danske forskere viste, at hele 75 % af dem havde samarbejdet med erhvervslivet eller offentlige institutioner inden for de seneste 3 år. Mere end 70 % mente, at det havde en positiv effekt på forskningen.² Teknologioverførsel, deltagelse i klynger og netværk, forskermobilitet mellem sektorer og efter- og videreuddannelse er eksempler på de mange måder, viden udveksles på mellem forskning og erhvervsliv.³ Der er bred konsensus om, at universiteter gennem både

1. Erhvervs Postdoc, Center for Advanced Studies in Biomedical Innovation Law (Ce-BIL), Københavns Universitet, Det Juridiske Fakultet & Lægemiddelstyrelsens Data-analyse Center (DAC).
2. DEA, University researchers' collaboration with industry and the public sector – a survey of university researchers in Denmark, 2015, tilgængelig her: <https://www.datocms-assets.com/22590/1586268413-dearesearcherssurvey0.pdf> (Sidst tilgået 27. maj 2021).
3. Danske Universiteter, vidensudveksling med samfundet – kort fortalt, rapport 2014, <https://dkuni.dk/publikationer-og-notater/videnudveksling-samfundet-kort-fortalt/> (sidst tilgået 30. juni 2021).

uddannelse og forskning er en central brik, når det kommer til at skabe vækst og innovation i samfundet. Det har ikke skortet på analyser og opgørelser over alle de gavnlige socio-økonomiske effekter, der opstår ved samarbejde og udveksling af viden mellem forskning og erhvervsliv.⁴ Der har til gengæld været længere mellem overvejelser om, hvordan disse tiltag afstemmes med forskningsfriheden, herunder de juridiske rammer for universiteternes samarbejder med erhvervslivet.

Relationerne mellem forskeren og samfundet er de seneste årtier blevet tiltagende mangfoldige. Forskere er tekniske eksperter, sidder i bestyrelser, i rådgivende organer og indgår i forskellige samarbejder med andre forskere i såvel offentligt som kommercielt regi.⁵ Samtidig er de midler, der tilflyder forskningen fra sådanne samarbejder, blevet et vigtigere økonomisk og strategisk element i forskningen, hvor forskere og forskningscentre også måles og vejes på evnen til at tiltrække eksterne midler og på om forskningen har »impact« i samfundet. Dette kapitel vil fokusere på forskningsfrihedens vilkår, når forskning og erhvervsliv skal udrette noget sammen. Enten i form af, at forskningen bidrager til at opnå et kommercielt resultat, eller at forskningen og erhvervslivet sammen skaber nye indsigter og løsninger.

1.1. Videnøkonomien

Koblingen mellem forskning, innovation og økonomisk vækst har bevæget sig fra forskellige former for indirekte videnovertførsler, f.eks. når uddannede kandidater eller forskere ansættes i private virksomheder, til mere direkte, formaliserede og målrettede former for videnudveksling og fælles generering af ny viden. For eksempel i form af salg og licensering af patenter, og formelle forskningssamarbejder mellem offentlige forskningsinstitutioner og private aktører. Udviklingen skal ses i sammenhæng med opblomstringen af videnøkonomien. I videnøkonomien er det ikke først og fremmest udnyttelse og forarbejdning af ressourcer, men at skabe, sprede og udnytte viden, der er

4. Se f.eks.: Mascarenhas, Ferreira, and Marques 2018. »University–industry cooperation: A systematic literature review and research agenda.« *Science and Public Policy* 45.5, p. 708-718.; Danske Universiteter, vidensudveksling med samfundet – kort fortalt, rapport 2014, <https://dkuni.dk/publikationer-og-notater/videnudveksling-samfundet-kort-fortalt/> (sidst tilgået 30.06.2021); Aldo and Rossi 2015, *The university and the Economy: Pathways to Growth and economic development*. Edward Elgar Publishing.
5. Jasanoff 2008. Making order: Law and Science in action in Hackett. et al. *The handbook of science and technology studies*. MIT Press.

fundamentet for produktionen og det økonomiske system.⁶ Universiteterne og forskningen er en primær produktiv kraft, der skal finde sig til rette i denne nye rolle. Et udslag af denne udvikling kan iagttages i tanken om det »entrepreneurante universitet«,⁷ der også har slået rod i dansk muld. Begrebet peger på en udvikling i universiteters praksis såvel som organisation. Forskningsgrupper organiseres i højere og højere grad som »kvasi-virksomheder«, f.eks. ved at forskningskompetencer såvel som evnen til at tiltrække midler er med til at meritere ved ansættelser. Samtidig er der øget fokus på, at forskere engagerer sig direkte i opstart af egentlige virksomheder.⁸ Der lægges store kræfter i at få forskere såvel som studerende til at etablere virksomheder baseret på deres universitetsforskning, f.eks. ved etablering af »innovation HUBS« og lignende rammer, der skal skabe en fysisk og konceptuel ramme for at omdanne viden til produkter, services og virksomheder. Kritiske røster har bl.a. kaldt det øgede fokus på erhvervssamarbejder og kommerialisering på universiteterne for en »marketization of research« og et globalt »science-mart«. ⁹ Spørgsmålet om forskningsfrihed i erhvervssamarbejder lander lige midt i dette spændingsfelt mellem ønsket om at høste socio-økonomiske effekter af forskningen på den ene side og om at bevare forskningen, forskernes og forskningsinstitutionernes integritet og uafhængighed på den anden.

Fortolkningen af de love og regler, der både skal rumme universiteternes erhvervssamarbejder og værne om forskningsfriheden, giver både et lærerigt historisk indblik i, hvordan relationen mellem universiteter og erhvervsliv er blevet opfattet, og er vigtige redskaber for samarbejdet fremadrettet.

2. Retskilderne

Universiteter er offentlige institutioner, og forskere er offentligt ansatte. Generelle regler for offentlige myndigheder og ansatte såsom forvaltningsloven og offentlighedsloven indgår derfor i den juridiske rammesætning for universiteternes erhvervssamarbejder. Ud over de generelle regler er der lovgivning,

6. Geuna and Rossi 2015. *The university and the economy: pathways to growth and economic development*. Edward Elgar Publishing.
7. Etzkowitz, Schuler and Gulbrandsen 2000. »The evolution of the entrepreneurial university.« Jacob, M. Hellström, T. (Eds.), *The Future of Knowledge Production in the Academy. SRHE and Open University Press, Buckingham*:40-60.
8. Etzkowitz 2003. »Research groups as 'quasi-firms': the invention of the entrepreneurial university.« *Research policy* 32.1:109-121.
9. Mirowski 2011. *Science-mart*. Harvard University Press.

der specifikt er møntet på universiteter, såsom universitetsloven og lov om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner (Forskerpatentloven). Hertil kommer internationale juridiske instrumenter implementeret i dansk ret, i særdeleshed Den Europæiske Menneskerettighedskonventions bestemmelser om ytringsfrihed og EU-retten. Konkrete samarbejder udmønter sig i aftaletekster, der ofte er baseret på vejledninger og forskellige aftaleparadigmer. Med andre ord skal forskningsfrihedens rammer i erhvervssamarbejder findes i et krydsfelt mellem fortolkning af aftalernes ordlyd og hårde og bløde retskilder. Nogle af generel karakter, andre særligt møntet på forskningen ved offentlige institutioner.

I det følgende vil de vigtigste juridiske kilder, der danner rammerne for forskningsfriheden i erhvervssamarbejder, blive gennemgået. Det drejer sig først om den »hårde« lovgivning og dernæst de »bløde« vejledninger og eksempler fra konkret aftalepraksis.

2.1. Lovgivning om forskningssamarbejde

I januar 2000 etableredes en arbejdsgruppe, der skulle beskrive gældende regler for universiteters samarbejde med erhvervslivet. Den konkrete anledning var den såkaldte »Dandy-sag« mellem Århus Universitet og tyggegummiproducenten Dandy. Aftalen mellem Århus Universitet og Dandy regulerede ikke, hvordan og i hvilket omfang publicering af forskningsresultaterne fra samarbejdet kunne ske. Forskningsresultaterne kunne ikke påvise en forebyggende effekt på huller i tænderne af Dandy's populære V6 tyggegummi. Rektor Lehmann ved Århus Universitet påbød de to forskere at trække deres undersøgelse tilbage med henvisning til de alvorlige forretningsmæssige konsekvenser for Dandy. Da denne historie kom frem indkasserede rektor en næse af forskningsministeren, og i januar 2000 nedsattes arbejdsgruppen til at få klarhed over reglerne for offentlige forskningsinstitutioners samarbejde med erhvervslivet. Arbejdet udmøntede sig i rapporten »Samarbejdsaftaler mellem universiteter og erhvervsvirksomheder« fra august 2000.¹⁰ Samtidig indledte statsrevisorerne en gennemgang af forvaltningen af private forskningsmiljøer på Københavns og Århus Universitet. I den følgende beretning blev flere kritisable forhold påpeget, bl.a. utilstrækkeligt tilsyn med institutlederes varetæelse af deres opgaver inden for rammerne af universitetsloven, og at univer-

10. Forskningsministeriet, Samarbejdsaftaler mellem Universiteter og Erhvervsvirksomheder – en rapport fra arbejdsgruppen vedrørende samfinansierede forskningsprojekter, 5. juni 2000, tilgængelig her: <https://ufm.dk/publikationer/2000/filer-2000/samarbejdsaftaler-mellem-universiteter-erhvervsvirksomheder.pdf> (Sidst tilgået 20. august 2021).

siteterne samarbejdsaftaler generelt var mangelfulde.¹¹ Med udgangspunkt i rapportens og beretningens konklusioner blev der i 2005 udarbejdet »Retningslinjer for universiteternes forskningssamarbejde med private virksomheder«.¹²

Inden retningslinjerne så dagens lys, havde flere love, der adresserede universiteternes samspil med erhvervslivet, fundet vej gennem Folketinget: *Lov om opfindelser ved offentlige institutioner*¹³ (Forskerpatentloven) fra 1999 skulle, ligesom den amerikanske *Bayh-Dole Act*¹⁴ fra 1980, sikre forskningsinstitutionerne retten til patenter på ansatte forskeres opfindelser, som forskerne ellers selv havde haft retten til at udnytte.¹⁵ Når universiteterne havde sikret sig patentrettighederne, kunne salg og licensering af patenter være et redskab til at facilitere samarbejde og videnovertagelse mellem universitet og erhvervsliv. *Lov om teknologi og innovation*¹⁶ fra 2002 udstak rammerne for universiteternes medfinansiering af bl.a. innovationsmiljøer og innovationsnetværk. Endelig blev *lov om teknologiovertagelse* vedtaget i 2004 (Tech-transferloven)¹⁷ der udstikker rammerne for universiteternes mulighed for at stifte selskaber med begrænset hæftelse med henblik på at sprede forskningen og udbyde uddannelse i udlandet. Alle disse tiltag introducerede redskaber, der involverer universiteterne og forskerne mere direkte i kommercielt orienteret udvikling og samspil med samfundet i form af videnovertagelse og samarbejder. For eksempel ved salg eller licensering af patenter og medfinansiering af aktiviteter møntet på anvendelsen af forskningen.

I 2003 fik *universitetsloven*¹⁸ fra 1992 en gevaldig overhaling, hvor bl.a. universiteternes samarbejde med samfundet blev skrevet ind i formålsparagraffen sammen med beskyttelsen af forskningsfriheden. Universitetsloven er derfor et centralt juridisk referencepunkt for forskningsfriheden i erhvervs-

11. Rigsrevisionen, Beretning om forvaltning af private forskningsmidler ved Aarhus Universitet og Københavns Universitet, København, 2000, <http://webarkiv.ft.dk/BAGGRUND/statsrev/0100.htm> (Sidst tilgået 20.8.2021).
12. Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udviklings retningslinjer af 21. januar 2005 for universiteternes forskningssamarbejde med private virksomheder, <https://ufm.dk/lovstof/gældende-love-og-regler/forskning-og-innovation/retningslinjer-forskningssamarbejde-21-1-05.pdf> (sidst tilgået 20.08.2021).
13. LBK nr 210 af 17/03/2009, Lov om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner,
14. Bayh-dole act, Pub. L. 96-517, December 12, 1980.
15. Det såkaldte »professorprivilegie«.
16. Lov nr. 419 af 6/6/2002 Lov om teknologi og innovation.
17. Lov nr. 483 af 9/6/2004, Lov om offentlige forskningsinstitutioners kommercielle aktiviteter og samarbejde med fonde (Tech-transfer loven).
18. Lov nr. 1089 af 23/12/1992, Lov om Universiteter m.fl.

samarbejder. Formålsparagraffen i § 2 danner rammen for, hvilke aktiviteter der er forenelige med universitetets virke, mens § 14, stk. 6, giver rektor myndighed til at pålægge medarbejdere bestemte opgaver, men kun i et omfang der ikke knæbter den enkeltes forskningsfrihed. Begge dele er vigtige i forhold til universiteternes engagement i erhvervssamarbejder, og i hvilket omfang forskere skal finde sig i at deltage i sådanne samarbejder. Se yderligere diskussion af dette i afsnit 3.

Ud over disse danske regelsæt, der er målrettet fremme af universiteters erhvervssamarbejde, er særligt nationale og EU-retlige konkurrence- og udbudsretlige regler relevante i forhold til regler om statsstøtte og udbud. Samarbejder mellem universiteter og erhvervsliv må ikke forvride konkurrencen, men skal ske på »markedsvilkår«, da universiteterne modtager statslige tilskud og er offentlige institutioner. Det betyder, at ekstern finansiering af forskning i udgangspunktet skal dække alle udgifter inklusive overhead, for at universiteterne ikke skævvrider konkurrencen med deres statstilskud. Det skal dog tages med i betragtning, at universiteter kan have en selvstændig interesse i at engagere sig i et forskningsprojekt og på den baggrund også bidrager med ressourcer, f.eks. i form af at afholde udgifter til kontorhold etc. (overhead). Dermed bliver det i realiteten en slags samfinansiering. Endelig er universiteterne som offentlige institutioner underlagt de forvaltningsretlige regler, herunder bl.a. reglerne om offentlighed i forvaltningen.¹⁹ Regler om offentlighed i forvaltningen kan have betydning for f.eks. aftaler om fortrolighed og offentliggørelse af forskningsdata og resultater.

Som i Dandysagen har diskussioner om ret og pligt til offentliggørelse primært handlet om færdige resultater, såsom rapporter og artikler. I takt med at en mangfoldighed af aktiviteter fra innovation til administration bliver datadrevne, er der også kommet mere fokus på tilgængeligheden af data og lignende »råstoffer«, der danner grundlag for forskningen og dens resultater. Med det nye Open Data Directive (ODD),²⁰ der trådte i kraft i juni 2021, er forskningsdata blevet indlemmet under begrebet »Public Sector Information« (PSI).²¹ Det indebærer, at forskningsdata skal gøres »FAIR« – et akronym for

19. Lov nr. 145 af 24/2/2020, Lov om offentlighed i forvaltningen.

20. Dir. 2019/1024 om åbne data og videreanvendelse af den offentlige sektors information (Open Data Directive, ODD), implementeret i dansk ret v. lov nr. 1764 af 26/8/2021, Lov om videreanvendelse af den offentlige sektors informationer (PSI-loven).

21. ODD art 10.

Findable, Accessible, Interoperable and Reusable²² – og medlemsstaternes forskningsinstitutioner skal udarbejde »open access policies«, der bygger på princippet »open by default«.²³ Der er dog også indbygget en række undtagelser og indskrænkninger til dette umiddelbart vidtgående krav til at tilgængeliggøre forskningsdata, bl.a. i forhold til IP-rettigheider og persondata. ODD bringer for så vidt ikke noget nyt under solen i dansk kontekst i forhold til, at forskningsresultater som udgangspunkt skal offentliggøres.²⁴ Det er til gengæld mere kontroversielt, i hvilket omfang forskningsdata skal eller kan gøres offentligt tilgængelige. I forbindelse med kommercielle samarbejder kan data repræsentere en stor værdi og potentiale for fremtidige landvindinger. For forskeren kan det være udgangspunkt for flere publikationer og nogle gange en hel karriere. På den anden side skal en forskers resultater kunne efterprøves af andre forskere. En nægtelse af udlevering af data til dette formål vil kunne føre til mistanke og anklager om videnskabelig uredelighed.

Diskussionen om adgang til forskningsdata kan endelig også ses i sammenhæng med diskursen om »open science«, hvor ikke blot fri adgang til færdige forskningsartikler, men også tidlig publicering af »working papers« og data er centrale elementer.²⁵ Det må forventes, at der vil opstå nye diskurser og behov for afklaring i forhold til forskningsfriheden, i takt med at de påkrævede »open access policies« tager form og skal finde fodfæste i de oprørte interesse- og rettighedsfarvande mellem erhvervssamarbejder, forskningsfrihed og andre grundlag for databeskyttelse såsom persondataforordningen.

2.2. Aftaler og principper for forskningssamarbejde

Ligesom i alle mulige andre samarbejdsrelationer er aftalen mellem parterne ofte det naturlige udgangspunkt, når man kigger på de retskilder, der skaber de juridiske rammer for samarbejdet og forskerens forskningsfrihed. Til brug for udarbejdelse af sådanne aftaler har flere forskningsinstitutioner udarbejdet

22. Begrebet blev lanceret til den brede offentlighed i Nature i 2016, se Wilkinson m.fl. 2016.

23. ODD art 10(1).

24. Se f.eks. redegørelse fra Praksisudvalget på KU fra 2009, https://praksisudvalget.ku.dk/publikationer/PU_hemmeligholdelsesklausuler_23_12_09_-_endelig.pdf_copy (sidst tilgået 30. juni 2021), samt diskussion nedenfor. Se også ovenfor kapitel 3, afsnit 3.3.

25. En grundlæggende indførelse i de forskellige »skoler« indenfor open science kan findes på videnskab DK, »Open science for begyndere«, https://videnskab.dk/forskerzonen/kultur-samfund/open-science-for-begyndere_

vejledninger og retningslinjer.²⁶ Senest har Danske Universiteter offentliggjort »Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning«²⁷ (2021-principperne). I 2006-2008 udarbejdede det såkaldte Schlüterudvalg på opdrag fra Forsknings- og Innovationsstyrelsen sammen med erhvervslivets- og forskningsinstitutionernes organisationer en række modelaftaler, der skulle gøre det lettere for erhvervsliv og offentlige institutioner at indgå samarbejdsaftaler.²⁸ Modelaftalerne bygger på en erfaringsopsamling fra lignende aftaler samt en fortolkning af gældende ret.

2.2.1. Schlüterudvalgets modelaftaler

I 2008 udkom det såkaldte Schlüterudvalg med en rapport²⁹ samt forslag til modelaftaler dækkende rekvireret forskning, samfinansieret forskning med to parter, samfinansieret forskning med flere parter, samfinansieret Ph.D.-forløb og en modelaftale til erhvervs-Ph.D.-forløb. De fem aftaler bygger på omfattende gennemgang af eksisterende aftaler og studier af udenlandske modelaftaler.³⁰ Formålet med Schlüterudvalgets rapport var *at indkredse og præcisere det »aftalerum«, parterne har, når de indgår aftaler om immaterielle rettigheder*, mens forskningsfriheden ikke tematiseres eller blot nævnes.

Schlüterudvalgets modelaftaler er ikke længere up to date, og de har været genstand for kritik, bl.a. for deres manglende hensyntagen til bl.a. videnskabsetiske normer, EMRK art. 10 og regulering af immaterialrettigheder. Se kap. 3, afsnit 4.2.6 og kap. 4, afsnit 4.1. I Schlüterudvalgets modelaftale for

26. Se f.eks. Aarhus Universitet: <https://medarbejdere.au.dk/administration/forskning-talent/ansvarligforskningspraksis/aarhus-universitets-retningslinjer/grundregler/> (Sidst tilgået 30. juni 2021); Københavns Universitet: <https://forskning.ku.dk/samarbejde/samarbejdsaftaler/> (Sidst tilgået 30. juni 2021).

27. *Danske Universiteter* 2021. Tilgængelig på <https://dkuni.dk/wp-content/uploads/2021/02/principper-og-anbefalinger-for-forskningsbaseret-samarbejde-og-radgivning-online.pdf> (Sidst tilgået 20. august 2021).

28. Se Uddannelses- og forskningsministeriets hjemmeside om Schlüterudvalget på <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/viden-netvaerk-og-kommercialisering-til-virksomheder/fa-hjaelp-til-kommercialisering/modelaftaler/om-johan-schluter-udvalget> (Sidst tilgået 20. august 2021).

29. Uddannelses- og Forskningsministeriet hjemmeside, Få hjælp til kommercialisering, regelgrundlag: <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/viden-netvaerk-og-kommercialisering-til-virksomheder/fa-hjaelp-til-kommercialisering/modelaftaler/regelgrundlag-1> (Sidst tilgået 20. august 2021).

30. Uddannelses- og Forskningsministeriet hjemmesides om Schlüter udvalg, <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/viden-netvaerk-og-kommercialisering-til-virksomheder/fa-hjaelp-til-kommercialisering/modelaftaler/om-johan-schluter-udvalget> (sidst tilgået 20. august 2021).

rekvireret forskning indskrives f.eks. en vidtgående pligt til hemmeligholdelse for forskerne. Det angives således, at både baggrundsviden (den viden virksomheden og know-how virksomheden har inden samarbejdet) og forgrundsviden (den viden og know-how der genereres i samarbejdet) er fortrolig og at institutionens almindelige ret og pligt til at offentliggøre resultaterne af sin forskning således ikke gælder.³¹ En aftale med en offentligt finansieret institution med en sådan vidtgående hemmeligholdelses forpligtelse må anses for en ekstrem indskrænkning i forskningsfriheden for den enkelte forsker. Det er ufordenligt med gældende ret, jf. kap. 3, afsnit 4.2.6 og kap. 6, afsnit 6, 7 og 9. Det er ikke desto mindre mærkværdigvis stadig Schlüterudvalgets modelaftaler, der henvises til på Ministeriets hjemmeside under erhvervssamarbejder,³² jf. kritikken ovenfor kap. 3, afsnit 4.2.6. Tech-transfer kontoret på KU oplyser dog, at Schlüterudvalgets modelaftaler ikke bruges, men at man har udviklet egne standardaftaler, der anvendes. I KU's standardaftale for rekvireret forskning kan baggrundsviden for begge parter stadig fortroligheds-klausuleres, hvilket også er et krav efter internationale konventioner, der forpligter Danmark til at yde beskyttelse af forretningshemmeligheder.³³ Det siger i den forbindelse sig selv, at klausuleringen kun kan angå oplysninger, der faktisk er konfidentielle, og at man ikke ved aftale kan hemmeligstemple oplysninger, der har nogen reel konfidentiel karakter. Forskere, der udadtil måtte røbe oplysninger, der er aftalt at skulle holdes fortrolige, uden at de reelt er det, kan i overensstemmelse hermed ikke mødes med sanktioner. Se ovenfor kap. 3, afsnit 4.2.6 og kap. 6, afsnit 6. Se også Andersen (2018) kap. 7.

KU's standardaftale angiver også, at parterne skal hemmeligholde konfidentiel information modtaget i løbet af den rekvirerede forsknings udførelse. Det må antages at denne formulering kan dække over det der refereres til som »baggrundsviden« såvel som i nogle tilfælde »forgrundsviden« af Schlüterudvalget. Pligten til hemmeligholdelse af forgrundsviden er ikke kategorisk, men gælder, som det udtrykkeligt fremhæves, kun i forhold til »uvedkommende personer og virksomheder«, og deling kan ske ved at sikre tilsvarende

31. Schlüterudvalgets aftale om rekvireret forskning § 9.1.

32. Uddannelses- og Forskningsministeriet »modelaftaler«, <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/viden-netvaerk-og-kommercialisering-til-virksomheder/fa-hjaelp-til-kommercialisering/modelaftaler>, (sidst tilgået 25. august 2021).

33. Se Pariskonventionen om beskyttelse af intellektuel ejendomsret art. 10*bis*, der forpligter medlemmerne til at beskytte imod »unfair competition«. Denne forpligtelses anses for også at omfatte en pligt til at beskytte fortrolige forretningsoplysninger. Se endvidere lov nr. 309 af 25/4/2018, Lov om forretningshemmeligheder.

pligt til hemmeligholdelse hos den modtagende part som hos parterne selv. Det er almindelig praksis i klausuler om hemmeligholdelse at udpensle undtagelser til denne pligt, f.eks. om allerede offentliggjort viden, der ikke pludselig bliver hemmelig fordi en part siger det. Modsat Schlüterudvalgets modelaftale udpensler KU's standardaftale, at hemmeligholdelsen ikke gælder viden, der »er eller bliver omfattet af love eller bekendtgørelser, offentlige afgørelser, domme, kendelser m.v. som pålægger den modtagende part at videregive informationen helt eller delvist«. Der er tillige en udløbsdato på hemmeligholdelsesforpligtelsen på 3 år i § 9.6. Bestemmelserne om hemmeligholdelse i § 9 skal ses i sammenhæng med § 10 om offentliggørelse af resultater. Schlüterudvalgets modelaftale angiver i § 10 på en efter nutidig opfattelse uholdbar måde, at det er op til virksomheden at afgøre, om slutrapporten fra den rekvirerede forskning skal offentliggøres. I KU's standardaftale angives det derimod, at »KU's medarbejdere [har] ret til at offentliggøre videnskabelige resultater og erfaringer, som arbejdet har ført til uanset retighederne til resultaterne er overført til virksomheden«. Denne passus indledes dog med »hvis ikke andet er aftalt« og kan kun ske hvis det kan gøres uden at tilsidesætte tavshedspligten i § 9. Der synes altså modsat Schlüterudvalgets model at være taget udgangspunkt i en ret for forskerne til at offentliggøre, men der indskrives også en uspecificeret katteløm til at aftale noget andet. Fortolkningen af fortrolighedsundtagelserne i § 9.4 vil derfor være afgørende for forskningsfriheden og bør fortolkes restriktivt.

Selvom formuleringerne er blødt op i KU's standardaftale, synes ånden fra Schlüterudvalget stadig at spøge. Der synes stadig at være accept af muligheden for at aftale udstrakt hånd- og halsret over offentliggørelsen af resultaterne for kommercielle samarbejdspartnere. Forskningsfrihed eller ytringsfrihed er ikke nævnt, men vil skulle indfortolkes i aftalegrundlaget via § 9.4 som noget, der følger af lov, bekendtgørelser etc. Endelig er retten til offentliggørelse gjort deklaratorisk. Alt i alt giver KU's standardaftale et i bedste fald vagt udgangspunkt for at værne om forskningsfriheden.

2.2.2. Nye principper for forskningssamarbejder

Begrebet forskningsfrihed blev først for nyligt et eksplicit formuleret tema i officielle vejledninger om offentlige forskeres samarbejde med erhvervslivet.³⁴ Den 1. februar 2021 offentliggjorde Danske Universiteter »Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning« (2021-prin-

34. Se Københavns Universitet, princippapir om forskningsfrihed: https://forskning.ku.dk/integritet/dokumenter/princippapir_om_forskningsfrihed_p_k_benhavns_universitet.pdf (Sidst tilgået 20. august 2021).

cipperne) forfattet i samarbejde med Forsknings- og Udviklingsministeriet (nu Uddannelses- og Forskningsministeriet). Forskningsfrihed er her et eksplicit tema sammen med uvildighed og armslængde, der skal understøtte »troværdighed og værdiskabelse i universiteternes viden, så forskningsbaseret samarbejde og rådgivning kan komme hele samfundet til gavn«.³⁵ Tanken er, at de angivne principper og anbefalinger skal udmøntes i institutionelle retningslinjer. Ifølge anbefalingerne bør *universitetsledelsen* sikre åbenhed om vilkår og begrænsninger, sikre institutionelle procedurer, tage stilling til relevans og økonomi i projektet samt bemanning. *Forskere, universitetsledelsen og samarbejdspartnere* skal sammen tage ansvar for at samarbejdet følger principperne om forskningsfrihed, overveje potentielle interessekonflikter, sikre tidlig forventningsafstemning og afklare om projektet ligger i forlængelse af universitetets formål og ekspertise.

I 2021-principperne er i udgangspunktet *principper*: Forskningsfrihed står som det første princip efterfulgt af uvildighed, armslængde, transparens, ærlighed og ansvarlighed, hvor de sidste tre begreber også fremgår af kodeks for integritet i forskningen.³⁶ Det er disse principper, der skal omsættes til praksis i et erhvervssamarbejde. Institutionel understøttelse er et centralt element i form af etablering af rådgivningsfunktioner og italesættelsen af ledelsens, forskernes og samarbejdspartneres fælles ansvar for at sikre forskningsfriheden. Der lægges dermed op til, at flere redskaber skal i spil når forsknings-samarbejder skal udrulles og universiteternes interesser – herunder forskningsfriheden – skal sikres. Denne tilgang står i kontrast til Schlüterudvalgets modelaftaler, der præsenterede faste skabeloner for aftalerne mellem erhvervsliv og forskningsinstitution, uden reference til offentlige forskningsinstitutioners værdigrundlag og normer. Schlüterudvalgets aftalebaserede model kan man kalde en *regulerende* tilgang, mens 2021-principperne synes at slå an til en *governance*-orienteret tilgang til universiteternes forskningssamarbejder med erhvervslivet. Det skaber fokus på processen og at parterne har et fælles ansvar for at værne om universitetets normer og værdigrundlag. Det bliver f.eks. centralt, at forskerne har hånd- og halsret over det endelige produkt (rapport eller publikation), og hvad der skal indgå i den. Det fremgår således af 2021-principperne, at samarbejdspartnere eller andre interessenter, hvis det er aftalt i kontrakten kan kommentere rapport eller publikation, men

35. Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning, s. 10.

36. Uddannelses- og Forskningsministeriet, Den danske kodeks for integritet i forskningen, <https://ufm.dk/publikationer/2015/filer/file> (sidst tilgået 22. august 2021).

det er op til forskeren, om og i hvilket omfang sådanne kommentarer skal inddrages.³⁷

2.3. Fra modelaftaler til principper

Der kan konstateres et markant skift i, hvordan samarbejdet mellem forskning og erhvervsliv er blevet opfattet i henholdsvis 2008 og 2021. Schlüterudvalget brugte modelaftaler til at regulere samarbejdet, og universitetsforskningen blev betragtet som en underleverandør til erhvervslivet på erhvervslivets præmisser, med tavshedspligt som standard, ingen ret til publikation og ingen tanke på forskningsfrihed. Det er (erhvervs)advokatens perspektiv: Vi skal have lavet en aftale mellem to parter, der giver så præcise rammer for samarbejdet som muligt. I 2021-principperne for forskningssamarbejder er der taget udgangspunkt i de principper, der tegner universitetet som forskningsinstitution. Der er ikke kun satset på modelaftaler som styringsværktøj for samarbejder, men også på etablering af institutionel understøttelse og processer, der sikrer inddragelse af alle parter. Institutionens perspektiv, interesser og ikke mindst særegenhed er centrale: Vi skal have lavet en aftale, der passer til universitetsforskningen med respekt for universitetsforskningens værdier og særegenhed.

Praksis i form af KU Tech Tranfer-kontorets standardaftale for rekvireret forskning viser dog, at virkeligheden nok for indenværende er tættere på Schlütermodellen end 2021-principperne. Der er en kattelem for forskningsfriheden i § 9.4 i KU's standardaftale, hvorefter man ved at fortolke den i lyset af universitetslovens § 2 og forskningsfriheden kan argumentere for, at fortrolighedsklausulen i § 9 ikke behøver være så indgribende. Til gengæld forekommer den lille passus »medmindre andet er aftalt«, der indleder § 10, svær at forene med forskningsfriheden og 2021-principperne. Guidelines, vejledninger, principper og modelaftaler trækker i forskellige retninger, med en tendens i retning af at lægge mere vægt på forskningsfriheden. Se hertil ovenfor i kap. 3, afsnit 4.2.5.

Ovenstående gennemgang viser hvordan erhvervssamarbejder kan skabe et spændingsfelt mellem § 2, stk. 2 og 3, i universitetsloven – mellem forskningsfriheden og universiteternes samarbejde med det omgivende samfund. Tidligere praksis synes at have anlagt den position at forskningsfriheden kunne sættes til side, hvis et samarbejde fordrede det. Med 2021-principper og

37. Danske universiteter, Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning, <https://dkuni.dk/wp-content/uploads/2021/02/principper-og-anbefalinger-for-forskningsbaseret-samarbejde-og-radgivning-online.pdf> (Sidst tilgået 20. august 2021), s. 25.

den tydeligt større vægtning af forskningsfrihed ser det ud til, at den balance må tippes mere i forskningsfrihedens favør, således at det er klart, at stk. 3 fordrer samarbejde med det omkringliggende samfund under iagttagelse af forskningsfriheden.

3. Centrale problemstillinger og fortolkning

Forrige afsnit samlede sig om en kort introduktion til de forskellige hårde og bløde retskilder, der knytter sig til forskningsfriheden, med fokus på aftaler om fortrolighed, publicering og hemmeligholdelse. I det følgende afsnit skal den juridiske ramme for forskningsfriheden i universitetslovens § 2 foldes mere ud, og en række centrale problemstillinger, der berører andre aspekter af forskningsfriheden, vil blive diskuteret nærmere. Det drejer sig dels om begrænsninger i, hvilke forskningsprojekter universitetets ledelse og medarbejdere kan engagere sig i, forskeres ret, henholdsvis pligt til ikke at offentliggøre deres forskning, de juridiske rammer for definition og håndtering af interessekonflikter samt adgang til forskningsdata.

3.1. Forskningsmæssig interesse

Universitetets penge og ressourcer skal bruges i overensstemmelse med formålsparagraffen i universitetsloven. Det vil sige at bedrive forskning indtil højeste internationale niveau, at værne om forskningsfriheden og at samarbejde med det omkringliggende samfund. Det sidste punkt er springbrættet for universiteternes samarbejde med erhvervslivet, mens de to første punkter sætter rammen for, hvilke samarbejder universiteterne kan engagere sig i.

Universitetslovens § 2, stk. 1, læses typisk som et krav om, at der skal være *forskningsmæssig interesse*, når universitetet skal prioritere brugen af sine ressourcer.³⁸ Dette er dog et udgangspunkt, der i praksis er blevet modificeret. Er der tale om et projekt, der fuldt ud finansieres eksternt (indtægtsdækket virksomhed), behøver der ikke nødvendigvis at være forskningsmæssig interesse, for at universitetet kan engagere sig i det. Det vil være tilstrækkeligt, at projektet er en »naturlig udløber af universitetets almindelige virksomhed«, f.eks. i form af udnyttelse af ekspertise og udstyr.³⁹ Ved fuld eks-

38. Dette følger af universitetslovens § 19 sammenholdt med § 2, hvoraf det fremgår, at ministeren yder tilskud til universitetets udførelse af opgaverne der fremgår af formål i universitetslovens § 2.

39. Se 2021-principperne s. 8 samt budgetvejledningen pkt. 2.6.8.1, <https://oes.dk/oekonomi/oeav/bevillingsregler/2-dispositioner-over-givne-bevillinger/bevillingstyper/>

tern finansiering kan man med hjemmel i universitetslovens § 20, stk. 3, fravige udgangspunktet i § 2, stk. 1, og kaste sig ud i opgaver, der måske ikke er at drive forskning på højeste internationale niveau, hvis opgaverne til gengæld bidrager til at få viden og kompetencer fra forskningen bragt i spil i samfundet, jf. universitetslovens § 2, stk. 3. Der synes at være et rigt og bredt spillerum for fortolkning af hvilke former for aktiviteter, der kan siges at repræsentere samarbejde og udveksling af viden og kompetencer med det omkringliggende samfund. Men det er klart, at det også kan involvere aktiviteter uden forskningsmæssig interesse i § 2, stk. 1's betydning. Dette synspunkt underbygges af en rapport fra Konkurrence- og Forbrugerstyrelsen, der efter møder med flere aktører anfører, at begrundelsen for, at universiteter skal kunne udføre indtægtsdækket virksomhed, er at undgå »immaterielt værdispild«.⁴⁰ Ideen med indtægtsdækket virksomhed er med andre ord ikke at drive forskningen fremad i akademisk forstand, men at få den omsat til praksis. Uden et krav om forskningsmæssig interesse vil varetagelse af indtægtsdækket virksomhed kunne være en gevaldig hæmsko for en forsker, der får mindre tid til at forfølge forskningsmæssigt mere interessante opgaver. Universitetslovens § 14, stk. 6, yder forskerne en vis beskyttelse ved, at forskere ikke må pålægges opgaver såsom indtægtsdækket virksomhed over længere tid i et omfang, så de reelt fratages deres forskningsfrihed.

Kravet om forskningsmæssig interesse må sammen med begrænsningen i § 14, stk. 6, læses som et instrument til at afbalancere universitetets samfundsrettede og anvendelsesorienterede aktiviteter med de akademiske og videnskabelige, både af hensyn til institutionens integritet og forskernes forskningsfrihed.

3.2. Forskeres ret til ikke at offentliggøre

Offentliggørelse af information, forskningsdata og resultater udgør et andet spændingsfelt i forskningsinstitutioners erhvervssamarbejder. Universitetslovens § 2, stk. 3, indebærer en pligt til at *udveksle viden og kompetencer med det omgivende samfund*. Dette er bl.a. blevet omsat til antagelsen af en pligt for offentlige forskningsinstitutioner til at publicere forskningsresultater, der

26-driftsbevilling/268-indtaegtsdaekket-virksomhed/2681-anvendelse-og-hjemmel/
(Sidst tilgået 30. juni 2021).

40. Konkurrencerådet 2016, s. 70, tilgængelig her: <https://www.kfst.dk/analyser/kfst/publikationer/dansk/2016/20160526-offentlige-aktiviteter-paa-kommercielle-markeder/>
(Sidst tilgået 30. august 2021).

3. Centrale problemstillinger og fortolkning

helt eller delvist er finansieret med offentlige midler.⁴¹ Denne antagelse fremført af ministeriet må dog skulle holdes op imod, at forskningsfriheden også omfatter publiceringsfrihed, der både består af en ret til at publicere eller at lade være. Man kan dermed forstille sig en situation, hvor en forsker *ikke* ønsker at offentliggøre resultaterne af et erhvervssamarbejde. Det kunne f.eks. være, fordi forskeren ikke mener, at forskningen er af tilstrækkelig kvalitet, og ikke vil have sit navn associeret med det.

Det er en vigtig del af den individuelle forskningsfrihed, at forskerne selv afgør, hvor og hvordan de publicerer deres resultater. Dette følger ikke alene af juridiske regler om individuel forskningsfrihed, jf. herom ovenfor kap. 2, men også af den grundretlige beskyttelse af ytringsfriheden i medfør af EMRK art. 10 mv. Den menneskeretlige ytrings- og informationsfrihedsbeskyttelse omfatter således også den såkaldte »negative ytringsfrihed«, dvs. retten til ikke at ytre sig, jf. bl.a. *Financial Times Ltd and Others v. The United Kingdom*, 821/03, 15. december 2009. I hvilket omfang EMRK art. 10 beskytter forskeres ret til ikke at publicere, er dog behæftet med usikkerhed, jf. ovenfor kap. 3, afsnit 2.2.2. Det må efter min vurdering imidlertid antages, at forskere i vidt omfang må have et juridisk krav på selv at styre, hvordan og hvornår de publicerer, og at f.eks. manglende peer review af foreløbige resultater, manuskripter etc. kan begrunde, at man undlader at offentliggøre, da de ikke er tilstrækkeligt kvalitetssikrede og kan sprede misinformation. Dertil kommer, at en rapport eller en artikel er et ophavsretligt beskyttet værk, hvor ophavsmanden som udgangspunkt bestemmer, om og hvordan det skal gøres tilgængeligt for offentligheden.⁴² Dog er der i dansk ret udviklet en praksis omkring værker frembragt i et ansættelsesforhold, hvorefter de dele af ophavsretten, som er nødvendige for arbejdsgiverens *sædvanlige virksomhed* på det tidspunkt, hvor værket frembringes, overgår til arbejdsgiveren.⁴³ Denne position kan ses som et kompromis mellem den arbejdsretlige hovedregel hvorefter alle rettigheder til resultatet af arbejdet overgår til arbejdsgiver som modsvar til den betalte løn, og det ophavsretlige udgangspunkt hvorefter op-

41. Se f.eks. Uddannelses- og Forskningsministeriets FAQ: <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/viden-netvaerk-og-kommercialisering-til-virksomheder/fa-hjaelp-til-kommercialisering/modelaftaler/faq/hvilke-krav-gaelder-der-til-offentliggorelse-af-forskningsresultater#:~:text=Offentlige%20forsknings-institutioner%20har%20pligt%20til,er%20finansieret%20med%20offentlige%20midler.&text=%20Da%20handlinger%20g%C3%A6lder%20specielt%2C%20at%20afhandlin gen,er%20indgivet%20af%20den%20ph>. (Sidst tilgået 30. juni 2021)

42. Ophavsretslovens § 2.

43. Se ovenfor kapitel 4 med henvisninger.

havsmanden til et værk har alle rettigheder til sit værk,⁴⁴ og hvorefter aftaler om rettighedernes overdragelse skal fortolkes restriktivt i ophavsmandens favør.⁴⁵ Det er i den immaterialretlige litteratur fast antaget, at publicering af forskning ikke er en del af universiteternes sædvanlige virksomhed.⁴⁶ Retten til at publicere resultaterne af forskningen eller at lade være ligger altså efter ophavsretten hos forskeren. Undervisning anses til gengæld for at være en del af universiteternes sædvanlige virksomhed. Rettighederne til materiale udarbejdet til undervisningen vil derfor i et vist omfang tilfalde universitetet.⁴⁷ Spørgsmålet er herefter, hvorvidt publikation af rapporter mv., der er et udkomme af universitetets indtægtsdækkede virksomhed, må anses som en del af universitetets sædvanlige virksomhed. Mens universiteternes uddannelsesaktiviteter er udførligt beskrevet i universitetslovens kap. 2 og derfor må anses som del af den sædvanlige virksomhed, er indtægtsdækket virksomhed ikke et tema, der berøres eksplicit. Det er således ikke givet, at det er nødvendigt for universiteternes sædvanlige virksomhed, at universiteterne bestemmer, hvornår og hvordan rapporter skrevet som led i indtægtsdækket virksomhed skal publiceres. Derimod kan universiteterne udmærket fortsat levere rapporter mv. til deres omgivelser som led i indtægtsdækket virksomhed, selvom det overlades til forskerne at bestemme, hvornår der skal ske offentliggørelse. Der synes derfor ikke at være holdepunkter for at fravige udgangspunktet i, at det er ophavsmanden til værket (forskeren) og ikke universitetet der kan disponere over værket. Det betyder også, at aftaler om overdragelse af rettigheder til den eksterne samarbejdspartner skal indgås mellem forskeren som ophavsmand og samarbejdspartneren, eller at særskilt aftale om rettighedsoverdragelse skal indgås mellem forskeren og universitetet. Se hertil ovenfor kap. 4, afsnit 4.1. Som der nævnt klares tingene tit på den pragmatiske måde, at de kontrakter, universiteterne indgår med tredjeparter, sendes forbi forskerne, som derpå tiltræder dem, enten stiltiende eller ved at påføre deres initialer på kontrakterne.

Dermed samtykker forskerne juridisk i, at de rapporter, det drejer sig om, kan leveres til de tredjeparter, der har bestilt dem, uden at deres ophavsrettigheder stiller sig hindrende i vejen. Det samtykke, forskerne dermed giver, må fortolkes på en rimelig måde, som på den ene side tager hensyn til, at der

44. Ophavsretslovens § 1.

45. Dette følger ad en såkaldte »specialitetsgrundsætning« i Ophavsretslovens § 53, stk. 3. Se nærmere f.eks. *Schovsbo m.fl.* 2021 s. 649 ff.

46. Se Brinck Jensen et al. 2013 s. 39.

47. *Ibid.*, s. 41. Se også *Rosenmeier* 2018 s. 189 ff. og 191 ff. og www.ubva.dk under punktet »Hvad siger loven«, underpunktet »Ophavsret til undervisningsmateriale«.

skal leveres et resultat til den tredjemand, der måtte have indgået aftale med universitetet i medfør af universitetslovens § 2, stk. 3, og på den anden side hensynet til forskernes interesse i, at rapporterne først offentliggøres, når de har et indhold, som de kan stå inde for. Efter min vurdering synes et rimeligt udgangspunkt derfor at være, at ligesom der skal tungtvejende og konkrete grunde til at ønske udsættelse af publicering fra den kommercielle samarbejdspartners side, så skal der også konkrete og væsentlige grunde til, for at forskeren på sin side kan ønske at udsætte publicering af et færdigt resultat, der er et udkomme af et erhvervssamarbejde. Her kunne det tænkes, at sandsynliggjorte kvalitetsmangler og fejl kunne begrunde en udsættelse med henblik på at få rettet op på forholdene ud fra et hensyn til beskyttelsen af forskerens og forskningsinstitutionens integritet. Om de ophavsretlige aspekter af forskningsfriheden se i øvrigt kap 4.

3.3. Forskerens *pligt* til ikke at offentliggøre

Universiteterne er som offentlige institutioner omfattet af offentlighedsloven (OL), der regulerer, i hvilket omfang andre har ret til at få adgang til offentlige myndigheders dokumenter, databaser og oplysninger, herunder data og resultater, der indgår i eller er et resultat af universiteternes forskningssamarbejder (aktindsigt). Lov om offentlighed i forvaltningen indeholder dog en række undtagelser der giver hjemmel til, ikke at lade andre få adgang til forskningsdata og resultater, samt hjemmel til at forskere kan have pligt til ikke at offentliggøre data og resultater. Det følger således af offentlighedslovens § 33, at retten til aktindsigt ikke omfatter forskeres og kunstneres originale ideer samt foreløbige forskningsresultater og manuskripter, og af § 35, at pligten til at meddele oplysninger kan begrænses for personer i offentlig tjeneste ved lov eller med hjemmel i lov.

En sådan hjemmel findes bl.a. i forskerpatentloven,⁴⁸ der giver et universitet ret til at pålægge en ansat forsker at udskyde publikation af forskningsresultater,⁴⁹ med henblik på at sikre at universitet kan nå at ansøge om patent- eller brugsmodelbeskyttelse. Denne indskrænkning i forskningsfriheden skal således ses i sammenhæng med en specifik strategi for teknologioverførsel via salg eller licensering af patenter fra universitet til erhvervsliv. Udskydelse af publicering af forskningsresultater kan tilsvarende pålægges i forskningssamarbejder, hvis dette sker for at »varetage væsentlige hensyn til bestemte offentlige eller private interesser« hvor »hemmeligholdelse efter forholdets

48. Lovbekendtgørelse nr. 210 af 17. marts 2009 om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner.

49. Forskerpatentlovens § 11, stk. 2.

særlige karakter er påkrævet». ⁵⁰ Dette vil formentlig kunne begrunde udsættelse af publicering med henblik på, at den tredjepart, universitetet har leveret en rapport el.lign. til, kan overveje patentering, men kun i en begrænset periode.

Det bemærkes i den forbindelse, at forvaltningslovens § 27 gælder generelt, også i relation til universiteternes indtægtsdækkede virksomhed. Se hertil ovenfor i kap. 3, afsnit 3.3 og kap. 6, afsnit 6 og 7. Der er set eksempler på offentlige instanser, der hævdede, at forvaltningslovens § 27 ikke gælder i relation til indtægtsdækket virksomhed, jf. *Andersen* 2018 s. 200. Det er selvfølgelig ikke rigtigt, jf. ovenfor kap. 6, afsnit 6 og 7. Af forvaltningslovens § 27 stk. 5, fremgår det i øvrigt, at tavshedspligt kun kan pålægges, hvis der er tale om *væsentlige* offentlige eller private interesser. Hertil kommer betragtninger om forskeres ytringsfrihed og det modstående samfundshensyn. Forskere, der arbejder med rekvireret forskning, får stadig løn og instrukser fra universitetet og må derfor anses for at være ansatte på universitetet, og dermed offentligt ansatte omfattet af forvaltningsloven, herunder betingelserne for at kunne pålægges tavshedspligt. Det må på den baggrund antages, at der er et yderst beskedent spillerum for indskrænkning i publiceringen af resultater fra indtægtsdækket virksomhed ud over en midlertidig udskydelse med henblik på f.eks. at sikre patentrettigheder, også selvom indskrænkningen aftales på forhånd som angivet i 2021-principperne.

At der skal være tale om væsentlige hensyn, bestemte interesser og forhold af særlig karakter, peger på, at der kun er et snævert spillerum for aftaler om hemmeligholdelse. Dette står i kontrast til f.eks. formuleringerne i Schlüter-udvalgets modelaftaler. Det må antages, at disse allerede på det tidspunkt, de blev formuleret, ikke afspejlede det juridiske aftalerum for hemmeligholdelse, der følger af gældende ret for forskningssamarbejder, jf. universitetsloven og forvaltningsloven. Se hertil ovenfor kap. 3, afsnit 4.2.6.

3.4. Interessekonflikter

En *interessekonflikt* er en situation, hvor finansielle eller andre interesser kan kompromittere eller påvirke den professionelle vurdering. ⁵¹ En stigende andel af forskningsmidlerne kommer fra eksterne parter, f.eks. forskellige fonde, men også fra forskellige konstellationer af samarbejder med erhvervslivet. Forskningens afhængighed af eksterne midler giver anledning til overvejelser om potentielle interessekonflikter. Det vil sige de tilfælde, hvor en forsker,

50. Forvaltningslovens § 27, stk. 4, nr. 5, jf. § 27 stk. 5.

51. *Uddannelses- og Forskningsministeriet* 2014, <https://ufm.dk/publikationer/2015/filer/file> (Sidst tilgået 30. juni 2021).

3. Centrale problemstillinger og fortolkning

nærmeste pårørende eller den institution, forskeren er ansat på, kunne blive påvirket af udfaldet eller offentliggørelsen af forskningen. Det kunne f.eks. være, hvis en forsker støder på resultater, der vil være kompromitterende for en samarbejdspartner, der også står for en del af fundingen (som i DANDY-sagen) og måske har stillet en yderligere fremtidig finansiering i udsigt. Det kunne også være tilfælde, hvor publicering af forskningsresultater kunne give forskeren økonomisk vinding, f.eks. ved medejerskab i en spin-out virksomhed.

Der kan sondres imellem økonomiske og personlige interessekonflikter, som der f.eks. gøres i Københavns Universitets guide til interessekonflikter.⁵² En økonomisk interessekonflikt er, når en forsker eller forskerens nærmeste familie eller venner har udsigt til en økonomisk gevinst, f.eks. i form af serviceydelser, aktier, ejerandele, intellektuelle rettigheder eller bijob, hvor man med rimelighed kan mene, at den økonomiske gevinst kan have indflydelse på forskerens gøren og laden. Personlig interessekonflikt kan f.eks. opstå i forhold til et karriereforløb, et uddannelsesforløb eller en gevinst for familie eller venner.

Det store fokus på erhvervssamarbejder i universitetsverdenen gør interessekonflikter uundgåelige, og KU's vejledning tilkendegiver da også, at »det er hverken odiet eller forbudt at have en interessekonflikt. Det er blot vigtigt, at interessekonflikten erkendes, bliver belyst og håndteret både af forskeren og af universitetet.« Det er vigtigt, at interessekonflikter – såvel mulige som aktuelle – deklareres og håndteres for at beskytte både forskerens og institutionens integritet og troværdighed.

Universitetslovens § 2, stk. 2, fordrer beskyttelse af såvel forskningsfriheden som *videnskabsetikken*. Hvad dette indebærer, er udmøntet i »Den danske kodeks for integritet i forskningen«,⁵³ der bygger på tre principper: Ærlighed, gennemsigtig og ansvarlighed. Overholdelse af disse principper i alle faser af forskningen sikrer forskningens integritet og understreger, at forskningsfriheden er en frihed under ansvar. Principperne om integritet i forskningen er også indlejret i uredelighedsloven, hvor »tvivlsom forskningspraksis« i lovens § 3, stk. 1, nr. 5, defineres som »Brud på alment anerkendte standarder for ansvarlig forskningspraksis, herunder standarderne i den danske kodeks for integritet i forskning og andre gældende institutionelle, nationale og internationale praksisser og retningslinjer for integritet i forskning.« Sager om tvivlsom forskningspraksis behandles af institutionerne selv, jf. lo-

52. Københavns Universitets vejledning om interessekonflikter, https://fi.ku.dk/tech-trans/pdf/pixi_interessekon_dk.pdf (Sidst tilgået 30. juni 2021).

53. Uddannelses- og Forskningsministeriet 2014.

vens §§ 19-20, modsat sager om videnskabelig uredelighed, der behandles af et nævn udpeget af uddannelses- og forskningsministeren, jf. lovens § 5, stk. 2-3.

Det danske kodeks for integritet i forskningen blev udformet af en arbejdsgruppe nedsat af Uddannelses- og Forskningsministeriet og Danske Universiteter i 2013 med deltagelse af alle otte danske universiteter, sektorforskningsinstitutter i Danmark, Det Frie Forskningsråd og Det Strategiske Forskningsråd. Kodekset er omsat til vejledninger på de respektive uddannelsesinstitutioner og har således tjent som et udgangspunkt for implementering af fælles principper og standarder for håndtering af interessekonflikter på tværs af danske forskningsinstitutioner. Kodekset angiver eksplicit at være ikke juridisk bindende, men skal tjene som rettesnor for implementering af vejledninger og retningslinjer på institutionelt niveau. Derudover er forskellige organisatoriske tiltag gjort for at håndtere sager om forskningsintegritet såsom etablering af praksisudvalg, etiske komiteer, udpegning af »named persons«, whistleblowerordninger og undervisnings-, oplærings- og supervisionsinitiativer.⁵⁴

De bærende principper i den praktiske håndtering af interessekonflikter i de institutionelle retningslinjer er lidt forenklet sagt deklarering og vurdering. Det er generelt forskerens ansvar at *ophylse* om en eventuel interessekonflikt, mens det er ledelsens opgave at foretage en konkret *vurdering* af, hvordan interessekonflikten skal håndteres. Skal forskeren f.eks. helt fjernes fra projektet eller er det tilstrækkeligt at gøre opmærksom på interessekonflikten. Det er dog også klart, at interessekonflikter kan antage mange former og i nogle tilfælde ikke være erkendt af dem, der står med begge fødder i dem.⁵⁵

Ud over den eksplicitte regulering af interessekonflikter på universiteter er man som forsker ved en offentlig institution omfattet af forvaltningsloven også i tilfælde, hvor forskningen er finansieret helt eller delvist af en privat virksomhed. Det følger heraf, at samarbejdet skal honorere en række regler i forvaltningsloven samt forvaltningsretlige principper, herunder principperne om saglighed og habilitet. Ligesom i kodekset for forskningsintegritet er der efter forvaltningsloven oplysningspligt om habilitetsproblemer.⁵⁶ Efter forvalt-

54. Se f.eks. forskerportalen for uddybende forklaringer og oversigt over de forskellige ordningerne på danske universiteter, <https://forskerportalen.dk/da/universiteternes-vaern-af-forskningsetikken/> (Sidst tilgået 2. september 2021).

55. For denne pointe se UBVA's symposium 2019 om Forskning og Interessekonflikter, <https://www.ubva.dk/forskning-og-interessekonflikter-ubva-symposium-2019-2/> (Sidst tilgået 30. juni 2021).

56. Forvaltningslovens § 6.

ningsloven indebærer manglende habilitet, at man ikke må træffe afgørelser, deltage i afgørelsen eller på anden måde virke i behandlingen af en sag.⁵⁷ I praksis betyder det, at i tilfælde af inhabilitet overdrages sagen til en anden medarbejder, leder eller – om nødvendigt – myndighed. Disse vidtgående konsekvenser af inhabilitet efter forvaltningsretten skal ses i lyset af, at de adresserer situationer, hvor der træffes en *afgørelse* af en myndighed. En forskningsrapport eller anden publikation vil i praksis aldrig kunne karakteriseres som en afgørelse i forvaltningsretlig forstand, da den ikke vil have et indhold, der går ud på at fastsætte, hvad der er eller skal være ret i et foreliggende tilfælde.

Det relevante regelsæt for interessekonflikter i forskningssamarbejder vil derfor normalt være de forskningsetiske normer om interessekonflikter, således at sagerne skal håndteres efter kodeks for forskningsintegritet og universiteternes interne retningslinjer af de dertil indrettede instanser. Afgørelser truffet i de instanser angående interessekonflikter er til gengæld underlagt forvaltningsrettens principper om saglighed og habilitet. Afgørelser truffet med henblik på at imødegå en interessekonflikt vil efter omstændighederne kunne afskære en forsker fra at deltage i visse forskningsprojekter og dermed indskrænke den enkeltes forskningsfrihed. Her må hensynet til forskningsfriheden konkret afvejes i forhold til hensynet til forskningsetikken og den konkrete interessekonflikt. I overensstemmelse med et alment forvaltningsretligt proportionalitetsprincip bør der i den forbindelse stilles krav om, at der benyttes det indgreb, der gør mindst indgreb i forskningsfriheden. Der må med andre ord blive tale om en konkret afvejning af hensynet til forskningsfrihed, forskningsetik, institutionens integritet og den konkrete sag, hvor det kan overvejes om forskning af særlig samfundsmæssig interesse kan begrunde en mere restriktiv tilgang til interessekonflikter for at sikre forskningens integritet. Et konkret eksempel kunne være COVID-vacciner, hvor det må anses for af særlig stor vigtighed, at forskningen fremstår som værende uden interesse-sammenblanding. På den anden side vil en sådan betragtning hurtigt komme til at lide under afgrænsningsproblemer, for der er principielt altid en offentlig interesse i, at forskningsresultater ikke får blandet private interesser sammen med forskningen. På mange områder vil det tætte samarbejde mellem forskning og praksis dog gøre det yderst vanskeligt at opholde en helt stringent adskillelse. Endvidere skal det også holdes i mente, at det vil være ganske vidtgående indgreb i kernen af forskningsfriheden at afskære en forsker fra at udføre et bestemt stykke forskning.

57. Forvaltningslovens § 3, stk. 3.

3.5. Adgang til forskningsdata

Øget adgang til data er et centralt indsatsområde i EU, hvor der løbende er taget initiativer for at øge adgangen til data, f.eks. miljøoplysninger⁵⁸ og geografisk information.⁵⁹ Med Open Data Directive (ODD) er forskningsdata også blevet indlemmet i den politiske indsats. Rækkeviden af ODD er dog stærkt begrænset af at både persondata, forretningshemmeligheder og immaterielle rettigheder, der alle udgør undtagelser til adgangen. Dog er der med den nye EU »Data Governance Act«,⁶⁰ der er i høring, lagt op til at skabe et juridisk instrument, der supplerer ODD og skal skabe en model for adgang og/eller brug af de data, der er undtaget. Her er særligt sundhedsdata i fokus. Det må derfor antages, at der kan ske betydelige forandringer i reglerne for adgang og offentliggørelse af forskningsdata de næste år både for bedre at udnytte potentialet i dataene og for at sikre transparens omkring forskningsresultaterne.

4. Paradigmer for forskningssamarbejder

Set fra et mere generelt perspektiv kan samspillet mellem universitetsforskningen og erhvervslivet groft sagt inddeles i tre kategorier, der hver skaber forskellige udfordringer og behov for at værne om forskningsfriheden. For det første fungerer universitetsforskningen som et kritisk modspil til den strøm af information og viden, der flyder rundt i samfundet. Man kan sige at forskningen er i konkurrence med den viden, der bringes i omløb af private aktører, f.eks. via kommercielle budskaber og produkter. Påstår en lægemiddelvirksomhed at have opfundet et mere effektivt lægemiddel, kan forskere stille sig kritisk over for denne påstand, f.eks. ved at kigge grundlaget for påstanden efter i sømmene eller ved at bidrage med egne data og eksperimenter. Det er derfor vigtigt at sikre størst mulig grad af frihed til at offentliggøre forskningsdata såvel som forskningsresultater, da det er en forudsætning for denne gensidigt kritiske funktion forsker og forsker imellem såvel som mellem erhvervsliv og forskere. Det er f.eks. grundlaget for, at forskere kan forholde sig kritisk til andre forskeres og virksomheders resultater og gå disses forskning efter i sømmene. Det kan jo også være i virksomhedernes egen in-

58. Direktiv 2003/4/EU (miljøoplysningsdirektivet).

59. Direktiv 2007/2/EU (INSPIRE direktivet).

60. COM(2020)676, final 2020/0340(COD), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020PC0767&from=EN> (sidst tilgået 30. juni 2021).

teresse, at forskere med høj integritet underkaster deres produkter en kritisk analyse.

For det andet genererer universitetsforskningen ny viden, der kan danne udgangspunktet for private aktørers videre produktudvikling. Universitetet indgår med andre ord i en slags samlebåndsarbejde eller pipeline med andre aktører, hvor universitetsforskningen løser en af de mange opgaver på vejen fra indsigt til ide, udvikling og færdigt produkt, der kan markedsføres. Universitetsforskningen indgår med andre ord i den kæde af begivenheder, der går fra den første opdagelse af nye fænomener eller sammenhæng, til at disse indsigter omsættes til nye produkter og services. Her er det vigtigt at få skabt mekanismer, der skaber mulighed for videnovertførsel, der kan understøtte hele fødekæden, f.eks. med klarhed over rettigheder og mekanismer, der sikrer at alle led får en rimelig del af (markeds)kagen.

Endelig indgår universitetsforskningen i forskningssamarbejder, hvor videnstrømmen går to eller flere veje. Den viden, der danner grundlaget for et produkt, en privat aktør bringer på markedet, skabes i stigende grad ved et tæt parløb mellem forskningsinstitution og private aktører. Der skabes viden i fællesskab, f.eks. ved at kombinere dyb faglig viden fra forskningsmiljøer med data og erfaringer fra markedsaktører. Dette samspil kan skabe et inter- og transdisciplinært »joint problem space« for nye indsigter og forskning, der går ud over, hvad såvel forskere som erhvervsliv hver især kunne komme på.⁶¹

Relationen mellem universitetsforskning og erhvervslivet i forskningssamarbejder sker med andre ord dels i form af konkurrerende videnproduktion, hvor universitetet skaber et kritisk modspil til viden fra erhvervslivet, dels som deltagelse i en lineær kooperativ proces hvor universiteterne varetager en eller flere skridt i processen fra grundforskning til marked. Og endelig som et gensidigt kollaborativt samspil om videnproduktion, hvor viden strømmer begge veje og kombineres på tværs af institutionelle og disciplinære siloer. Ifølge Snow⁶² er disse tre relationer – konkurrence, Kooperation og Kollaboration – karakteriseret ved at operere (og trives) efter forskellige logikker, der former organisationen, processen og resultatet:

61. Budtz et al. 2019, Kollaboration, Veje til åben forskning, Samfundslitteratur 2019.

62. Snow 2015. »Organizing in the age of competition, cooperation, and collaboration.« *Journal of leadership & organizational studies* 22.4:433-442.

Logikker & Organisationsformer			
	Konkurrence	Kooperation	Kollaboration
Tillid	Armslængde	Sikret af kontrakter	Høj
Motivation	Ekstrinsisk	Ekstrinsisk	Intrinsisk
Information	Begrænset	Selektiv	Åben, delt
Målsætninger	Vind over de andre	Samarbejde for fælles resultat	Samarbejde for fælles løsninger

4.1. Kooperation

Tanken om en kooperativ relation mellem forskning og erhvervsliv fik for alvor vind i sejlene i 1970'ernes USA, hvor energikrisen fik de store offentlige investeringer i forskning til at tørre ud, og man skulle finde nye måder at skabe pengestrømme til forskningen på. Et vigtigt juridisk fundament for denne udvikling var den såkaldte Bayh-Dole Act,⁶³ der etablerede en bred adgang for forskningsinstitutioner til at patentere forskningsresultater, der var finansieret af offentlige midler. Førende amerikanske forskningsuniversiteter patenterede bl.a. flere af de teknologier, der dannede grundlag for opblomstringen af biotekindustrien i 1980'erne.⁶⁴ Patenterne blev licenseret til erhvervslivet, og forskere etablerede spin-out virksomheder. Det var også i USA, at Kooperation mellem universitet og erhvervsliv fik sin mest kendte institutionelle udformning i oprettelsen af såkaldte tech-trans (technology transfer)-kontorer, et initiativ, der senere blev kopieret i Danmark og mange andre lande.

Patentrettigheder spiller en vigtig rolle i diskussionen om overførsel af viden fra universitetsforskning til erhvervsliv. Patentretten giver forskningens resultater en formel form, og afgrænsning i patentdokumentet, hvor opfindelsen beskrives. Patentretten formaliserer også en buket af tilknyttede rettigheder, der knytter sig til den form viden kommer til udtryk på i patentdokumentet. Endelig følger der et helt institutionelt system med patentretten, der kan håndtere etableringen og afgrænsningen af rettighederne samt deres håndhævelse i samspil med domstolssystemet. Med andre ord gør patentretten det muligt at overføre viden ved hjælp af markedet. Historisk har patentrettigheder over forskningsresultater haft en tæt tilknytning til netop forskningsfriheden.

63. Bayh-Dole Act, Pub. L. 96-517, December 12, 1980.

64. Hughes 2001. »Making dollars out of DNA: the first major patent in biotechnology and the commercialization of molecular biology, 1974-1980.« *Isis* 92.3 2001:541-575.

I flere lande har man haft et system, hvor retten til at patentere tilfaldt professoren – det såkaldte professorprivilegium. Denne ordning blev bl.a. set som et værn for forskningsfriheden, ved at den sikrede, at forskeren (eller i hvert fald professoren) bevarede den fulde hånd- og halsret over sin forskning og høstede frugterne af sin egen intellektuelle indsats.⁶⁵ Forskere har selv ophavsretten til deres forskningspublikationer, jf. ovenfor kap. 4, og i relation til ophavsret gælder der derfor fortsat et professorprivilegium. For så vidt angår patentret, derimod, er professorprivilegiet i de sidste årtier blevet afløst af et »universitetsprivilegium« i mange lande, herunder Danmark. Det vil sige, at der er indført lovgivning, hvorefter det følger af forskerens ansættelsesforhold, at retten til at træffe beslutninger om patentering overdrages til universitetet. Til gengæld har forskeren krav på et vederlag. Det grundlæggende argument for denne ændring har været at sikre en bedre mere effektiv (kommerciel) udnyttelse af forskningen ved at lade institutionen med dets større ressourcer (og tech-trans kontor) tage over fra forskeren.

I Danmark blev et sådant universitetsprivilegium i forhold til patent- og brugsmodelrettigheder indført i 1999 med forskerpatentloven. Formålet med loven var at skabe grundlaget for erhvervsmæssig udnyttelse af forskningsresultater opnået ved hjælp af offentlige midler.⁶⁶ Loven gælder alle opfindelser og frembringelser, der kan registreres enten efter patentloven eller brugsmodelloven⁶⁷ og er frembragt som led i et ansættelsesforhold ved et universitet eller anden offentlig forskningsinstitution.⁶⁸ Institutionen får med forskerpatentloven en ret til, hvis den ønsker det, at få overdraget alle rettigheder, der knytter sig til en sådan opfindelse fra medarbejderen.⁶⁹ Medarbejderen har en pligt til uden ugrundet ophold skriftligt at meddele institutionen om sin frembringelse. Forskningsinstitutionen har på sin side pligt til at meddele medarbejderen, om den ønsker rettighederne overdraget indenfor 2 måneder fra modtagelsen af underretningen.⁷⁰

65. Schovsbo 2008. »Universitetsansattes immaterialrettigheder: Fra irrationelle professorprivilegier til irrationelle universitetsprivilegier?« *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 121.03:271-288.

66. Forskerpatentloven §1.

67. Lovbekendtgørelse nr. 91 af 29. januar 2019. Brugsmodeller er også kendt som »petty patent« og kan opnå beskyttelse, hvis de er nye, men med et mindre krav til opfindelseshøjde i forhold til patentet. Mens patentbeskyttelsen er rimeligt harmoniseret globalt er der stor variation i, om brugsmodelbeskyttelse tilbydes i forskellige retssystemer.

68. Forskerpatentlovens §§ 2-6.

69. Forskerpatentlovens § 8.

70. Forskerpatentlovens §§ 10-11.

Medarbejderen kan pålægges ikke at offentliggøre eller på anden måde disponere over opfindelsen i denne periode. Perioden på de 2 måneder og evt. tilhørende krav om hemmeligholdelse af opfindelsen kan »efter aftale med medarbejderen« forlænges ud over de 2 måneder.⁷¹ Hensynet til patenterbarheden skinner her igennem. Kravene om nyhed og opfindeshøjde i patentretten⁷² betyder, at offentliggørelse af opfindelsen eller den forskning, der relaterer sig til den, inden en evt. patentansøgning er blevet indleveret, ville kunne umuliggøre patentering eller nødvendiggøre en markant snævrere krav i patentansøgning. Forskeren har ret til et rimeligt vederlag, ifald institutionen vælger at udnytte opfindelsen erhvervsmæssigt. Afstår institutionen fra erhvervsmæssig udnyttelse, kan forskeren selv udnytte opfindelsen, men skal i så fald betale et rimeligt vederlag til institutionen. I begge tilfælde fastsættes reglerne for, hvad et »rimeligt vederlag« er, af institutionen.⁷³

Endelig fremgår det af forskerpatentloven, at institutionen har carte blanche til at indgå aftaler med andre institutioner såvel som eksterne parter om patentrettighederne – herunder hel eller delvis overdragelse af rettighederne – når forskningen er helt eller delvist finansieret af parter, der ikke er omfattet af forskerpatentloven, f.eks. i et samarbejde mellem forskere og erhvervsliv.⁷⁴ Institutionens råden over rettighederne til en forskers opfindelse begrænses af to hensyn. For det første har institutionen pligt til at søge at udnytte opfindelsen kommercielt, ellers falder retten til erhvervsmæssig udnyttelse tilbage til forskeren, dog stadig med krav om rimelig betaling til institutionen. For det andet kan medarbejderen anmode om, at institutionen afstår fra erhvervsmæssig udnyttelse og/eller at søge om patentbeskyttelse af opfindelsen af etiske grunde.⁷⁵

Formålsparagraffen i forskerpatentloven såvel som indholdet i de enkelte bestemmelser peger i retning af et ensidigt – næsten brutalt⁷⁶ – fokus på *erhvervsmæssig* udnyttelse af forskning. Dette er en markant snævrere tilgang til forskningens rolle end opdraget i universitetslovens § 2 om at »*fremme vækst, velfærd og udvikling i samfundet*«. Samtidig øger den enstrengede tilgang til forskningen i forskerpatentloven risikoen for alvorlige indskrænkning

71. Forskerpatentlovens §§ 11, stk. 2-3.

72. Se f.eks. patentlovens § 2.

73. Forskerpatentlovens § 12, stk. 1-3.

74. Forskerpatentlovens § 8, stk. 3, og § 9.

75. Forskerpatentlovens § 13.

76. Schovsbo 2008. »Universitetsansattes immaterialrettigheder: Fra irrationelle professorprivilegier til irrationelle universitetsprivilegier?« *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 121.03:271-288.

ger i forskningsfriheden: Publicering forsinkes for at kunne sikre patentrettigheder, og en forsker vil skulle betale for at udnytte egen forskning kommercielt. Dette modsvares af, at forskningen er udført med løn fra universitetet, og at forskerpatentloven også indeholder en bestemmelse om »et rimeligt vederlag« til forskeren ved kommerciel udnyttelse af patentet.⁷⁷

Det forekommer, at lovgiver i sin iver efter at få skabt en effektiv mekanisme til videnoverførsel⁷⁸ har presset en temmelig ensidigt markedsorienteret regulering ned over universitetsforskningen. Det bør overvejes, om en så konkret regulering af teknologioverførsel og Kooperation, som forskerpatentloven er udtryk for, er den rette måde at gribe en så kompleks dynamik an på i et krydsfelt af forskellige interesser. Der mangler som minimum en mere gennemtænkt og transparent strategi fra universiteternes side for, hvordan retten til at patentere og den viden, som de hjemtagne patenter repræsenterer skal bruges, afstemt med rammerne udstukket i universitetsloven, herunder hensynet til forskningsfriheden.

Et tidligt eksempel på en sådan strategi til at få viden i spil findes i bioteknologiens hastige udvikling i slutningen af 1970'erne, hvor forskere fra Stanford University udviklede, og universitetet patenterede, recombinant DNA (rDNA) technology.⁷⁹ I den forbindelse er der to pointer, der er vigtige at huske. For det første var forskerne i høj grad selv med til at vurdere, hvorvidt deres teknologi overhovedet skulle patenteres. For det andet, da beslutningen om patentering endelig blev truffet, blev den akkompagneret af en standardiseret licenseringsordning, der skulle sikre fri adgang til at bruge teknologien for forskere og samtidig gøre den let tilgængelig for kommercielle aktører ved at opsætte transparente kriterier for licensering.⁸⁰ Netop manglen på sådanne strategier for, hvordan forskningsopfindelser bliver tilgængelige for andre forskningsinstitutioner og tilgængelige for kommercielle aktører (f.eks. via ikke-eksklusive licenser), har været et centralt punkt i kritikken af nyere universitetspatenter.⁸¹ Særligt det markante kommercielle fokus er blevet kri-

77. Forskerpatentlovens § 12.

78. Muligvis for at effektivisere arbejdsgangene fra forskning til faktura.

79. De såkaldte Cohen-Boyer patenter, opkaldt efter de to forskere, der krediteres for udviklingen af rDNA.

80. Sherkow 2015. »Law, history and lessons in the CRISPR patent conflict.« *Nature biotechnology* 33.3:256-257.

81. Contreras and Sherkow 2017. »CRISPR, surrogate licensing, and scientific discovery.« *Science* 355.6326:698-700.

tiseret for at medføre hindringer for forskernes adgang til grundlæggende teknologier og dermed også valg af metode.⁸²

4.2. Kollaboration

Hvor Kooperationen handler om, hvordan man kan håndtere teknologioverførsel, handler Kollaboration om hvordan man håndterer viden, der skabes ved gensidig udveksling af ideer, information, data og viden mellem mange samarbejdspartnere fra forskellige organisationer for at finde fælles løsninger på komplekse problemer.⁸³ Kollaborationen adskiller sig fra Kooperationen på to vigtige områder. For det første er der ikke et klart defineret mål eller resultat for samarbejdet, men en fælles identifikation af et problem. For det andet er Kollaboration baseret på en fælles videnproduktion,⁸⁴ det vil sige viden ikke kun flyder fra grundforskning til anvendt forskning (den kooperative model), men at forskning og anvendelse indgår i gensidige feedback loops, ofte på tværs af discipliner. Denne åbne arbejdsform og dynamiske videnskabelse stiller store krav til, hvordan man skaber rammer for samarbejdet, der sikrer forskningsfriheden i og efter samarbejdet. Kollaborative samarbejder er karakteriserede ved at have fokus på en fælles identifikation af et problem nærmere end en fælles stræben mod et bestemt resultat. Det giver på den ene side parterne stor frihed til at vælge f.eks. metode. Men det kan på den anden side være vanskeligt at lave håndfaste aftaler om, hvordan man skal disponere over udkommet af samarbejdet. Kontrakter, der skal skabe rammer om sådanne kollaborative samarbejder, får karakter af procesredskaber, der etablerer en governance-struktur, der sikrer løbende dialog, hvor rettigheder og pligter tilpasses, efterhånden som samarbejdet udvikles, og løsninger og resultater materialiserer sig eller udebliver.

Dette skal ses i lyset af, at der over de sidste to årtier har udviklet sig en betragtelig diversitet i forretningsmodeller og mange forskellige måder, viden finder vej ud i samfundet på. Mange af disse baserer sig på forskellige modeller for »åbenhed« for at skabe de bedste betingelser for ny viden. Open source-licensering af software står som kongeeksempel på et brud med traditionelle former for kommerciel udnyttelse af teknologi og forretningsmodeller baseret på eksklusivitet. I stedet skabes mulighed for udveksling, brug og vi-

82. Kahl and Endy 2013. »A survey of enabling technologies in synthetic biology.« *Journal of biological engineering* 7.1:13.

83. Budtz et al.: Kollaboration – Veje til åben forskning og åben vidneskab, samfundslitteratur 2019, p. 24

84. Budtz et al.: Kollaboration – Veje til åben forskning og åben vidneskab, samfundslitteratur 2019.

dereudvikling af viden med lave transaktionsomkostninger. På områder med patenttunge teknologier eksperimenteres der med forskellige licenseringsmodeller⁸⁵ og etablering af såkaldte patent pools. Dertil kommer facilitering af deling af alt fra artikler⁸⁶ til plasmider⁸⁷ mellem forskerne og i forsknings-samarbejder. Disse aftalebaserede eksperimenter suppleres af lovbestemte indskrænkninger i patentbeskyttelsen såsom forskningsundtagelser, der dog kan variere en del mellem forskellige jurisdiktioner.⁸⁸ Alt sammen for at sikre nem og transparent adgang til grundlæggende teknologier og forskningsinfrastruktur og dermed et rigere og friere valg af forskningsmetoder.

Ser man i dansk kontekst efter vejledning om, hvilke aftaler man skal bruge når man vil lave et forskningssamarbejde mellem flere partnere, så henvises der på Uddannelses- og Forskningsministeriets hjemmeside til modelaftalerne udarbejdet af Schlüterudvalget⁸⁹ i 2008 (Ministeriets hjemmeside angiver, at siden senest er opdateret i februar 2013). Kigger man på Schlüterudvalgets modelaftale for forskningssamarbejde med flere partnere, så er der to ting, der springer i øjnene, når man har ovenstående kollaborative organisationsform i baghovedet. For det første bruges der et par paragraffer på at oprette en governance-struktur for projektet med introduktion af en styre- og projektgruppe. For det andet reguleres projektets resultater med bestemmelser om ejerskab, herunder samejerskab til fælles frembringelser, samt rettigheder og pligter til at overdrage eller licensere til samarbejdspartnere.

Mens etablering af governance-strukturer, der kan sikre processen i samarbejder, er godt i et kollaborativt perspektiv, så forekommer den foreslåede samejerskabsløsning/overdragelses/licenseringsløsning både kompleks og fyldt med potentielle konflikter, f.eks. i forhold til komplicerede regler for ret

85. Minssen and Wested 2018: »Opportunities and challenges for user-generated licensing models in gene-editing.«; Minssen, Rutz, and Van Zimmeren 2015. »Synthetic biology and intellectual property rights: six recommendations.« *Biotechnology journal* 10.2:236-241.

86. Se f.eks. Researchgate <https://www.researchgate.net/about> (sidst tilgået 30. juni 2021).

87. Se f.eks. Addgene, <https://www.addgene.org/mission/#:~:text=Addgene%20is%20a%20global%2C%20nonprofit,used%20in%20the%20life%20sciences.&text=The%20n%2C%20when%20other%20scientists%20read,needed%20to%20conduct%20future%20experiments> (sidst tilgået 30.6.2021).

88. Wested and Minssen 2019. »An Update on Research-& Bolar Exemptions in the US and Europe: Unsolved Questions and New Developments in an Increasingly Important Area of Law.« *NIR: Nordiskt Immateriellt Rättsskydd* 1.

89. <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/viden-netvaerk-og-kommercialisering-til-virksomheder/fa-hjaelp-til-kommercialisering/modelaftaler/samarbejde-og-rettighedsaftaler>, (sidst tilgået 30. juni 2021).

til overdragelse af rettigheder mellem parterne.⁹⁰ Ved formueretligt sameje af forgrundsviden i projektet er det f.eks. et krav, at man skal være enige om, hvordan man vil råde over projektets resultater.⁹¹ Dette kan i sagens natur være vanskeligt, hvis man er mange parter med mange interesser. Traditionelle ejerskabsbaserede modeller kan med andre ord skabe transaktionsomkostninger og usikkerhed for alle parter og føre til underudnyttelse af projektets resultater, fordi man ikke kan opnå enighed. Her ville det alt efter projektets nærmere karakteristika være værd at overveje, om modeller fra open source, open innovation eller open science kunne skabe bedre rammer for den videre videnskabelse og en sikrere havn for forskningsfriheden. For at skabe et bedre fundament og gennemsigtighed ved adoption af sådanne åbne modeller i forskningssamarbejder er det bl.a. blevet foreslået at udarbejde en klassifikation af åbne samarbejdsformer⁹² hvor forskellige modeller og grader af åbenhed kan holdes op imod projektets overordnede mål, forskningsfrihed og rammerne for forskningen udstukket i universitetsloven. Herudover knytter der sig en række andre mangler til Schlüterudvalgets modelaftaler, bl.a. i forhold til deres regulering af tavshedspligt og fortrolighed. Se ovenfor i afsnit 2.1 samt kap. 3, afsnit 4.2.6 og kap. 4, afsnit 4.1.

De nye 2021-principper for erhvervssamarbejder styrker governance- og procesperspektivet, men det sker til gengæld på bekostning af klarhed, der forhåbentlig øges, når institutionerne begynder at arbejde med implementeringen.

5. Afsluttende betragtninger

Universiteternes samarbejde med erhvervslivet vurderes generelt til at være givende for både erhvervsliv og forskere, og politisk lægges der over en bred kam op til at øge universiteternes erhvervsrettede aktiviteter. Det er forventeligt, at vi vil se flere samarbejder mellem universitetsforskningen og erhvervslivet, og at vi vil se mange måder, dette samarbejde udarter sig på.

Starten af årtusindet bød på en markedsorienteret tilgang til disse samarbejder, hvor forskningsfriheden stod i baggrunden og aftalerne afspejlede af-

90. Se Johan Schlüter-udvalgets Modelkontrakt for forskningssamarbejder mellem flere partnere § 7.1-9.

91. Johan Schlüter-udvalgets Modelkontrakt for forskningssamarbejder mellem flere partnere § 6.3.

92. Nilsson and Minssen 2018. »Unlocking the full potential of open innovation in the life sciences through a classification system.« *Drug discovery today* 23.4:771-775.

taler i det private erhvervsliv med vidtgående fortrolighedsklausuler og indskrænkninger i publikationsfriheden. Dette synes til dels at være blødt op i nyere praksis, og de nyeste tiltag synes at vægte en langt mere princip-reguleret tilgang, hvor universiteternes særegne institutionelle normer skal have plads – herunder forskningsfriheden. Dette er dog nye vinde, der blæser over universitetsverdenen, og implementeringen er stadig i sin vorden.

Der er stadig en række uklarheder omkring de juridiske rammer for universiteternes forskningssamarbejder med erhvervslivet: Der synes at være grundlag for en restriktiv fortolkning af mulighederne for at holde resultater og data fra indtægtsdækket virksomhed hemmelige ud over, hvad der kan begrundes med f.eks. hensynet til at kunne udtage patent. Nogle former for erhvervssamarbejder, f.eks. i form af spin-out virksomheder skaber grobund for interessekonflikter.⁹³ Det kan være uklart, hvordan resultaterne af indtægtsdækket virksomhed er stillet ophavsretligt. Tiltagende krav om adgang til data og »open access policies« mangler at blive afstemt med forskningsfriheden.

Forskningsinstitutionernes samarbejde med erhvervslivet og orientering imod markedet har været genstand for flere former for kritik med både konkrete og mere systemiske relationer til forskningsfriheden. Fokus på patentering af forskningsresultater er blevet tænkt som et medium for brobygning og videnoverførsel mellem universiteter og erhvervsliv.⁹⁴ Kritikere har kaldt denne udvikling for et skridt imod et »science mart«,⁹⁵ hvor forskningen formes i markedets ånd: udbud og efterspørgsel. Forskningens normer såsom kritik og åbenhed undergraves af den hemmeligholdelse, der kan følge af, at forskningen skal agere på et marked eller med en markedsaktør,⁹⁶ med store konsekvenser for såvel forskningsinstitutioner som den viden de skaber.⁹⁷ Kritikken bygger i høj grad på den præmis, at viden ikke er adskilt fra den kontekst, den skabes i, og at dens indhold, form og udtryk vil være formet af denne kontekst.⁹⁸ At videnproduktion formes af dens kontekst, er ikke i sig

93. Se f.eks. UBVA symposium 2019 om Forskning og Interessekonflikter, <https://www.ubva.dk/forskning-og-interessekonflikter-ubva-symposium-2019-2/> (sidst tilgået 30. juni 2021).

94. Geuna and Rossi 2011. »Changes to university IPR regulations in Europe and the impact on academic patenting.« *Research Policy* 40.8:1068-1076.

95. Mirowski 2011. *Science-mart*. Harvard University Press.

96. Merton 1988. »The Matthew effect in science, II: Cumulative advantage and the symbolism of intellectual property.« *isis* 79.4:606-623.

97. Etzkowitz 1983. »Entrepreneurial Scientists and Entrepreneurial Universities in American Academic Science.« *Minerva*, 21:198-233.

98. Jasanoff ed. 2004. *States of knowledge: the co-production of science and the social order*. Routledge.

selv en miskreditering af forskningens samarbejde med erhvervslivet. Men det peger imod en dybereliggende grund til at tage forskningsfriheden alvorligt som noget, der berører den enkelte forskers rettigheder, men også på samfundsniveau former den viden, vi i høj grad lader styre samfundet, f.eks. via valg af teknologier og prioriteringer af investeringer.⁹⁹

Relationen mellem forskningen og erhvervslivet har udviklet og forandret sig betragteligt de sidste årtier. Udviklingen er både affødt af politisk »push« mod samarbejder og af forskningen og forskernes søgen efter andre former for viden skabt i et tættere samspil mellem praksis og forskning – et epistemisk »pull«. Særligt to brydningslinjer i diskursen om forskningsfrihed i kontekst af erhvervssamarbejder synes ud fra ovenstående betragtninger at have særlig relevans for forskningsfriheden fremadrettet. Det ene er 2021-princippernes ryk fra regulering til governance som tilgang til at værne om forskningsfriheden. Det vil sige mere vægt på opbygning af støttefunktioner, processer og transparens, så modelaftaler ikke står alene. Det tyder på en gryende forståelse af, at forskningsfrihed ikke kun handler om regulering af et slutprodukt, men der bør værnes om hele processen for ikke at skabe et forskningssupermarked med bekvemme produkter, der kan pilles ned fra hylterne efter smag og behag på bekostning af den mangfoldighed og uforudsigelighed, der kommer af den nysgerrighed, der bør være en kardinaldyd i forskningen.

Den anden vigtige brydningsflade knytter sig til samspillet mellem åbenhed og forskningsfrihed. Der er fra flere sider pres på at øge transparens ved tilgængeliggørelse af data og tidlig publicering, som f.eks. udtrykt i det nye Open Data Direktiv og ideen om »Open Science«. Dette er tendenser, der vil udfordre balancerne mellem interesser, som forskningssamarbejder med erhvervslivet bygger på. Flere private virksomheder etablerer mere åbne videnflow, mens forskere til stadighed er under et stort publikationspres og kan have interesse i at holde data tæt til kroppen, indtil de har fået publiceret. I lyset af disse observationer forekommer den nye mere »governance«-orienterede tilgang til at værne om forskningsfriheden som et fornuftigt træk til at håndtere disse komplekse nye brydningslinjer for forskningsfriheden.

99. Hilgartner 2012. »Novel constitutions? New regimes of openness in synthetic biology.« *BioSocieties* 7.2:188-207.

KAPITEL 8

Retten til videnskaben – og forskningsfrihed

Af Helle Porsdam

1. Indledning

Danmark var det første land, som proklamerede og institutionaliserede yt-rings- og pressefriheden. Det skete i 1770, mens Christian VII var konge. Det var dog Johann Friedrich Struensee, som opfyldt af oplysningstidens idealer om en velordnet offentlighed og videnformidling fik den sindsforvirrede konge med på at gøre op med enevældens kontrol over, hvem der skrev og offentliggjorde hvad.

Reskriptet, som indførte trykkefriheden, blev modtaget med begejstring af Struensees ligesindede. For eksempel sendte François Marie de Voltaire en berømt »Epistel til Kongen af Danmark i Anledning af Trykkefriheden, der blev tilladt i alle hans Stater 1771«, i hvilken han lovpriste Christian VII:

O Konge, Dyden huld, endskiøndt despotisk fød! ...
At tænke du tillod, du gavst dens Ret igien;
Physik, Sang, Præk, Roman, Historie, Syngespil,
Enhver kan skrive alt, og pibe, hvo der vil.¹⁰⁰

Desværre varede denne første trykkefrihedsperiode kun tre år. Da Struensee blev afsat og siden henrettet, genindførtes censuren, og det var først med 1849-Grundloven, at danskerne opnåede reel ytringsfrihed.¹⁰¹

100. Voltaires digt fra 1771. Denne version er oversat fra dens oprindelige franske af Knud Lyne Rahbek og stammer fra tidsskriftet *Minerva*, oktober, 1797, s. 75-83: https://da.wikisource.org/wiki/Voltaires_Epistel_til_Kongen_af_Danmark.

101. Herom se *Horstbøll, Langen og Stjernfelt* 2020. Se også kort om trykkefrihedstiden i kapitel 2, afsnit 2.

Godt hundrede år senere kom FN's Verdenserklæring om Menneskerettigheder, som ophøjede ikke blot ytringsfriheden, men også den kunstneriske og videnskabelige frihed til en universel menneskeret. Det er sidstnævnte, jeg vil se nærmere på i dette kapitel. Hvad er retten til videnskaben, og hvad betyder det, at vi har denne menneskeret? Kan vi bruge ordlyden fra Verdenserklæringen og også fra senere menneskeretlige instrumenter til at italesætte og debattere forskeres frihed – hvad den indebærer, og hvor dens grænser går? Gav de, der formulerede Verdenserklæringen og senere menneskeretlige instrumenter, os et værdifuldt redskab, der kan styrke videnskaben i en tid præget af voksende skepsis til og devaluering af videnskabelig ekspertise og forskningsbaseret viden?

Videnskaben er global, og der er brug for den til at løse nogle af de værste problemer i samtiden, som netop har et globalt omfang. Det har vi set med al ønskelig tydelighed under COVID-19-pandemien. De klimaforandringer, vi for alvor kan se følgerne af nu, er endnu et godt eksempel. De berører hele verden og kan kun bekæmpes globalt, ligesom kampen for bæredygtighed og for FN's 17 Verdensmål kun giver mening, hvis den ikke blot foregår regionalt. Samtidig er det vigtigt at få med, at videnskaben må og skal udføres under ansvar, sådan at vi undgår det, der på engelsk kaldes for »dual-use science«. Dette er en samlebetegnelse for forskning og teknologier, der søger at gavne, men i de forkerte hænder potentielt kan anvendes til skade for samfundet. Atomenergi kan f.eks. bruges som en kilde til energi, men også til fremstilling af masseødelæggelsesvåben. Et nyere eksempel er genmodifikationsteknikken CRISPR, som har fremkaldt store forventninger til nye behandlingsformer af genetiske sygdomme, men som mange frygter i værste fald kan lede til »designer-babyer« med »perfekte« gener betalt af rige forældre.

Mit kapitel, der samtidig er denne antologis afsluttende kapitel, er opdelt i tre afsnit og afsluttes med en perspektiverende konklusion. Det første afsnit omhandler retten til videnskaben som en menneskeret, herunder dens historiske udvikling fra Verdenserklæringen og frem til i dag. Afsnit to ser nærmere på de to artikler, i hvilke retten til videnskaben er nedfældet: Verdenserklæringens artikel 27 og artikel 15 i FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder fra 1966. Endelig tager afsnit tre spørgsmålet om videnskabelig frihed under ansvar op og ser på de omstændigheder, under hvilke det giver god menneskeretlig mening at tale om mulige begrænsninger af forskeres frihed.

Menneskerettighederne drejer sig naturligvis om jura og om retshåndhævelse og judiciabilitet, men der er også politiske og etiske aspekter involveret, som vi må forholde os til. Kapitlets overordnede argument er, at retten til vi-

videnskaben kan hjælpe os til at fremme videnskaben og videnskabelig frihed. Samtidig kan den også hjælpe os til at bedømme, hvorvidt videnskaben bruges på måder, der respekterer eller strider imod fundamentale menneskerettighedsprincipper som f.eks. værdighed, lighed og ikke-diskrimination.

Med UNESCOs 2017 »Recommendation on Science and Scientific Researchers« og især med den nye »General Comment on Science« har vi fået et par vigtige instrumenter til at guide os.¹⁰² Denne »General Comment« har været på vej i flere år, og dens offentliggørelse i april 2020, netop som WHO havde erklæret COVID-19-krisen en global pandemi, viser lidt om, hvor vigtig retten til videnskaben anses for at være blevet i FN-systemet.

2. Retten til videnskaben som en menneskeret

Den videnskabelige frihed er en del af det, jeg for nemheds skyld kalder eller forkorter til »retten til videnskaben«. Denne er nedfældet i artikel 27 i Verdenserklæringen, hvor der står, at alle har ret til at »blive delagtiggjort i videnskabens fremskridt og dens goder«. Senere i denne artikel står der endvidere, at »Enhver har ret til beskyttelse af de moralske og materielle interesser, der hidrører fra en hvilken som helst videnskabelig, litterær eller kunstnerisk frembringelse, som vedkommende har skabt«.¹⁰³

Verdenserklæringen beskriver de grundlæggende menneskerettigheder og omfatter såvel borgerlige og politiske rettigheder som økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder. Den fastslår, at alle mennesker uanset race, hudfarve, køn, sprog, religion, politisk eller anden anskuelse, national eller social oprindelse, formueforhold, fødsel eller anden samfundsmæssig stilling har krav på alle de rettigheder og friheder, som nævnes i erklæringen. Verdenserklæringen er imidlertid ikke retligt bindende for FN's medlemsstater; den er en slags hensigtserklæring eller rettesnor for, hvordan verden burde være. Meningen var oprindeligt, at den skulle følges op af ét retligt bindende instru-

102. CESCR, General Comment No. 25 (2020) on Science and economic, social and cultural rights Art. 15.1.b, 15.2, 15.3 and 15.4, E/C.12/GC/25. – De otte FN-overvågningsorganer for menneskerettigheder (her Committee on Economic, Social and Cultural Rights, CESCR, som monitorerer International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, ICESCR) offentliggør regelmæssigt såkaldte General Comments. Disse giver retningslinjer for stater om fortolkning af specifikke aspekter, klargør indholdet af de rettigheder, der er anført i den pågældende traktat, og giver råd om, hvordan stater bedst kan overholde deres forpligtelser.

103. FN's Verdenserklæring om Menneskerettigheder (1948), artikel 27: https://www.ohchr.org/en/udhr/documents/udhr_translations/dns.pdf.

ment, men dette kom aldrig til at ske. Arbejdet i FN kom hurtigt til at reflektere den geopolitiske situation, som i årene efter anden verdenskrig bl.a. var præget af den kolde krig mellem Øst og Vest og af tidligere koloniers kamp for selvstændighed. Man kunne ikke blive enige, og det hele tog meget længere tid, end man havde forestillet sig. Resultatet blev, at der i 1966 i stedet for én international konvention kom to konventioner: FN's konvention om borgerlige og politiske rettigheder og FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder. Der gik endnu ti år, før nok medlemsstater havde ratificeret disse konventioner, så det var faktisk først i 1977, at verden endelig fik to instrumenter, som gjorde de forskellige menneskerettigheder nævnt i Verdenserklæringen retligt bindende.

Opsplitningen i to konventioner har ført til en heftig diskussion om, hvilken af de to konventioner der er den mest vigtige – og hvad der i det hele taget er kernen i menneskerettighederne. Forenkelt sagt kan man sige, at mens mange amerikanere anser de borgerlige og politiske menneskerettigheder for at være de absolut vigtigste, mener flere i østen, at økonomiske rettigheder som f.eks. retten til udvikling bør trumfe alle andre rettigheder. Holdningerne i Europa, herunder i Danmark, er delte. Nogle følger den officielle udmelding fra FN om, at alle de i Verdenserklæringen nævnte menneskerettigheder er »udelelige, ligeværdige og indbyrdes afhængige«, som der står i Sluterklæringen fra Verdenskonferencen om Menneskerettigheder i Wien i 1993. Andre gør derimod gældende, at det er et skråplan at støtte de økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder, at disse er for vagt formulerede og måske direkte kan komme til at udhule de »egentlige« kernerettigheder: de borgerlige og politiske menneskerettigheder.

I dansk sammenhæng har navnlig direktør for den juridiske tænketank Justitia Jacob Mchangama gjort sig til talsmand for, at de økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder med deres udspring i socialismen står i skarp kontrast til de borgerlige og politiske rettigheder, som udgør grundstenen i stort set alle vestlige samfunds politiske systemer. Faktisk, mener Mchangama, er de økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder og de borgerlige og politiske rettigheder »hinandens diametrale modsætninger«:

»Dette gælder både deres politiske ophav og deres praktiske anvendelse. De to sæt rettigheder kan ikke leve side om side, såfremt de begge skal have status som fundamentale rettigheder, der opstiller rammerne for den udøvende og lovgivende magts handlinger. [De økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder] er baseret på et ønske om materiel lighed og troen på, at man ved central planlægning og velvilje kan skabe det perfekte samfund. [De økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder] er således en fornægtelse af virkeligheden,

og troen derpå er i bedste fald naiv, i værste fald nihilistisk og i alle tilfælde fundamentalt i strid med den formelle lighed og individuelle frihed som respekten for de BPR sikrer.»¹⁰⁴

Det er navnlig de økonomiske og sociale rettigheder, som Mchangama har set sig gal på. Om end han også omtaler de kulturelle rettigheder, fylder disse ikke meget i hans analyser. Det er der ikke noget usædvanligt i. De kulturelle rettigheder er dobbelt »glemt«, om man så må sige. Det er stadig de borgerlige og politiske rettigheder, som mest optager sindene, og når der så endelig vises interesse for de økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder, er fokus typisk på de økonomiske og sociale rettigheder. Det er vi flere, der synes er synd. Selv gjorde jeg i bogen *The Transforming Power of Cultural Rights* (2019) opmærksom på det potentiale, jeg mener der ligger i netop denne del af menneskeretten.¹⁰⁵

Danmark ratificerede i 1971 FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder. Dette betyder, at den danske stat har pligt til at sikre, at national lovgivning og praksis lever op til konventionens krav. Det medfører også, at danske borgere kan påberåbe sig konventionen over for danske administrative myndigheder og domstole, dersom de synes, dens bestemmelser er blevet misligholdt.¹⁰⁶ Danmark har imidlertid ikke inkorporeret FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder i dansk ret, og der er derfor i praksis grænser for, hvor vigtigt et fortolkningshensyn den udgør. Indtil videre er den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMRK) den eneste menneskeretlige konvention, der er inkorporeret og gjort til en del af dansk ret. Den kan derfor i modsætning til FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder anvendes direkte af domstolene og de nationale myndigheder og evt. tilsidesætte modstridende danske lovbestemmelser.

Det fremgår af betænkning nr. 1220/1991, der lå til grund for inkorporeringen af EMRK, at ønsket om at opretholde den traditionelle magtfordeling mellem domstolene og lovgivningsmagten var en grundlæggende forudsætning for denne inkorporering. Da EMRK »indeholder en række vage standarder, der overlader et betydeligt skøn til de enkelte medlemsstater«, bør »de valg, som udøvelsen af dette politiske skøn indebærer... træffes af lovgivningsmagten og ikke af domstolene«. Det er, forklares det i betænkningen, »et vigtigt element i den principielle balance mellem lovgivningsmagten og

104. Mchangama 2005.

105. Porsdam 2019.

106. FN og menneskerettigheder, Justitsministeriet: <http://www.justitsministeriet.dk/arbejdsomraader/international/menneskerettigheder/fn-og-menneskerettigheder>.

domstolene, at lovgivningsmagten træffer valg af denne karakter ...»¹⁰⁷ Overvejelser af mere retspolitisk tilsnit om afvejning af modsatrettede hensyn vedrørende f.eks. fordelingspolitiske spørgsmål bør altså overvejende ligge hos Folketinget, sådan som det har været kutyme i dansk forfatningsretlig tradition.

Spørgsmålet om forskydning af magt fra Folketinget til domstolene kom også op under diskussionen af inkorporeringen af FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder. Fordele og ulemper ved inkorporeringen af netop denne konvention har været diskuteret ad to omgange – begge gange med involvering af regeringsnedsatte udvalg. Ingen af disse udvalg endte med at anbefale inkorporering. Foruden spørgsmålet om en mulig magtforskydning diskuterede udvalgene også, hvor egnet konventionen er til inkorporering i forhold til spørgsmålet om judiciabilitet – altså om de i konventionen nedfældede rettigheder er klart og præcist nok formuleret til, at domstole og myndigheder kan bruge dem, når de skal løse konkrete retstvister.¹⁰⁸ I et grundnotat fra 2016 anbefaler Institut for Menneskerettigheder, at konventionen inkorporeres.¹⁰⁹ Så længe holdningen blandt både jurister og politikere i Danmark er, at upræcise formuleringer vil føre til mere domstolsmagt (altså at det bliver domstolene og ikke lovgivningsmagten, der kommer til at fortolke sådanne formuleringer), og at det som udgangspunkt er bedst, hvis domstolene ikke bliver for aktivistiske, har en sådan inkorporering dog lange udsigter. Da Tvind-dommen¹¹⁰ kom i 1999, og Højesteret fastslog, at domstolene har adgang til at prøve lovgivningsmagts grænser og loves overensstemmelse med grundloven, var der mange, som tænkte, at Højesteret nu ville komme til at gøre aktivt brug af prøvelsesretten. Det er dog ikke sket.¹¹¹

Hele den retspolitiske diskussion om inkorporering, prøvelsesretten og i det hele taget om forholdet mellem ret og politik viser tydeligt, at når der debatteres menneskerettigheder, står der typisk mere end »blot« noget rent retligt på spil. Også emner af såvel politisk som moralsk/etisk karakter kommer hurtigt til at spille en rolle. Her er det, at en diskurs eller et sprog som det, der

107. Se betænkning nr. 1220/1991, s. 148 f. Her citeret i Betænkning om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet. Betænkning nr. 1546, s. 40: http://www.justitsministeriet.dk/sites/default/files/media/Pressemeddelelser/pdf/2014/Betaenkning_1546.pdf.

108. Kiørboe 2016, s. 5, 38

109. Ibid.

110. UfR 1999.841 H.

111. Se f.eks. Koch *m.fl.* 2004.

3. Verdenserklæringens artikel 27 og artikel 15 i FN's konvention ...

kendetegner retten til videnskaben og andre kulturelle menneskerettigheder, kan bruges til at italesætte og få sat vægtige, besværlige og følsomme emner på dagsordenen. FN's nuværende særlige rapportør inden for de kulturelle rettigheder, Karima Bennouna, formulerer det på denne måde:

»I en verden med stigende sekterisme har vi brug for et ordforråd, der respekterer forskelligheder og anerkender magtforskelle og historiske uretfærdigheder, og som samtidig fremmer idéen om at leve sammen i harmoni eller *vivre-ensemble*. Diversitet skal være en aktiv del af ligestilling og solidaritet og omvendt. Kulturelle rettigheder er faktisk afgørende i denne henseende.«¹¹²

3. Verdenserklæringens artikel 27 og artikel 15 i FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder

I FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder er retten til videnskaben nedfældet i artikel 15, hvis ordlyd meget ligner den, vi finder i artikel 27 i Verdenserklæringen. Stk. 1 i Artikel 15 oplister tre rettigheder:

»1. De i denne konvention deltagende stater anerkender enhvers ret til at: a) deltage i kulturellevet; b) nyde fordel af videnskabens fremskridt og dens anvendelse; c) nyde fordel af den beskyttelse af moralske og materielle interesser, der hidrører fra al videnskabelig, litterær eller kunstnerisk frembringelse, som han er ophavsmanden til.«¹¹³

Disse tre rettigheder, som ofte forkortes til henholdsvis retten til kulturen, retten til videnskaben og ophavsmænds rettigheder, udgør sammen med retten til undervisning (nedfældet i artikel 13 og 14) kernen i de kulturelle rettigheder.¹¹⁴ Resten af artikel 15 kommer ind på de foranstaltninger, som de i konventionen deltagende stater bør træffe for at sikre disse tre rettigheder. Det drejer sig om bevaringen, udviklingen og udbredelsen af videnskab og kultur (stk. 2); om respekten for »den frihed, der er uundværlig for videnskabelig

112. Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, A/HRC/31/59 (2016), para. 18. Min egen oversættelse fra engelsk: »In a world of increasing sectarianism, we need a vocabulary that respects diversities and recognizes power differentials and historical injustices, while still promoting the idea of living together in harmony or *vivre-ensemble*. Diversity must be inscribed in equality and solidarity and vice versa. Indeed, cultural rights are vital in this regard.«

113. FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder: https://menneskeret.dk/files/media/dokumenter/om_os/om_menneskerettigheder_diverse/fns_9_konventioner/cescr.pdf.

114. Se Porsdam 2019 for en nærmere uddybning.

forskning og skabende virksomhed« (stk. 3); og om anerkendelsen af, hvor vigtigt det er at udvikle og fremme det internationale samarbejde på de videnskabelige og kulturelle områder (stk. 4). Forskningsfriheden og hensynet til udbredelsen af forskningen kommer jeg tilbage til i næste afsnit.

3.1. Forholdet mellem ophavsmænds rettigheder og IP

I en pjece, der beskriver, hvad »intellectual property« (IP) er, og hvorfor verden har brug for den, hævder World Intellectual Property Organization (WIPO), at IP-systemet »helps strike the right balance between the interests of innovators and the public interest, providing an environment in which creativity and innovation can flourish for the benefit of all«.¹¹⁵ IP-rettigheder, siger WIPO endvidere, er at ligne ved ejendomsrettigheder, og de er skitseret i artikel 27 i Verdenserklæringen. WIPOs udlægning hviler på den traditionelle måde at se IP på, som ofte kaldes »incentives-for-creation«, ifølge hvilken der ikke ville være nok motivation til at være kreativ, finde på og skabe kommerciel goodwill uden IP. Flere forskere har de senere år sat spørgsmålstegn ved denne måde at se IP-systemet på. »Could it be true that laws designed more than three centuries ago with the express purpose of creating economic incentives for innovation by protecting creators' rights are today obstructing innovation and economic growth?«, spurgte Ian Hargreaves f.eks. i en rapport fra 2011, som var bestilt af daværende britiske premierminister David Cameron. »The short answer,« fortsatte han, »is: yes.«¹¹⁶

Ophavs- og patentretten giver beskyttelse til et værk eller en opfindelse i en bestemt, begrænset periode. En sådan beskyttelse betyder f.eks. for patentrettens vedkommende, at en patentindehaver kan beslutte, hvem der må og ikke må bruge den patenterede opfindelse erhvervsmæssigt, ligesom han/hun kan give tilladelse til eller licensere, at andre må bruge opfindelsen erhvervsmæssigt. De »materielle interesser«, der henvises til i Artikel 15(1) i FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder, vedrører hovedsageligt penge – den indtjening, der er foretaget på grundlag af en bestemt opfindelse. Ingen bestrider, at folk skal betales for deres kreative arbejde. Kreative mennesker skal ligesom alle andre være i stand til at tjene til livets ophold. Samfundet drager fordel af sådant kreativt arbejde på adskillige må-

115. Ibid., 3.

116. Ian Hargreaves, *Digital Opportunity: A Review of Intellectual Property and Growth* (Independent Report commissioned by UK Prime Minister David Cameron, 2011, Ref: (https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/32563/ipreview-finalreport.pdf).

3. Verdenserklæringens artikel 27 og artikel 15 i FN's konvention ...

der; derfor skal der findes en måde at belønne de mennesker på, der producerer det.

Man kan argumentere for, at en sådan indtjening direkte følger af respekten for den frihed, der er uundværlig for videnskabelig forskning og kreativ aktivitet, nævnt i artikel 15(3) i FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder. Respekt for forfatters og videnskabelige skabers rettigheder, skriver Jean Pierre Claude f.eks., hjælper med til at forsikre offentligheden om »the credibility of their claims of innovation«, ligesom det giver »assurance to the public of the authenticity of the works presented to it«. ¹¹⁷ Men når den grundliggende ret, der er indlejret i artikel 15(1)(c), kolliderer med folks ret til videnskab og kultur, konkluderer Claude, så ligger »the burden of demonstrating priority... with property rights claimants«. ¹¹⁸ Fra et menneskeretligt perspektiv betyder dette, at man skal være påpasselig med ejendomsretten, fordi »the use of scientific achievements should promote the fullest realization of human rights without discrimination, including that which follows from the advantages enjoyed by those asserting property rights«. ¹¹⁹

Farida Shaheed, den første særlige FN-rapportør inden for de kulturelle rettigheder (2009-15), erklærede sig i begge de to rapporter, hun forfattede om patenter og ophavsret og disses indvirkning på de kulturelle rettigheder, enig i dette synspunkt: »Where patent rights and human rights are in conflict, human rights must prevail.« Patenter og ophavsret bør aldrig »extend so far as to interfere with individuals' dignity and well-being.« ¹²⁰ Man bør ikke sammenligne IP-regimer med ordlyden i artikel 15(1)(c), skriver Shaheed, da de kulturelle rettigheder som alle andre menneskerettigheder er umistelige (»inalienable«), mens IP kun er et monopol, man har for en bestemt periode – typisk 20 år, når det drejer sig om patenter – der for det meste beskytter forretnings- og virksomhedsinteresser. ¹²¹ Idet hun henviser til og følger begrundelsen i General Comment No. 17, knytter Shaheed skabers ¹²² (og forfatteres) materielle interesser til nydelsen af en passende levestandard. ¹²³ Som enhver anden type arbejde kan videnskabeligt (og kunstnerisk) arbejde beskyt-

117. Claude 2002.

118. Ibid., 53.

119. Ibid.

120. Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, A/70/279, Summary.

121. Ibid., para 32.

122. Det ord, som bruges på engelsk er »creators«. Jeg har her valgt at oversætte det med »skabere« til forskel fra »forfattere«.

123. A/HRC/28/57., para 48.

tes ved hjælp af foranstaltninger, der ikke direkte har noget med IP at gøre, som f.eks. minimumslønninger, kollektive lønforhandlinger, velfærdsgarantier og biblioteksafgifter i tilgift til bedre offentlige støtteforanstaltninger til kunstnere, den kulturelle sektor, videnskabsfolk og universiteter.¹²⁴

Hertil kommer, at kreative menneskers materielle interesser ikke behøver at være beskyttet på ubestemt tid, skriver Shaheed. Et livligt offentligt rum, som alle kreative mennesker er frie til at lade sig inspirere af, kan let sameksistere med en midlertidig beskyttelse af skabernes materielle interesser.¹²⁵ Deres »ideelle interesser eller rettigheder« (moral rights) er imidlertid en anden sag. Når det kommer til skabernes omdømme og integritet, står en anden slags rettigheder på spil. Beskyttelsen af ideelle rettigheder er forskellige fra land til land, men de kan normalt kun fraviges ved kontrakt i begrænset omfang. Oxford English Dictionary definerer ideelle rettigheder som »(in the law of copyright) the right of the creative artist to protect the integrity and ownership of his or her work«.¹²⁶

Disse rettigheder blev først anerkendt i Frankrig og Tyskland og siden inkluderet i Berne Convention i 1928. Som sidst ændret i 1979 beskriver Berne Convention ideelle rettigheder som de rettigheder, en forfatter har, uafhængigt af hans eller hendes økonomiske rettigheder, »to claim authorship of the work and to object to any distortion, mutilation or other modification of, or other derogatory action in relation to, the said work, which would be prejudicial to his honor or reputation.«¹²⁷ Som definitionen i OED viser, har moralske rettigheder normalt været forbundet med ophavsret og ikke med patenter. Det er derfor meget interessant, at både General Comment No. 17 og Farida Shaheeds rapport om patenter og ideelle rettigheder åbner mulighed for også at tale om retten til at blive nævnt som forfatter og bevarelsen af integriteten af det kreative arbejde i forhold til videnskabelige opdagelser.

»A strongly debated question is,« skriver Shaheed, »whether 'authors' in article 15, paragraph 1(c) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights includes inventors and scientific discoverers, and whether the latter, like 'authors', enjoy the right to the protection of the moral and material interests resulting from their scientific production, and if so, with what

124. Ibid., para 49.

125. Ibid., para 50.

126. »Moral, adj.«, OED Online – tilgået 9. april 2018.

127. Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works, Article 6bis, »Moral Rights« – available at http://www.wipo.int/treaties/en/text.jsp?file_id=283698#P123_20726.

meaning.«¹²⁸ Nogle forskere finder udvidelsen af ideelle rettigheder til også at omfatte opfindere dybt problematisk, simpelthen fordi det vil bryde med en lang tradition for kun at relatere »moral rights« beskyttelse til ophavsmænd. Der er også nogle, der er kritiske over for denne udvidelse, fordi de frygter, at den kan skabe yderligere hindringer for menneskerettighederne til sundhed og mad såvel som for oprindelige folks rettigheder.¹²⁹ Shaheed selv mener godt, man kan udvide ideelle rettigheder til at omfatte andre end ophavsmænd. Det gør hun, tror jeg, p.gr.a. hensynet til dokumentation og bevarelsen af traditionel viden, som involverer såvel ophavsretten som patentretten.¹³⁰

De senere år er nogle oprindelige samfund og andre minoriteter begyndt at påberåbe sig IP-rettigheder i deres kamp for at beskytte deres traditionelle viden og deres immaterielle kulturarv. Dette har tvunget det internationale menneskerettighedssystem til at beskæftige sig med og formulere principper for, hvordan traditionel viden og kultur bedst genkendes og beskyttes. Oprindelige folks krav om IP udtrykkes som led i en identitetspolitisk kamp for kulturel overlevelse og menneskerettigheder, og »these new claims for intellectual property understand rights not just in the familiar terms of incentives-for-creation, but also as tools for both recognition and redistribution«.¹³¹ Det potentielle sammenstød mellem oprindelige folks ønsker om at udvide deres IP-rettigheder for at beskytte deres traditionelle viden og det mere vestligt orienterede ønske om åben adgang og adgang til viden er et område, der virkelig har brug for mere opmærksomhed.

3.2. Retten til videnskaben som en kulturel menneskeret

Første gang, man stifter bekendtskab med artikel 15, der som nævnt næsten ordret gentager artikel 27 i Verdenserklæringen, kan man godt undre sig over, at retten til videnskaben nævnes side om side med retten til kulturen – og at begge kædes sammen med ideelle rettigheder. Hvad har mon de, der skrev Verdenserklæringen, tænkt, da de indsatte disse tre rettigheder i en og samme artikel? Vi ved, at der var stor debat om artikel 22 i Verdenserklæringen, som i det færdige dokument indleder rækken af økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder: »Enhver har som medlem af samfundet ret til social tryghed og har krav på, at de økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder, der er uundværlige for hans værdighed og hans personligheds frie udvikling, gennemfø-

128. A/70/279, para 28.

129. Ibid., para 29.

130. Se Porsdam 2019, kapitel 5 og 6, hvori jeg nærmere gør rede for dette.

131. Sunder 2006.

res ved nationale foranstaltninger og internationalt samarbejde og i overensstemmelse med hver stats organisation og hjælpemidler.«

Vi ved ligeledes, at denne artikel sammen med artikel 3 om, at »enhver har ret til liv, frihed og personlig sikkerhed«, for de delegerede var nogle af de allervigtigste i erklæringen. Hensigten bag artiklerne 23 til og med 27 var at gøre det muligt for folk at realisere og udvikle deres fulde personlighed.¹³² Disse rettigheder reflekterer de globale målsætninger om ytrings- og trosfrihed, frihed fra afsavn og frihed fra frygt, som præsident Franklin D. Roosevelt kaldte »de fire friheder« i sin tale om nationens tilstand i januar 1941. Det er måske ikke nogen tilfældighed, idet det var hans kone, Eleanor Roosevelt, som ledede arbejdet med Verdenserklæringen. De fire friheder indgår også i FN's charter.

Verdenserklæringens skabere mente desuden, at oplyste og velinformerede borgere udgør det bedste forsvar mod had og fordomsfuldhed – og for demokrati. Retten til videnskaben og retten til kulturen skal derfor ligesom retten til undervisning og kravet om, at undervisning gøres obligatorisk og gratis i folkeskolen og tilgængelig på grundlag af evner på de videregående uddannelser ikke blot ses som rettigheder, det enkelte menneske har; disse rettigheder er vigtige for samfundet som helhed. »Undervisningen skal tage sigte på den menneskelige personligheds fulde udvikling og på at styrke respekten for menneskerettigheder og grundlæggende friheder. Den skal fremme forståelse, tolerance og venskab mellem alle nationer og racemæssige og religiøse grupper, og den skal fremme De Forenede Nations arbejde til fredens bevarelse«, som der står i artikel 26.

Hvorvidt man skulle betegne retten til videnskaben som en kulturel menneskeret, er noget, der blev diskuteret under udarbejdelsen af både Verdenserklæringen og FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder. Vi er dog ikke helt klar over, hvad grundene hertil var, og hvorfor retten til videnskaben ikke i stedet skulle ses som f.eks. en økonomisk eller social rettighed. For nogle forskere udgør selve det faktum, at retten til videnskaben blev kategoriseret som en kulturel ret, en alvorlig fejl fra forfatterne til Verdenserklæringens og FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheders side – en, der til dels kan forklare, hvorfor denne ret har ligget upåagtet hen i så mange år: »That the right to science has become so indelibly attached to the right to culture in both the UDHR and the ICESCR is unfortunate ... Permanently subsuming the right to science under the banner of cultural rights, both ideologically and textually in these two key human rights

132. Se *Morsink* 1999, s. 210-12.

instruments, may have blunted the effect and the perception of the right over time.«¹³³

I flere af sine rapporter omtaler Farida Shaheed en særlig indsigt eller »åbenbaring«, som hun fik som Rapporteur – nemlig at de kulturelle rettigheder drejer sig om at befordre menneskelig kreativitet og indlæring.¹³⁴ Det er det, som forbinder retten til kulturen og retten til videnskaben, og som er grunden til, at de nævnes side om side i de store menneskeretlige instrumenter. Begge er endvidere knyttet til ophavsmænds rettigheder, idet ophavsmænd og andre kreative sjæle må støttes, således at de forbliver kreative og producerer værker og teknologi, som kommer samfundet som helhed til gavn. Samfundets videre udvikling afhænger af sådanne kreative sjæle. Jeg har allerede været inde på forholdet mellem IP og ophavsmænds rettigheder. Den overordnede problemstilling drejer sig om, at de to slags rettigheder har udviklet sig forskelligt – i hvert sit internationale system. Mens de kulturelle rettigheder ligesom de øvrige menneskerettigheder er blevet udviklet i FN-systemet som offentlige goder, befordres de ejendomsretlige, IP-rettigheder i regi af WHO og WIPO. Diskursen i FN-systemet er offentligretlig, mens IP-diskursen er ejendomsretlig (privatretlig). Kulturarvsområdet er et godt eksempel på denne forskel. Begge FN Rapporteurs ser retten til adgang til kulturarven som en del af den i artikel 15,1 (a) nævnte ret til at deltage i kulturlivet. I såvel UNESCO- som WIPO-systemet arbejdes der med denne adgang til kulturarven, og mens førstnævnte benytter sig af en menneskeretlig tilgang, drejer det sig mere i WIPO-systemet om, hvem kulturarven tilhører, og hvem der kan gøre krav på den. Når f.eks. italienerne henvender sig til Ny Carlsberg Glyptoteket og gør krav på at få denne eller hin genstand på museet udleveret til Italien, eller når Tyrkiet fremsætter krav om udlevering af genstande fra Davids Samling, hvordan skal sådanne konflikter så løses? Her kan det være et problem, når man er interesseret i de kulturelle rettigheder, at ingen rigtig synes at vide, hvem der gør hvad i de to systemer – og at det næsten altid er WIPO, som vinder, når der er uenighed mellem UNESCO og WIPO.

Denne diskussion gøres ikke lettere af, at ejendomsretten er nævnt i såvel Verdenserklæringen (artikel 17) som også i flere af de regionale menneskerettighedskonventioner. Således lyder overskriften på artikel 1 i Protokol nr. 1 til den Europæiske Menneskerettighedskonvention fra 1952 »Beskyttelse af ejendom«, ligesom også artikel 17 i Den Europæiske Unions Charter om grundlæggende rettigheder drejer sig om ejendomsretten. Her står der oveni-

133. *Smith* 2020, s. 8.

134. Jf. mit interview med Shaheed: <https://video.ku.dk/ucph-talking-about-negotiating>.

købet i stk. 2, at »intellektuel ejendomsret er beskyttet.«¹³⁵ Erklæringen om oprindelige folks rettigheder (United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples fra 2007) omtaler ligeledes direkte IP i artikel 31:

»Indigenous peoples have the right to maintain, control, protect and develop their cultural heritage, traditional knowledge and traditional cultural expressions, as well as the manifestations of their sciences, technologies and cultures, including human and genetic resources, seeds, medicines, knowledge of the properties of fauna and flora, oral traditions, literatures, designs, sports and traditional games and visual and performing arts. They also have the right to maintain, control, protect and develop their intellectual property over such cultural heritage, traditional knowledge, and traditional cultural expressions.«¹³⁶

Den nye »General Comment on Science« anvender ikke udtrykket IP, men taler derimod kun om forfatteres ideelle rettigheder. Den følger i sine definitioner af videnskaben og den videnskabelig proces UNESCOs 2017 »Recommendation on Science and Scientific Researchers«, der afløste den noget bedagede »Recommendation on the Status of Scientific Researcher« fra 1974. Spørgsmålet om, hvorvidt den intellektuelle ejendomsret er en menneskeret eller ej, er altså langt fra afgjort. Hertil kommer de forskellige filosofiske livssyn, der ligger bag henholdsvis den anglo-amerikanske »common law« tilgang til intellektuel ejendomsret og den mere fransk-tyske tilgang til forfatteres ideelle rettigheder (*droit d'auteur*).¹³⁷ Den amerikanske historiker Peter Baldwin sætter det hele lidt på spidsen ved at beskrive forskellen på denne måde:

»Copyright sees culture as commodity. Its products can be sold and changed, largely like other property. But the authors' rights, especially their 'moral rights', run counter to the market. Inalienable claims, they conflict with the commercial ambitions of the rights owners. The authors' rights ideology sees itself speaking for high culture. It is elitist and exclusive, while copyright is democratic and egalitarian.«¹³⁸

135. Den Europæiske Unions Charter om grundlæggende rettigheder, artikel 17: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_da.pdf.

136. UNDRIP, artikel 31,1 – https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf.

137. Se Porsdam 2019, kapitel 5 og 6, som har en diskussion af dette kontroversielle emne.

138. Baldwin 2014, s. 15-16.

4. Forskningsfrihed – under ansvar

For et par år siden offentliggjorde tidsskriftet *Science* en interessant rundspørge blandt unge naturvidenskabelige forskere. Den drejede sig om, hvordan disse unge forskere ser deres forskning som en hjælp til at fremme menneskerettighederne. I de svar, som blev givet, nævnes bl.a. bestyrkelsen af fødevarer til forebyggelse af underernæring, længerevarende vacciner, bærbare personlige apparater til sporing af folks sundhed, genetisk modificerede afgrøder, der er i stand til at vokse i områder med hårdt klima, retsmedicinsk antropologi til at identificere ofre for folkedrab, økologisk forskning til oprettholdelse af vores jordiske habitat og forskning i neurale netværk, der kan understøtte empatiske responser på medlemmer af forskellige racer eller etniske grupper.¹³⁹ De adspurgte unge forskere er tydeligvis meget optimistiske på deres forsknings vegne og har ikke svært ved at tænke den ind i en menneskeretlig sammenhæng. De ville uden tvivl alle som en påpege, at deres forskningsresultater hviler på respekten for »den frihed, der er uundværlig for videnskabelig forskning og skabende virksomhed«.

Det er da også den vigtighed, videnskaben spiller i vores liv i dag, der løber som en rød tråd gennem Farida Shaheeds rapport om retten til videnskaben. Hun starter med at gøre opmærksom på, hvor påtrængende denne rettighed er. »Omfanget af denne rettighed, dens normative indhold og de forpligtelser, stater har i forhold til den,« skriver hun, »er og bliver underudviklet, samtidig med, at videnskabelige innovationer ændrer den menneskelige eksistens på måder, der var utænkelige for blot et par årtier siden.«¹⁴⁰ Netop fordi mange af de ændringer, vi oplever, skyldes videnskab og teknologi, er vi nødt til at se retten til videnskaben som en ret, der er vigtig i sig selv. Oftest er den blevet set som en ret, der understøtter andre rettigheder, som f.eks. rettighederne til sundhed, miljø, udvikling, bolig og uddannelse, og dette har mindsket dens værdi.

I anden sammenhæng har Shaheed fortalt, hvordan hendes interesse for at tage retten til videnskaben op i en selvstændig rapport blev vakt, da en deltager i en konference, hun deltog i som nyudnævnt specialrapportør, spurgte, hvorvidt retten til videnskaben er andet og mere end simpelthen retten til sundhed. Shaheed var umiddelbart klar over, at dette ikke var tilfældet – at

139. *Segal* 2017, s. 34-47.

140. A/HRC/20/26, para 1: »The scope, normative content and obligations of the State under this right remain underdeveloped while scientific innovations are changing human existence in ways that were inconceivable a few decades ago.«

retten til videnskaben ER andet og mere end »blot« retten til sundhed.¹⁴¹ Hun kom frem til, at retten til videnskaben er »større end« retten til sundhed i den forstand, at den har at gøre med befordringen af den menneskelige kreativitet og indlæring sådan mere generelt – og at den her spiller sammen med og er tæt knyttet til kulturen. Retten til videnskaben er endvidere andet og mere end blot adgangen til de materielle outputs (teknologi, vaccinationer osv.), videnskaben løbende involverer. Dette kommer helt klart frem i den nye »General Comment No. 25 on Science«, hvori det bl.a. hedder:

»The term 'benefits' refers first to the material results of the applications of scientific research, such as vaccination, fertilizers, technological instruments and the like. Secondly, benefits refer to the scientific knowledge and information directly deriving from scientific activity, as science provides benefits through the development and dissemination of the knowledge itself. Finally, benefits refer also to science's role in forming critical and responsible citizens who are able to participate fully in a democratic society.«¹⁴²

Den tætte tilknytning mellem kultur og videnskab har jeg allerede været inde på. Efter min mening giver netop det forhold, at retten til kulturen og til videnskaben nævnes side om side i de vigtigste menneskerettighedsinstrumenter, os en enestående mulighed for at »liste« nogle etiske betragtninger ind i vores overvejelser over videnskaben og dens rolle i dag. Dette er ikke mindst vigtigt, når der er tale om »dual-use«-videnskab. Forskningen kan føre til rigtig meget godt og er helt uundværlig for os, sådan som også de unge forskeres svar i *Science*-artiklen gør det klart. Men den kan desværre også udvikle sig i retninger, der viser sig at være skadelige for mennesker og for samfundet som helhed. Det er her, vi har brug for et menneskeretligt »check« – og det er her, at den videnskabelige frihed hos den enkelte forsker bør være tæt forbundet med et ansvar.

Den tyske forfatning fra 1949 er interessant i denne sammenhæng. Ligesom Verdenserklæringen afspejler den et ønske om at afværge en gentagelse af de forfærdelige forbrydelser mod menneskeheden, som blev begået under anden verdenskrig. De første 19 artikler drejer sig om fundamentale rettigheder (*Grundrechte*), og i artikel 1 omtales den menneskelige værdigheds

141. Shaheed 2017, »The United Nations cultural rights mandate: reflections on the significance and challenges« i Lucky Belder og Helle Porsdam (red.), *Negotiating Cultural Rights: Issues at Stake, Challenges and Recommendations* (Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2017), side 21-36.

142. General Comment No. 25 on Science, para. 8.

ukrænkelighed.¹⁴³ Et par artikler længere fremme står der, at »kunst og videnskab, forskning og undervisning er fri.¹⁴⁴ Friheden til undervisning fritager ikke fra trofasthed over for forfatningen.«¹⁴⁵ Begge led af denne artikel er vigtige. Det er i sig selv interessant, at forskningsfriheden nævnes i forfatningen. Og det er ligeledes interessant, at den nævnes i næsten samme åndedrag som den menneskelige værdighed, og at der i andet led erindres om, at forskning skal ske under ansvar og ikke må stride mod forfatningens øvrige artikler. Igen er det givetvis skyggen fra anden verdenskrig og de forfærdelige medicinske eksperimenter udført på fanger i koncentrationslagre, der ligger til grund.

I EU's Charter om grundlæggende rettigheder tales der også om forskningsfrihed. Under overskriften »Frihed for kunst og videnskab« står der i Artikel 13, at »der er frihed for kunst og videnskabelig forskning. Den akademiske frihed respekteres.«¹⁴⁶ Ligesom i den tyske forfatning indledes EU's Charter med nogle artikler omhandlende den menneskelige værdighed, og den akademiske frihed omtales i umiddelbar forlængelse af artikler, som nedfælder samvittigheds- og religionsfrihed, ytrings- og informationsfrihed og forsamlings- og foreningsfrihed. Om end der ikke direkte står noget i EU-Charteret om forskeres ansvar, så antages den videnskabelig forskning og den akademiske frihed nævnt i artikel 13 at skulle udøves »under hensyntagen til« artikel 1, som drejer sig om den menneskelige værdighed.¹⁴⁷ Det kan måske undre, at dette ikke står mere tydeligt, eftersom Charteret blev bindende for EU's medlemsstater i 2009 med vedtagelsen af Lissabon Traktaten – dvs. på et tidspunkt, hvor Europa og resten af verden havde været vidne til flere alvorlige tilfælde af »dual-use«-videnskab. Som tidligere nævnt er den forskning, som førte til atombomben, et oplagt eksempel herpå.

Det var atombomben, der var skyld i, at FN's organisation kom til at hedde UNESCO og ikke UNECO. Da det nyligt stiftede FN sammenkaldte en konference i London i november 1945 med henblik på at oprette »United Nations Educational and Cultural Organization«, var idéen, at uddannelse og in-

143. Brundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, artikel 1: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>. Se også kap. 2, afsnit 2.2, hvor den forfatningsmæssige beskyttelse af forskningsfrihed omtales.

144. Se også Heine Andersens indledningskapitel og Bent Ole Gram Mortensens kapitel 2.

145. Ibid., artikel 5 stk. 3. Min egen oversættelse fra tysk: »Kunst und Wissenschaft, Forschung und Lehre sind frei. Die Freiheit der Lehre entbindet nicht von der Treue zur Verfassung.«

146. Den Europæiske Unions Charter, artikel 13.

147. Se *Sayers* 2014, s. 381.

terkulturel dialog var den bedste måde, hvorpå man kunne fremme fred i kølvandet på anden verdenskrig.¹⁴⁸ Videnskaben spillede interessant nok ikke nogen større rolle. Hvis det ikke havde været for berømte videnskabsmænd som den britiske biolog og filosof Julian Huxley, der efterfølgende blev den første generaldirektør for UNESCO, og hans landsmand biokemikeren Joseph Needham, der blev den første leder af enheden for naturvidenskab i december 1946, ville »S« (for science) i UNESCO aldrig være blevet en del af organisationens titel og mål.¹⁴⁹

Da atombomberne faldt over Hiroshima og Nagasaki nogle måneder inden konferencen i London, der skulle føre til oprettelsen af UNESCO, stod det helt klart, at det var vigtigt at få videnskaben med under UNESCO-banneret. Ved åbningen af konferencen udtrykte den daværende britiske undervisningsminister Ellen Wilkinson det lønlige håb, at naturvidenskabsfolk i fremtiden ville blive »tæt knyttet til humaniora«:

»Selvom videnskaben (science) ikke var inkluderet i organisationens oprindelige titel, vil den britiske delegation nu fremsætte et forslag om, at den bliver inkluderet, sådan at titlen bliver »Organisationen for uddannelse, videnskab og kultur«. I denne tid, hvor vi alle uvægerligt må tænke på, hvad videnskabsfolkene finder på som det næste, er det vigtigt at få dem tæt knyttet til humaniora og at få dem til at føle, at de har et ansvar over for menneskeheden m.h.t. resultatet af deres arbejde. Jeg tror ikke, nogen af de videnskabsfolk, som har overlevet verdenskatastrofen, stadig vil sige, at de er fuldstændig uinteresserede i de sociale konsekvenser af deres opdagelser.«¹⁵⁰

I menneskeretlig henseende kan problemstillingen vedrørende »dual-use«-videnskaben sammenlignes en lille smule med problemstillingen omkring den intellektuelle ejendomsret. Meningen er normalt god nok, men det kan somme tider gå galt, og her tilbyder menneskerettigheder en mulighed for at foretage en form for afvejning af modsatrettede interesser. På samme måde som menneskerettigheder må sejre, når patentrettigheder og menneskeret-

148. *Andorno* 2018, s. 8.

149. *Ibid.* Se også *Plomer* 2015, s. 142.

150. Ellen Wilkinson, citeret i *Andorno* 2018 s. 8: »Though Science was not included in the original title of the Organization, the British delegation will put forward a proposal that it be included, so that the title would run 'Educational, Scientific and Cultural Organization'. In these days, when we are all wondering, perhaps apprehensively, what the scientists will do to us next, it is important that they should be linked closely with the humanities and should feel that they have a responsibility to mankind for the result of their labours. I do not believe any scientists will have survived the world catastrophe, who will still say that they are utterly uninterested in the social implications of their discoveries.«

tigheder er i konflikt med hinanden, for nu at citere Shaheed igen, må menneskerettighederne »vinde« i en »dual-use«-situation. Vi kan her bruge det til vores fordel, at kultur, videnskab og ophavsmænds idelle rettigheder er opført side om side i de store menneskeretlige instrumenter.

5. Perspektiverende konklusion

Der er forskel på den retlige status af inkorporerede konventioner og ikke-inkorporerede konventioner. Selvom konventionen om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder ikke er inkorporeret, kan den alligevel godt udgøre en relevant retskilde i dansk ret, som f.eks. kan bruges af domstolene til at sikre, at dansk lovgivning anvendes i overensstemmelse med Danmarks internationale forpligtelser. Der kan også være noget signalværdi i det over for både det danske og det internationale samfund – et budskab om, at Danmark værdsætter menneskerettighederne.¹⁵¹

Dette sidste kan vi bruge. Der er mange penge i forskningen og dens output, og spørgsmålet om hvorledes forskningen finansieres, og hvem der har adgang til og får – og bør få – gavn af den bliver ikke mindre relevant i fremtidens (endnu mere) digitale samfund. Forskningen har endvidere de senere år fået større betydning på det globale diplomatiske plan. »Science diplomacy« eller videnskabsdiplomati er et begreb, som dukker stadigt oftere op, og som dækker over forskellige former for forskningsbaseret, videnskabelig og teknisk udveksling mellem nationer og samfund. Det drejer sig om at tackle fælles, globale problemer og at opbygge internationale partnerskaber ved hjælp af videnskab og teknik. Håbet er at bygge broer mellem samfund, hvor officielle relationer har været anstrengte og at bruge videnskabeligt samarbejde som en slags »soft power« til at styrke udenlandske forbindelser.

Det amerikanske AAAS (American Association for the Advancement of Science) åbnede i 2008 et »Center for Science Diplomacy«, og i Europa har Barcelona lagt by og navn til et manifest og en »science and technology hub«.¹⁵² Hvor vigtigt et redskab videnskab og teknologi er blevet til at opbygge strategisk magt inden for det internationale diplomati, viser den indædte kamp, USA og til dels også Europa for øjeblikket fører mod Kina om det

151. Se f.eks. *Kjørboe* 2016.

152. Center for Science Diplomacy, AAAS: <https://www.aaas.org/programs/center-science-diplomacy/about> – »The Barcelona Manifesto for a city-led science and technology diplomacy« – <http://www.scitechdiplohub.org/images/files/The-Barcelona-Manifesto-1.pdf>.

digitale og økonomiske overherredømme. På det videnskabelige plan fører denne kamp til, at landene lukker sig om sig selv – og til at den åbenhed, som kendetegner videnskaben, går fløjten. Europæiske og amerikanske naturvidenskabelige forskere kan ikke længere samarbejde med kinesiske kolleger, fordi lederne i deres respektive lande er bange for, kineserne ikke overholder internationale regler for intellektuel ejendomsret, og at de bruger vestlig viden til at opbygge deres militære magt. COVID-19-pandemien har kun gjort denne situation værre.

Spørgsmålet er, om retten til videnskaben vil kunne bruges konstruktivt i denne situation. Danmark har tidligere opnået at være med til at få sat vigtigheden af den kunstneriske ytringsfrihed på den internationale dagsorden. Her spillede Ole Reitov og den i København placerede NGO Freemuse en stor rolle.¹⁵³ Reitov ledede indtil for nylig Freemuse og fungerede bl.a. som konsulent for Farida Shaheed, mens denne var specialrapporteur, og det var ham, der opfordrede Shaheed til at skrive en rapport om kunstnerisk ytringsfrihed. Denne kom i 2013 og er en af de få rapporter omhandlende de kulturelle rettigheder, som Danmark involverede sig i ved at besvare en questionnaire om emnet udsendt af FN's højkommissær for menneskerettigheder.¹⁵⁴

Sammen med Malene Nielsen og den danske permanente UNESCO-delegation i Paris har jeg og min UNESCO-Chair arbejdet på at få lavet et tilsvarende tiltag inden for den videnskabelige ytringsfrihed. UNESCO fremkom som nævnt i november 2017 med »Recommendation on Science and Scientific Researchers«,¹⁵⁵ og helt central for den nye rekommendation er anerkendelsen af »the significant value of science as a common good.«¹⁵⁶ Som jeg har argumenteret for i dette kapitel, mener jeg, retten til videnskaben kan give os et nyttigt redskab til at imødegå den privatisering af forskningen, som for øjeblikket foregår. Det er da også kampen for at bevare videnskaben som et offentligt gode, som alle kan have adgang til og glæde af, som er drivkraften for den rapport om forskningsfrihed, jeg sammen med gode kolleger har været involveret i at skrive for UNESCO.¹⁵⁷ Det er såvel den danske

153. Freemuse, *Defending Artistic Freedom*: <https://freemuse.org/>.

154. Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, A/HRC/23/34 (2013), Annex 1.

155. Om UNESCOs forhold til videnskaben i den tidlige periode se Christensen, 2021.

156. Recommendation on Science and Scientific Researchers, SHS/BIO/PI/2017/3: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000263618>.

157. »Permanent Delegation of Denmark to UNESCO, Critical Voices: UNESCO's Instruments in Defence of Freedom of Expression of Artists, Journalists and Scientific Researchers«: <https://C:/Users/flt859/Downloads/Critical-Voices.pdf>.

permanente UNESCO-delegations som mit eget håb, at det måske kan lykkes via en dansk indsats på dette område at få lande i tale, som under ingen omstændigheder vil diskutere ytrings- og pressefrihed.

Tænk, hvis vi ovenikøbet kunne få gjort retten til videnskaben og forskningsfriheden til et fokusområde for den danske indsats i FN's Menneskerettighedsråd, som Danmark siden den 1. januar 2019 for første gang er medlem af. Der er stadigvæk tale om den mere symbolske ende af videnskabsdiplomati, men sådan en symbolik kan sagtens gå hen og blive ganske vigtig.

Litteratur og retsakter mv.

Litteratur

- Abbott, Alison & Nicola Nosengo: *Italian seismologists cleared of manslaughter*, *Nature*, nov. 2014 (Abbott & Nosengo 2014).
- Ahsan, Mohammad: *Offentlighedsloven med kommentarer*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2013 (Ahsan 2013).
- American Association of University Professors and of the Association of American Colleges: *Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure. With 1970 Interpretive Comments*. <https://www.aaup.org/file/1940%20Statement.pdf>. (AAUP 2017).
- Andersen, Heine: *Samfundsvidenskaber i praksis*, Samfundslitteratur, 2002 (Andersen 2002).
- Andersen, Heine: *Problemer med forskningsfrihed*. Samfundsökonomien 2019, nr. 2 (Andersen 2019).
- Andersen, Heine: *Forskningsfrihed. Ideal og virkelighed*, Hans Reitzels Forlag (Andersen 2018).
- Andersen, Heine: Retliggørelse af ansvarlig forskningspraksis i Festskrift til Bent Ole Gram Mortensen, DJØF Forlag 2022, s. 11 ff. (Andersen 2022)
- Andorno, Roberto: *The role of UNESCO in promoting universal human rights: From 1948 to 2005* i C. Caporale and I. Pavone (red.), *International biolaw and shared ethical principles. The Universal Declaration on Bioethics and Human Rights*, Oxford: Routledge, 2018, s. 7-21 (Andorno 2018).
- Baggersgaard, Claus: Rundspørge: Myndigheder presser forskere til at ændre resultater. Magisterbladet, juni 2020 (Baggersgaard 2020).
- Baldwin, Peter: *The Copyright Wars: Three Centuries of Trans-Atlantic Battle*. NJ: Princeton University Press, 2014 (Baldwin 2014).
- Baumbach, Trine, *Medieret – Frihed og ansvar*, Karnov Group 2017 (Baumbach 2017).
- Berlin, Isaiah: Two Concepts of Liberty. I: *Four Essays on Liberty*, (inaugural lecture, 1958). Oxford: Oxford University Press 1969. (Berlin 1969).
- Blume Peter: *Retssystemet og juridisk metode*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2. udg. 2016 (Blume 2016).
- Blume, Peter, *Retssystemet og juridisk metode*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 3. udg. 2020 (Blume 2020).
- Breiter, Klaus D., Terence Karran & Kwadwo Appiagyei-Atua: *Academic Freedom and Its Protection in the Law of European States* i *European Journal of Comparative Law and Governance* 2016, s. 254-345 (Breiter m.fl. 2016).
- Brinck-Jensen, Jeppe, Rosenmeier, Morten, Sommer, Tine og Schovsbo, Jens: *Ansattes immaterielle rettigheder*, København 2013 (Brinck-Jensen m.fl. 2013)
- Bryde Andersen, Mads og Hau, Eva: *Rettighedsproblemer i forskningssamarbejder*, København 1998 (Bryde Andersen/Hau 1998)

Litteratur

- Budtz Pedersen, David, Kristian Martiny, Alfred Birkegaard og Jakob Wested: *Kollaboration, Vejen til åben forskning og åben innovation*, Samfundslitteratur 2019.
- Bush, Vannevar: *The Endless Frontier. Report to the President on a Program for Postwar Scientific Research*, 1945 (Bush 1945).
- Bønsing, Sten: Når sandheden skal frem – om sandhedspigten og vildledningsforbuddet, UfR 2017B.376 (Bønsing 2017).
- Bønsing, Sten, *Almindelig forvaltningsret*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2018 (Bønsing 2018).
- Carlson, Laura, Cecilia Sjöberg & Frantzeska Papadopoulou: *The Wired World of University Teaching – Legal challenges*, Ex Tuto Publishing 2017 (Carlson m.fl. 2017).
- Cartlidge, Edwin: *Seven-year legal saga ends as Italian official is cleared of manslaughter in earthquake trial*, *Science*, Oct. 2016 (Cartlidge 2016).
- Christensen, Jens Peter, Jørgen Albæk Jensen & Michael Hansen Jensen: *Grundloven med kommentarer*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2018 (Christensen, Jensen & Jensen 2018).
- Christensen, Ivan Lind: *Fostering a Love of Truth: Conceptions of science in UNESCO's Early Years* i Helle Porsdam og Sebastian Porsdam Mann (red.), *The Right to Science: Then and Now*, Cambridge University Press, 2021 (Christensen 2021).
- Christensen, Jens Peter, Jørgen Albæk Jensen & Michael Hansen Jensen: *Grundloven med kommentarer*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2018 (Christensen, Jensen & Jensen 2018).
- Contreras, Jorge L., og Jacob S. Sherkow: *CRISPR, surrogate licensing, and scientific discovery*. *Science* 355.6326 (2017): 698-700 (Contreras & Sherkow 2017).
- Danske Universiteter: *Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning*, 2021 (Danske Universiteter 2021). Tilgængelig på <https://dkuni.dk/wp-content/uploads/2021/02/principper-og-anbefalinger-for-forskningsbaseret-samarbejde-og-radgivning-online.pdf>
- Danske Universiteter: *Vidensudveksling med samfundet – kort fortalt*, rapport 2014, tilgængelig på <https://dkuni.dk/publikationer-og-notater/vidensudveksling-samfundet-kort-fortalt/>
- Danske Universiteter: *Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning* (Danske universiteter 2021).
- DEA: *University researchers' collaboration with industry and the public sector – a survey of university researchers in Denmark*, 2015. Tilgængelig her: <https://www.datocms-assets.com/22590/1586268413-dearesearcherssurvey0.pdf>
- Dworkin, Roland, *What is Equality? Part 4: Political Equality*. *University of San Francisco Law Review*, 22/1: 1-30 (Dworkin 1988).
- Dworkin, Roland, *We need a new interpretation of academic freedom*. *Academe*, May-June: 10-15 (Dworkin 1996).
- Ejersbo, Niels, Kira Solveig Larsen, Niels Matti Søndergaard, Rasmus Højbjerg Jacobsen, Emil Thranholm og Tobias Sønderby Jørgensen: *Undersøgelse af forskningsfrihed i forhold til offentliggørelse på Aarhus Universitet*. København: Det nationale forsknings- og analysecenter for velfærd 2018 (Ejersbo mfl. 2018).
- Etzkowitz, Henry: *Research groups as »quasi-firms«: the invention of the entrepreneurial university i Research policy* 32.1 (2003): 109-121.
- Etzkowitz, Henry, Eugene Schuler, and Magnus Gulbrandsen: *The evolution of the entrepreneurial university i Jacob, M., Hellström, T. (Eds.), The Future of Knowledge Production in the Academy. SRHE and Open University Press, Buckingham (2000): 40-60.*

- Etzkowitz, Henry: *Entrepreneurial Scientists and Entrepreneurial Universities in American Academic Science*, Minerva, 1983, 21:198-233 (Etzkowitz 1983).
- Fallon, Daniel: *The German University. A Heroic Ideal in Conflict with the Modern World*, Colorado: Colorado Associated University Press 1980 (Fallon 1980).
- Fenger, Niels, *Forvaltningsloven med kommentarer*, 2. udg., Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2020 (Fenger 2020).
- Fenger, Niels (red.): *Forvaltningsret*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2018 (Fenger 2018).
- Forskningsministeriet: *Samarbejdsaftaler mellem Universiteter og Erhvervsvirksomheder – en rapport fra arbejdsgruppen vedrørende samfinansierede forskningsprojekter*, 5. juni 2000, tilgængelig her: <https://ufm.dk/publikationer/2000/filer-2000/samarbejdsaftaler-mellem-universiteter-erhvervsvirksomheder.pdf>
- Gammeltoft-Hansen, Hans m.fl.: *Forvaltningsret*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2. udg. 2002 (Gammeltoft-Hansen m.fl. 2002).
- Gammeltoft-Hansen, Hans: *Inhabilitet i forvaltningen*, Karnov Group 2011 (Gammeltoft-Hansen 2011).
- Geuna, Aldo, and Federica Rossi: *Changes to university IPR regulations in Europe and the impact on academic patenting* i *Research Policy* 40.8 (2011): 1068-1076 (Geuna & Rossi 2011).
- Geuna Aldo, and Federica Rossi: *The university and the Economy: Pathways to Growth and economic development*. Edward Elgar Publishing, 2015 (Geuna & Rossi 2015).
- Gibbons, Michael, Camille Limoges, Helga Nowotny, Simon Schwartzman, Peter Scott, Martin Trow: *The New Production of Knowledge*. London, Sage, 1994 (Gibbons m.fl. 1994).
- Gøtze, Michael: Notat af 7. juni 2017 om *Forskeres myndighedsbetjening – aftalt tavshedspligt* (Gøtze 2017)
- Habermas, Jürgen: *Theorie des kommunikativen Handelns*, Bd. 1&2, Frankfurt a.M.: Suhrkamp 1981 (Habermas 1981b).
- Habermas, Jürgen: *Universitetets idé: læreprocesser* i Jens Erik Kristensen (red.): *Ideer om et universitet. Det moderne universitets idéhistorie fra 1800 til i dag*. Århus: Aarhus Universitetsforlag. (Habermas 2013).
- Habermas, Jürgen: *Tre normative demokratimodeller. I: Demokrati og retsstat*, Hans Reitzels Forlag 2005 (Habermas 2005).
- Hamer, Carina Risvig & Sten Schaumburg-Müller (red.), *Juraens verden. Metoder, retskilder og discipliner*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2020 (Hamer og Schaumburg-Müller, red. 2020).
- Hasselbalch, Ole: Schultz elektroniske udgave af Den Danske Arbejds- og Foreningsret på lovportaler.dk (Hasselbalch DDAR).
- Hasselbalch, Ole Videbæk Munkholm, Natalie: *Lærebog i Ansættelsesret & Personalejura*, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 6. udg. 2019 (Hasselbalch og Munkholm 2019).
- Hasselbalch, Ole: *Lokalaftaler*, Karnov Group, 1. udg., 2007 (Hasselbalch 2007).
- Hartlev, Mette: *Udvalgte love og regler for forskning med mennesker* i Signild Vallgård og Lene Koch (red.): *Forskningsmetoder i folkesundhedsvidenskab*. København: Munksgaard (Hartlev 2021).
- Hilgartner, Stephen: *Novel constitutions? New regimes of openness in synthetic biology*. *BioSocieties* 7.2 (2012): 188-207 (Hilgartner 2012).

Litteratur

- Horstbøll, Henrik, Ulrik Langen og Frederik Stjernefelt: *Grov konfækt. Tre vilde år med trykkefrihed 1770-73*, Gyldendal 2020 (*Horstbøll m.fl.* 2020).
- Hughes, Sally Smith: »Making dollars out of DNA: the first major patent in biotechnology and the commercialization of molecular biology, 1974-1980.« *Isis* 92.3 (2001): 541-575 (*Hughes* 2001).
- Jakobsen, Søren Sandfeld, *Misinformation (»fake news«) i retlig belysning*, Juristen 2019, s. 37-49 (*Jakobsen* 2019).
- Jakobsen, Søren Sandfeld & Sten Schaumburg-Müller, *Medieretten Del 1*, 2. udgave Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2020 (*Jakobsen & Schaumburg-Müller* 2020).
- Jasanoff, Sheila: *Making order: Law and Science in action* in Hackett, Edward J., et al. *The handbook of science and technology studies*. MIT Press, 2008 (*Jasanoff* 2008).
- Jasanoff, Sheila, ed. *States of knowledge: the co-production of science and the social order*. Routledge, 2004 (*Jasanoff* 2004).
- Kahl, Linda J., and Drew Endy: *A survey of enabling technologies in synthetic biology*. *Journal of biological engineering* 7.1 (2013): 13 (*Kahl & Endy* 2013).
- Kjørboe, Emil: Grundnotat. *Økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder*, Dansk Institut for Menneskerettigheder, 2016 (*Kjørboe* 2016).
- Konkurrencerådet: *Offentlige aktiviteter på kommercielle markeder*, maj 2016 (*Konkurrencerådet* 2016). Tilgængelig på <https://www.kfst.dk/analyser/kfst/publikationer/dansk/2016/20160526-offentlige-aktiviteter-paa-kommercielle-markeder/>
- Klinge, Sune: *Hvornår »stempler man ud?«*, blogindlæg af 24. maj 2019, kan tilgås her: <https://www.ruleoflaw.dk/hvornaar-stempler-man-ud-ny-eu-dom-kraever-indfoerelse-af-kontrol-af-medarbejdernes-arbejdstimer/> (*Klinge* 2019).
- Knoph, Ragnar: *Rettslige standarder. Særlig grunnlovens paragraf 97*, Oslo, 1939 og 1948 (*Knoph* 1948).
- Kolatzki, Katharina: *Was Zeiterfassung mit Gleichstellung zu tun hat*, blogindlæg af 28. Maj 2019 (*Kolatzki* 2019). Kan tilgås her: <https://www.jmwiarda.de/2019/05/28/was-zeiterfassung-mit-gleichstellung-zu-tun-hat/>
- Koch, Ida Elisabeth, Kristine Røberg, Sten Schaumburg-Müller og Jens Vedsted-Hansen: *Menneskerettigheder og magtfordeling – domstolskontrol med politiske prioriteringer*. Magtudredningen, Århus Universitetsforlag, 2004 (*Koch m.fl.* 2004). Tilgængelig på https://unipress.dk/media/14495/87-7934-801-7_menneskerettigheder_og_magtfordeling.pdf.
- Krejsager, Birgitte: *Forskningsfrihed mellem akademisk frihed og innovationsdrevne forskningsregulering*. Tilgængelig på https://jura.ku.dk/jurabog/pdf/ph.d.-afhandlinger/PHD_Birgitte_Krejsager.pdf, 2017 (*Krejsager* 2017).
- Kristensen, Kent og Jøren Ullits: *Persondatarettens anvendelse på forskningsprojekter i Bent Ole Gram Mortensen (red.): Dansk Persondataret*, Ex Tuto 2020, s. 283-299 (*Kristensen og Ullits* 2020).
- Kristiansen, Jens: *Den Kollektive Arbejdsret*, Jurist- og Økonomiforbundet, 3. udg. 2014 (*Kristiansen* 2014).
- Kvægafgiftsfonden. <https://kvægafgiftsfonden.dk/om-fonden/vedtaegter>. 2019 (*Kvægafgiftsfonden* 2019).
- Kymlicka, Will: *Contemporary Political Philosophy*. New York: Oxford University Press 2002 (*Kymlicka* 2002).
- Kærgård, Niels, Carl Bache, Mogens Flensted-Jensen, Peter Harder, Søren-Peter Olesen og Ulla Wewer: *Forsknings- og ytringsfriheden på universiteterne*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2007 (*Kærgård m.fl.* 2007).

- Lihn, Anton Gundersen: EU truer Danmark med sagsanlæg for manglende fuglebeskyttelse. Dansk Ornitologisk Forening d. 8. juli 2020. dof.dk, (Lihn 2020), https://www.dof.dk/om-dof/nyheder?nyhed_id=1846&fbclid=IwAR0uq56q5XkXg5INDY67FXdpoygLoFcL1_Eq4dZOgTpWaw675ANpEG_xYM (Lihn 2020).
- Lund-Larsen, Jakob: Mod bedre vidende. Effektivtlandbrug.dk, d. 15. oktober 2019 (Lund-Larsen 2019).
- Mascarenhas, Carla, João J. Ferreira, og Carla Marques: *University–industry cooperation: A systematic literature review and research agenda*. *Science and Public Policy* 45.5, 2018. (Mascarenhas 2018).
- Mchangama, Jacob: *Drop de økonomiske og sociale rettigheder*, Information, 14. september 2005 (Mchangama 2005). Tilgængelig på <https://www.information.dk/2007/07/drop-oekonomiske-sociale-menneskerettigheder>
- Merton, Robert K.: Science and democratic social structure. I: *Social Theory and Social Structure*, New Yourk: The Free Press, 1969 [1942] (Merton 1969).
- Merton, Robert K.: *The Matthew effect in science, II: Cumulative advantage and the symbolism of intellectual property*. *isis* 79.4 (1988): 606-623 (Merton 1988).
- Minssen, Timo, Esther Van Zimmeren, and Jakob Wested: *Opportunities and challenges for user-generated licensing models in gene-editing*. Bill of Health, (14 juli, 2018) (Minssen m.fl. 2018).
- Mirowski, Philip: *Science-mart*. Harvard University Press, 2011.
- Minssen, Timo, Berthold Rutz, and Esther Van Zimmeren: *Synthetic biology and intellectual property rights: six recommendations*. *Biotechnology journal* 10.2 (2015): 236-241 (Minssen 2015).
- Mill, John Stuart: *On Liberty*. London: Routledge 1991 (Mill 1991).
- Moodie, Graeme C.: On Justifying the Different Claims to Academic Freedom, *Minerva* 34: 129-150. 1996 (Moodie 1996).
- Morsink, Johannes: *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999 (Morsink 1999).
- Mortensen, Bent Ole Gram: *Om proportionalitetsprincippet* i Hans Viggo Godsk Pedersen (red.): *Juridiske emner ved Syddansk Universitet 2009*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2009 (Mortensen 2009).
- Mortensen, Bent Ole Gram (red.): *Dansk Persondataret*, Ex Tuto 2020 (Mortensen, red. 2020).
- Munch, Mogens: *Trykkefrihed og forbud*, UfR 1982B.61 (Munch 1982).
- Mørup, Søren: *Andre almindelige retsgrundsætninger om afgørelsen indhold i Fenger* 2018 (Mørup 2018).
- Nielsen, Gorm Toftegaard m.fl.: *Straffeloven med kommentarer. Speciel Del*, 11. udg., Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2017 (Toftegaard Nielsen m.fl. 2017).
- Nilsson, Niclas, and Timo Minssen: Unlocking the full potential of open innovation in the life sciences through a classification system. *Drug discovery today* 23.4 (2018): 771-775 (Nilsson & Minssen 2018).
- Nybm, Torsten: The Humboldt Legacy: Reflections on the Past, Present, and Future of the European University. *Higher Education Policy* 16(2):141-159 (Nybm 2003).
- Næsborg-Andersen, Ayo, *Human Rights in National administrative Law. Dissemination of Knowledge of Human Rights Through Administrative Decisions*, DJØF Publishing 2015 (Næsborg-Andersen 2015).

Litteratur

- Peers Steve, Tamara Hervey, Jeff Kenner & Angela Ward (ed.): *The EU Charter of Fundamental Rights. A Commentary*, Hart Publishing 2014 (Peers, Hervey, Kenner & Ward 2014).
- Porsdam, Helle: *The Transforming Power of Cultural Rights: A Promising Law and Humanities Approach*, Cambridge University Press, 2019 (Porsdam 2019). Tilgængelig på <https://www.cambridge.org/core/books/transforming-power-of-cultural-rights/ED75E1B6BA2F57FACC2A63FE88832C44>.
- Plomer, Aurora: *Patents, Human Rights and Access to Science*, Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2015 (Plomer 2015).
- Popper, Karl: *Kritisk rationalisme, Udvalgte essays om videnskab og samfund*. København: Nyt nordisk forlag 1972 (Popper 1972).
- Revsbech, Karsten: Forvaltningspersonalet, Jurist- og Økonomiforbundet, 4. udg. 2019 (Revsbech 2019).
- Rigsrevisionen: *Beretning om flytningen af den forskningsbaserede myndighedsbetjening på veterinærområdet*. Februar 2019 (Rigsrevisionen 2019). Tilgængelig på <https://www.rigsrevisionen.dk/media/2105043/sr1018.pdf>
- Rigsrevisionen: *Beretning om forvaltning af private forskningsmidler ved Aarhus Universitet og Københavns Universitet*, København, 2000, <http://webarkiv.ft.dk/BAGGRUND/statsrev/0100.htm>
- Rosenmeier, Morten: *Ophavsret for begyndere – en bog til ikke-jurister*, 2018 (Rosenmeier 2018). Ligger som gratis e-bog på www.ubva.dk under punktet »Publikationer«.
- Ross, Alf: *Om ret og retfærdighed. En indførelse i den analytiske retsfilosofi*, Kbh. 1966 (Ross 1966).
- Ross, Alf: *Dansk Statsforfatningsret 1*, 3. udg. ved Ole Espersen 1980 (Ross 1980).
- Rytter, Jens Elo: *Individets grundlæggende rettigheder*, 2. udgave, Karnov Group A/S, 2016 (Rytter 2016).
- Sayers, Debbie: *Article 13* i Steve Peers, Tamara Hervey, Jeff Kenner & Angela Ward (Eds.). (2014). *EU charter of fundamental rights: A commentary*, Bloomsbury Publishing, 2014, side 379-400 (Sayers 2014).
- Schaumburg-Müller, Sten: *Straf vs. informationsfrihed: En kommentar til Højesterets dom af 10. december 2007*, U 2008B.116-119.
- Schovsbo, Jens: *Universitetsansattes immaterialrettigheder: Fra irrationelle professorprivilegier til irrationelle universitetsprivilegier?*. Tidsskrift for Rettsvitenskap 121.03 (2008): 271-288 (Schovsbo 2008).
- Schovsbo, Jens, Rosenmeier, Morten og Salung Petersen, Clement: *Immaterialret*, 6. udg., København 2021 (Schovsbo m.fl. 2021).
- Segal, L. et al.: *Promoting human rights through science*. *Science*. 2017 Okt. 6;358(6359):34-37 (Segal 2017).
- Shaheed, Farida: *The United Nations cultural rights mandate: reflections on the significance and challenges* i Lucky Belder og Helle Porsdam (red.), *Negotiating Cultural Rights: Issues at Stake, Challenges and Recommendations*, Edward Elgar, 2017 (Shaheed 2017).
- Sherkow, Jacob S.: *Law, history and lessons in the CRISPR patent conflict*. *Nature biotechnology* 33.3 (2015): 256-257.
- Skowronek, Thomas: *Arbeitszeit im deutschen Wissenschaftssystem im Lichte des EuGH-Urteils zur Arbeitszeiterfassung* (Skowronek 2020). Tilgængelig på: https://ordnungsderwissenschaft.de/wp-content/uploads/2020/09/0304_Skowronek.pdf

- Smith, Tara: *Understanding the nature and scope of the right to science through the Tra-vaux Préparatoires of the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* i *The International Journal of Human Rights* (Smith 2020).
- Snow, Charles C: Organizing in the age of competition, cooperation, and collaboration. *Journal of leadership & organizational studies* 22.4 (2015): 433-442 (Snow 2015).
- Sunder, Madhavi: IP3, *Stanford Law Review* 59, no. 2 (2006): 273 (Sunder 2006).
- Ulber, Daniel: *Vorgaben des EuGH zur Arbeitszeiterfassung*, HSI-Schriftenreihe Bd. 32, 1. udg. 2020 (Ulber 2020).
- Vrielink, Jogchum, Paul Lemmens, Stephan Parmentier and the LERU Working Group on Human Rights: Academic Freedom as a Fundamental Right, *Procedia. Social and Behavioral Sciences*, 13: 117-141, (Vrielink et al. 2011).
- Wested, Jakob, and Timo Minssen: An Update on Research- & Bolar Exemptions in the US and Europe: Unsolved Questions and New Developments in an Increasingly Important Area of Law. *NIR: Nordiskt Immateriellt Rättsskydd* 1 (2019) (Wested & Minssen 2019).
- Wilhelm, Preben: *Kampen for retsstaten*, Lindhardt og Ringhof 2018 (Wilhelm 2018).
- Zahle, Henrik: *Dansk forfatningsret 3. Menneskerettigheder*, 3. udg. 2004 (Zahle 2004).
- Aarli, Ragna og Trine Baumbach: Smart kontrol af ytringsfriheden i Anita Rønne og Henrik Stevnsborg (red.): *Ret smart. Om smart teknologi og regulering*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2018 (Aarli & Baumbach 2018).
- Wilkinson, Mark D. m.fl.: *The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship*. Scientific data 3.1 (2016): 1-9 (Wilkinson m.fl. 2016).

Rapporter og anbefalinger mv.

- Analyseinstituttet for Forskning: *Universitetsforskere om arbejdsvilkår, forskning og ledelse 2002/6*, s. 12. Rapporten er tilgængelig her: https://ps.au.dk/fileadmin/site_files/filer_forskningsanalyse/dokumenter/afsk/Rapporter/Rapport_2002_6.pdf
- Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works*, Article 6bis, Moral Rights. Tilgængelig på http://www.wipo.int/treaties/en/text.jsp?file_id=283698#P123_20726
- Beskæftigelsesministeriet: Notat af 2. december 2019. Kan tilgås her: <https://www.ft.dk/samling/20191/almde/EUU/bilag/201/2116881/index.htm>
- Betænkning nr. 788 af januar 1977 om revision af loven om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner.
- Betænkning nr. 794 af februar 1977 om Forskningsstyring – med særligt henblik på de højere uddannelsesinstitutioner.
- Betænkning 998/1984 om tavshedspligt.
- betænkning nr. 1220/1991 – Den europæiske Menneskerettighedskonvention og dansk ret.
- Betænkning 1563/2017 om freds- og ærekrænkelser.
- Betænkning 1510/2009 om offentlighedsloven.
- Betænkning nr. 1546/2014 – Betænkning om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet.
- Danske Universiteter: *Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning*, 2021.
- Bonn-deklarationen*: The Bonn Declaration on Freedom of Scientific Research, Bonn den 20. oktober 2020.

Litteratur

- CESCR, *General Comment No. 25* (2020) on Science and economic, social and cultural rights Art. 15.1.b, 15.2, 15.3 and 15.4, E/C.12/GC/25
- Danske Universiteter: *Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning*, 2021.
- Danske Universiteters hvidbog i forskningsbaseret myndighedsbetjening, udarbejdet af »Forum for forskningsbaseret myndighedsbetjening« under Rektorkollegiet (*Danske Universiteter* 2009).
- Danske Universiteter, vidensudveksling med samfundet – kort fortalt, rapport 2014, <https://dkuni.dk/publikationer-og-notater/vidensudveksling-samfundet-kort-fortalt/>
- European Federation of Academies of Sciences and Humanities: *The European Code of Conduct for Research Integrity*, 2017.
- DEA, University researchers' collaboration with industry and the public sector – a survey of university researchers in Denmark, 2015, tilgængelig her: <https://www.datocms-assets.com/22590/1586268413-dearesearcherssurvey0.pdf>
- EU-Kommissionen: Rapport til Europa-Parlamentet, Rådet og det Europæiske Økonomiske og Sociale Udvalg om medlemsstaternes gennemførelse af direktiv 2003/88/EF om visse aspekter i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden {SWD(2017) 204 final}
- Folketingets Ombudsmand om god forvaltningsskik, https://www.ombudsmanden.dk/myndighedsguiden/generel_forvaltningsret/god_forvaltningsskik/
- International Committee of Medical Journal Editors, »Recommendations for the Conduct, Reporting, Editing, and Publication of Scholarly Work in Medical Journals«.
- Hargreaves, Ian: Digital Opportunity: A Review of Intellectual Property and Growth (Independent Report commissioned by UK Prime Minister David Cameron, 2011, Ref: 11/968. Tilgængelig på <https://www.gov.uk/government/publications/digital-opportunity-review-of-intellectual-property-and-growth>
- IDA, 17.03.2021: Ytrings- og forskningsfriheden er under pres | IDA.
- Justitia, »Krænkende adfærd og akademisk frihed: En juridisk vurdering af Københavns Universitets nye retningslinjer vedrørende krænkende adfærd« (udateret).
- Justitsministeriet/Ytringsfrihedskommissionens betænkning: Betænkning nr. 1553/2015 om offentligt ansattes ytringsfrihed og whistleblowerordninger.
- Justitsministeriet/Ytringsfrihedskommissionen: Ytringsfrihedens rammer og vilkår. Betænkning afgivet af Ytringsfrihedskommissionen, del 1 og del 2. 2020 (*Justitsministeriet/Ytringsfrihedskommissionen* 2020).
- Justitsministeriet: Betænkning nr. 1546 om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet. Tilgængelig på http://www.justitsministeriet.dk/sites/default/files/media/Pressemeddelelser/pdf/2014/Betaenkning_1546.pdf
- Justitsministeriets vejledning om offentligt ansattes ytringsfrihed, oktober 2016.
- Jørgensen, Oluf: Hemmeligholdelse i strid med demokratiske principper. Redegørelse til Folketinget om love, regler, der modarbejder formålene med offentlighed i forvaltningen. Juni 2020 (*Jørgensen* 2020).
- Konkurrencerådet, *Offentlige aktiviteter på kommercielle markeder*, maj 2016, tilgængelig her: <https://www.kfst.dk/analyser/kfst/publikationer/dansk/2016/20160526-offentlige-aktiviteter-paa-kommercielle-markeder/>
- Københavns Universitet: Kodeks for Myndighedsbetjening af 18. oktober 2016. https://praksisudvalget.ku.dk/regler_vejl/Kodeks_for_myndighedsbetjening.pdf. (KU 2016)
- Københavns Universitet: <https://forskning.ku.dk/samarbejde/samarbejdsaftaler/>

- Københavns Universitet, princippapir om forskningsfrihed: https://forskning.ku.dk/integritet/dokumenter/princippapir_om_forskningsfrihed_p_k_benhavns_universitet.pdf
- Københavns Universitets vejledning om interessekonflikter, https://fi.ku.dk/tech-trans/pdf/pixi_interessekon_dk.pdf
- Magna Charta Universitatum*, 1988. Tilgængelig på dansk på <http://www.magna-charta.org/resources/files/the-magna-charta/danish>. Se tillige hjemmesiden <http://www.magna-charta.org/Ministry of Science and Education>, »Danish Code of Conduct for Research Integrity« 2014.
- Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udviklings retningslinjer af 21. januar 2005 for universiteternes forskningssamarbejde med private virksomheder, <https://ufm.dk/lovstof/gældende-love-og-regler/forskning-og-innovation/retningslinjer-forskningssamarbejde-21-1-05.pdf>
- Nielsen, Knud Erik, Christian Damgaard, Bettina Nygaard, Jesper Bladt & Rasmus Ejrnæs: Terrestriske naturtyper. Videnskabelig rapport fra DCE – Nationalt Center for Miljø og Energi nr. zzz, 2014, (*Nielsen mfl.* 2014).
- Norges offentlige utredninger (NOU) 2006: 19, *Akademisk frihet Individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov*, 2. oktober 2006.
- Norges offentlige utredninger (NOU) 2020: 3, *Ny lov om universiteter og Høyskoler*, 13. februar 2020.
- OECD: *Frascati Manual* 2015. Tilgængelig på <https://www.oecd.org/sti/inno/frascati-manual.htm>
- Porsdam, Helle: Interview med Farida Shaheed. Tilgængeligt på <https://video.ku.dk/ucph-talking-about-negotiating>
- Praksisudvalget, Københavns Universitet Redegørelse fra 2009, https://praksisudvalget.ku.dk/publikationer/PU_hemmeligholdelsesklausuler_23_12_09_-_endelig.pdf_copy
- Rapport från riksdagen 2014/15:RFR5 Huvudrapport. Autonomi och kvalitet – ett uppföljningsprojekt om implementering och effekter av två högskolereformer i Sverige. 2014/15:RFR5. Microsoft Word – RFR5_1415_UbU_Huvudrapport (riksdagen.se)
- Relx 2019 annual report, tilgængelig på www.relx.com
- Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, A/HRC/23/34, 2013
- Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, A/HRC/28/57, 2014
- Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, A/70/279, 2015
- Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, A/HRC/31/59, 2016
- The Barcelona Manifesto for a city-led science and technology diplomacy*. Tilgængeligt på <http://www.scitechdiplohub.org/images/files/The-Barcelona-Manifesto-1.pdf>
- Rigsrevisionen, Beretning om forvaltning af private forskningsmidler ved Aarhus Universitet og Københavns Universitet, København, 2000, <http://webarkiv.ft.dk/BAGGRUND/statsrev/0100.htm>
- Rosenmeier, Morten: *Ejerskab til og ansvar for data, rapport afgivet til Erhvervsministeriet i 2017*, bl.a. tilgængelig på <https://hbseconomics.com/wp-content/uploads/2017/05/Juridisk-baggrundsanalyse.pdf>
- Statens offentliga utredningar 2015:92: Utvecklad ledning av universitet och högsolor. Utvecklad ledning av universitet och högsolor SOU 2015:92 (riksdagen.se)
- Strømme, Vidar: Ytringsfrihet i academia, Rapport 2020:14, Institut for Samfunnsforskning. Ytringsfrihet i academia (unit.no).
- Uddannelses og forskningsministeriet: Retningslinjer for forskningsbaseret myndighedsbetjening.
- Notat om aftaler mellem universiteter og ministre om myndighedsbetjening.

Litteratur

- Bilagsnotat – konkurrenceudsættelse af forskningsbaseret myndighedsbetjening
- Bilagsnotat – immaterielle rettigheder
- Bilagsnotat – publicering
- <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/forsknings-baseret-myndighedsbetjening/retningslinjer> (2010, senest opdateret 2019).
- Uddannelses- og Forskningsministeriet: *Analyse af offentlig Dansk forskningsfinansiering og forskningsaktivitet*, marts 2018 (Uddannelses- og Forskningsministeriet 2018).
- Uddannelses- og Forskningsministeriet: *Det danske kodeks for integritet i forskning*, november 2014. Tilgængelig på <https://ufm.dk/publikationer/2015/filer/file>
- Uddannelses- og forskningsministeriet, Om Schlüterudvalget, <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/viden-netvaerk-og-kommercialisering-til-virksomheder/fa-hjaelp-til-kommercialisering/modelaftaler/om-johan-schluter-udvalget>
- Uddannelses- og Forskningsministeriet hjemmeside, Få hjælp til kommercialisering, regelgrundlag: <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/viden-netvaerk-og-kommercialisering-til-virksomheder/fa-hjaelp-til-kommercialisering/modelaftaler/regelgrundlag-1>
- Uddannelses- og Forskningsministeriet: *Retningslinjer for forskningsbaseret myndighedsbetjening*, <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/forskningsbaseret-myndighedsbetjening/retningslinjer>
- Uddannelses- og forskningsministeriet »modelaftaler«, <https://ufm.dk/forskning-og-innovation/samspil-mellem-viden-og-innovation/viden-netvaerk-og-kommercialisering-til-virksomheder/fa-hjaelp-til-kommercialisering/modelaftaler>
- Uddannelses- og forskningsministeriet: *Den danske kodeks for integritet i forskningen*, <https://ufm.dk/publikationer/2015/filer/file>
- Uddannelses- og Forskningsministeriet: Danmarks Nationale Strategi for Open Access, den 20. juni 2018. Tilgængelig på Danmarks Nationale Strategi for Open Access — Uddannelses- og Forskningsministeriet (ufm.dk).
- Uddannelses- og Forskningsministeriet: *Det danske kodeks for integritet i forskning*, november 2014 (Uddannelses- og Forskningsministeriet 2014). Tilgængelig på <https://ufm.dk/publikationer/2015/filer/file>
- Uddannelses- og Forskningsministeriet: *Analyse af offentlig Dansk forskningsfinansiering og forskningsaktivitet*, marts 2018 (Uddannelses- og Forskningsministeriet 2018).
- Uddannelses- og Forskningsstyrelsens rapport: Tal om forskning og innovation, 2019 Rapporten er tilgængelig her: <https://ufm.dk/publikationer/2020/filer/tal-om-forskning-og-innovation-2019-tabeller-og-figurer.xlsx>
- UNDRIP: Tilgængelig på https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf
- UNESCOs Recommendations concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel, 11. november 1997. Tilgængelig på http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13144&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (UNESCO 1997).
- Videnskabernes Selskab: *Fri Forskning. Hvidbog til forskningspolitisk årsmøde*, 2019 (Videnskabernes Selskab 2019).
- VIVE Rapport af Niels Ejersbo, Kira Solveig Larsen, Niels Matti Søndergaard, Rasmus Højbjerg Jacobsen, Emil Thraneholm og Tobias Sønderby Jørgensen: *Undersøgelse af forskningsfrihed i forhold til offentliggørelse på Aarhus Universitet*, 2018.
- World Conference on Research Integrity, »Singapore Statement of Research Integrity« 2010.

World Conference on Research Integrity, »Montreal Statement on Research Integrity in Cross-Boundary Research Collaborations« 2013.

World Conference on Research Integrity, »Hong Kong Principles for assessing researchers« 2019.

Økonomistyrelsen, Budgetvejledningen, <https://oes.dk/oekonomi/oeav/bevillingsregler/2-dispositioner-over-givne-bevillinger/bevillingstyper/26-driftsbevilling/268-indtaegtsdaekket-virksomhed/2681-anvendelse-og-hjemmel/>

Århus Universitet: <https://medarbejdere.au.dk/administration/forskning-talent/ansvarlig-forskningspraksis/aarhus-universitets-retningslinjer/grundregler/>

Lovgivning

Forfatninger mv.

Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende Rettigheder. Tilgængeligt på <https://fra.europa.eu/da/eu-charter>

Danmark: Grundloven – Danmarks Riges Grundlov – lov nr. 169 af 5. juni 1953.

Finland: Grundlag – lov nr. 731 af 11. juni 1999 – tilgængelig på svensk på <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1999/19990731>

Sverige: Kungörelse (1974:152) om beslutad ny regeringsform som ændret med virkning fra 1. januar 2011 ved lovændring SFS 2010:1408. Tilgængelig på https://www.lagboken.se/Lagboken/sfs/sfs/2010/1400-1499/d_700466-sfs-2010_1408-lag-om-andring-i-regeringsformen#open-0

Tyskland:

– Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland af 23. maj 1949 – tilgængelig på www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html

– Frankfurter Reichsverfassung (Paulskirchenverfassung) af 28. marts 1849. Tilgængelig på <https://www.jura.uni-wuerzburg.de/lehrstuehle/dreier/verfassungsdokumente-von-der-magna-carta-bis-ins-20-jahrhundert/verfassung-des-deutschen-reichs-vom-28-maerz-1849/>

– Preußische Verfassung af 31. Januar 1850. Tilgængelig på <http://www.documentarchiv.de/nzjh/verfpr1850.html>

– Weimarer Reichsverfassung af 11. august 1919. Tilgængelig på https://www.jura.uni-wuerzburg.de/fileadmin/02160100/Elektronische_Texte/Verfassungstexte/Die_Weimarer_Reichsverfassung_2017ge.pdf

Konventioner mv.

Berne Convention (1928) for the Protection of Literary and Artistic Works. Tilgængelig på http://www.wipo.int/treaties/en/text.jsp?file_id=283698#P123_20726

Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – tilgængelig på https://menneskeret.dk/files/media/dokumenter/om_os/om_menneskerettigheder_diverse/den_europaeiske_menneskerettighedskonvention.pdf

Den internationale konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder (1966). Tilgængelig på https://menneskeret.dk/files/media/dokumenter/om_os/om_menneskerettigheder_diverse/fns_9_konventioner/cescr.pdf

United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (2007). Tilgængelig på <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/declaration-on-the-rights-of-indigenous-peoples.html>

Litteratur

FN's Verdenserklæring om Menneskerettigheder (1948). Tilgængelig på dansk på https://www.ohchr.org/en/udhr/documents/udhr_translations/dns.pdf

FN's konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder (1966). Tilgængelig på dansk på https://menneskeret.dk/files/media/dokumenter/om_os/om_menneskerettigheder_diverse/fns_9_konventioner/cescr.pdf

EU-direktiver

Arbejdstidsdirektivet: Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2003/88/EF af 4. november 2003 om visse aspekter i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden.

Fuglebeskyttelsesdirektivet: Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2009/147/EF af 30. november 2009 om beskyttelse af vilde fugle.

INSPIRE-direktivet: Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2007/2/EF om opbygning af en infrastruktur for geografisk information i Det Europæiske Fællesskab (Inspire).

Miljøoplysningsdirektivet: Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2003/4/EF af 28. januar 2003 om offentlig adgang til miljøoplysninger og om ophævelse af Rådets direktiv 90/313/EØF.

Åben data-direktivet (ODD): Europa-Parlamentets og Rådets direktiv (EU) 2019/1024 af 20. juni 2019 om åbne data og videreanvendelse af den offentlige sektors informationer.

Danske love

Aftaleloven: Lovbekendtgørelse nr. 193 af 2. marts 2016 om aftaler og andre retshandler på formuerettens område.

Arbejdsmiljøloven: Lovbekendtgørelse nr. 674 af 25. maj 2020 om arbejdsmiljø.

Arbejdstidsgennemførelsesloven: Lovbekendtgørelse nr. 896 af 24. august 2004 om gennemførelse af dele af arbejdstidsdirektivet.

Brugsmodelloven: Lovbekendtgørelse nr. 91 af 29. januar 2019 om brugsmodeller.

DIIS-loven: Lov nr. 554 af 18. juni 2012 om Dansk Institut for Internationale Studier.

– Forslag L155 til Lov om Dansk Institut for Internationale Studier, som fremsat den 11. april 2012 af udenrigsministeren. Tilgængelig på <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=140896>

Databeskyttelsesloven: Lov nr. 502 af 23. maj 2018 om supplerende bestemmelser til forordning om beskyttelse af fysiske personer i forbindelse med behandling af personoplysninger og om fri udveksling af sådanne oplysninger.

Erhvervsakademiloven: Lovbekendtgørelse nr. 786 af 8. august 2019 om erhvervsakademier for videregående uddannelser.

– Lov nr. 346 af 14. maj 2008 om erhvervsakademier for videregående uddannelser.

– Forslag L47 til Lov om erhvervsakademier for videregående uddannelser, som fremsat den 13. december 2007 af undervisningsministeren – tilgængelig på <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=113879>

Forskerpatentloven: Lovbekendtgørelse nr. 210 af 17. marts 2009 om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner.

Forvaltningsloven: Bekendtgørelse nr. 433 af 22. april 2014 af forvaltningsloven.

– Lov nr. 638 af 12. juni 2013 om ændring af forvaltningsloven og retsplejeloven (ændringer i lyset af lov om offentlighed i forvaltningen)

Funktionærloven: Lovbekendtgørelse nr. 1002 af 24. august 2017 om retsforholdet mellem arbejdsgivere og funktionærer.

- Genteknologiloven:** Lovbekendtgørelse nr. 9 af 4. januar 2017 om miljø og genteknologi.
- GEUS-loven:** Lov nr. 536 af 6. juni 2007 om De Nationale Geologiske Undersøgelser for Danmark og Grønland.
- Inkorporeringsloven:** Lovbekendtgørelse nr. 750 af 19. oktober 1998 om Den Europæiske Menneskerettighedskonvention.
- Institut for Menneskerettigheder,** lov om: Lov nr. 553 af 18. juni 2012 om Institut for Menneskerettigheder – Danmarks Nationale Menneskerettighedsinstitution.
- Oprindeligt etableret ved lov nr. 411 af 6. juni 2002.
 - Forslag L154 til Lov om Institut for Menneskerettigheder – Danmarks Nationale Menneskerettighedsinstitution, som fremsat den 11. april 2012 af udenrigsministeren. Tilgængelig på <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=140895>
- Kloning og genmodificering af dyr m.v.,** lov om: Lovbekendtgørelse nr. 478 af 15. maj 2014 om kloning og genmodificering af dyr m.v.
- Komitéloven:** Lovbekendtgørelse nr. 1338 af 1. september 2020 om videnskabsetisk behandling af sundhedsvidenskabelige forskningsprojekter og sundhedsdatavidenskabelige forskningsprojekter.
- Medicansvarsloven:** Lovbekendtgørelse nr. 914 af 11. august 2014 af medicansvarsloven.
- Miljøoplysningsloven:** Lovbekendtgørelse nr. 980 af 16. august 2017 af lov om aktindsigt i miljøoplysninger
- Offentlighedsloven:** Lovbekendtgørelse nr. 145 af 24. februar 2020 om offentlighed i forvaltningen.
- Ophavsretsloven:** Lovbekendtgørelse nr. 1144 af 23. oktober 2014 om ophavsret.
- Patentloven:** Bekendtgørelse nr. 90 af 29. januar 2019 af patentloven.
- Professionshøjskoleloven:** Lovbekendtgørelse nr. 779 af 8. august 2019 om professionshøjskoler for videregående uddannelser.
- PSI-loven:** Lovbekendtgørelse nr. 1764 af 26. august 2021 om videreanvendelse af den offentlige sektors informationer.
- Regionsloven:** Lovbekendtgørelse nr. 1032 af 6. juli 2018 om regioner og om nedlæggelse af amtskommunerne, Hovedstadens Udviklingsråd og Hovedstadens Sygehusfællesskab.
- Lov nr. 537 af 24. juni 2005 om regioner og om nedlæggelse af amtskommunerne, Hovedstadens Udviklingsråd og Hovedstadens Sygehusfællesskab.
 - Forslag L65 til Lov om regioner og om nedlæggelse af amtskommunerne, Hovedstadens Udviklingsråd og Hovedstadens Sygehusfællesskab, som fremsat den 24. februar 2005 af indenrigs- og sundhedsministeren. Tilgængelig på <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=89059>
- Retsplejeloven:** Lovbekendtgørelse nr. 938 af 10. september 2019 af lov om rettens pleje.
- Sektorforskningsloven:** Lovbekendtgørelse nr. 581 af 1. juni 2014 om sektorforskningsinstitutioner.
- Lov nr. 326 af 5. juni 2004 om sektorforskningsinstitutioner.
 - Forslag L19 til Lov om sektorforskningsinstitutioner, som fremsat den 8. oktober 2003 af videnskabsministeren. Tilgængelig på <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=100426>
- Straffeloven:** Lovbekendtgørelse nr. 1851 af 20. september 2021.
- Styrelsesloven:** Lovbekendtgørelse nr. 358 af 26. maj 1989 om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner.
- Lov nr. 362 af 13. juni 1973 om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner.
- Sundhedsloven:** Lovbekendtgørelse nr. 903 af 26. august 2019.

Litteratur

- Oprindeligt lov nr. 546 af 24. juni 2005.
- Forslag L74 til Sundhedsloven, som fremsat den 24. februar 2005 af indenrigs- og sundhedsministeren. Tilgængelig på [https://politiken.dk/incoming/img8244480.7k3i29/ORIGINALS/original_1125/HOLB%C3%86K-Elselskaber der snyder folk](https://politiken.dk/incoming/img8244480.7k3i29/ORIGINALS/original_1125/HOLB%C3%86K-Elselskaber%20der%20snyder%20folk)<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=89049>

Teknologi og innovation, lov om: Lovbekendtgørelse nr. 366 af 10. april 2014 om teknologi og innovation.

Tech-transfer loven: Lovbekendtgørelse nr. 580 af 1. juni 2014 om offentlige forskningsinstitutioners kommercielle aktiviteter og samarbejde med fonde.

Trykkefrihedsforordningen af 1799. Tilgængelig på <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/trykkefrihedsforordningen-af-1799-samt-tillaeg-fra-1814/> (senest tilgået 21. januar 2020).

Universitetsloven: Lovbekendtgørelse nr. 778 af 7. august 2019 om universiteter.

- Lov nr. 1089 af 23. december 1992 om universiteter m.fl.
- Lov nr. 403 af 28. maj 2003 om universiteter.
- Forslag L 143 til Lov om ændring af universitetsloven, lov om teknologioverførsel m.v. ved offentlige forskningsinstitutioner og lov om almene boliger m.v., som fremsat den 10. februar 2011 af videnskabsministeren.

Uredelighedsloven: Lov nr. 383 af 26. april 2017 om videnskabelig uredelighed m.v.

VIVE-loven: Lovbekendtgørelse nr. 948 af 6. juli 2017 om Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.

- Lov nr. 549 af 18. juni 2012 om et analyse- og forskningsinstitut for kommuner og regioner.
- Forslag L108 til Lov om et analyse- og forskningsinstitut for kommuner og regioner, som fremsat den 14. marts 2012 af økonomi- og indenrigsministeren.

Udenlandske love

Den svenske Högscolelag (1992:1434). Tilgængelig på <https://lagen.nu/1992:1434>.

Bayh-Dole Act, Pub. L. 96-517, December 12, 1980. Tilgængelig på <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-94/pdf/STATUTE-94-Pg3015.pdf>

Danske bekendtgørelser

Ansættelsesbekendtgørelsen: Bekendtgørelse nr. 242 af 13. marts 2012 om ansættelse af videnskabeligt personale ved universiteter.

Stillingsstrukturbekendtgørelsen: Bekendtgørelse nr. 1443 af 11. december 2019 om stillingsstruktur for videnskabeligt personale ved universiteter.

Danske cirkulærer

Cirkulære nr. 6471 af 24. juni 1991 om hovedaftale mellem Finansministeriet og AC-organisationerne.

Cirkulære nr. 9422 af 3. juli 2020 om organisationsaftale for undervisere ved erhvervsakademier og professionshøjskoler (LC/CO10's forhandlingsområde).

Cirkulære nr. 91 af 18. juli 2003, der implementerer Rådets direktiv 2000/34/EF af 22. juni 2000 om ændring af Rådets direktiv 93/104/EF.

Cirkulære nr. 9629 af 28. juni 2019 om Fællesoverenskomst mellem Finansministeriet og en række akademikerorganisationer for akademikere i staten.

Cirkulære nr. 151 af 6. oktober 1999 om rammeaftalen af 6. oktober 1999 mellem Finansministeriet og centralorganisationerne om decentrale arbejdstidsaftaler.

Kontrakter

Miljøstyrelsens standardkontrakt vedr. forskning og udvikling. Modtaget fra Naturstyrelsen 15. januar 2015.

Rammeaftale indgået mellem Danmarks Tekniske Universitet og Miljø og Fødevareministeriet om forskningsbaseret myndighedsbetjening 2020-2023. <https://www.dtu.dk/samarbejde/raadgivning/forskningsbaseret-raadgivning-til-staten/rammeaftale-med-miljoeministeriet>

Rammeaftale indgået mellem Aarhus Universitet og Miljø- og fødevareministeriet om forskningsbaseret myndighedsbetjening 2019-2022: https://mfvm.dk/fileadmin/user_upload/MFVM/Ministeriet/Departementet/Aftaler_med_universiteter/Aftaler_2019-2022/Rammeaftale_2019-2022.pdf

Rammeaftale indgået mellem Københavns Universitet og Miljø- og fødevareministeriet om forskningsbaseret myndighedsbetjening 2018-2021. https://ign.ku.dk/samarbejde-med-ign/forskningsbaseret-raadgivning/rammeaftale-med-miljoe-og-foedevareministeriet/Rammeaftale_KU_2018-2021.pdf

Miljø- og Fødevareministeriet. Kontrakt om <projektnavn> rådgivning og bistand fra en offentlig forskningsinstitution. Standardkontrakt: 8. December 2018.

Doms- og afgørelsesregister

Ugeskrift for Retsvæsen

UfR 1966.167 V 84
UfR 1980.1037 H 42
UfR 1988.731 Ø 91
UfR 1999.841 H 290
UfR 2003.1860 V 117
UfR 2003.2044 H 84
UfR 2006.782 H 99
UfR 2008.671 H 77
UfR 2012.1788 H 138
UfR 2013.1643 Ø 115, 116
UfR 2015.3106 H 43, 71, 72, 80, 83, 84,
85, 90, 98, 107
UfR 2015.3106 H 84
UfR 2018.651 H 42
UfR 2018.763 H 182
UfR 2021.5227 H 42

Folketingets Ombudsmanbd

FOB 1991.116 120
FOB 1996.314 88, 119
FOB 2004.190 101
FOB 2005.385 44, 64, 102, 103, 107
FOB 2008.352 133
FOB 2018.20 102
FOB 2019.18 101
FOB 2020.35 121, 195
FOB 2020.44 121

Utrykte domme

Dom af 11. december 1996, Retten i
Århus 162
Dom af 6. juli 1999, Højesteret 196
Dom af 3. juni 2015, Højesteret 71
Dom af 13. februar 2020, Østre
Landsret 86
Dom af 2. juli 2021, Retten i Hillerød (Sag
BS-42736/2019) 43, 128

EU-Domstolen

C-55/18, Federación de Servicios de
Comisiones Obreras (CCOO) mod
Deutsche Bank SAE 197
C-585/19, Academia de Studii Economice
din București mod Organismul
Intermediar pentru Programul
Operațional Capital Uman – Ministerul
Educației Naționale 200

Den Europæiske Menneskeretsdomstol

EMD af 7. december 1976, Handyside v
Storbritannien 83
EMD af 25. marts 1985, Barthold v
Tyskland 81
EMD af 28. august 1986, Glasenapp v
Tyskland 76
EMD af 24. september 1992, Herczegfalvy
v Østrig 81
EMD af 7. april 1994, Strohal v Østrig 73
EMD af 24. september 1994, Jersild v
Danmark 79
EMD af 26. september 1995, Vogt v
Tyskland 76
EMD af 21. januar 1999, Fressoz & Roire
v Frankrig 123
EMD af 8. juli 1999, Baskaya & Okcuoglu
v Tyrkiet 79
EMD af 28. oktober 1999, Wille v
Liechtenstein 75
EMD af 25. november 1999, Hashman og
Harrup Storbritannien 73
EMD af 11. januar 2000, News Verlag v
Østrig 84
EMD af 29. februar 2000, Fuentes Bobo v
Spanien 75, 78
EMD af 16. marts 2000, Özgür Gündem v
Tyrkiet 78, 87

- EMD af 2. maj 2000, Bergens Tiden v Norge 80
- EMD af 27. februar 2001, Jerusalem v Østrig 84
- EMD af 28. juni 2001, Verein gegen Tierfabriken v Schweiz 78
- EMD af 6. maj 2003, Appleby m.fl. v Storbritannien 87
- EMD af 27. maj 2003, Skalka v Polen 85
- EMD af 24. juni 2003, Garaudy v Frankrig 80
- EMD af 28. oktober 2003, Steur v Holland 74
- EMD af 29. juni 2004, Chauvy m.fl. v Frankrig 80
- EMD af 17. december 2004, Cumpana & Mazare v Rumænien 86
- EMD af 5. juli 2005, Melnychuk v Ukraine 77, 86, 89
- EMD af 13. december 2005, Witzsch v Tyskland 71
- EMD af 30. november 2006, Veraart v Holland 74
- EMD af 12. februar 2008, Guja v Moldova 75
- EMD 14. oktober 2008, Petrina v Rumænien 81
- EMD af 26. maj 2009, Kenedi v Ungarn 82
- EMD af 23. juni 2009, Sorguc v Tyrkiet 95, 96
- EMD af 16. juli 2009, Wojtas-Kaleta v Polen 74
- EMD af 2. februar 2010, Kubaszewski v Polen 74
- EMD af 30. marts 2010, Petrenco v Moldova 81
- EMD af 20. maj 2010, Cox v Tyrkiet 76, 77
- EMD af 20. maj 2010, Myrskyy v Ukraine 74
- EMD af 8. juni 2010, Sapan v Tyrkiet 89, 90, 106
- EMD af 14. september 2010, Firat Dink v Tyrkiet 74, 78
- EMD af 14. september 2010, Sanoma Uitgevers 81
- EMD af 24. maj 2011, Mikkelsen og Christensen v Danmark 71, 73, 85
- EMD af 21. juli 2011, Heinisch v Tyskland 75
- EMD af 12. september 2011, Paloma Sánchez v Spanien 75
- EMD af 25. oktober 2011, Altug Taner Akcam v Tyrkiet 74
- EMD af 3. april 2012, Gillberg v Sverige 73
- EMD af 3. april 2012, Kaperzynski v Polen 77
- EMD af 18. december 2012, Ahmet Yıldırım v Tyrkiet 86
- EMD af 15. april 2014, Yazici v Tyrkiet 97
- EMD af 27. maj 2014, Mustafa Erdogan v Tyrkiet 94
- EMD af 21. oktober 2014, Matuz v Ungarn 75
- EMD af 16. juni 2015, Delfi v Estland 90
- EMD af 17. september 2015, Langner v Tyskland 75
- EMD af 8. oktober 2015, Kharlamov v Rusland 95, 96
- EMD af 29. januar 2016, Aurelian Oprea v Rumænien 96, 98
- EMD af 2. februar 2016, Magyar TE v Ungarn 90
- EMD af 23. juni 2016, Baka v Ungarn 75
- EMD af 4. oktober 2016, Do Carmo de Portugal e Castro Camara v Portugal 95, 97
- EMD af 8. november 2016, Magyar Helsinki Bizottsag v Ungarn 73, 79, 87, 94
- EMD af 28. marts 2017, Marunic v Kroatien 75
- EMD af 27. juni 2017, Satakunnan Markkinapörssi Oy og Satamedia Oy v Finland 81, 83
- EMD af 28. november 2017, Antovic & Mirkovic v Montenegro 82, 91

EMD af 5. december 2017, Fristk og

Jensen 71, 85, 98

EMD af 17. april 2018, ROJ TV 71

EMD af 19. juni 2018, Kula v Tyrkiet 85,
94

EMD af 11. december 2018, Brisc v

Rumænien 74, 92, 109, 113

EMD af 25. maj 2021, Big Brother Watch
m.fl. v Storbritannien 122

EMD af 25. maj 2021, Centrum för
Rättvisa v. Sverige 122

Emneindeks

48-timers reglen 198

A

AAAS 303

AC 234

Académie Royale des Sciences 26

Akademie der Wissenschaft 26

Akademikeroverenskomsten 185

Akademisk frihed 15

American Association for the

Advancement of Science 303

American Association of University

Professors 28

Ansvarlig forskningspraksis 271

Ansvarlighed 263

Ansættelsesforhold 267, 277

Ansættelsesområde 207

Antifundamentalisme 30

Anvendt forskning 27, 280

Arbejds miljøretten 181

Arbejdsplicht 178, 206

Arbejdstidsnorm 188

Arkitekt skolen 52

Arkitekt skolen Aarhus 14

Armslængde 263

ASE-dommen 200

AU 221, 251

B

Baggrundsviden 261

Bayh-Dole Act 257, 276

Bearbejdelse 161

Berlin Declaration 152

Berlingske 230

Bestillingsopgave 211

BFI-systemet 153, 156

Bibeskæftigelse 202

Bibliometriske system 156

Bonn Declaration 45

Brugsmodebeskyttelse 269

Burkarapport 240

C

Censur 17, 26, 41, 42, 285

Censurforbud 41, 112f.

Certificering 228

Chefgruppe 223

cOalition S 152

D

DA og LO's hovedaftale 180

Dandy-sagen 256, 258, 271

Danish Center for Environment and

Energy 225

Dansk Institut for Internationale

Studier 217

Dansk Institut for

Menneskerettigheder 217

Danske Universiteter 15

Data Governace Act 274

Data management 163

Database 162

Dataejerskab 163

Dataopbevaring 163

Dataadgang 163

Dataadministration 163

DCE 240, 241

Debatbøger 156

Decorum 58

DEFF 152

Dekorum 59

Den Danske Kodeks for Integritet i

Forskning 234, 263, 272

Den Europæiske

Menneskerettighedskonvention 256,

289

Den Frie Forskningsfond 36

Den gode bestilling 225

Designret 161
Det Kongelige Danske Kunstakademi 14
Det Kongelige Danske Videnskabernes
Selskab 26
Det Nationale Forskningscenter for
arbejdsmiljø 217
Dialog 280
DIIS 52
DM 234
DMU 230
Dobbeltmundkurvskontrakt 231
Double dipping 157
DTU 221, 236, 251
Dual-use science 286
Dual-use videnskab 300, 301, 302

E

Ejerskab 281
Ejerskab til forskningsdata 157
Ejerskabsbaseret model 282
Eksklusivitet 280
Eksterne midler 270
Elsevier 152
Emnefrihed 61
Emnevalg 248
EMRK 260, 289
Entreprenante universitet 255
Epistemisk »pull« 284
Erhvervsakademi 181
Erhvervsakademier 54
Erhvervsministeriet 221
Erhvervsmæssig udnyttelse 278
Erhvervs-ph.d.-ordning 172
Erhvervs-ph.d.-samarbejde 172
Erhvervssamarbejde 168
Erklæringen om oprindelige folks
rettigheder 298
Etske komiteer 272
EU's Charter om grundlæggende
rettigheder 45, 301

F

FAIR 258
Faktiske arbejdstid
– registreringspligt 197
Feedback loops 280
Fejl 269

Filmoptagelse 160, 162
Finansieringsform 35
FN's konvention om borgerlige og
politiske rettigheder 288
FN's konvention om økonomiske, sociale
og kulturelle rettigheder 288
FN's Verdenserklæring 286
Folketinget 237
Folketingets Miljø- og
Fødevareudvalg 230
Folketingets Ombudsmand 233, 238
Fonde 270
Forbudsret 159
Forgrundsviden 119, 142, 173, 261, 282
Forhåndscensur 41
Formel ytringshed 40
Forretningshemmelighed 261
Forretningsmodel 280
Forskerfællesskab 20
Forskerpatentloven 257, 269, 277 ff.
Forskningsdata 157, 259, 265, 266, 269
Forskningsetik 273
Forskningsetisk norm 273
Forskningsfrihed
– individuel 18, 249, 250
– institutionel 19, 248
– kollegial 251
– kollektiv 20
Forskningsfrihed, defineret 13, 15
Forskningsinfrastruktur 281
Forskningsledelse 203
Forskningsmæssig interesse 265, 266
Forskningspublikation 277
Forskningsresultat 259, 269
Forskningstilsyn 194
Forskningsundtagelse 281
Fortrolighed 225, 258, 265, 282
Fortrolighedsklausul 264, 283
Forvaltningsloven 232, 233, 241, 270,
272
Forventningsafstemning 263
Fotografi 160, 162
Fremgangsmåde 63
Frihed
– negativ 23, 29
– positiv 23
Funktionærloven 243

Fysisk råderet 159
 Fysiske ting 159, 161
 Fællesskab 275

G

Gearing 221
 Gennemsigthed 282
 Geologiske prøver 159
 GEUS 52, 217
 Governance 263, 284
 Governance-struktur 280, 281
 Grundforskning 27, 280
 Grundloven 40
 Grundlæggende teknologi 281
 Gylden Open Access 157
 Gyllegate 221 *f.*, 231

H

Habilitet 273
 Habilitetsproblem 272
 Helsinkideklarationen 32
 Hemmeligholdelse 114 *ff.*, 121, 134 *ff.*,
 142 *f.*, 231, 240, 261, 262, 265, 269,
 270, 283
 Horizon 2020 153
 Hospitaler 55
 Hovedaftalen 180, 243
 Humboldt-universitetet 26

I

Ideelle interesser 294
 Ideelle rettigheder 294, 295
 Ikke-eksklusiv licens 279
 Immateriel retlig 268
 Immateriel kulturarv 295
 Imprimatur 42, 64
 Index Librorum Prohibitorum 25
 Individuel forskningsfrihed 58
 Indsamlede planter 159
 Indtægtsdækket virksomhed 222, 265,
 266, 268, 270, 283
 Information 227
 Informationsfrihedsbeskyttelse 267
 Injurie 41
 Institut for Menneskerettigheder 13, 51,
 290
 Instruktionsbeføjelse 180, 211 *f.*
 Integritet 255, 269

Intellectual property 292
 Intellektuel ejendomsrettighed 159
 Intellektuel rettighed 234
 Interdisciplinær 275
 Interessekonflikt 60, 132, 134, 147, 263,
 265, 270 *ff.*, 283
 Interesstimer 183
 Internettet 149
 IP-rettigheder 259, 292

J

Johan Schlüter-udvalg 169
 Joint problem space 275
 Justitia 288

K

Kammeradvokaten 233
 Klima, energi- og
 forsyningsministeriet 221
 Know-how 261
 Kodeks for forskningsintegritet 272
 Kodeks for integritet i forskningen 234,
 263
 Kollaboration 275
 Kollaborativt samspil 275
 Kollektiv aftale 189
 Kollektive forskningsfrihed 58
 Kommerciel udnyttelse 279
 Komplekst problem 280
 Konfidentiel information 261
 Konkurrence 275
 Konkurrence- og Forbrugerstyrelsen 266
 Konkurrence- og udbudsretlige
 regler 258
 Konkurrenceudsættelse 220, 242, 244
 Kooperation 275, 276, 279
 Kooperativ proces 275
 Kreativitet 149, 160
 Krydsfinansiering 245
 KU 221, 239, 251
 Kulturelle rettigheder 293
 Kunstakademiet 52
 Kvalitetsmangel 269
 Københavns Universitet
 – vedtægter 50
 Københavns Universitets guide til
 interessekonflikter 271

L

Landbrugs- og Fiskeristyrelsen 225, 226
League of European Research
Universities 16
Ledelsesgruppe 222
Ledelsesret 42, 81, 103, 177, 180, 188 ff.
– institutleder 192
Lernfreiheit 26, 27
LERU 45
Licensere 281
Licensering 279
Licenseringsmodel 281
Ligebehandlingsprincippet 190
Lokal arbejdstidsaftale 189
Lokalaftale 177
Loyalitetspligt 214
Lydighedspligt 210
Lydoptagelse 160, 162
Lysenko-affæren 25

M

Magna Charta Universitatum 46, 50
Manhattan-projektet 31
Manuskript 269
Materiel interesse 292, 294
Medejerskab 271
Meningsfrihed 30
Menneskerettighederne 286
Merarbejde 181
Metodefrihed 62, 212
Metodevalg 211
MFVM 236
Miljø- og Fødevareministeriet 221, 232
Miljøstyrelsen 234
Modelaftale 260, 262, 264, 284
Moral rights 294, 298
Mundkurvsklausul 64
Mundkurvskontrakt 246
MUS 192
MVFM 244
Myndighedsbetjening 49, 65, 135, 168,
211, 217
– forskningsfrihed 251

N

Named persons 272
Nationalt Center for Fødevarer og
Jordbrug 226

Nationalt Center for Miljø og Energi 240
Negativ ytringsfrihed 267
Norsk retstilstand 209
Nürnberg Kodex 32

O

Offentliggørelse 265, 266, 278
Offentliggørelse af forskningsdata 258
Offentlighed i forvaltningen 258
Offentlighedsloven 241, 269
Ombudsmanden 239
Open Access 151 ff.
Open access policies 259, 283
Open Access-udvalget 152
Open Data Directive 258, 274, 284
Open innovation 282
Open science 259, 282, 284
Open source 282
Open source-licensering 280
Opfindelse 163, 172
Opfindelser ved offentlige
forskningsinstitutioner, lov om 256
Opfindelser ved offentlige institutioner,
lov om 257
Opfindelseshøjde 278
Ophavsret 149, 228, 235, 292, 293
Ophavsretlig 267
Ophavsretsloven 149 ff.
Opsigelse
– lokal aftale 189
Optagelser fra plejehjem 42
Organisering og ledelse 248
Overdrage 281
Overdragelse af rettighed 268
Overhead 222

P

Patent 257, 293
Patent pools 281
Patentansøgning 278
Patentbeskyttelse 269
Patentere 276
Patentering 270, 283
Patentret 292
Patentrettighed 276
Personale Administrative
Vejledning 186
Persondata 259

Personlig interessekonflikt 271
 Plan S 152
 Politisk »push« 284
 Populærvidenskabelige værker 156
 Praksisudvalg 211, 272
 Primært materiale 157
 Principper og anbefalinger for
 forskningsbaseret samarbejde og
 rådgivning 260, 262
 Procesredskab 280
 Processuel frihed 61
 Produktivitet 197
 Professionshøjskole 181
 Professorprivilegium 277
 Proportionalitetsprincip 273
 Public Sector Information 258
 Publicering 265, 270, 271
 Publiceringsfrihed 64, 235, 249, 267
 Publiceringspligt 65
 Publikationsfrihed 283
 Publikationspres 156

R

Rammeaftale 217, 220, 243
 Recombinant DNA 279
 Regioner 55
 Rektorkollegiet 219
 Rekvireret forskning 261
 RELX 152
 Residualeffekt 184
 Resultatfrihed 63
 Retsstandarder 58
 Retten til offentliggørelse 262
 Retten til videnskaben 287, 291
 Rettighedsoverdragelse 268
 Rigsrevisionen 220, 244
 Royal Society of London 26

S

Saglighed 273
 Sagsbehandlingsregler 189
 Samarbejdsaftale 257, 260
 Samejerskab 281
 Samfinansiering 258
 Samfundshensyn 270
 Sammenstilling 160, 162
 Sandhedspligt 58
 Schlüterudvalget 169, 260, 264

Schlüterudvalgets modelaftaler 260, 263,
 270, 281, 282
 Science diplomacy 303
 SDU 221
 Sektorforskningsinstitut 218
 Selvcensur 61
 Selvstyre
 – kollegialt 22
 Spin-out 271
 Spin-out virksomhed 276, 283
 Standardaftale 261, 262, 264
 Statens Seruminstitut 217
 Statsstøtte 258
 Stillingsbeskrivelse 206
 Stillingsstruktur 181
 Stiltiende aftale 172
 Styrelsen for Forskning og
 Uddannelse 239
 Sundheds- og ældreministeriet 221
 Svineplakatdommen 42
 Syddansk Universitet
 – vedtæger 50
 Sygehuse 55
 Systematisk sammenstilling 160
 Syv år for PET 42

T

Tankefrihed 30
 Tavshed
 – ubetinget 231
 Tavshedspligt 58, 60, 72, 81, 113 f., 131
 f., 143 f., 171, 231, 233, 234, 241, 249,
 262, 264, 270, 282
 Tech Tranfer-kontoret 264
 Tech-trans 276
 Tech-transfer 261
 Teknologi og innovation, lov om 257
 Teknologioverførsel 269, 279
 Teknologioverførsel, lov om 257
 Tenure 18, 242
 Tenure-track 178
 The Association of American Colleges
 and Universities 28
 Tidsregistreringssystem 181
 Tjenstligt merarbejde 186
 Transaktionsomkostning 281, 282
 Transdisciplinær 275
 Transparens 263, 284

Emneindeks

Transport- og bygningsmisteriet 221
Trykkefriheden 285
Tvivlsom forskningspraksis 60, 104,
117, 271

U

Uafhængighed 255
UBVA 154, 156, 158, 165, 167, 174,
232
Uddannelses- og
 forskningsministeriet 245
Udnyttelsesfrihed 61
Udsættelse af publicering 269
Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt
 Arbejde (UBVA) 149, 232
Udviklingskontrakt 204
Undervisning 268
UNESCO 16, 45, 287, 302
Universiteternes sædvanlige
 virksomhed 268
Universitetsloven 13, 14, 46, 218, 233,
238, 256, 257, 264, 265, 278
Universitetspatent 279
Universitetsprivilegium 277
Uredelighedsloven 32, 271
Uvildighed 263

V

Vederlag 277, 278, 279
Vedtægt
 – universitet 49
Verdenserklæringen 286, 296
Videnoverførsel 275
Videnskabelig frihed 16
Videnskabelig redelighed 58
Videnskabelig uredelighed 259, 272
Videnskabens etos 23
Videnskabsdiplomati 303
Videnskabsetikken 271

Videnskabsetisk 260
Videnskabsetiske komitéer 32
Videnskabsministeriet 219
Videnøkonomi 254
VIVE 53
Værker 149, 160, 162

W

Whistleblowerordning 272
WHO 297
Wienerkredsen 25
WIPO 297
World Intellectual Property
 Organization 292

Y

Ydelsesaftale 220
Ytrings- og informationsfrihed 233
Ytringsfrihed 30, 40, 231, 262, 267, 270

Æ

Ærekrænkelse 41
Ærlighed 263

Ø

Økonomisk interessekonflikt 271
Økonomisk vinding 271

Å

Åben samarbejdsform 282
Åbenhed 280
Aalborg Universitet
 – vedtægter 51
Åndelige ejendomsret 228
Aarhus Universitet 232, 256
 – vedtægter 50
Årsnorm 181
AAU 221, 251

Forfatterpræsentation

Heine Andersen

Professor emeritus ved Sociologisk Institut, Københavns Universitet, hvorfra han blev magister i sociologi i 1972. Har især forsket og publiceret i samfundsvidenskabelig teori, videnskabsteori og forskning om forskning. Ansættelser på RUC, CBS, gæsteforsker ved European University Center (Firenze) og siden 1997 ved Sociologisk Institut, Københavns Universitet. Medlem af Statens Forskningsråd, Erhverv og Samfund 2005-2011. De senere år har fokus været på forsknings- universitetspolitik, herunder særligt vilkår for forskningsfrihed.

Bent Ole Gram Mortensen

Professor ved Juridisk Institut, Syddansk Universitet. Én af flere formænd for taksationsmyndigheden efter VE-loven i Region Syddanmark siden 2009. Medlem af Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA) siden 2005.

Bent Ole Gram Mortensen har mere end 35 års erfaring som jurist og har en bred baggrund med erfaring fra advokatbranchen, industrien, centraladministrationen og universitetsverdenen. Han blev cand.jur. i 1986 og erhvervede sin ph.d.-grad i 1998. Han har gennem godt 25 år i universitetssektoren publiceret en lang række bøger, bogkapitler, artikler mv. på dansk, engelsk og tysk. Det primære forfatterskab vedrører reguleringen af energiforsyning med det primære fokus på dansk og EU-regulering.

Helle Porsdam

Professor og har en UNESCO Chair in Cultural Rights ved Københavns Universitet. Hun deler sin tid mellem SAXO-Instituttet, Afd. For Historie, hvor hun underviser i amerikansk historie, og det Juridiske Fakultet, hvor hun beskæftiger sig med menneskerettighederne. Hun har udgivet flere værker om de kulturelle menneskerettigheder, bl.a. *The Transforming Power of Cultural Rights: A Promising Law and Humanities Approach* (Cambridge University Press, 2019) og *The Right to Science: Then and Now*, som hun redigerede

sammen med sin søn også for Cambridge University Press i 2021. Hendes monografi, *Science as a Cultural Human Right*, udkommer på University of Pennsylvania Press til efteråret 2022.

Morten Rosenmeier

Professor i ophavsret, Københavns Universitet, Det Juridiske Fakultet, Center for Informations- og Innovationsret og formand for Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA) under hovedorganisationen Akademikerne. Udvalget varetager akademikerstandens interesser i spørgsmål vedr. bl.a. forskningsfrihed. Se nærmere www.ubva.dk. Som led i UBVA-arbejdet har forf. bl.a. leveret bidrag til UBVAs informationsportal ww.forskerportalen.dk og været medarrangør af en række UBVA-konferencer om akademisk frihed mv. Rosenmeier er herudover bl.a. særligt udpeget person til understøttelse af god videnskabelig praksis på Det Juridiske Fakultet.

Læs mere på www.jura.ku.dk/mortenrosenmeier.

Sten Schaumburg-Müller

Ph.d., dr.jur., professor i medieret og retsfilosofi ved Juridisk Institut, Syddansk Universitet. Har publiceret bredt inden for begge felter, bl.a. *Medieretten 2020 Del 1, 2.* udg. med Søren Sandfeld Jakobsen og en del kapitler i Dansk Persondataret med Bent Ole Gram Mortensen som redaktør.

Christian Højer Schjøler

Lektor ved Juridisk Institut, Syddansk Universitet. Hans forskningsområder er primært arbejdsret og diskriminations-ret. Han har tidligere arbejdet som advokat bl.a. for en arbejdsgiverorganisation og har bl.a. afholdt workshop om reglerne for tidsbegrænset ansættelse med og uden opslag i og uden for stillingsstrukturen i universitetssektoren.

Jakob Wested

PhD, Cand jur, Erhvervs postdoc Lægemiddelstyrelsens Data Analytics Center. Jakob Wested har beskæftiget sig med en lang række juridiske temaer indenfor åben innovation, open source og open science, bl.a. i forbindelse med universiteters patentering af nye genteknologier. Han er medforfatter til bogen: *Kollaboration – veje til åben videnskab*, hvor han har skrevet om de juridiske redskaber og rammer for kollaborative samarbejdsformer.

Det er et universitetspolitisk mantra, at forskere ved offentlige forskningsinstitutioner har forskningsfrihed. Men forskningsfriheden er under stadigt pres, bl.a. pga. den stadigt mere intense kommercialisering, der præger universitetsverdenen. Hvis forskningsfrihed skal være mere end et dyrt ord, er det derfor vigtigt, at man beskytter den ad juridisk vej. Det har man en række juridiske regler, der gør. Hvad det er for juridiske regler, og hvad de går ud på, er dog ikke før behandlet i en dansk sammenhæng. Det forsøger forfatterne at råde bod på med denne bog.

Bogen kommer bl.a. ind på:

- Hvad er forskningsfrihed, og hvilke juridiske regler beskytter den?
- Hvad siger juraen om forskningsfrihed ved offentlige forskningsinstitutioner?
- I hvilket omfang er forskningsfriheden beskyttet af menneskeretten, herunder Den Europæiske Menneskerettighedskonvention?
- I hvilket omfang er forskningsfriheden understøttet af ophavsret og ansættelsesret?
- Er der en særligt indskrænket forskningsfrihed i forbindelse med myndighedsbetjening eller samarbejder med erhvervslivet?

Bogen er skrevet og redigeret af førende forskere og specialister og er udgivet med støtte fra Akademikernes Udvalg til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA). En gratis elektronisk version kan downloades fra www.ubva.dk.

ISBN 978-87-574-4919-8